

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КРЕТ ГАЛИНА РОМАНІВНА

УДК 343.141/143:006.032(477)

ДИСЕРТАЦІЯ
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Г.Р. Крет

Науковий консультант – Басай Віктор Давидович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Одеса – 2020

АНОТАЦІЯ

***Крет Г.Р.* Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи.** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2020.

Дисертація є першою в Україні кваліфікаційною науковою працею, в якій розроблено й обґрунтовано концепцію міжнародних стандартів доказування у вітчизняному кримінальному процесі.

У дисертації удосконалено доктринальне визначення поняття стандартів доказування, встановлено їх місце в системі понятійно-категоріального апарату теорії кримінального процесуального доказування та розкрито систему. Зокрема, визначено співвідношення стандартів доказування зі стандартами доведеності та встановлено, що система стандартів доказування включає в себе як стандарти доказаності («обґрунтована підозра», «достатня підстава» та «поза розумним сумнівом»), так і інші стандарти, які ґрунтуються на понятті кримінального процесуального доказування та забезпечують формування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів.

На основі праць вітчизняних і зарубіжних вчених, законодавства країн англосаксонської правової системи і сформованої судової практики розкрито систему та зміст стандартів доказування в кримінальному процесі Сполученого Королівства, США, Канади, Австралії та Нової Зеландії.

Розкрито сутність міжнародних стандартів доказування шляхом визначення їх ознак: об'єктивності, соціальної зумовленості, динамічності, системності та загальнообов'язковості. Надано авторське визначення поняття міжнародних стандартів доказування, під якими необхідно розуміти систему закріплених у нормах міжнародних договорів, ратифікованих Україною, та

сформованих у практиці міжнародних судових інституцій, юрисдикція яких визнана Україною, правил, що забезпечують формування суб'єктом доказування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів та досягнення за результатами їх оцінки рівня переконання, необхідного для прийняття відповідного процесуального рішення.

Набули подальшого розвитку теоретичні розробки щодо змісту права на справедливий судовий розгляд, зокрема з урахуванням положень Конвенції та практики ЄСПЛ запропоновано авторський підхід до виокремлення елементів цього права та визначено ті з них, які перебувають у взаємозв'язку з міжнародними стандартами доказування.

Виокремлено критерії класифікації міжнародних стандартів доказування, визначено й охарактеризовано їх види. Обґрунтовано доцільність здійснення класифікації міжнародних стандартів доказування на основі критерію їх функціонального призначення, за яким виокремлено дві групи таких стандартів: 1) стандарти формування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів, до яких входять стандарти формування належних доказів, стандарти формування допустимих доказів, стандарти формування достовірних доказів і стандарти формування достатньої сукупності доказів; 2) стандарти формування рівня переконання, необхідного для ухвалення відповідного процесуального рішення, до яких належать стандарти доказування «обґрунтована підозра», «достатня підстава» та «поза розумним сумнівом».

Узагальнено міжнародні стандарти формування належних доказів: 1) оцінка доказів з точки зору їх належності є обов'язком національних судів; 2) з точки зору належності оцінці підлягають як наявні докази, так і докази, які подаються стороною захисту (зокрема, висновок експерта) або про отримання яких заявлено клопотання (зокрема, клопотання про допит свідків та експертів); 3) оцінюючи належність доказів, у тому числі тих, що подаються стороною захисту або про отримання яких стороною захисту заявлено клопотання, національні суди повинні з'ясувати їх значимість для встановлення фактів/обставин кримінального провадження; 4) національні суди вправі

відмовити стороні захисту в поданні доказів або задоволенні клопотання про їх отримання лише у разі визнання таких доказів неналежними; 5) покладення на сторону захисту тягаря доказування належності доказів, які подаються нею або про отримання яких нею заявлено клопотання; 6) відмова національних судів стороні захисту в поданні доказів або задоволенні клопотання про їх отримання без обґрунтування неналежності доказів призводить до обмеження права на захист, несумісного з гарантіями справедливого судового розгляду, закріпленими ст. 6 Конвенції; 7) забезпечення використання доказів для підтвердження достовірності чи недостовірності інших доказів; 8) відображення національними судами оцінки доказів з точки зору їх належності та її мотивів в ухвалюваних судових рішеннях.

З'ясовано стан нормативного закріплення вказаних стандартів доказування у вітчизняному кримінальному процесуальному законі та застосування у практиці національних судів.

Узагальнено міжнародні стандарти формування допустимих доказів, до числа яких належать: 1) оцінка доказів з точки зору їх допустимості є обов'язком національних судів; 2) отримання доказів внаслідок застосування актів насильства, жорстокості або інших форм поводження, які можна характеризувати як катування, призводить до безумовного визнання їх недопустимими і застосування правила «плодів отруєного дерева» до отриманих на їх основі доказів; 3) отримання доказів внаслідок застосування актів насильства, жорстокості або інших форм поводження, які досягли мінімального рівня жорстокості, але не можуть характеризуватися як катування, призводить до визнання їх недопустимими; 4) під час здійснення оцінки таких доказів з точки зору їх допустимості національні суди повинні враховувати наявність законної мети поводження та співмірність застосованих заходів вимогам ситуації; 5) докази, отримані з порушенням права обвинуваченого мовчати і не свідчити проти себе, у тому числі показання особи, яка в подальшому була визнана обвинуваченим, підлягають визнанню недопустимими; 6) докази, отримані з порушенням права обвинуваченого

допитувати свідків, що свідчать проти нього, або вимагати їх допиту, підлягають визнанню недопустимими у разі порушення процесуального порядку проведення перехресного допиту, яке істотно обмежило таке право обвинуваченого; 7) докази, отримані внаслідок провокації злочину, підлягають визнанню недопустимими; 8) відмова у відкритті матеріалів кримінального провадження, у тому числі секретних, яка не супроводжувалася відповідними процедурними гарантіями і не була достатньо обґрунтованою, призводить до визнання доказів недопустимими; 9) докази, отримані з істотним порушенням порядку проведення процесуальних дій, спрямованих на їх одержання, та/або з істотним порушенням права на захист, підлягають визнанню недопустимими; 10) докази, отримані внаслідок втручання в право на повагу до особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування, підлягають визнанню недопустимими у випадках, коли таке втручання: а) здійснене не «згідно із законом» (допущене істотне порушення вимог національного законодавства щодо проведення процесуальних дій, у ході яких отримано докази; застосований захід втручання не передбачено нормами національного законодавства; порушено вимогу передбачуваності; порушено гарантії прав особи, до якої застосовувався захід втручання); б) здійснювалося з метою, не передбаченою у п. 2 ст. 8 Конвенції; в) не було необхідним у демократичному суспільстві (не існувало нагальної потреби втручання у вказане право особи; порушено принцип пропорційності втручання; порушено вимогу тимчасового характеру втручання).

Набули подальшого розвитку теоретичні напрацювання щодо підстав визнання доказів недопустимими, зокрема запропоновано здійснювати їх поділ на три групи: 1) отримання доказів внаслідок істотного порушення прав та свобод людини; 2) отримання доказів внаслідок інших істотних порушень норм кримінального процесуального закону; 3) допущення істотних порушень норм кримінального процесуального закону, які не пов'язані з отриманням доказів.

Набули подальшого розвитку доктринальні підходи до врахування у вітчизняному кримінальному процесуальному законі міжнародних стандартів

формування допустимих доказів, зокрема обґрунтовано доцільність дотримання відповідних процедурних гарантій відмови у відкритті матеріалів кримінального провадження, у тому числі секретних.

Удосконалено розуміння отримання доказів внаслідок провокації (підбурювання) особи на вчинення злочину як підстави визнання їх недопустимими, зокрема з урахуванням практики ЄСПЛ запропоновано поширити цю підставу на отримання доказів внаслідок проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій і визнати суб'єктами провокації (підбурювання) слідчого, прокурора, співробітника оперативного підрозділу та особу, яка діє за їх згодою або вказівкою.

З урахуванням практики ЄСПЛ у частині забезпечення гарантій адвокатської діяльності обґрунтовано доцільність обов'язкового залучення представника ради адвокатів регіону до участі в обшуку та огляді житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, і тимчасовому доступі до його речей і документів.

Удосконалено теоретичні напрацювання щодо визнання доказів недопустимими у разі їх отримання неналежним суб'єктом.

На основі аналізу норм КПК України і судової практики узагальнено стандарти допустимості показань з чужих слів.

З урахуванням практики ВС визначено коло чинників, які підлягають врахуванню судами у ході вирішення питання про допустимість/недопустимість доказів.

Узагальнено міжнародні стандарти формування достовірних доказів:

- 1) оцінка доказів з точки зору їх достовірності є обов'язком національних судів;
- 2) національні суди зобов'язані забезпечити стороні захисту можливість оспорити докази сторони обвинувачення з метою перевірки їх достовірності (зокрема, шляхом допиту свідків обвинувачення, виклику та допиту свідків захисту, подання висновків експерта, складених за дорученням сторони захисту);
- 3) показання відсутніх свідків і показання зі слів інших осіб підлягають використанню національними судами з урахуванням: а) вагомості

підстав для неявки свідка в судові засідання і, відповідно, для прийняття як доказу неперевіраних показань свідка, який не з'явився; б) значимості цих показань для ухвалення стосовно обвинуваченого обвинувального вироку (чи є цей доказ єдиним або вирішальним); в) наявності достатніх урівноважуючих факторів, у тому числі процесуальних гарантій для сторони захисту; 4) показання анонімних свідків підлягають використанню національними судами виключно за умови забезпечення співмірності інтересів сторін обвинувачення та захисту, врівноваження можливостей останньої за допомогою судової процедури і не можуть бути єдиним або вирішальним доказом, покладеним в основу обвинувального вироку; 5) визнавальні показання обвинуваченого, показання свідків і потерпілих, отримані за обставин, що свідчать про застосування щодо них катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження, є недостовірними; 6) за наявності суперечливості в доказах національні суди зобов'язані її усунути, а в разі неможливості її усунення – тлумачити будь-які сумніви на користь обвинуваченого; 7) у разі виникнення сумнівів щодо достовірності доказу відповідно зростає необхідність підтвердження його за допомогою інших доказів.

З урахуванням норм КПК України виокремлено коло достатніх урівноважуючих факторів, у тому числі процесуальних гарантій для сторони захисту, які ґрунтуються на напрацьованих у практиці ЄСПЛ стандартах використання показань відсутніх свідків і показань з чужих слів.

Узагальнено міжнародні стандарти формування достатньої сукупності доказів, до яких віднесено: 1) оцінка доказів з точки зору їх достатності є обов'язком національних судів; 2) неможливість надання судом апеляційної інстанції іншої оцінки доказам, дослідженим судом першої інстанції, за умови, якщо вони не були предметом безпосереднього дослідження під час апеляційного розгляду; 3) неприпустимість обґрунтування судового рішення, яким встановлюється винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, на основі єдиного доказу; 4) докази, які використовуються для

ухвалення судового рішення, повинні перебувати у тісному логічному взаємозв'язку; 5) взаємозв'язок доказів повинен носити об'єктивний характер; 6) сукупність доказів повинна характеризуватися ієрархічною побудовою.

З'ясовано стан нормативного закріплення вказаних стандартів доказування у вітчизняному кримінальному процесуальному законі та застосування у практиці національних судів.

Розкрито зміст міжнародного стандарту доказування «обґрунтована підозра» й удосконалено наукові підходи до його визначення шляхом узагальнення критеріїв, якими характеризується цей стандарт у практиці ЄСПЛ. Набули подальшого розвитку теоретичні підходи до визначення сфери застосування стандарту доказування «обґрунтована підозра», зокрема вказано на доцільність його використання лише під час ухвалення рішення про застосування частини заходів забезпечення кримінального провадження, а саме: тимчасового обмеження в користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя, арешту майна у випадках, передбачених пунктами 3 і 4 ч. 2 ст. 170 КПК України, затримання особи, запобіжних заходів.

Розкрито зміст міжнародного стандарту доказування «достатня підстава» й удосконалено його доктринальне визначення за рахунок узагальнення напрацьованих у практиці ЄСПЛ підстав, достатніх для ухвалення національними судами рішень про затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою, й обставин, які підтверджують їх наявність.

Набули подальшого розвитку теоретичні підходи до визначення сфери застосування стандарту доказування «достатня підстава», зокрема на основі аналізу норм КПК України і практики вітчизняних судів встановлено доцільність його використання під час: 1) ухвалення слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом у межах їх компетенції рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 2) ухвалення слідчим суддею рішення про дозвіл на проведення обшуку, а під час його проведення – ухвалення слідчим, прокурором рішення про проведення обшуку осіб, які

перебувають у житлі чи іншому володінні; 3) ухвалення слідчим, прокурором, слідчим суддею в межах їх компетенції рішення про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій; 4) ухвалення слідчим суддею рішення про можливість використання інформації, отриманої в результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії, в іншому кримінальному провадженні; 5) ухвалення прокурором, слідчим суддею в межах їх компетенції рішення про продовження строку досудового розслідування; 6) ухвалення судом у випадках, передбачених п. 3 ч. 2 ст. 332 КПК України, рішення про проведення експертизи; 7) ухвалення слідчим суддею, судом у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру рішення про поміщення особи, передбаченої ст. 498 КПК України, у приймальник-розподільник для дітей.

Розкрито зміст міжнародного стандарту доказування «поза розумним сумнівом» і додатково обґрунтовано його прийнятність у вітчизняному кримінальному процесі. Зокрема, встановлено відповідність цього стандарту доказування меті кримінального процесуального доказування та можливість його узгодження з внутрішнім переконанням судді. Удосконалено доктринальне визначення поняття стандарту доказування «поза розумним сумнівом» шляхом врахування притаманних йому ознак та запропоновано розширити сферу його застосування за рахунок використання під час оцінки доказів для визначення встановленості всіх обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Розроблено науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на вдосконалення КПК України з урахуванням міжнародних стандартів доказування.

Ключові слова: міжнародні стандарти доказування, стандарти формування належних доказів, стандарти формування допустимих доказів, стандарти формування достовірних доказів, стандарти формування достатньої сукупності доказів, обґрунтована підозра, достатня підстава, поза розумним сумнівом.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографія:

1. Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи: монографія. Калуш: Петраш К.Т., 2020. 452 с.

Рецензії: Гловюк І.В. Рецензія на монографію Г.Р. Крет «Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи». *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 276-277. URL: http://www.pap.in.ua/2_2020/71.pdf; Лоскутов Т. Актуальне дослідження теоретико-правових основ міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі України (рецензія на монографію Крет Галини Романівни «Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи»). *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 443-444.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Крет Г.Р. Поняття міжнародних стандартів доказування в кримінальному процесі. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 5. Т. 3. С. 112-117.

3. Крет Г.Р. Стандарти доказування у системі понятійно-категоріального апарату теорії кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 4. С. 43-53.

4. Крет Г.Р. Критерії класифікації міжнародних правових стандартів і можливість їх застосування для систематизації міжнародних правових стандартів доказування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. С. 80-83.

5. Крет Г.Р. Класифікація міжнародних правових стандартів доказування у доктрині кримінального процесу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 6. С. 414-417. URL: http://www.pap.in.ua/6_2018/123.pdf.

6. Крет Г.Р. Імплементация стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальне процесуальне законодавство України і практику національних судів. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 215-220.

7. Крет Г.Р. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у практиці Верховного Суду. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 212-217.

8. Крет Г.Р. Взаємозв'язок стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «достатні підстави» під час взяття під варту і продовження строку тримання під вартою: правові позиції ЄСПЛ. *Наше право*. 2019. № 2. С. 93-99.

9. Крет Г.Р. Система стандартів доказування у кримінальному процесі України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 19. С. 132-139.

10. Крет Г.Р. Сфера застосування і зміст стандартів доказування «обґрунтована підозра», «розумні підстави вважати» та «ймовірна причина» у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. 2019. № 7. С. 145-152.

11. Крет Г.Р. Підстави затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою й обставини, що підтверджують їх наявність, у контексті застосування стандарту доказування «достатня підстава»: правові позиції ЄСПЛ. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2019. Т. 30. № 4. С. 209-215.

12. Крет Г.Р. Право на справедливий судовий розгляд як основа для виокремлення міжнародних стандартів справедливого правосуддя у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 42. Т. 1. С. 136-140.

13. Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у системі стандартів справедливого правосуддя у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 4. Т. 1. С. 178-182.

14. Крет Г.Р. Міжнародні правові стандарти формування належних доказів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 2. С. 54-57.

15. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів формування достовірних доказів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 5. Т. 2. С. 251-257.

16. Крет Г.Р. Застосування міжнародних стандартів формування належних доказів у практиці вітчизняних судів. *Наше право*. 2020. № 1. С. 100-107.

17. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів формування допустимих доказів у контексті статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. № 22. С. 141-148.

18. Крет Г.Р. Методологічні основи дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі. *Європейські перспективи*. 2020. № 2. С. 83-91.

Статті в інших наукових періодичних виданнях з юридичного напрямку:

19. Крет Г.Р. Підстави визнання доказів недопустимими у контексті стандартів їх допустимості: законодавчий підхід і практика Верховного Суду. *Право.ua*. 2020. № 1. С. 131-137.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав з юридичного напрямку:

20. Крет Г.Р. Поняття й ознаки стандартів доказування в доктрині кримінального процесу. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. No 6. Vol. 2. P. 133-138.

21. Крет Г.Р. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у практиці міжнародних судових інституцій. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2018. No 04. P. 157-161.

22. Крет Г.Р. Содержание стандартов доказывания в уголовном процессе стран англосаксонской правовой системы. *Legea si Viata*. 2019. No 8-2. P. 46-50.

23. Крет Г.Р. Критерії стандарту доказування «достатня підстава» у практиці Європейського суду з прав людини. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. No 4. Vol. 2. P. 85-89.

24. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів формування достатньої сукупності доказів. *Supremance of Law*. 2020. No 1. P. 83-90.

25. Крет Г.Р. Нормативне закріплення міжнародних стандартів формування достовірних доказів у Кримінальному процесуальному кодексі України. *European political and law discourse*. 2020. Vol. 7. Issue 2. P. 299-304.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

26. Крет Г.Р. Стандарт доказування «обґрунтована підозра»: недоліки нормативного закріплення. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 10-11 травня 2019 року). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2019. С. 94-97.

27. Крет Г.Р. Використання стандарту доказування «обґрунтована підозра» під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження у досудовому розслідуванні. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 травня 2019 року): у 2-х т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 310-314.

28. Крет Г.Р. Критерії стандарту доказування «обґрунтована підозра»: правові позиції Європейського суду з прав людини. *Проблеми реформування кримінальної юстиції України*: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 23-24 травня 2019 року). Чернівці: Видаєвник Яворський С.Н., 2019. С. 136-140.

29. Крет Г.Р. Система стандартів доказування у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи. *Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми*: матеріали шостої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 31 травня 2019 року). Івано-Франківськ: Голіней О.М., 2019. С. 83-88.

30. Kret G.R. The Concept of the Standard of Proof «Reasonable Suspicion» in the Practice of the European Court of Human Rights. *ECHR's Jurisprudence in Digital Era: Proceedings of the International Scientific Conference* (Odesa, May 31 – June 01, 2019). Odesa: Publishing house «Helvetika», 2019. P. 159-162.

31. Крет Г.Р. Нормативний підхід до визначення сфери застосування стандарту доказування «достатні підстави» у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми кримінальної юстиції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 26-27 червня 2019 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2019. С. 60-64.

32. Крет Г.Р. Стандарти доказування «окремі достовірні докази», «достатність доказів» і «повітря реальності» у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи. *Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу*: матеріали VIII Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Івано-Франківськ, 06 грудня 2019 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2019. С. 26-30.

33. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів справедливого правосуддя: кримінальний процесуальний аспект. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 21-22 лютого 2020 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2020. С. 40-43.

34. Крет Г.Р. Правові позиції ЄСПЛ щодо оцінки достовірності доказів як основа для виокремлення міжнародних стандартів формування достовірних доказів. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку*: матеріали

Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 13 березня 2020 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 138-141.

35. Крет Г.Р. Забезпечення використання доказів для підтвердження достовірності чи недостовірності інших доказів як міжнародний стандарт формування належних доказів. *Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 19 березня 2020 року). К.: Міжрегіональна академія управління персоналом, 2020. С. 179-181.

36. Крет Г.Р. Нормативне закріплення міжнародних стандартів формування належних доказів у вітчизняному кримінальному процесуальному законі. *Науковий потенціал та перспективи розвитку юридичної науки*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 27-28 березня 2020 року). Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2020. С. 79-83.

37. Крет Г.Р. Застосування судами правила «плодів отруєного дерева» у контексті стандартів допустимості доказів. *Роль інтеграційних процесів у формуванні національних правових систем*: матеріали I Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Херсон, 10-11 квітня 2020 року): у 2-х т. Т. 2. Херсон: Херсонський державний університет, 2020. С. 231-234.

38. Крет Г.Р. Порядок визнання доказів недопустимими у контексті міжнародних і вітчизняних стандартів їх допустимості. *Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації української держави*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 10-11 квітня 2020 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2020. С. 44-48.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

39. Крет Г.Р. Допустимість показань з чужих слів як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 254-262.

40. Крет Г.Р. Перевірка доказів у структурі кримінального процесуального доказування. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 15. С. 143-150.

41. Крет Г.Р. Оцінка доказів у структурі кримінального процесуального доказування. *Верховенство права*. 2018. № 2. С. 113-118.

42. Крет Г.Р. Показання з чужих слів та їх доказове значення у кримінальному провадженні. *Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми*: збірник матеріалів міжрегіональної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 24-25 травня 2013 року). Івано-Франківськ: Голіней О.М., 2013. С. 144-148.

43. Крет Г.Р. Формування правових стандартів використання похідних доказів під час кримінального провадження у практиці ЄСПЛ. *Застосування рішень Європейського суду з прав людини у практиці вітчизняних судів*: збірник матеріалів науково-практичного круглого столу (м. Івано-Франківськ, 9 грудня 2016 року). Івано-Франківськ: Голіней О.М., 2016. С. 83-87.

44. Крет Г.Р. Загальна характеристика правових презумпцій у кримінальному провадженні. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 року): у 2-х т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 290-292.

SUMMARY

Kret G.R. International Standards of Proof in the Criminal Procedure of Ukraine: Theoretical, Legal and Practical Fundamentals. – Qualifying thesis on the rights of the manuscript.

The dissertation for a degree of the Doctor of Law in a specialty 12.00.09 – Criminal Process and Criminalistics; Forensic Examination; Operational and Investigative Activities. – National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2020.

The dissertation is the first qualifying thesis in Ukraine, which has developed and provided rationale for the concept of international standards of proof in the criminal procedure of Ukraine.

The dissertation improves the doctrinal definition of the concept of standards of proof, establishes their place within the conceptual and categorical framework of the theory of criminal procedural proof and outlines their system. In particular, it determines the correlation between the evidentiary standards and the standards of proof, establishing that the system of evidentiary standards includes both standards of proof («reasonable suspicion», «sufficient grounds» and «beyond a reasonable doubt») and other standards which are based on the concept of criminal procedural evidence and ensure the formation of a sufficient set of appropriate, admissible and reliable evidence.

The dissertation outlines the system and essence of the standards of proof in the criminal procedure the United Kingdom, USA, Canada, Australia, New Zealand on the basis of works of domestic and foreign scholars, as well as the legislation of the Anglo-Saxon legal system and the established Case law.

The essence of international standards of proof is revealed by defining their features: objectivity, social conditionality, dynamism, consistency and universality. The author provides his own definition of the concept of international standards of proof, which is supposed to be referred to as a system of rules, stated in the international treaties, ratified by Ukraine, and formed in practice of international judicial institutions, whose jurisdiction is recognized by Ukraine, to let the subject of proof form a sufficient set of appropriate, admissible and reliable evidence and achieve on the basis of their evaluation the level of confidence essential to make an appropriate procedural decision.

The criteria for classification of international standards of proof are singled out, their types are defined and characterized. The expediency of classification of international standards of proof on the basis of the criterion of their functional purpose is substantiated, according to which it has been proposed to distinguish two groups of such standards: 1) standards for the formation of sufficient set of

appropriate, admissible and reliable evidence, which comprise the standards for the formation of appropriate evidence, the standards for the formation of admissible evidence, the standards for the formation of reliable evidence, and the standards for the formation of a sufficient set of evidence; 2) standards for the formation of the level of conviction necessary for the adoption of the relevant procedural decision, which include the standards of proof «reasonable suspicion», «sufficient grounds» and «beyond a reasonable doubt».

International standards for the formation of appropriate evidence have been generalized: 1) the evaluation of evidence in terms of their affiliation is the responsibility of national courts; 2) from the point of view of affiliation, both available evidence and evidence submitted by the defense (in particular, the expert's opinion) or those for which a request has been filed (in particular, the request for interrogation of witnesses and experts) are subject to evaluation; 3) in assessing the appropriateness of evidence, including those provided by the defense or requested by the defense, national courts must determine its significance for establishing the facts/circumstances of the criminal proceedings; 4) national courts have the right to refuse the defense to submit evidence or to grant a request for it only if such evidence is found to be inappropriate; 5) placing on the defense party the burden of proof of the affiliation of evidence submitted by it or for the receipt of which it has filed a petition; 6) the refusal of national courts to present evidence to the defense or to satisfy the request for their obtaining without substantiating the inadequacy of the evidence leads to a restriction of the right to defense, incompatible with the guarantees of a fair trial enshrined in Art. 6 of the Convention; 7) ensuring the use of evidence to confirm the authenticity or unreliability of other evidence; 8) the reflection of the evaluation of the evidence in terms of their affiliation and its motives by national courts in the judgments taken.

The level of statutory determination of the specified standards of proof in the domestic criminal procedural law and their application in the practice of the national courts has been examined.

The international standards for the formation of admissible evidence have been generalized, including: 1) the evaluation of evidence from the point of view of its admissibility is the responsibility of national courts; 2) obtaining evidence as a result of acts of violence, cruelty or other forms of treatment, which can be characterized as torture, leads to their unconditional recognition as inadmissible and application of the rule of «the fruit of a poisonous tree» to the evidence obtained on their basis; 3) obtaining evidence as a result of the acts of violence, cruelty or other forms of treatment that have reached a minimum level of cruelty, but cannot be characterized as torture, leads to their recognition as inadmissible; 4) during evaluation of such evidence from the point of view of its admissibility, national courts must take into account the existence of a legitimate aim and the proportionality of the measures taken with the requirements of the situation; 5) evidence obtained in violation of the right of the accused to remain silent and not to testify against himself, including the testimony of a person who was subsequently found guilty, shall be declared inadmissible; 6) evidence obtained in violation of the right of the accused to cross-examine witnesses who testify against him, or to demand their interrogation, shall be declared inadmissible in case of violation of the procedural action of cross-examination, which significantly limited such right of the accused; 7) evidence obtained as a result of provocation of a crime shall be declared inadmissible; 8) refusal to disclose materials of criminal proceedings, including secret ones, which was not accompanied by appropriate procedural guarantees and was not sufficiently substantiated, leads to the recognition of evidence as inadmissible; 9) evidence obtained with a significant violation of the procedure for conducting procedural actions aimed at obtaining them, and/or with a significant violation of the right to defense, shall be declared inadmissible; 10) evidence obtained as a result of interference with the right to the respect of the private and family life, housing and secrecy of correspondence shall be declared inadmissible in cases where such interference: a) committed not «in accordance with the law» (there has been substantial violation of the requirements of national law concerning the conduct of procedural actions in which evidence was obtained; the applied intervention measure

is not provided by national law; the requirement of predictability is violated; guarantees of the rights of the person to whom the measure of intervention was applied were violated); b) was carried out for a purpose not provided for in paragraph 2 of Art. 8 of the Convention; c) was not necessary in a democratic society (there was no urgent need to intervene in the mentioned right of the person; the principle of proportionality of the interference has been violated; the requirement of the temporary nature of the interference has been violated).

Theoretical concepts concerning the grounds for declaring evidence inadmissible have been further developed, in particular, it has been proposed to divide them into three groups: 1) obtaining evidence as a result of a significant violation of human rights and freedoms; 2) obtaining evidence as a result of other significant violations of the rules of the criminal procedural law; 3) significant violations of the rules of the criminal procedural law, which are not related to obtaining evidence.

Doctrinal approaches to implementing international standards for the formation of the admissible evidence in the domestic criminal procedural law have been developed further, in particular, the expediency of compliance with the relevant procedural guarantees while refusing to disclose the materials of the criminal proceedings, including secret ones, is substantiated.

The dissertation has improved the concept of obtaining evidence as a result of provocation (incitement) to commit a crime as the grounds for declaring them inadmissible, in particular, taking into account the practice of the ECHR, it is proposed to expand this basis on the obtaining evidence as a result of investigative (search) and covert investigative (search) actions and to recognize as subjects of provocation (incitement) the investigator, prosecutor, employee of the operational unit and a person acting with their consent or instruction.

Taking into account the practice of the ECHR in terms of providing guarantees of advocacy, the expediency of mandatory involvement of a representative of the Bar Council of the region to participate in the search and inspection of housing, other

property of the lawyer, premises where he practices and temporary access to his belongings and documents has been justified.

Theoretical developments regarding the inadmissibility of evidence as in the event of their obtaining by an improper subject have been improved.

Based on the analysis of the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine and judicial practice, the standards of admissibility of hearsay testimonies are generalized.

Taking into account the practice of the Supreme Court, the range of factors to be taken into account by the courts in deciding on the admissibility/inadmissibility of evidence has been identified.

International standards for the formation of reliable evidence are summarized:

- 1) the evaluation of evidence in terms of its reliability is the responsibility of national courts;
- 2) national courts are obliged to provide the defense with the opportunity to challenge the evidence of the prosecution in order to verify its veracity (in particular, by questioning prosecution witnesses, summoning and questioning defense witnesses, submitting expert opinions on behalf of the defense);
- 3) the testimony of absent witnesses and hearsay testimony shall be used by national courts taking into account:
 - a) the weight of the grounds for non-appearance of the witness in court and, accordingly, for acceptance as evidence of unverified testimony of a witness;
 - b) the significance of these testimonies for the adoption of the conviction (whether this evidence is the only or decisive);
 - c) the presence of sufficient balancing factors, including procedural guarantees for the defense;
- 4) the testimony of anonymous witnesses shall be used by national courts only if the interests of the prosecution and the defense are reconciled, the possibilities of the latter are balanced by judicial procedure and cannot be the only or decisive evidence on which the conviction is based;
- 5) the confessions of the accused, the testimonies of witnesses and victims, obtained in circumstances that indicate the use of torture or inhuman or degrading treatment, are unreliable;
- 6) if there is a contradiction in the evidence, the national courts are obliged to eliminate it, and in case of impossibility to eliminate it – to

interpret any doubts in favour of the accused; 7) in case of doubt about the reliability of the evidence, the need to confirm it with other evidence increases accordingly.

Taking into account the norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine, a number of sufficient balancing factors have been identified, including procedural guarantees for the defense, which are based on the standards of use of testimony of absent witnesses and hearsay testimony.

The international standards for the formation of a sufficient set of evidence are summarized, which include: 1) the evaluation of evidence in terms of their sufficiency is the responsibility of national courts; 2) the impossibility for the court of appeal to provide a different evaluation of the evidence examined by the trial court, provided that they were not the subject of direct investigation during the appellate hearing; 3) inadmissibility of substantiation of a court decision establishing the guilt of the accused in committing a criminal offence, on the basis of a single piece of evidence; 4) the evidence used to make a court decision must be in close logical connection; 5) the relationship of evidence must be objective; 6) the set of evidence should be characterized by a hierarchical structure.

The level of statutory determination of the specified standards of proof in the domestic criminal procedural law and their application in the practice of the national courts has been examined.

The content of the international standard of proof «reasonable suspicion» is revealed and the scientific approaches to its definition are improved by generalizing the criteria that characterize this standard in the practice of the ECHR. Theoretical approaches to determining the scope of the standard of proof «reasonable suspicion» have been further developed, in particular, the expediency of its use is indicated only when deciding on the application of some measures to ensure criminal proceedings, namely: temporary restriction of special rights, removal from office, temporary removal of a judge from the administration of justice, seizure of property in the cases provided for in paragraphs 3 and 4 of part 2 of Art. 170 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, detention of a person, precautionary measures.

The content of the international standard of proof «sufficient grounds» is revealed and its doctrinal definition is improved by generalizing the grounds developed in the practice of the ECHR, sufficient for national courts to make a decision about the arrest, keeping in custody and extension of keeping in custody, and the circumstances confirming their existence.

Theoretical approaches to determining the scope of the implementation of the standard of proof «sufficient grounds» have been further developed, in particular, the analysis of the Criminal Procedure Code of Ukraine and the practice of domestic courts made it possible to establish the expediency of its use in the process of: 1) taking a decision by investigators, prosecutors, investigating judges, courts as to the application of measures to ensure criminal proceedings; 2) the decision of the investigating judge on the permission to conduct a search, and during its conduct – the decision of the investigator, the prosecutor on the search of persons who are in housing or other property; 3) the decision of the investigator, prosecutor, investigating judge within their competence to grant permission to conduct covert investigative (search) actions; 4) adoption by the investigating judge of a decision on the possibility of using the information obtained as a result of conducting a covert investigative (search) action in other criminal proceedings; 5) adoption by the prosecutor, investigating judge within their competence of the decision to extend the term of the pre-trial investigation; 6) approval by the court in the cases provided for in paragraph 3 part 2 of Art. 332 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, decision on expert examination; 7) ruling of the investigating judge, the court in criminal proceedings on the application of compulsory educational measures, the ruling to place a person under Art. 498 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, in the receiver-distributor for children.

The content of the international standard of proof «beyond a reasonable doubt» has been revealed and its acceptability in the domestic criminal procedure is additionally substantiated. In particular, there has been established compliance this standard of proof with the purpose of criminal procedural evidence and the possibility of its harmonizing with the inner conviction of the judge. The doctrinal definition of

the standard of proof «beyond a reasonable doubt» has been improved by taking into account its inherent features and it has been proposed to expand its scope by using evidence in the evaluation to determine the accuracy of all circumstances to be proved in criminal proceedings.

Factually substantiated proposals aimed at improving the Criminal Procedure Code of Ukraine taking into account international standards of proof have been developed.

Key words: international standards of proof, standards for the formation of appropriate evidence, standards for the formation of admissible evidence, standards for the formation of reliable evidence, standards for the formation of a sufficient set of evidence, reasonable suspicion, sufficient grounds, beyond a reasonable doubt.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографія:

1. Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи: монографія. Калуш: Петраш К.Т., 2020. 452 с.

Рецензії: Гловюк І.В. Рецензія на монографію Г.Р. Крет «Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи». *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 276-277. URL: http://www.pap.in.ua/2_2020/71.pdf; Лоскутов Т. Актуальне дослідження теоретико-правових основ міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі України (рецензія на монографію Крет Галини Романівни «Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи»). *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 443-444.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Крет Г.Р. Поняття міжнародних стандартів доказування в кримінальному процесі. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 5. Т. 3. С. 112-117.
3. Крет Г.Р. Стандарти доказування у системі понятійно-категоріального апарату теорії кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 4. С. 43-53.
4. Крет Г.Р. Критерії класифікації міжнародних правових стандартів і можливість їх застосування для систематизації міжнародних правових стандартів доказування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. С. 80-83.
5. Крет Г.Р. Класифікація міжнародних правових стандартів доказування у доктрині кримінального процесу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 6. С. 414-417. URL: http://www.pap.in.ua/6_2018/123.pdf.
6. Крет Г.Р. Імплементация стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальне процесуальне законодавство України і практику національних судів. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 215-220.
7. Крет Г.Р. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у практиці Верховного Суду. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 212-217.
8. Крет Г.Р. Взаємозв'язок стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «достатні підстави» під час взяття під варту і продовження строку тримання під вартою: правові позиції ЄСПЛ. *Наше право*. 2019. № 2. С. 93-99.
9. Крет Г.Р. Система стандартів доказування у кримінальному процесі України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 19. С. 132-139.
10. Крет Г.Р. Сфера застосування і зміст стандартів доказування «обґрунтована підозра», «розумні підстави вважати» та «ймовірна причина» у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. 2019. № 7. С. 145-152.

11. Крет Г.Р. Підстави затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою й обставини, що підтверджують їх наявність, у контексті застосування стандарту доказування «достатня підстава»: правові позиції ЄСПЛ. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2019. Т. 30. № 4. С. 209-215.

12. Крет Г.Р. Право на справедливий судовий розгляд як основа для виокремлення міжнародних стандартів справедливого правосуддя у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2019. № 42. Т. 1. С. 136-140.

13. Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у системі стандартів справедливого правосуддя у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 4. Т. 1. С. 178-182.

14. Крет Г.Р. Міжнародні правові стандарти формування належних доказів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 2. С. 54-57.

15. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів формування достовірних доказів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 5. Т. 2. С. 251-257.

16. Крет Г.Р. Застосування міжнародних стандартів формування належних доказів у практиці вітчизняних судів. *Наше право*. 2020. № 1. С. 100-107.

17. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів формування допустимих доказів у контексті статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. № 22. С. 141-148.

18. Крет Г.Р. Методологічні основи дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі. *Європейські перспективи*. 2020. № 2. С. 83-91.

**Статті в інших наукових періодичних виданнях з юридичного
напрямку:**

19. Крет Г.Р. Підстави визнання доказів недопустимими у контексті стандартів їх допустимості: законодавчий підхід і практика Верховного Суду. *Право.ua*. 2020. № 1. С. 131-137.

**Статті у наукових періодичних виданнях інших держав з юридичного
напрямку:**

20. Крет Г.Р. Поняття й ознаки стандартів доказування в доктрині кримінального процесу. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. No 6. Vol. 2. P. 133-138.

21. Крет Г.Р. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у практиці міжнародних судових інституцій. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2018. No 04. P. 157-161.

22. Крет Г.Р. Содержание стандартов доказывания в уголовном процессе стран англосаксонской правовой системы. *Leges et Vita*. 2019. No 8-2. P. 46-50.

23. Крет Г.Р. Критерії стандарту доказування «достатня підстава» у практиці Європейського суду з прав людини. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. No 4. Vol. 2. P. 85-89.

24. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів формування достатньої сукупності доказів. *Supremance of Law*. 2020. No 1. P. 83-90.

25. Крет Г.Р. Нормативне закріплення міжнародних стандартів формування достовірних доказів у Кримінальному процесуальному кодексі України. *European political and law discourse*. 2020. Vol. 7. Issue 2. P. 299-304.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

26. Крет Г.Р. Стандарт доказування «обґрунтована підозра»: недоліки нормативного закріплення. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії*: матеріали Міжнародної

науково-практичної конференції (м. Ужгород, 10-11 травня 2019 року). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2019. С. 94-97.

27. Крет Г.Р. Використання стандарту доказування «обґрунтована підозра» під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження у досудовому розслідуванні. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 травня 2019 року): у 2-х т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 310-314.

28. Крет Г.Р. Критерії стандарту доказування «обґрунтована підозра»: правові позиції Європейського суду з прав людини. *Проблеми реформування кримінальної юстиції України*: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 23-24 травня 2019 року). Чернівці: Видавник Яворський С.Н., 2019. С. 136-140.

29. Крет Г.Р. Система стандартів доказування у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи. *Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми*: матеріали шостої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 31 травня 2019 року). Івано-Франківськ: Голіней О.М., 2019. С. 83-88.

30. Kret G.R. The Concept of the Standard of Proof «Reasonable Suspicion» in the Practice of the European Court of Human Rights. *ECHR's Jurisprudence in Digital Era: Proceedings of the International Scientific Conference* (Odesa, May 31 – June 01, 2019). Odesa: Publishing house «Helvetika», 2019. P. 159-162.

31. Крет Г.Р. Нормативний підхід до визначення сфери застосування стандарту доказування «достатні підстави» у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми кримінальної юстиції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 26-27 червня 2019 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2019. С. 60-64.

32. Крет Г.Р. Стандарти доказування «окремі достовірні докази», «достатність доказів» і «повітря реальності» у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи. *Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу*: матеріали VIII Всеукраїнського

науково-практичного семінару (м. Івано-Франківськ, 06 грудня 2019 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2019. С. 26-30.

33. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів справедливого правосуддя: кримінальний процесуальний аспект. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 21-22 лютого 2020 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2020. С. 40-43.

34. Крет Г.Р. Правові позиції ЄСПЛ щодо оцінки достовірності доказів як основа для виокремлення міжнародних стандартів формування достовірних доказів. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 13 березня 2020 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 138-141.

35. Крет Г.Р. Забезпечення використання доказів для підтвердження достовірності чи недостовірності інших доказів як міжнародний стандарт формування належних доказів. *Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 19 березня 2020 року). К.: Міжрегіональна академія управління персоналом, 2020. С. 179-181.

36. Крет Г.Р. Нормативне закріплення міжнародних стандартів формування належних доказів у вітчизняному кримінальному процесуальному законі. *Науковий потенціал та перспективи розвитку юридичної науки*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 27-28 березня 2020 року). Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2020. С. 79-83.

37. Крет Г.Р. Застосування судами правила «плодів отруєного дерева» у контексті стандартів допустимості доказів. *Роль інтеграційних процесів у формуванні національних правових систем*: матеріали I Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Херсон, 10-11 квітня 2020 року): у 2-х т. Т. 2. Херсон: Херсонський державний університет, 2020. С. 231-234.

38. Крет Г.Р. Порядок визнання доказів недопустимими у контексті міжнародних і вітчизняних стандартів їх допустимості. *Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації української держави*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 10-11 квітня 2020 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2020. С. 44-48.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

39. Крет Г.Р. Допустимість показань з чужих слів як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 254-262.

40. Крет Г.Р. Перевірка доказів у структурі кримінального процесуального доказування. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 15. С. 143-150.

41. Крет Г.Р. Оцінка доказів у структурі кримінального процесуального доказування. *Верховенство права*. 2018. № 2. С. 113-118.

42. Крет Г.Р. Показання з чужих слів та їх доказове значення у кримінальному провадженні. *Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми*: збірник матеріалів міжрегіональної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 24-25 травня 2013 року). Івано-Франківськ: Голіней О.М., 2013. С. 144-148.

43. Крет Г.Р. Формування правових стандартів використання похідних доказів під час кримінального провадження у практиці ЄСПЛ. *Застосування рішень Європейського суду з прав людини у практиці вітчизняних судів*: збірник матеріалів науково-практичного круглого столу (м. Івано-Франківськ, 9 грудня 2016 року). Івано-Франківськ: Голіней О.М., 2016. С. 83-87.

44. Крет Г.Р. Загальна характеристика правових презумпцій у кримінальному провадженні. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнародної

науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 року): у 2-х т. Т. 2.
Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 290-292.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	5
ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	22
1.1. Наукова розробленість проблематики міжнародних стандартів доказування в доктрині кримінального процесу.....	22
1.2. Методологічні основи дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі.....	36
1.3. Стандарти доказування в системі понятійно-категоріального апарату теорії кримінального процесуального доказування	51
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ І СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	66
2.1. Стандарти доказування як теоретична основа формування концепції міжнародних стандартів доказування	66
2.1.1. Стандарти доказування в законодавстві, судовій практиці і доктрині кримінального процесу країн англосаксонської правової системи.....	66
2.1.2. Поняття та система стандартів доказування в доктрині вітчизняного кримінального процесу.....	89
2.2. Поняття та сутність міжнародних стандартів доказування.....	102
2.3. Міжнародні стандарти доказування в системі стандартів справедливого правосуддя.....	113
2.4. Класифікація міжнародних стандартів доказування.....	133
РОЗДІЛ 3. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ФОРМУВАННЯ ДОСТАТНЬОЇ СУКУПНОСТІ НАЛЕЖНИХ, ДОПУСТИМИХ І ДОСТОВІРНИХ ДОКАЗІВ, ЇХ	

НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....	151
3.1. Стандарти формування належних доказів.....	151
3.1.1. Система міжнародних стандартів формування належних доказів.....	151
3.1.2. Стандарти формування належних доказів у кримінальному процесі України.....	163
3.2. Стандарти формування допустимих доказів.....	179
3.2.1. Система міжнародних стандартів формування допустимих доказів.....	179
3.2.2. Стандарти формування допустимих доказів у кримінальному процесі України	212
3.3. Стандарти формування достовірних доказів	254
3.3.1. Система міжнародних стандартів формування достовірних доказів	254
3.3.2. Стандарти формування достовірних доказів у кримінальному процесі України	266
3.4. Стандарти формування достатньої сукупності доказів	287
3.4.1. Система міжнародних стандартів формування достатньої сукупності доказів	287
3.4.2. Стандарти формування достатньої сукупності доказів у кримінальному процесі України.....	299
РОЗДІЛ 4. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ФОРМУВАННЯ РІВНЯ ПЕРЕКОНАННЯ, НЕОБХІДНОГО ДЛЯ ПРИЙНЯТТЯ ВІДПОВІДНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РІШЕННЯ, ЇХ НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....	313
4.1. Стандарт доказування «обґрунтована підозра».....	313
4.1.1. Загальна характеристика міжнародного стандарту доказування «обґрунтована підозра».....	313

4.1.2. Стандарт доказування «обґрунтована підозра» у кримінальному процесі України	323
4.2. Стандарт доказування «достатня підстава»	335
4.2.1. Загальна характеристика міжнародного стандарту доказування «достатня підстава».....	335
4.2.2. Стандарт доказування «достатня підстава» у кримінальному процесі України	348
4.3. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом»	367
4.3.1. Загальна характеристика міжнародного стандарту доказування «поза розумним сумнівом»	367
4.3.2. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному процесі України.....	377
ВИСНОВКИ.....	389
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	403
ДОДАТКИ.....	487

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВП – відділ поліції

ВС – Верховний Суд

ГА – Генеральна Асамблея

ГПК – Господарський процесуальний кодекс

ГУ – головне управління

ЄКПЛ – Європейська комісія з прав людини

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

Загальна декларація – Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) ГА ООН від 10.12.1948 р.

КАС – Кодекс адміністративного судочинства

КК – Кримінальний кодекс

Конвенція – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р.

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

КС – Конституційний Суд

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

МВС – Міністерство внутрішніх справ

Міжнародний пакт – Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий ГА ООН 16.12.1966 р.

МКС – Міжнародний кримінальний суд

МКТР – Міжнародний кримінальний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території Руанди, і громадян Руанди, відповідальних за геноцид та інші схожі порушення, вчинені на території сусідніх держав, у період з 1 січня до 31 грудня 1994 року

МКТЮ – Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території колишньої Югославії з 1991 року

НП – Національна поліція

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ОРД – оперативно-розшукова діяльність

РЄ – Рада Європи

Римський статут – Римський статут МКС, поширений як документ А/CONF.183/9 від 17.07.1998 р.

СВ – слідчий відділ

СК – Сполучене Королівство

США – Сполучені Штати Америки

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

ЦК – Цивільний кодекс

ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Основним пріоритетом зовнішньої політики України є європейська інтеграція в різних сферах суспільного життя. Неодмінну умову її здійснення становить запровадження у вітчизняне законодавство, у тому числі й кримінальне процесуальне, та неухильне дотримання визнаних європейським співтовариством прав та основоположних свобод людини.

Визнавши людину, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю в Україні та проголосивши утвердження і забезпечення прав і свобод людини головним обов'язком держави (ст. 3 Конституції України), вітчизняний законодавець істотну увагу присвятив удосконаленню законодавства з урахуванням міжнародних стандартів прав людини. У сфері кримінального процесу вони значною мірою знайшли відображення в чинному КПК України, який ґрунтується на положеннях низки міжнародно-правових актів, зокрема Загальної декларації, Міжнародного пакту, Конвенції, а також на практиці міжнародних судових інституцій, юрисдикція яких визнана Україною, зокрема ЄСПЛ.

Покладення законодавцем в основу чинного КПК України міжнародних стандартів прав людини зумовило перегляд традиційних для вітчизняного кримінального процесу підходів до кримінального процесуального доказування. Так, у ньому, на відміну від КПК України 1960 року, знайшла нормативне закріплення значна частина міжнародних стандартів доказування, відображених у Конвенції та сформованих у практиці ЄСПЛ.

Їх вагоме значення в забезпеченні прав та основоположних свобод зумовлює необхідність дослідження системи міжнародних стандартів доказування в цілому та змісту кожного з них зокрема. Так, у п. 5.9 Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 – 2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015, одним із заходів, спрямованих на удосконалення процесуального

забезпечення справедливості і права на захист під час кримінального провадження, визначається формалізація стандартів доказування для більшої зрозумілості та передбачуваності процесуального законодавства і відповідної практики. Оскільки міжнародні стандарти доказування, з огляду на формування переважної більшості з них у практиці ЄСПЛ шляхом тлумачення Конвенції, є динамічним правовим явищем, вирішення завдання щодо їх формалізації зумовлює необхідність постійного вивчення його практики та напрацювання змін і доповнень до КПК України.

Поряд з кримінальним процесуальним законодавством, міжнародним стандартам прав людини повинна відповідати сформована на його основі слідча та судова практика. На сьогодні міжнародні стандарти доказування, закріплені нормами КПК України, знаходять широке застосування у практиці національних органів досудового розслідування та судів. Однак її дослідження дозволяє виявити низку недоліків, пов'язаних як з неправильним тлумаченням і застосуванням частини з них, так і з незастосуванням окремих міжнародних стандартів доказування, які хоча й напрацьовані у практиці ЄСПЛ, але не знайшли нормативного закріплення в КПК України.

У теорії кримінального процесуального доказування поняття «міжнародні стандарти доказування» є відносно новим, у зв'язку з чим його впровадження у вітчизняний кримінальний процес викликало жваву дискусію серед вчених-процесуалістів, зумовлену, з одного боку, потребою в чіткому розумінні їх поняття, сутності та системи, а з іншого, – необхідністю їх узгодження з національними правовими традиціями у сфері кримінального процесу.

Вагомий внесок у розробку поняття, сутності та системи стандартів доказування, сфери і механізму їх застосування в ході кримінального провадження здійснили В.Д. Басай, В.В. Вапнярчук, І.В. Гловюк, В.О. Гринюк, В.А. Завтур, І.П. Зінковський, О.В. Капліна, С.О. Ковальчук, О.П. Кучинська, В.І. Маринів, В.Т. Нор, А.А. Павлишин, М.А. Погорецький, О.О. Подобний, В.О. Попелюшко, Х.Р. Слюсарчук, А.С. Степаненко, В.В. Степаненко, О.М. Толочко, В.М. Трофименко, О.Г. Шило, М.Є. Шумило, О.Г. Яновська та

інші вітчизняні і зарубіжні вчені. Зокрема, комплексному дослідженню вказаної проблематики присвячені кандидатські дисертації Х.Р. Слюсарчук «Стандарти доказування у кримінальному провадженні» (м. Львів, 2017 р.) та А.С. Степаненка «Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні» (м. Одеса, 2017 р.).

Незважаючи на значну увагу науковців до проблематики стандартів доказування, значна кількість її теоретичних і практичних аспектів у теорії кримінального процесуального доказування на сьогодні досліджена недостатньо повно або характеризується дискусійними підходами до її розкриття. Так, фрагментарно дослідженими є питання щодо системи стандартів доказування, їх співвідношення з метою та межами кримінального процесуального доказування, а також з внутрішнім переконанням суб'єктів доказування. Стосовно окремих питань вченими наводяться різні, нерідко діаметрально протилежні підходи до їх вирішення. Зокрема, стандарти доказування здебільшого зводяться до стандартів доведеності, що призводить до істотного звуження науковцями їх системи і позначається на розкритті сфери їх застосування.

Поняття та правова природа міжнародних стандартів доказування, їх система і класифікація залишаються поза увагою вчених. Відсутність розробок, присвячених розкриттю сутності та системи міжнародних стандартів доказування, зумовила підвищений науковий інтерес до розробки трьох з них – «обґрунтована підозра», «достатня підстава» та «поза розумним сумнівом», внаслідок чого зміст і сфера застосування інших стандартів доказування практично не досліджується. У свою чергу, це негативно позначається на повноті відображення теорією кримінального процесуального доказування проблематики, яка існує на сучасному етапі її розвитку, оскільки міжнародні стандарти доказування як правове явище є невід'ємною складовою її предмету.

Викладене зумовлює необхідність звернення до комплексного дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Динаміка кримінального процесуального законодавства України: досвід та перспективи» на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у формуванні концепції міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі України на основі комплексного аналізу проблем правотворчого та правозастосовного характеру, а також внесенні науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на вдосконалення КПК України.

Для досягнення зазначеної мети у дисертації вирішувалися такі завдання:
встановити місце стандартів доказування в системі понятійно-категоріального апарату теорії кримінального процесуального доказування;

охарактеризувати систему та зміст стандартів доказування в законодавстві, судовій практиці і доктрині кримінального процесу країн англосаксонської правової системи;

на основі розробок вітчизняних вчених розкрити сутність стандартів доказування у кримінальному процесі України, надати авторське визначення їх поняття й охарактеризувати систему;

розкрити сутність міжнародних стандартів доказування, охарактеризувавши притаманні їм ознаки, і надати авторське визначення їх поняття;

з'ясувати місце міжнародних стандартів доказування в системі стандартів справедливого правосуддя;

виокремити критерії класифікації міжнародних стандартів доказування, визначити та охарактеризувати їх види;

узагальнити міжнародні стандарти формування належних доказів і з'ясувати стан їх нормативного закріплення та застосування у кримінальному процесі України;

охарактеризувати міжнародні стандарти формування допустимих доказів і розкрити стан їх нормативного закріплення та застосування у кримінальному процесі України;

узагальнити міжнародні стандарти формування достовірних доказів і з'ясувати стан їх нормативного закріплення та застосування у кримінальному процесі України;

охарактеризувати міжнародні стандарти формування достатньої сукупності доказів і розкрити стан їх нормативного закріплення та застосування у кримінальному процесі України;

визначити зміст міжнародного стандарту доказування «обґрунтована підозра», з'ясувати стан його нормативного закріплення та застосування у кримінальному процесі України;

розкрити зміст міжнародного стандарту доказування «достатня підстава», охарактеризувати стан його нормативного закріплення та застосування у кримінальному процесі України;

розглянути зміст міжнародного стандарту доказування «поза розумним сумнівом», стан його нормативного закріплення та застосування у кримінальному процесі України;

розробити науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на вдосконалення КПК України з урахуванням міжнародних стандартів доказування.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають у ході кримінального процесуального доказування.

Предметом дослідження є міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України.

Методи дослідження. Дисертація ґрунтується на комплексному застосуванні загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, обраних із урахуванням мети і завдань дослідження, його об'єкта та предмета.

Історико-правовий метод використовувався у ході дослідження генези розвитку міжнародних стандартів доказування і теоретичних уявлень про них (підрозділи 1.1, 2.1). Порівняльно-правовий метод дозволив розкрити систему і зміст стандартів доказування, закріплених у законодавстві та напрацьованих у судовій практиці і доктрині кримінального процесу країн англосаксонської правової системи (пункт 2.1.1), встановити відповідність стандартів доказування, передбачених КПК України і напрацьованих у вітчизняній практиці, міжнародним стандартам доказування, які закріплені в міжнародно-правових актах і сформовані у практиці міжнародних судових інституцій, а також встановити можливість урахування позитивного досвіду в процесі подальшого вдосконалення системи та змісту стандартів доказування у вітчизняному кримінальному процесуальному законі (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 4.1, 4.2, 4.3). Застосування системно-структурного методу забезпечило розмежування стандартів доказування та стандартів доказаності (підрозділ 1.3), встановлення місця міжнародних стандартів доказування в системі стандартів справедливого правосуддя (підрозділ 2.3) та здійснення класифікації міжнародних стандартів доказування (підрозділ 2.4). Звернення до структурно-функціонального методу дозволило визначити функціональне призначення міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі України (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 4.1, 4.2, 4.3). За допомогою формально-юридичного методу сформульовано визначення понять «стандарты доказування», «міжнародні стандарти доказування», «міжнародні стандарти справедливого правосуддя», «обґрунтована підозра», «достатня підстава», «поза розумним сумнівом» (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 4.1, 4.2, 4.3) та інших понять, авторське визначення яких наводиться у дисертації. Соціолого-правовий метод використовувався під час дослідження емпіричної бази, проведення анкетування та аналізу його результатів (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 4.1, 4.2, 4.3). Метод теоретико-правового моделювання дозволив сформулювати та обґрунтувати пропозиції, спрямовані на вдосконалення КПК України з

урахуванням міжнародних стандартів доказування (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3, 4.1, 4.3).

Нормативну основу дисертації становлять: Конституція України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, інші міжнародно-правові акти, акти кримінального процесуального законодавства України і деяких зарубіжних держав.

Теоретичну основу дослідження складають наукові праці українських і зарубіжних вчених у галузі загальнотеоретичної юриспруденції, філософії, логіки, кримінального процесуального та міжнародного права.

Емпіричну базу дослідження становлять: рішення ЄСПЛ, Конституційного Суду України, постанови Пленуму Верховного Суду України, результати проведеного узагальнення судової практики, у ході якого опрацьовано понад 1000 судових рішень, внесених до Єдиного державного реєстру судових рішень, результати анкетування 123 суддів, 95 прокурорів, 108 адвокатів і 82 науково-педагогічних працівників усіх регіонів України (усього 408 респондентів).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першою в Україні кваліфікаційною науковою працею, в якій розроблено й обґрунтовано концепцію міжнародних стандартів доказування у вітчизняному кримінальному процесі.

За результатами проведеного дослідження сформульовані такі найважливіші положення, що містять наукову новизну:

вперше:

на основі системного аналізу визначено такі ознаки міжнародних стандартів доказування як об'єктивність, соціальну зумовленість, динамічність, системність і загальнообов'язковість, охарактеризовано зміст кожної з них, на підставі чого наведено авторське визначення поняття «міжнародні стандарти доказування»;

виокремлено конвенційний та інституційний механізми формування міжнародних стандартів доказування й обґрунтовано, що перший утворюють

положення міжнародно-правових актів, які закріплюють міжнародні стандарти прав людини у сфері здійснення кримінального судочинства, а другий становить практика міжнародних судових інституцій, які створені та функціонують на основі міжнародних договорів;

з урахуванням змісту кримінального процесуального доказування обґрунтовано доцільність здійснення класифікації міжнародних стандартів доказування за критерієм їх функціонального призначення на дві групи: стандарти формування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів та стандарти формування рівня переконання, необхідного для ухвалення відповідного процесуального рішення, а також обґрунтовано їх поділ у межах кожної із запропонованих груп;

розкрито зміст напрацьованих у практиці ЄСПЛ міжнародних стандартів формування належних доказів, на підставі чого узагальнено їх систему, а також досліджено стан їх нормативного закріплення і застосування у кримінальному процесі України та обґрунтовано доцільність нормативного закріплення обов'язків суду встановити належність доказів, які подаються стороною захисту або про отримання яких нею заявлено клопотання, а у випадку відмови стороні захисту в дослідженні доказів, які подаються нею, або в задоволенні клопотання про їх отримання (у разі встановлення їх неналежності) – навести мотиви відмови у судовому рішенні;

узагальнено міжнародні стандарти формування допустимих доказів і на основі дослідження стану їх нормативного закріплення та застосування у кримінальному процесі України, обґрунтовано їх відповідність критеріям визнання доказів недопустимими внаслідок їх отримання з істотним порушенням закріплених у Конвенції основоположних прав і свобод людини та/або процесуального порядку їх отримання, а також доведено необґрунтованість визнання недопустимими доказів з підстави їх отримання неуповноваженим суб'єктом за відсутності істотного порушення норм кримінального процесуального закону;

доведено доцільність обов'язкового залучення до участі в обшуку та огляді житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, у випадку неявки для участі в їх проведенні представника ради адвокатів регіону за умови завчасного повідомлення ради адвокатів регіону не менше двох понятих, які мають юридичну освіту та стаж роботи в галузі права не менше двох років;

з урахуванням норм кримінального процесуального закону та практики ВС визначено критерії, які підлягають урахуванню судами у ході вирішення питання про допустимість/недопустимість доказів у кримінальному провадженні та відображають істотність допущеного порушення норм кримінального процесуального закону, значимість доказу для встановлення обставин, що становлять предмет доказування, позицію сторін кримінального провадження стосовно його допустимості та наслідки визнання доказу недопустимим, у тому числі в контексті вимог до судового рішення;

розкрито зміст сформованих у практиці ЄСПЛ міжнародних стандартів формування достовірних доказів та узагальнено їх систему, а також розкрито стан нормативного закріплення та застосування цих стандартів доказування у кримінальному процесі України, на основі чого доведено, що їх переважна більшість знайшла пряме закріплення у нормах кримінального процесуального закону або опосередковано впливає з їх змісту;

з урахуванням напрацьованих у практиці ЄСПЛ стандартів використання показань відсутніх свідків і показань з чужих слів та на основі узагальнення норм вітчизняного кримінального процесуального закону виокремлено коло достатніх урівноважуючих факторів, у тому числі процесуальних гарантій для сторони захисту, здатних забезпечити справедливу та належну оцінку достовірності показань свідків, потерпілих, наданих під час досудового розслідування в судовому засіданні з підстав і в порядку, визначених ст. 225 КПК України, та показань з чужих слів;

розкрито зміст сформованих у практиці ЄСПЛ міжнародних стандартів формування достатньої сукупності доказів та узагальнено їх систему, а також

досліджено стан нормативного закріплення і застосування цих стандартів доказування у кримінальному процесі України та констатовано притаманність вітчизняному кримінальному процесу стандарту доказування «жоден доказ не має наперед встановленої сили»;

з урахуванням норм кримінального процесуального закону та практики ВС виокремлено критерії, які характеризують стандарт доказування «поза розумним сумнівом» і відображають обов'язок сторони обвинувачення довести перед судом винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, встановлюють вимоги до версії сторони обвинувачення та її перевірки, закріплюють обов'язок сторони обвинувачення спростувати версію сторони захисту та обов'язок суду ухвалити виправдувальний вирок у разі недоведення поза розумним сумнівом винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення;

вдосконалено:

доктринальне визначення поняття «станданти доказування» за рахунок врахування в ньому їх ознак, до яких запропоновано віднести такі як об'єктивність, соціальну зумовленість, динамічність, системність і загальнообов'язковість;

на основі аналізу класифікаційних критеріїв, використовуваних для поділу міжнародних правових стандартів і стандартів доказування, визначено коло критеріїв класифікації міжнародних стандартів доказування, до яких віднесено: територію дії; суб'єкт встановлення; коло адресатів; ступінь визначеності змісту та порядок кримінального провадження, а також виокремлено види міжнародних стандартів доказування за кожним із цих критеріїв;

класифікацію підстав визнання доказів недопустимими, зокрема запропоновано здійснювати їх поділ на три групи: отримання доказів внаслідок істотного порушення прав та свобод людини; отримання доказів внаслідок інших істотних порушень норм кримінального процесуального закону;

допущення істотних порушень норм кримінального процесуального закону, які не пов'язані з отриманням доказів;

доктринальне визначення стандарту доказування «обґрунтована підозра» і теоретичні підходи до визначення сфери його застосування, зокрема обґрунтовано доцільність використання зазначеного стандарту під час ухвалення рішення про застосування лише таких заходів забезпечення кримінального провадження як тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя, арешт майна у випадках, передбачених пунктами 3 і 4 ч. 2 ст. 170 КПК України, затримання особи, запобіжні заходи;

доктринальне визначення стандарту доказування «достатня підстава» і теоретичні підходи до визначення сфери його застосування. Зокрема обґрунтовано доцільність використання вказаного стандарту під час ухвалення слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом у межах їх компетенції низки проміжних процесуальних рішень під час кримінального провадження, а саме: про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; проведення обшуку осіб, які перебувають у житлі чи іншому володінні; надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій; можливість використання інформації, отриманої в результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії, в іншому кримінальному провадженні; продовження строку досудового розслідування; проведення експертизи у випадках, визначених п. 3 ч. 2 ст. 332 КПК України; поміщення особи, передбаченої ст. 498 КПК України, у приймальник-розподільник для дітей;

доктринальне визначення поняття стандарту доказування «поза розумним сумнівом» і теоретичні підходи до визначення сфери його застосування, зокрема запропоновано розширити її за рахунок використання цього стандарту під час оцінки доказів для визначення встановленості всіх обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні;

дістало подальшого розвитку:

доктринальні підходи щодо термінології, використовуваної для позначення стандартів доказової діяльності суб'єктів доказування, за рахунок встановлення співвідношення термінів «доказування», «доведення», «доказаність» і «переконання», а також місця стандартів доказування у системі понятійно-категоріального апарату теорії кримінального процесуального доказування;

теоретичні розробки щодо системи і змісту стандартів доказування у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи, зокрема на основі праць вітчизняних і зарубіжних вчених, законодавства Сполученого Королівства, США, Канади, Австралії, Нової Зеландії та сформованої судової практики розкрито систему стандартів доказування в кожній з цих країн, охарактеризовано їх зміст з урахуванням поділу на основні, проміжні та допоміжні;

наукові погляди щодо змісту права на справедливий судовий розгляд, зокрема з урахуванням положень Конвенції та практики ЄСПЛ запропоновано авторський підхід до виокремлення елементів цього права, які за своїм змістом є міжнародними стандартами справедливого правосуддя, а також визначено ті з них, які перебувають у взаємозв'язку з міжнародними стандартами доказування;

доктринальні підходи до врахування у вітчизняному кримінальному процесуальному законі міжнародних стандартів формування допустимих доказів, зокрема обґрунтовано доцільність дотримання відповідних процедурних гарантій відмови у відкритті матеріалів кримінального провадження, у тому числі секретних;

теоретичні розробки щодо визнання недопустимими доказів, отриманих унаслідок провокації (підбурювання) особи на вчинення злочину, зокрема з урахуванням практики ЄСПЛ запропоновано поширити цю підставу на випадки отримання доказів внаслідок проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій та визнати суб'єктами провокації (підбурювання)

слідчого, прокурора, співробітника оперативного підрозділу й особу, яка діє за їх згодою або вказівкою;

визначення змісту міжнародних стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «достатня підстава» шляхом узагальнення критеріїв, якими характеризується кожен з них у практиці ЄСПЛ, а також міжнародного стандарту доказування «поза розумним сумнівом» з урахуванням його функціональної спрямованості та автономного значення у доказуванні;

доктринальне визначення змісту стандарту доказування «достатня підстава» за рахунок узагальнення напрацьованих у практиці ЄСПЛ підстав, достатніх для ухвалення національними судами рішень про затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою, й обставин, які підтверджують їх наявність;

теоретичні підходи щодо прийнятності стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у вітчизняному кримінальному процесі, зокрема встановлено його відповідність меті кримінального процесуального доказування та можливість узгодження цього стандарту з внутрішнім переконанням судді.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що висновки і пропозиції, сформульовані у дисертації, можуть бути використані у:

науково-дослідній діяльності – для подальшої розробки теоретичних і практичних проблем кримінального процесуального доказування (Акт Івано-Франківського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія» від 03.06.2020 р.);

правотворчій діяльності – для вдосконалення КПК України з урахуванням міжнародних стандартів доказування (Лист Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності від 01.07.2020 р. № 04-27/12-2020/91835);

правозастосовній діяльності судів – під час вивчення судової практики і підготовки рекомендаційних роз'яснень судам нижчого рівня (Акт Касаційного кримінального суду у складі ВС від 09.06.2020 р. № 322/0/158-20);

навчальному процесі – при підготовці навчальних програм і лекцій, проведенні різних видів занять з навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Теорія доказів», «Актуальні проблеми кримінального процесу» та інших (Акт Національного університету «Острозька академія» від 17.06.2020 р., Акт Приватного вищого навчального закладу «Університет Короля Данила» від 03.06.2020 р.).

Апробація результатів дисертації. Положення і висновки дисертації обговорювалися на міжкафедральному семінарі кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності і кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» та на засіданні Південного регіонального наукового центру Національної академії правових наук України. Основні результати наукового дослідження оприлюднено на 13 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, симпозіумах, семінарах і круглих столах, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії» (м. Ужгород, 10-11 травня 2019 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 травня 2019 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми реформування кримінальної юстиції України» (м. Чернівці, 23-24 травня 2019 року); шостій Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми» (м. Івано-Франківськ, 31 травня 2019 року); Міжнародній науковій конференції «ECHR's Jurisprudence in Digital Era» (м. Одеса, 31 травня – 01 червня 2019 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми кримінальної юстиції» (м. Одеса, 26-27 червня 2019 року); VIII Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу» (м. Івано-Франківськ, 06 грудня 2019 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті» (м. Одеса, 21-22 лютого 2020 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Юридична

наука нового часу: традиції та вектори розвитку» (м. Одеса, 13 березня 2020 року); V Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 19 березня 2020 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Науковий потенціал та перспективи розвитку юридичної науки» (м. Запоріжжя, 27-28 березня 2020 року); I Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Роль інтеграційних процесів у формуванні національних правових систем» (м. Херсон, 10-11 квітня 2020 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації української держави» (м. Одеса, 10-11 квітня 2020 року).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено у 44 публікаціях, у тому числі монографії, 17 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено Міністерством освіти України, 1 науковій статті в іншому періодичному виданні з юридичного напрямку, 6 наукових статтях, опублікованих у зарубіжних періодичних виданнях з юридичного напрямку, тезах 13 доповідей і наукових повідомлень на міжнародних і всеукраїнських наукових, науково-практичних конференціях та інших наукових заходах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, що включають чотирнадцять підрозділів, які містять шістнадцять пунктів, висновків, списку використаних джерел (852 найменування) і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 530 сторінок, з яких основний текст – 402 сторінки.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

1.1. Наукова розробленість проблематики міжнародних стандартів доказування в доктрині кримінального процесу

Міжнародні стандарти¹ доказування значною мірою ґрунтуються на судовій практиці та доктринальних підходах, сформованих у країнах англосаксонської правової системи (у першу чергу, в СК і США).

Запровадження системи стандартів доказування в судовій практиці СК і США розпочалося з формування стандарту «поза розумним сумнівом», який відомий прецедентній практиці країн англосаксонської правової системи ще з другої половини XVIII століття. Так, на основі дослідження значної кількості наукових праць зарубіжних вчених, А.С. Степаненко вказує, що найбільш рання згадка «розумного сумніву» з'явилася в рішеннях у справах так званої «Бостонської бійні» («Boston massacre trials») у 1770 р., у подальшому термін «доведеність поза розумним сумнівом» застосовувався у різних формулюваннях у рішеннях у справах лондонського суду Old Bailey і низки судів США до

¹ Для позначення стандартів, які використовуються у кримінальній процесуальній діяльності, у вітчизняній доктрині кримінального процесу застосовуються терміни: «стандарти» [79; 296; 464], «європейські стандарти» [515], «європейські правові стандарти» [143; 144], «міжнародні стандарти» [93; 156; 224], «міжнародно-правові стандарти» [131; 234; 544], «міжнародні кримінальні процесуальні стандарти» [530]. Розбіжність у використовуваній термінології пояснюється декількома чинниками. По-перше, відносною новизною терміну «стандарти» для вітчизняної юридичної науки у цілому та науки кримінального процесу зокрема, в якій його впровадження в науковий обіг відбулося, в основному, у зв'язку з необхідністю забезпечення міжнародних стандартів прав людини. По-друге, предметом дослідження, що розкривається у межах наукових публікацій, оскільки їх переважна більшість ґрунтується або на універсальних, або на регіональних стандартах. Водночас, незалежно від рівня закріплення стандартів (регіонального або універсального), вони за своєю природою є міжнародними. Поряд з цим, вказівка у використовуваному для позначення стандартів терміні на їх правовий характер вбачається зайвою, оскільки вони закріплені міжнародно-правовими актами або сформовані в практиці міжнародних судових інституцій. З урахуванням наведеного та з огляду на необхідність уніфікації термінології, в межах цього дослідження використовуватимуться терміни «стандарти» і «міжнародні стандарти»: перший – для позначення відповідних правил, які сформовані в національному законодавстві, судовій практиці і доктрині кримінального процесу країн англосаксонської та романо-германської правових систем, у тому числі й України, а другий – для позначення відповідних правил, що ґрунтуються на міжнародно-правових актах і судовій практиці міжнародних судових інституцій. В окремих, спеціально позначених нижче випадках, зумовлених необхідністю констатації правової природи стандартів, використовуватиметься термін «міжнародні правові стандарти».

середини XIX століття, поки у 1850 р. головою ВС штату Массачусетс, суддею Shaw у рішенні у справі «Commonwealth v. Webster» було надано його класичне визначення [508, с. 73].

Формування стандартів доказування у кримінальному процесі країн ангlosаксонської правової системи відбулося, перш за все, у судовій практиці, що зумовило три тенденції їх подальшого розвитку. По-перше, стандарти доказування наводилися в судових рішеннях, у зв'язку з чим значний внесок у формування їх поняття, змісту та системи здійснили судді. По-друге, прецедентний характер судових рішень призвів до подальшого широкого використання сформованих стандартів доказування в судовій практиці, удосконалення їх змісту та уточнення сфери застосування, а також до розширення системи стандартів доказування. По-третє, звернення до проблематики стандартів доказування в доктрині кримінального процесу країн ангlosаксонської правової системи, яке розпочалося з 70-х років XIX століття, здійснювалося з неодмінним урахуванням їх поняття, змісту та системи, напрацьованих у судовій практиці [623, р. 74-79; 811, р. 556-591; 812, р. 642-664; 813, р. 242-268; 845, р. 75-86].

У доктрині кримінального процесу країн романо-германської правової системи формування міжнародних стандартів доказування пов'язують з діяльністю міжнародних судових інституцій, створених у другій половині 40-х років XX століття. Як вказує Р.В. Романов, стандарти доказування в процесі доказування міжнародних злочинів почали застосовуватися після закінчення Другої світової війни, а саме: у ході діяльності Нюрнберзького та Токійського міжнародних трибуналів [434, с. 81].

Визначальний вплив на формування міжнародних стандартів доказування та їх подальше впровадження у кримінальний процес країн романо-германської правової системи здійснило загальне визнання та проголошення прав та основоположних свобод людини і громадянина в міжнародно-правових актах: Загальній декларації, Міжнародному пакті та Конвенції [112; 152; 258]. По-перше, закріплені вказаними міжнародно-правовими актами права, які

розглядаються у вітчизняній і зарубіжній науці як міжнародні стандарти² прав людини [420, с. 19-29; 470, с. 267], набули широкого дослідження в доктрині кримінального процесу в контексті розкриття проблематики здійснення кримінального провадження та забезпечення прав особи [93, с. 481-485; 104, с. 3-24; 156, с. 3-34; 223, с. 57-61; 224, с. 42-47; 469, с. 3-188; 530, с. 109-115; 589, с. 3-24; 607, с. 3-172]. По-друге, прийняття зазначених міжнародно-правових актів призвело до створення міжнародних судових інституцій, зокрема МКС та ЄСПЛ, практика яких широко досліджується в наукових працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених.

Нормативне закріплення на універсальному та регіональному рівнях права на справедливий судовий розгляд (ст. 10 Загальної декларації, ст. 14 Міжнародного пакту і ст. 6 Конвенції) та його забезпечення міжнародними судовими інституціями зумовило значну увагу вчених до розкриття поняття та змісту цього права [19, с. 191-196; 86, с. 132-137; 134, с. 23-27; 247, с. 31-36; 288, с. 4-8; 416, с. 3-18; 433, с. 131-136; 451, с. 194-199; 528, р. 188-193; 529, с. 71-77]. Наукові дослідження у цій сфері послуговували основою для розробки проблем систематизації міжнародних стандартів справедливого правосуддя та їх впровадження в практику національних судів [8, с. 3-44; 296, с. 30-35; 515, с. 12-214], а також для узагальнення на основі практики ЄСПЛ міжнародних стандартів у сфері доказування у кримінальних справах [503, с. 211-432].

Поряд з правом на справедливий судовий розгляд, низка міжнародних стандартів доказування ґрунтується на інших правах та основоположних свободах людини і громадянина: праві на свободу та особисту недоторканність, забороні катування, праві на повагу до особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування. У зв'язку з цим вагоме значення для доктрини кримінального процесу відіграють узагальнення та характеристика міжнародних стандартів обґрунтованості підозри [438, с. 113-120], затримання

² Протягом останніх двох десятиліть як в Україні, так і в окремих зарубіжних країнах опубліковано низку наукових праць, назва яких містить термін «міжнародні стандарти», водночас звернення до них свідчить про включення до їх змісту міжнародно-правових актів у галузі прав людини [106, с. 19-707; 443, с. 3-396].

[234, с. 174-179] та взяття під варту [115, с. 62-67; 116, с. 167-170; 117, с. 34-44], допустимості доказів, отриманих у результаті застосування катування [437, с. 53-57], проведення допиту [249, с. 3-5] й обшуку [142, с. 567].

Звертаючись до виокремлення міжнародних стандартів доказування, низка вчених аналізує практику міжнародних кримінальних судів. Комплексним монографічним дослідженням теоретичних і практичних аспектів проблематики доказування в сучасному міжнародному кримінальному процесі є кандидатська дисертація Р.В. Романова, в якій автор виокремлює стандарти доказування, сформовані в судовій практиці МКС, МКТЮ та МКТР стосовно досудової стадії, стадій судового розгляду та постановлення вироку у справі [434, с. 81-111]. Поряд з цим, до розкриття проблематики діяльності міжнародних кримінальних судів на рівні комплексних монографічних досліджень звертається низка вітчизняних вчених, які розглядають окремі питання здійснення доказування та застосування міжнародних стандартів доказування. Так, розкриваючи процесуальні основи діяльності міжнародних кримінальних судів, О.В. Касинюк досліджує проблематику доказування в діяльності МКТЮ та МКТР [133, с. 113-120]. Звертаючись до теоретичних і практичних основ права на захист у міжнародних кримінальних судах, В.В. Гутник характеризує застосування міжнародних стандартів у сфері його забезпечення в діяльності МКС, МКТЮ та МКТР [95, с. 51-59]. Досліджуючи правовий статус прокурора МКС, Я.Т. Яворський розкриває проблематику міжнародних стандартів доказування в контексті його повноважень у судовій стадії [606, с. 113-115].

Більш широко в контексті дослідження проблематики міжнародних стандартів доказування вчені звертаються до практики ЄСПЛ, аналіз якої дозволив їм розкрити її теоретичні та практичні аспекти за трьома основними напрямками: 1) здійснення доказування в ЄСПЛ як передумова формування міжнародних стандартів доказування; 2) узагальнення сформованих у його практиці міжнародних стандартів доказування; 3) використання міжнародних стандартів доказування, напрацьованих у практиці ЄСПЛ, у вітчизняному кримінальному процесі.

У межах першого напрямку вчені звертаються до дослідження концептуально-методологічних і практичних основ доказування в ЄСПЛ. Так, акцентуючи увагу на теоретичному аспекті вказаної проблематики, П.М. Рабінович розкриває методологічні основи практики ЄСПЛ у частині розгляду справ та обґрунтування рішень [417, с. 32-37; 419, с. 40-48] та спільно з Б.П. Ратушною характеризує сформовані в його практиці вимоги до належного доказування [418, с. 7-19]. Розкриваючи практичний аспект, А.І. Григор'єв узагальнює коло доказів, які підлягають використанню в ЄСПЛ [87, с. 140-148], а Д.В. Афанасьєв і Х.І. Гаджієв досліджують особливості здійснення доказування в ньому [7, с. 123-133; 69, с. 78-95].

У межах другого напрямку науковці узагальнюють низку міжнародних стандартів доказування, напрацьованих у практиці ЄСПЛ, і досліджують зміст окремих з них. Так, І.В. Глов'юк, О.А. Міцкан, М.А. Погорецький та А.С. Степаненко розривають зміст стандарту доказування «обґрунтована підозра» та практику його застосування ЄСПЛ [79, с. 13-20; 295, с. 37-49]. І.І. Холондович на основі аналізу рішень ЄСПЛ виокремлює ознаки стандарту доказування «обґрунтована підозра» [585, с. 7]. А.С. Степаненко досліджує теоретичні та практичні основи застосування ЄСПЛ стандарту доказування «поза розумним сумнівом» [508, с. 134-144]. М.А. Кочкіна характеризує міжнародні стандарти належності і допустимості доказів у кримінальному процесі [166, с. 17-20]. В.В. Вапнярчук досліджує міжнародні стандарти допустимості доказів у практиці ЄСПЛ [30, с. 177-183]. С.О. Ковальчук на основі дослідження практики ЄСПЛ розкриває зміст стандартів формування допустимих речових доказів [144, с. 309-321] і стандартів їх подання, дослідження, оцінювання й використання під час кримінального провадження [143, с. 200-210]. О.М. Толочко в числі міжнародних стандартів доказування виокремлює правила доказування, які є змістовими елементами презумпції невинуватості (право проти самовикриття, право обвинуваченого мовчати, доказування поза розумним сумнівом, тлумачення обґрунтованого сумніву *in dubio pro reo*) [844, р. 160].

У межах третього напрямку вчені звертаються до проблематики використання сформованих ЄСПЛ міжнародних стандартів доказування у вітчизняному кримінальному процесі. Вагома роль в її розробці належить монографічним і навчально-методичним працям, присвяченим застосуванню практики ЄСПЛ у кримінальному провадженні [80; 543; 544; 580; 581]. Досліджуючи напрями використання міжнародних стандартів доказування, напрацьованих ЄСПЛ, у своїй переважній більшості науковці розглядають їх у контексті процесуальних властивостей доказів, закріплених нормами вітчизняного кримінального процесуального закону. Так, О.В. Капліна розкриває вплив практики ЄСПЛ на допустимість доказів, які використовуються у кримінальному провадженні [131, с. 98-101]. В.В. Тютюнник досліджує вплив практики ЄСПЛ на розвиток інституту допустимості доказів у кримінальному процесі [536, с. 82-87]. О.М. Дроздов у світлі практики ЄСПЛ звертається до проблематики допустимості доказів, отриманих внаслідок провокації (підбурювання) особи на вчинення злочину, та їх використання у кримінальному провадженні [102, с. 31-44]. Л.П. Брич розкриває напрями застосування практики ЄСПЛ для оцінки допустимості та достовірності доказів у кримінальному провадженні в Україні [25, с. 253-266].

Значна увага в доктрині кримінального процесу країн як англосаксонської, так і романо-германської правових систем присвячена дослідженню теоретичних і практичних аспектів проблематики притаманних їм стандартів доказування.

У вітчизняній доктрині кримінального процесу єдиним монографічним дослідженням, присвяченим комплексному розкриттю цієї проблематики, є кандидатська дисертація Х.Р. Слюсарчук, в якій авторка характеризує їх поняття та правову природу, визначає мету запровадження стандартів доказування у кримінальне провадження та їх роль (значення) в процесі формування знання про обставини кримінального провадження, класифікує стандарти доказування, розкриває їх систему, здійснює загальну характеристику стандартів доказування «обґрунтована підозра», «достатня підстава» («ймовірна причина»),

«переконавання за більшою вірогідністю» та «вагоме переконавання», «поза розумним сумнівом», розкриваючи їх правову регламентацію, сутність, ознаки, сферу застосування та практику використання [464].

У працях інших вітчизняних і зарубіжних вчених увага акцентується на окремих аспектах проблематики стандартів доказування. При цьому в доктрині кримінального процесу країн як англосаксонської, так і романо-германської правових систем її розкриття здійснюється за такими основними напрямками: 1) дослідження процесу їх становлення у кримінальному процесуальному законодавстві, судовій практиці та доктрині; 2) розкриття поняття, сутності та змісту окремих стандартів доказування і визначення сфери їх застосування в слідчій та судовій практиці; 3) порівняльно-правове дослідження поняття, змісту та системи стандартів доказування у кримінальному процесуальному законодавстві, судовій практиці і доктрині кримінального процесу країн англосаксонської та романо-германської правових систем.

Історико-правовий аспект досліджуваної проблематики привертає значну увагу вітчизняних і зарубіжних вчених. У доктрині кримінального процесу країн англосаксонської правової системи вчені звертаються до розкриття процесу становлення та розвитку окремих стандартів доказування як на монографічному рівні, так і на рівні наукових статей. Так, на монографічному рівні J.Q. Whitman досліджує історичні витоки стандарту доказування «поза розумним сумнівом» [850], B.J. Shapiro характеризує становлення стандартів доказування «достатня підстава» та «поза розумним сумнівом» [833]. Поряд з цим, еволюція стандарту доказування «поза розумним сумнівом» окреслюється на рівні наукових статей, присвячених як безпосередньо її розкриттю [849, р. 299-316], так і дослідженню історичних основ законодавства про докази [809, р. 1168-1202]. У вітчизняній доктрині кримінального процесу вчені звертаються лише до дослідження еволюції стандарту доказування «поза розумним сумнівом» [241, с. 197-204; 458, с. 84-88; 507, с. 352-354].

Значна увага у доктрині кримінального процесу країн як англосаксонської, так і романо-германської правових систем присвячена

розкриттю поняття, сутності, змісту та сфери застосування окремих стандартів доказування.

При цьому низка вчених звертається до комплексного дослідження теоретичних і практичних аспектів проблематики окремих стандартів доказування. Так, Z. Dimitrievski, R. Dragicevic-Dicic, G. Gallo, M.G. Karnavas, R. Nikolovska, G. Kalajdziev, D. Pajic та L. Mishevskа розкривають історичні аспекти становлення і стан сучасного застосування стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у країнах англосаксонської правової системи, а також здійснюють його порівняльне дослідження, звертаючись до практики ЄСПЛ [787]. У вітчизняному кримінальному процесі до дослідження вказаного стандарту доказування на монографічному рівні звертається А.С. Степаненко, який у межах кандидатської дисертації розкриває його поняття та місце у системі стандартів доказування, визначає мету доказування з позиції стандарту доказування «поза розумним сумнівом», вказує на основні вектори його розвитку та використання, досліджує практику застосування цього стандарту доказування на міжнародному і національному рівні, визначає його співвідношення з внутрішнім переконанням, вирішенням цивільного позову та міжгалузєвою преюдицією [508].

На рівні наукових статей основна увага в доктрині кримінального процесу країн англосаксонської правової системи присвячена дослідженню поняття, сутності та змісту стандартів доказування: «баланс ймовірностей» («balance of probabilities») або «перевага доказів» («preponderance of the evidence»), «обґрунтована підозра» («reasonable suspicion»), «ймовірна причина» або «достатня підстава» («probable cause»), «розумні/обґрунтовані підстави вважати» («reasonable grounds to believe»), «поза розумним сумнівом» («beyond a reasonable doubt»). Так, до проблематики стандарту доказування «баланс ймовірностей» («перевага доказів») звертаються С. Engel, D. Kaye, N. Orloff та J. Stedinger [789, p. 435-467; 804, p. 487-516; 818, p. 1159-1174]. D. Bernache, A.J. Dodson та A.G. Ferguson розкривають зміст стандарту доказування «обґрунтована підозра» [786, p. 221-254; 793, p. 1587-1644; 794, p. 327-410].

B.A. Antkowiak, R.J. Bacigal, H. Corbin та E. Goldberg надають характеристику стандарту доказування «ймовірна причина» («достатня підстава») [619, р. 569-606; 621, р. 279-335; 783, р. 809-837; 797, р. 789-838]. K. Greenawalt, R.B. Harper та K. Kinports визначають співвідношення стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «ймовірна причина» («достатня підстава») [798, р. 181-193; 800, р. 13-44; 806, р. 75-87]. C. Chung, Jonathan L. Hood, M.A. Rabasca та M. Ramsden розкривають зміст стандарту доказування «розумні/обґрунтовані підстави вважати» [801, р. 1360-1382; 828, р. 437-459; 831, р. 555-577]. T. Skolnik досліджує співвідношення стандарту доказування «розумні/обґрунтовані підстави вважати» зі стандартом «обґрунтована підозра» [836, р. 223-249], а S. Ragatzki – зі стандартом «ймовірна причина» («достатня підстава») [829, р. 1-20]. B. Davidson, Yo. Lee, R. Pargetter, S. Sheppard, R.J. Simon розкривають зміст стандарту доказування «поза розумним сумнівом» [785, р. 182-187; 810, р. 1-37; 834, р. 1165-1249; 835, р. 203-209]. Аналіз наведених наукових праць свідчить про ґрунтовність розробки у доктрині кримінального процесу країн англосаксонської правової системи поняття, сутності та змісту вказаних стандартів доказування. Їх система зарубіжними вченими будується за принципом ієрархічності – від найнижчого до найвищого, хоча й з істотними відмінностями у кількості виокремлюваних стандартів доказування, що входять до неї. Водночас до класифікації стандартів доказування зарубіжні вчені не звертаються. Поряд з цим, переважна більшість наведених наукових публікацій ґрунтується на дослідженні судової практики, що свідчить про розкриття зарубіжними вченими проблематики стосовно сфери застосування окремих стандартів доказування.

У вітчизняній доктрині кримінального процесу вчені визначають поняття «стандарт доказування» та досліджують, в основному, поняття, сутність і зміст трьох стандартів доказування: «обґрунтована підозра», «достатня підстава», «поза розумним сумнівом». Так, В.Д. Басай, В.В. Вапнярчук, І.В. Гловюк, В.П. Гмирко, В.О. Гринюк, С.О. Ковальчук, О.В. Литвин, В.І. Маринів, Л.В. Мелех, А.А. Павлишин, Б.П. Ратушна, Х.Р. Слюсарчук, А.С. Степаненко,

В.М. Трофименко, О.Г. Шило звертаються до визначення поняття «стандарт доказування» [34, с. 148; 79, с. 16; 82, с. 240; 228, с. 59; 251, с. 252; 275, с. 204; 422, с. 12; 423, с. 284; 461, с. 226; 463, с. 7; 508, с. 18-19; 622, р. 557; 848, р. 2473]. І.В. Гловюк, Х.Р. Слюсарчук та А.С. Степаненко розкривають поняття та зміст стандарту доказування «обґрунтована підозра» [79, с. 13-20; 462, с. 238-241]. А.А. Павлишин і Х.Р. Слюсарчук досліджують зміст стандарту доказування «достатня підстава» та практику його застосування [276, с. 103-110]. Звертаючись до стандарту доказування «поза розумним сумнівом», Р.Ш. Бабанли і М.В. Сіроткіна визначають його поняття, зміст та сферу застосування [10, с. 19-21], О.М. Толочко розкриває критерії визначення цього стандарту доказування [531, с. 5-10], О.А. Міцкан і М.А. Погорецький досліджують вплив практики ЄСПЛ на вітчизняну правозастосовну практику в частині його застосування [295, с. 37-49].

Поряд з вказаною проблематикою, вчені звертаються до розкриття змісту інших виокремлюваних ними стандартів доказування. Так, В.В. Вапнярчук досліджує зміст стандартів «на перший погляд» («за зовнішніми ознаками явищ» або «ймовірне припущення») та «вагоме переконання» («обґрунтоване припущення») [34, с. 155-157], Х.Р. Слюсарчук – стандарту «переконання за більшої вірогідності» та «вагоме переконання» [463, с. 19], В.А. Завтур – стандарту «розумна підозра» [110, с. 91], І.В. Гловюк та А.С. Степаненко – стандарту «розумно вважати» («розумні/обґрунтовані підстави вважати») [79, с. 15; 508, с. 20-22].

У межах наведеного напряму наукових досліджень у доктрині кримінального процесу країн романо-германської правової системи, у тому числі й вітчизняній, значна увага вчених присвячена теоретичним аспектам проблематики стандартів доказування. Так, В.П. Гмирко розкриває їх поняття за допомогою прагматичного підходу [84, с. 168-179]. Д.А. Мезінов розглядає стандарт доказування як критерій досягнення мети кримінального процесуального доказування [250, с. 40-47]. В.А. Завтур визначає співвідношення понять «стандарт» та «межі» доказування [111, с. 69-72], а

Х.Р. Слюсарчук – поняття «стандарти доказування» та «стандарти переконання» [460, с. 164-170]. К.Б. Калиновський характеризує взаємозв'язок стандарту доведеності з презумпціями [128, с. 245-249], а Г.М. Рєзник – з міжгалузевими преюдиціями [425, с. 91-94]. В.М. Іщенко визначає перспективи формування стандартів доказування у кримінальному процесі України [127, с. 302-307].

Як і в ході дослідження міжнародних стандартів доказування, сформованих у практиці ЄСПЛ, низка вчених розглядає стандарти доказування у контексті процесуальних властивостей доказів. Так, Б.П. Ратушна характеризує стандарт доказування як критерій достовірності результату судового пізнання [423, с. 282-291]. В.М. Зінченко розкриває взаємозв'язок достатності доказів і стандартів доказування у кримінальному провадженні [121, с. 130-136]. Оскільки вітчизняні вчені нерідко звертаються до дослідження міжнародних стандартів доказування в контексті процесуальних властивостей доказів, у тому числі й у ході визначення напрямів використання практики ЄСПЛ, то в процесі розкриття їх поняття, змісту, системи і сфери застосування вагому роль відіграють розробки вчених, присвячені поняттю і змісту належності, допустимості, достовірності та достатності й механізму їх встановлення у кримінальному провадженні.

Так, поняття і зміст належності доказів та особливості їх оцінки з точки зору вказаної процесуальної властивості досліджуються в наукових працях О.С. Александрова, Г.П. Власової, Л.В. Клейман, А.А. Козленко, В.О. Малярової, Р.В. Сафроняка, Д.Б. Сергєєвої, О.С. Степанова, С.О. Фролова [2; 67; 139; 150; 246; 446; 514; 579].

А.С. Амеліна, Г.П. Власова, Н.О. Данкович, О.В. Капліна, А.А. Козленко, В.О. Малярова, В.І. Маринів, О.С. Осетрова, А.А. Павлишин, Р.В. Сафроняк, Д.Б. Сергєєва, Н.В. Сібільова, О.С. Степанов, М.М. Стоянов, В.В. Терьохін, В.В. Тютюнник, І.Л. Чупрікова звертаються до розкриття поняття та змісту допустимості доказів і механізму її встановлення [5; 67; 129; 150; 246; 273; 274; 445; 450; 514; 518; 526; 537; 590], а Н.М. Басай, М.В. Гузела, О.С. Осетрова, А.В. Панова, В.В. Рожнова, М.М. Стоянов, В.В. Тютюнник – до визначення

підстав визнання доказів недопустимими [15; 92; 272; 279; 432; 517; 538]. У контексті дослідження останніх О.В. Земцова, С.О. Ковальчук, К.І. Сутягін, О.А. Трефілов та О.Г. Яновська характеризують правило «плодів отруєного дерева» [120; 145; 521; 532; 609], а О.В. Бабаєва, О.М. Дроздов, О.В. Капліна, М.О. Меркулов, О.Г. Шило та С.О. Шульгін – виключення з нього – виключення з нього [103; 130; 597].

Дослідженню поняття та змісту достовірності доказів присвячені праці В.Ю. Миронова, Н.Г. Нарбікової, С.В. Немири, Д.Б. Сергєєвої, М.М. Стоянова [253; 261; 263; 447; 448].

Поняття та зміст достатності доказів й особливості їх оцінки з точки зору цієї процесуальної властивості досліджуються М.В. Деєвим, В.М. Зінченком, Р.В. Костенком, М.О. Кочкіною, Ф.М. Кудіним [99; 100; 122; 160; 167; 221].

Широка розробка проблематики процесуальних властивостей доказів призвела до напрацювання низки стандартів доказування, які стосуються їх формування в ході кримінального провадження. Так, О.С. Александров відзначає необхідність утвердження стандартів належності доказів [545, с. 241], а С.О. Фролов звертає увагу на недоліки сучасних стандартів їх належності [546, с. 259; 579, с. 15]. В.В. Терьохін визначає поняття стандарту допустимості доказів і сферу його застосування у кримінальному процесі [527, с. 49], а М.В. Муравйов вказує на необхідність перегляду його нормативного змісту [260, с. 142-143]. Ю.Б. Пастернак виокремлює стандарт достатності доказів і відзначає його унікальність для кожної кримінальної справи [281, с. 12].

Наведена тенденція спостерігається в доктрині кримінального процесу країн англосаксонської правової системи. Так, на основі аналізу законодавства США та сформованої судової практики R.G. Klotzle розкриває поняття стандартів допустимості доказів і визначає їх систему [807, р. 81-83].

У вітчизняній доктрині кримінального процесі окремі вчені звертаються до систематизації стандартів доказування. Так, Х.Р. Слюсарчук виокремлює ознаки їх системи [459, с. 157-159], а В.Д. Басай, В.О. Гринюк і С.О. Ковальчук здійснюють класифікацію стандартів доказування [622, р. 555].

Значна увага вітчизняними вченими присвячується розкриттю окремих проблем практичного застосування стандартів доказування. Так, з точки зору міжнародних стандартів Г.Ю. Юдківська досліджує законність перекладення у кримінальному процесі тягара доведення на обвинуваченого [605, с. 22-26]. І.П. Зінковський визначає систему та види стандартів доказування в ході реалізації повноважень слідчого з доказування під час обрання, зміни і скасування заходів забезпечення кримінального провадження [123, р. 45-50; 124, с. 70-82]. В.А. Завтур досліджує стандарти доказування в ході вирішення слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження [110, с. 88-101].

Істотна увага в доктрині кримінального процесу країн як англосаксонської, так і романо-германської правових систем присвячена компаративно-правовому дослідженню стандартів доказування.

У кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи порівняльно-правові дослідження стосуються поняття та сутності стандартів доказування у кримінальному процесуальному законодавстві цих країн і країн романо-германської правової системи. Так, М. Damaska проводить порівняльне дослідження стандартів доказування в англосаксонській і романо-германській правових системах у цілому [784, р. 506-589], К.М. Clermont здійснює його на прикладі США та Японії [778, р. 264-284] та спільно з Е. Sherwin – на прикладі США та Французької Республіки [780, р. 243-275], G.P. Fletcher – на прикладі США, ФРН і Французької Республіки [796, р. 880-935].

У вітчизняній доктрині порівняльно-правові дослідження проблематики стандартів доказування здійснюються за двома напрямками: 1) розкриття особливостей їх формування, розвитку та сучасного стану у кримінальному процесі окремих країн англосаксонської правової системи; 2) порівняльний аналіз поняття, сутності та системи стандартів доказування у кримінальному процесі країн англосаксонської та романо-германської правових систем.

У межах першого напрямку одні вчені звертаються до розкриття системи стандартів доказування, закріплених у кримінальному процесуальному

законодавстві та сформованих у судовій практиці окремих країн цієї правової системи. Так, В.В. Степаненко досліджує системи стандартів доказування у кримінальному процесі США, СК і Канади [511, с. 133-138; 512, с. 171-174; 513, с. 245-249]. Інші вчені характеризують зміст і сферу застосування окремих стандартів доказування у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи. Так, А.С. Степаненко розкриває зміст і сферу застосування стандарту «поза розумним сумнівом» у системах американського та англійського правосуддя [509, с. 252-257], присвячуючи окрему увагу теорії та практиці його застосування у кримінальному процесі Канади [510, с. 351-354]. А.А. Павлишин та Х.Р. Слюсарчук звертаються до тлумачення стандарту доказування «достатня підстава» в практиці ВС США [276, с. 103-110].

У межах другого напрямку науковці здійснюють порівняння стандартів доказування в різних правових системах. Так, до порівняльно-правового аналізу їх системи у кримінальному процесі країн англосаксонської та романо-германської правових систем звертаються В.Д. Басай, В.В. Вапнярчук, В.О. Гринюк, С.О. Ковальчук, В.І. Маринів, В.М. Трофименко, О.Г. Шило, які здійснюють його на прикладі США й України [622, р. 552-557; 848, р. 2474-2475], та О.М. Толочко, який проводить порівняння на прикладі США, СК, ФРН, Французької Республіки та України [844, р. 153-165].

Підсумовуючи викладене, потрібно вказати, що аналіз наукових праць вчених свідчить про сформованість теоретичного підґрунтя для дослідження міжнародних стандартів доказування та, з урахуванням кримінального процесуального законодавства України, практики міжнародних судових інституцій, зокрема ЄСПЛ, і національних судів, зокрема ВС, формування на його основі концепції міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі. Необхідність забезпечення комплексного характеру дослідження міжнародних стандартів доказування зумовлює визначення таких основних його напрямів: 1) розкриття поняття, сутності та системи стандартів доказування як теоретичної основи дослідження міжнародних стандартів доказування; 2) дослідження сутності міжнародних стандартів доказування та

визначення їх поняття; 3) розкриття системи міжнародних стандартів доказування та здійснення їх класифікації за різними класифікаційними критеріями; 4) визначення стану нормативного закріплення міжнародних стандартів доказування у вітчизняному кримінальному процесуальному законі та їх застосування в практиці національних судів; 5) встановлення ефективності нормативного закріплення міжнародних стандартів доказування та розробка шляхів удосконалення КПК України у частині визначення їх системи і змісту.

1.2. Методологічні основи дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі

Дослідження проблематики міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі нерозривно пов'язане з визначенням його методологічних основ. Розкриваючи методологічні основи правової науки, М.С. Кельман зазначає, що у ході виявлення її методологічних проблем потрібно принципово розрізняти як мінімум два плани дослідження: змістовно-теоретичний, спрямований на отримання позитивного знання про юридичну дійсність, і власне методологічний, пов'язаний з дослідженням самого процесу отримання наукового знання [137, с. 210]. У цьому контексті розкриття методологічних основ дослідження міжнародних стандартів доказування дозволяє простежити процес формування наукового знання про них як об'єкт пізнання шляхом розкриття методології та методики дослідження.

Основу отримання наукового знання про міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі становить методологія дослідження. З однієї сторони, її правильне обрання дозволяє виокремити основні напрями дослідження міжнародних стандартів доказування як об'єкта наукового пізнання, що забезпечить отримання за його результатами об'єктивного, повного та достовірного наукового знання про них. З іншої сторони, методологія дослідження забезпечує практичне використання сформованого за результатами дослідження наукового знання про міжнародні стандарти доказування. Як наголошує М.В. Костицький, від методології залежить не лише

те, як і наскільки буде пізнаний об'єкт і предмет пізнання, але й те, як його результати зможуть бути втілені в практику [163, с. 4]. У зв'язку з цим правильне обрання методології дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі дозволяє окреслити напрями практичного використання отриманого наукового знання про них для удосконалення вітчизняного кримінального процесуального закону в частині їх закріплення.

Необхідною передумовою визначення методологічних основ дослідження є розуміння поняття методології, оскільки воно, незважаючи на істотну увагу вчених, розкривається доволі неоднозначно. Як вказує М.С. Кельман, навіть визнання методології необхідним компонентом будь-якої науково-пізнавальної діяльності не призвело до єдності поглядів щодо поняття методології науки [136, с. 4]. У цілому стосовно методології науковцями сформовано два підходи: відповідно до першого вона розглядається як система підходів, методів, принципів, способів і засобів наукового пізнання [113, с. 7; 170, с. 10] або вчення про цю систему [107, с. 139; 522, с. 361; 524, с. 41], а згідно з другим – як система зазначених підходів, методів, принципів, способів і засобів та вчення про їх використання в пізнавальній діяльності [421, с. 181; 456, с. 8]. Таким чином, у межах першого підходу вчені розглядають методологію як відповідний методологічний інструментарій, за допомогою якого відбувається наукове пізнання об'єктів, а в межах другого – додатково вказують на практичний аспект застосування системи підходів, методів, принципів, способів і засобів наукового пізнання для дослідження певного об'єкта.

Аналізуючи наведені підходи, потрібно звернути увагу, що зміст методології становить як система підходів, методів, принципів, способів і засобів наукового пізнання, так і зміст та пізнавальні можливості кожного з них. На перший погляд, охоплення змістом методології їх пізнавальних можливостей може вказувати на її функціональне спрямування й на розробку напрямів і механізму застосування вказаних підходів, методів, принципів, способів і засобів у пізнавальній діяльності. Використання такого підходу призвело Е.Г. Юдіна до широкого розуміння методології, за якого вона розглядається як

вчення про структуру, логічну організацію, методи і засоби діяльності [604, с. 56]. Водночас наведене розуміння методології зазнало істотної критики з боку М.В. Костицького, який вказує, що жодної методології в цьому визначенні немає, а все вказане у ньому потрібно віднести до методики [162, с. 7]. Таким чином, широке розуміння методології призводить до неможливості її розмежування з методикою, яка також охоплюється методологічними основами пізнавальної діяльності, але не входить до змісту методології. У зв'язку з цим методологію потрібно розуміти як вчення про зміст, пізнавальні можливості та систему підходів, методів, принципів, способів і засобів наукового пізнання.

Запорукою правильного визначення методологічних основ дослідження є розуміння структури методології, визначенню якої присвячена значна увага вчених, які неоднозначно підходять до її розкриття. Зокрема, П.М. Рабінович зазначає, що до складу методології входять філософсько-світоглядні підходи, загальнонаукові, групові та спеціальні методи [421, с. 181]. О.Ф. Скакун у структурі методології виокремлює загальні (філософські та суспільно-наукові) підходи і принципи, загальнонаукові та спеціально-наукові методи [456, с. 10-18]. О.Л. Копиленко, поряд з принципами пізнання та філософськими підходами, у структуру методології включає методи, які залежно від сфери поширення й охоплення досліджуваних явищ, їх характеру та специфіки поділяє на загальнонауковий діалектико-матеріалістичний метод, загальні, спеціальні та приватно-наукові методи [524, с. 49-50]. О.В. Петришин у структурі методології виокремлює загальний (філософський) підхід, загальнонаукові, спеціальні та власні правові методи [114, с. 26]. Н.М. Крестовська та Л.Г. Матвєєва до структури методології включають загальні, загальнонаукові, міждисциплінарні та спеціальні методи [170, с. 10].

Аналіз наведених позицій свідчить, що переважна більшість вчених, звертаючись до структури методології, вказує на її чотириелементний склад і розкриває її за допомогою застосування таких категорій як «методологічний підхід», «принцип пізнання» та «метод» і здійснення класифікації методів на декілька груп. Узагальнюючи наведені вченими позиції щодо структури

методології, С.О. Ковальчук виокремлює у ній чотири рівні: 1) загальні філософсько-світоглядні підходи, які становлять основу пізнання і визначають стратегію дослідження; 2) загальні принципи, які є загальноприйнятими вихідними положеннями, що поширюють свою дію на всі об'єкти пізнання в конкретній галузі знань; 3) загальнонаукові методи, застосування яких дозволяє надати об'єкту пізнання загальну характеристику; 4) конкретно-наукові методи, за допомогою яких об'єкт пізнання конкретизується з урахуванням розробок конкретної науки або вчення, сформованого в її межах [142, с. 79-80]. Поділяючи наведену позицію та покладаючи її в основу подальшого дослідження, потрібно звернути увагу на умовність ієрархічної побудови структури методології. Як зазначає М.В. Костицький, коли йдеться про методологію в юридичній науці, то необхідно відмовитися від ієрархій методологій, що визначається як філософська, загальнонаукова, конкретно-наукова. Методології слід «розташувати» по горизонталі, й використовувати їх вчений може за власним вибором [162, с. 10]. Водночас необхідність структурування методології є безумовною, оскільки дозволяє не лише забезпечити групування використовуваного методологічного інструментарію, але й встановити можливість поєднання в ході дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі окремих методологічних підходів і відповідність їм застосовуваних методів.

Загальним філософсько-світоглядним підходам у структурі методології надається провідне значення. Розкриваючи поняття методологічного підходу, І.В. Блауберг та Е.Г. Юдін звертають увагу на три аспекти його розуміння: як принципової методологічної орієнтації дослідження; як точки зору, з якої розглядається об'єкт дослідження (спосіб визначення об'єкта); як поняття або принципу, що керує загальною стратегією дослідження [23, с. 74]. Пізнавальна цінність методологічного підходу, на думку М.С. Кельмана, пояснюється тим, що в межах його змісту: 1) віддзеркалюється емпіричний базис науки; 2) поліморфізм теоретичного знання зводиться до фундаментальних ідей та базисних онтологічних постулатів, за допомогою системного поєднання яких

формуються цілісні уявлення про наукову картину правової реальності; 3) розмаїтість існуючих методів, методик дослідження зводиться до сукупності найбільш істотних та іманентних предмету пізнання з виключенням суто технічних засобів і процедур обробки наукової інформації; 4) визначаються вихідні філософські і світоглядні принципи, що забезпечують цілісність підходу та його функціональність як специфічного способу пізнання права [135, с. 37].

У науці кримінального процесуального права протягом тривалого періоду її розвитку заперечувався методологічний плюралізм і як єдиний методологічний підхід використовувався діалектичний, розуміння якого значною мірою набуло ідеологічного характеру. Так, методологічною основою теорії кримінального процесуального доказування визнавалася марксистсько-ленінська філософія – діалектичний матеріалізм [523, с. 24], хоча діалектика та матеріалізм виникли задовго до появи марксизму і були значно викривлені радянською ідеологією [98, с. 86]. При цьому, як зазначає Ю.Б. Пастернак, традиційний погляд на гносеологію діалектичного матеріалізму як методологічну основу кримінального процесуального доказування був сформований в умовах радянської розшукової моделі кримінального процесу, яка насамперед мала забезпечувати захист публічних інтересів [281, с. 6].

Застосування діалектичного підходу у кримінальному процесуальному доказуванні, як вказував свого часу М.С. Строгович, полягало у всебічному дослідженні фактів і подій, які мають значення для справи, в їх конкретній життєвій своєрідності, зв'язку та взаємозалежності, у правильному пізнанні цих фактів, що відповідає об'єктивній дійсності [520, с. 305-306]. Хоча наведений підхід до розуміння діалектичного підходу у цілому покладається в основу його сучасного розуміння, проте використання діалектичного матеріалізму негативно позначилося на розвитку науки кримінального процесуального права. Як наголошує М.І. Козюбра, панування протягом довгих років моністичного матеріалістичного підходу до вивчення правових явищ, негативне ставлення до всіх інших доктрин і теорій, побудованих на відмінних від матеріалізму світоглядних позиціях, перешкоджали використанню здобутків європейської та

світової правової теорії і правової культури, збіднювали уявлення про право та його місце в системі засобів соціального регулювання і способів світосприйняття [151, с. 22]. Повною мірою наведений висновок стосується міжнародних стандартів доказування як правового явища: з огляду на існуючу на той час кримінальну процесуальну форму їх застосування виключалося, у зв'язку з чим питання про їх дослідження в науці кримінального процесуального права взагалі не ставилося.

На сучасному етапі її розвитку діалектичний підхід розглядається як підхід, спрямований на забезпечення всебічного вивчення процесів виникнення, еволюції, ознак об'єкта, його значення в період функціонування, перспектив розвитку, встановлення зв'язку з чинниками матеріальними, духовними, культурно-моральними [456, с. 15]. Розглядаючи його як загальний та універсальний метод формування правових понять, М.І. Панов вказує, що він включає необхідні та вельми важливі етапи сходження від абстрактного до конкретного, і далі, – від конкретного до абстрактного [277, с. 52].

Використання діалектичного підходу в дослідженні міжнародних стандартів доказування здійснюється від загальної проблематики теорії кримінального процесуального доказування як абстрактного до теоретичних і практичних аспектів проблематики міжнародних стандартів доказування як часткового. Зазначений етап відіграє вагоме значення для розробки концепції міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі, але не може застосовуватися поза використанням другого етапу – сходження від конкретного до абстрактного. Як зазначає О.В. Победкін, у діалектичній єдності зі сходженням від абстрактного до конкретного як способом дослідження перебуває і завдання з генерування нових наукових знань, яке може вирішуватися за допомогою руху від конкретного до абстрактного (вивчення елементів проблеми дозволяє виявити закономірності, що формулюються за допомогою абстрагування від подробиць) [285, с. 9]. Таким чином, діалектичний підхід дозволяє здійснити характеристику міжнародних стандартів доказування як правового явища, визначити закономірності їх

формування у кримінальному процесуальному законодавстві та судовій практиці і розкрити закономірності їх застосування національними судами.

На сучасному етапі розвитку теорії кримінального процесуального доказування, як вказує С.О. Ковальчук, відбувається активний перехід від монізму до плюралізму її методології, зумовлений загальною тенденцією розвитку методології сучасної загальнотеоретичної юриспруденції [42, с. 78]. На відміну від монізму, методологічний плюралізм передбачає існування незалежних і непов'язаних між собою сфер дійсності, безліч систем знання та істин, які не зводяться одна до одної [283, с. 349]. Методологічний плюралізм створює більш широкі можливості для багатогранного аналізу об'єкта юридичною наукою, сприяє підвищенню ефективності наукових досліджень права і держави [266, с. 38], забезпечує приріст наукових знань, поглиблення уявлень про властивості права, форм його вияву [280, с. 12], дозволяє юриспруденції перейти від вивчення станів її об'єкта до досягнення цього об'єкта в його змінах і перетвореннях [267, с. 33]. Методологічний плюралізм призвів до використання в ході дослідження проблематики теорії кримінального процесуального доказування широкого кола загальних філософсько-світоглядних підходів: системного, метафізичного, генетичного, синергетичного, антропологічного, аксіологічного, феноменологічного, герменевтичного, інформаційного, комунікативного, семіотичного, функціонально-інструментального, діяльнісного, цивілізаційного тощо.

Внаслідок цього відбулася зміна парадигми³ теорії кримінального процесуального доказування. Як наголошує М.Є. Шумило, конструкція доказового розділу КПК України 2012 року дає змогу стверджувати, що у вітчизняній процесуальній науці та законодавстві відбувається процес зміни методологічної парадигми [602, с. 48]. Законодавча зміна парадигми кримінального процесуального доказування призвела, у тому числі, й до

³ Парадигма є методологічною основою наукової діяльності [165, с. 25], обумовлює саму постановку проблеми, що досліджується [577, с. 57] та являє собою сукупність переконань, цінностей, методів і технічних засобів, що забезпечує існування наукової традиції [109, с. 473] і використовується членами наукового співтовариства без сумнівів і розбіжностей [592, с. 35].

нормативного закріплення значної кількості міжнародних стандартів доказування, що зумовило в теорії розробку теоретичних і практичних аспектів їх проблематики з урахуванням методологічного плюралізму, а в судовій практиці – широке застосування міжнародних стандартів доказування.

Аналіз сутності та пізнавальних можливостей існуючих загальних філософсько-світоглядних підходів свідчить про доцільність застосування частини з них у ході дослідження міжнародних стандартів доказування. Так, системний підхід уможлиблює їх розгляд як складного, різнобічного, багатоякісного явища, що складається з елементів і зв'язків між ними, які утворюють його незмінну структуру та забезпечують його цілісність [456, с. 11], розкриття системи цих стандартів і здійснення їх науково обґрунтованої класифікації за різними класифікаційними критеріями. Генетичний підхід дозволяє пояснити причини виникнення міжнародних стандартів доказування та простежити процес їх становлення в міжнародно-правових актах і практиці міжнародних судових інституцій. Синергетичний підхід забезпечує пізнання міжнародних стандартів доказування як динамічної системи з урахуванням закономірностей її змін і напрямів подальшого розвитку. Антропологічний підхід передбачає розгляд міжнародних стандартів доказування крізь призму прав та основоположних свобод людини, у першу чергу закріпленого ст. 10 Загальної декларації, ст. 14 Міжнародного пакту та ст. 6 Конвенції права на справедливий судовий розгляд⁴. Аксіологічний підхід дозволяє акцентувати увагу на міжнародних стандартах доказування з урахуванням їх відповідності меті кримінального процесуального доказування та засобам її досягнення, внаслідок чого визначити ефективність їх нормативного закріплення у вітчизняному кримінальному процесуальному законі та використання в практиці національних судів. Герменевтичний підхід у дослідженні міжнародних стандартів доказування забезпечує тлумачення використовуваних

⁴ Вказане право у ст. 10 Загальної декларації та ст. 14 Міжнародного пакту визначається як право на справедливий судовий розгляд, а у ст. 6 Конвенції – як право на справедливий суд. Оскільки вказані положення розкривають зміст одного й того самого права, з огляду на його найменування в міжнародно-правових актах універсального характеру, використовуватиметься термін «право на справедливий судовий розгляд».

норм кримінального процесуального законодавства та сформованої на їх основі судової практики, а також доктринальних підходів щодо теоретичних і практичних аспектів їх проблематики. Функціонально-інструментальний підхід дозволяє визначити функціональну придатність міжнародних стандартів доказування як правового засобу для використання у кримінальному процесуальному доказуванні задля досягнення його мети. Застосування діяльнісного підходу передбачає теоретичну розробку технології програмування кримінальної процесуальної діяльності із застосування міжнародних стандартів доказування з використанням у пізнанні структури діяльності доказування пропонуваної В.П. Гмиром схеми: «мета» ↔ «вихідний матеріал» ↔ «спосіб» ↔ «носії діяльності» ↔ «засоби» ↔ «перетворювальний процес» ↔ «продукт діяльності» [82, с. 100]. Цивілізаційний підхід забезпечує можливість використання позитивного досвіду країн англосаксонської правової системи щодо формування та використання стандартів доказування для удосконалення їх змісту у вітчизняному кримінальному процесуальному законі та практиці національних судів з одночасним врахуванням особливостей вітчизняної системи права [183, с. 86-87; 185, с. 40-42].

Таким чином, принципове значення в методологічній орієнтації дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі відіграє діалектичний підхід. Поряд з ним, в їх дослідженні широкого використання, з огляду на його пізнавальні можливості, набув системний підхід. Складність і взаємозв'язок міжнародних стандартів доказування та необхідність здійснення їх багатогранного дослідження задля отримання об'єктивного, повного та достовірного знання про них зумовлює використання інших наведених загальних філософсько-світоглядних підходів. Водночас вони застосовуються в ході розкриття окремих теоретичних і практичних аспектів проблематики міжнародних стандартів доказування та, як правило, в сукупності з діалектичним і системним підходами.

Поряд із загальними філософсько-світоглядними підходами, методологія включає в себе загальні принципи, які являють собою основні вихідні

положення теорії, вчення, науки, світогляду; центральне поняття, визначальну ідею, що поширюється на всі явища знань у галузі, де цей принцип абстрагований [524, с. 45]. Використання загальних принципів у дослідженні міжнародних стандартів доказування спрямоване на визначення його концептуальних основ, у зв'язку з чим основними з них є: принцип методологічного плюралізму; принцип єдності історичного та логічного; принцип поєднання теорії і практики.

Принцип методологічного плюралізму передбачає застосування в дослідженні міжнародних стандартів доказування широкого кола загальних філософсько-світоглядних підходів, сукупність яких у своєму взаємозв'язку забезпечить об'єктивність, повноту та достовірність отриманого наукового знання про них. Дотримання цього принципу дозволяє встановити придатність застосування конкретного загального філософсько-світоглядного підходу для дослідження міжнародних стандартів доказування, забезпечити його використання в поєднанні з іншими методологічними підходами і запобігти їх еклектичному застосуванню в ході проведення дослідження.

Принцип єдності історичного та логічного, на думку О.Ф. Скакун, розкривається через два принципи: 1) принцип проспективності (історизму), відповідно до якого нинішній (розвинутий) стан об'єкта неможливо добре вивчити і зрозуміти без вивчення його історичного становлення; 2) принцип пізнавальної ретроспекції (зворотного аналізу), згідно з яким до минулого стану потрібно підходити зі знанням зрілих, «що відбулися», станів об'єкта [456, с. 14]. З огляду на це, вказаний принцип забезпечує розгляд міжнародних стандартів доказування з урахуванням їх сутнісних, закономірних зв'язків: логічне дозволяє відобразити сутність цих стандартів на основі закономірностей їх історичного розвитку, відкинувши при цьому те, що немає істотного значення для її визначення. Тобто, як зазначає В.С. Ковальський, у логічному відтворюються історично іманентні зв'язки сутності, закономірностей розвитку об'єкта пізнання, але воно має завжди коригуватися, насичуватися конкретним історичним матеріалом [141, с. 4-5].

Принцип поєднання теорії і практики передбачає здійснення дослідження міжнародних стандартів доказування на основі накопичених у науці кримінального процесуального права теоретичних знань і сформованої судової практики з подальшим узагальненням доктринальних підходів та емпіричного досвіду і визначенням напрямів практичного використання отриманого наукового знання про міжнародні стандарти доказування для удосконалення судової практики у частині їх застосування. Особливого значення цей принцип набуває з огляду на формування значної частини міжнародних стандартів доказування в практиці міжнародних судових інституцій, зокрема ЄСПЛ, та їх широким використанням у практиці вітчизняних судів.

Методи наукового пізнання, на відміну від загальних філософсько-світоглядних підходів і загальних принципів, забезпечують нормування наукового пізнання об'єкта дослідження. Як зазначає О.Л. Копиленко, метод – це прийом теоретичного дослідження або практичного здійснення будь-чого, який впливає із знання закономірностей розвитку об'єктивної дійсності і досліджуваного предмета, явища, процесу; шлях, спосіб досягнення певних результатів у пізнанні і практиці; система правил і прийомів підходу до вивчення явищ та закономірностей природи, суспільства і мислення [524, с. 49]. Ґрунтуючись на загальних філософсько-світоглядних підходах і загальних принципах, методи є центральним елементом методології дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі, а їх використання – невід'ємною умовою отримання нових знань про ці стандарти.

Методами науки кримінального процесу, як наголошує М.В. Костицький, є ті самі методи, що використовуються іншими юридичними науками: логічні, герменевтичні, лінгвістичні, психологічні, соціологічні, математичні та інші. У цій науці, звичайно, можуть бути використані опис, порівняння, вимірювання, спостереження, моделювання (у тому числі математичне), узагальнення та інші [164, с. 34]. Повною мірою вказані методи знаходять застосування в дослідженні проблематики теорії кримінального процесуального доказування. Водночас лише частина з них підлягає використанню в ході дослідження

міжнародних стандартів доказування, оскільки визначальний вплив на вибір конкретних методів, які підлягають застосуванню, здійснює об'єкт пізнання: вони повинні бути придатними для отримання нових знань про міжнародні стандарти доказування, забезпечуючи їх об'єктивність, повноту і достовірність.

Кримінальне процесуальне доказування являє собою діяльність пізнавальну, логічну та правову, у зв'язку з чим дослідження міжнародних стандартів доказування як правового явища, що застосовується в ньому, ґрунтується як на загальнонаукових, так і на конкретно-наукових методах.

До числа загальнонаукових методів, які підлягають використанню в ході дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі, належать: логічний, історичний, системно-структурний і структурно-функціональний. Так, логічний метод, який передбачає застосування логічних прийомів (аналізу та синтезу, узагальнення, порівняння, абстрагування, індукції і дедукції, аналогії, моделювання тощо) та законів логіки (тотожності, несуперечності, виключення третього та достатньої підстави), дозволяє визначити поняття як міжнародних стандартів доказування в цілому, так і окремих їх видів зокрема, а також здійснити класифікацію цих стандартів за різними класифікаційними критеріями. Історичний метод забезпечує можливість простежити становлення та розвиток міжнародних стандартів доказування в міжнародно-правових актах і практиці міжнародних судових інституцій, а також еволюцію наукових підходів щодо їх сутності, змісту, системи і механізму застосування у кримінальному процесуальному доказуванні. Системно-структурний метод уможливорює розгляд системи міжнародних стандартів доказування як цілісної сукупності на основі існуючих між ними зв'язків, визначити їх місце у системі понятійно-категоріального апарату теорії кримінального процесуального доказування, встановити місце міжнародних стандартів доказування в системі стандартів справедливого правосуддя. Структурно-функціональний метод дозволяє встановити функціональне призначення міжнародних стандартів доказування на окремих етапах кримінальної процесуальної діяльності [183, с. 88; 185, с. 44-45].

Конкретно-науковими методами, які повинні застосовуватися в ході дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі, є: формально-юридичний, порівняльно-правовий, соціолого-правовий методи, методи теоретико-правового моделювання і теоретико-правового прогнозування. Формально-юридичний метод забезпечує визначення змісту норм кримінального процесуального законодавства, які закріплюють міжнародні стандарти доказування, у тому числі з урахуванням їх тлумачення в інтерпретаційно-правових актах. Порівняльно-правовий метод уможлиблює, з однієї сторони, співставлення міжнародних стандартів доказування як правового явища, яке існувало у кримінальному процесі однієї правової системи протягом різних історичних періодів (діахронне порівняння), що дозволить встановити закономірності їх розвитку, а з іншої сторони – співставлення міжнародних стандартів доказування як правового явища, яке існує у кримінальному процесі різних правових систем протягом одного історичного періоду (синхронне порівняння), що дозволить визначити позитивний досвід зарубіжних країн в їх застосуванні й окреслити напрями його врахування у вітчизняному кримінальному процесі. Соціолого-правовий метод спрямований на встановлення ефективності нормативного закріплення системи міжнародних стандартів доказування у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві та практики їх застосування національними судами, а також на виявлення й усунення існуючих недоліків. Метод теоретико-правового моделювання забезпечує формування й обґрунтування концепції міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі, а також розробку проєктів норм кримінального процесуального закону, пропонованих з метою удосконалення нормативного закріплення міжнародних стандартів доказування. Метод теоретико-правового прогнозування забезпечує визначення напрямів розвитку міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі [183, с. 88-89; 185, с. 45-46].

Використання сукупності наведених загальнонаукових і конкретно-наукових методів у ході дослідження проблематики міжнародних стандартів

доказування у кримінальному процесі дозволяє комплексно розкрити її теоретичні та практичні аспекти й отримати об'єктивне, повне і достовірне знання про них.

Невід'ємним елементом методологічних основ дослідження міжнародних стандартів доказування, поряд з методологією, є методика дослідження. Як вказує С.О. Ковальчук, методика відображає послідовність використання підходів, принципів, методів і прийомів пізнання, що забезпечує ефективність пізнавальної діяльності, отримання достовірного наукового знання та впровадження отриманих результатів [142, с. 101]. Таким чином, методика дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі дозволяє, по-перше, визначити послідовність застосування загальнонаукових і конкретно-наукових методів пізнання та встановити можливість одночасного використання окремих з них, по-друге, отримати за їх допомогою нове наукове знання про міжнародні стандарти доказування, здійснити його узагальнення та систематизацію, що свідчитиме про повноту отриманого знання, по-третє, здійснити його перевірку, що вказуватиме на об'єктивність і достовірність отриманого наукового знання, по-четверте, забезпечити його впровадження в правотворчу, правозастосовну, науково-дослідну діяльність і навчальний процес.

Підсумовуючи викладене, потрібно вказати, що дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі здійснюється з урахуванням методологічних основ, які розроблені у філософії, логіці, психології, загальнотеоретичній юриспруденції й інших науках і використовуються в науці кримінального процесуального права в цілому та в теорії кримінального процесуального доказування зокрема. Обрання конкретних підходів, принципів і методів наукового пізнання, необхідних і достатніх для проведення дослідження міжнародних стандартів доказування, зумовлюється його предметом, потребою забезпечення отримання об'єктивного, повного та достовірного наукового знання про їх поняття, сутність, систему, види, механізм формування та застосування у кримінальному процесі,

можливістю здійснення перевірки отриманого наукового знання та визначення напрямів його подальшого практичного використання для удосконалення вітчизняного кримінального процесуального закону в частині їх закріплення та сформованої судової практики їх застосування, а також використання в науково-дослідній діяльності та навчальному процесі.

Методологію дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі складають: 1) загальні філософсько-світоглядні підходи (діалектичний і системний, які становлять основу їх дослідження, та інші: генетичний, синергетичний, антропологічний, аксіологічний, герменевтичний, функціонально-інструментальний, діяльнісний, цивілізаційний, спрямовані на поглиблене розкриття окремих теоретичних і практичних аспектів проблематики міжнародних стандартів доказування); 2) загальні принципи наукового пізнання (методологічного плюралізму, єдності історичного та логічного, поєднання теорії і практики); 3) методи наукового пізнання: а) загальнонаукові (логічний, історичний, системно-структурний і структурно-функціональний); б) конкретно-наукові (формально-юридичний, порівняльно-правовий, соціолого-правовий методи, методи теоретико-правового моделювання і теоретико-правового прогнозування).

У своїй сукупності вказані підходи, принципи і методи характеризуються притаманністю їм системних властивостей. Методологія дослідження міжнародних стандартів доказування, з огляду на постійний розвиток науки кримінального процесуального права та інших наук, методологічні розробки яких використовуються в ній, зміни у врегулюванні правовідносин у кримінальному процесуальному законодавстві та потреби судової практики, характеризується динамічними властивостями.

Поряд з методологією, методологічними основами дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі охоплюється методика дослідження, яка дозволяє визначити послідовність застосування загальних філософсько-світоглядних підходів, загальних принципів і методів наукового пізнання в ході його проведення, здійснити перевірку отриманого

наукового знання про них та його впровадження в правотворчу, правозастосовну, науково-дослідну діяльність і навчальний процес.

1.3. Стандарти доказування в системі понятійно-категоріального апарату теорії кримінального процесуального доказування

Необхідною умовою проведення будь-якого наукового дослідження є однозначність використовуваного понятійно-категоріального апарату, оскільки відступи від нього позначаються на об'єктивності, повноті та достовірності отриманого наукового знання. Повною мірою це стосується стандартів доказування, оскільки відсутність у доктрині кримінального процесу єдиної категоріальної основи для їх позначення зумовила відмінність наукових підходів у визначенні їх поняття, сутності та системи.

Для позначення стандартів, які застосовуються у кримінальному провадженні та пов'язані зі здійсненням доказування, вченими використовуються терміни «стандарти доказування» [16, с. 23; 31, с. 100; 34, с. 146; 79, с. 13; 127, с. 302; 275, с. 199; 276, с. 103; 463, с. 4; 531, с. 5], «стандарти доказування та доказів» [260, с. 141], «стандарти доказаності» [82, с. 225; 119, с. 152; 128, с. 245; 425, с. 91; 503, с. 250], «стандарти переконання» [513, с. 245], «стандарти доведення» [511, с. 134; 512, с. 171], «стандарти доказування (переконання)» [230, с. 188], «стандарти доведення (переконання)» [242, с. 138; 262, с. 9], «стандарти доведення (доказування, переконання)» [823, с. 128], «стандарти доказу» [540, с. 70; 541, с. 88; 542, с. 24].

У контексті визначення змісту стандарту «поза розумним сумнівом» ЄСПЛ використовує термін «standard of proof» [683, § 161; 712, § 53; 764, §§ 122, 142], який в україномовному перекладі його рішень визначається як «стандарт доказаності». Зміст вказаного стандарту розкривається й ВС, який у своїй практиці оперує термінами «стандарт доведення» [302; 339; 350] і «стандарт доведення (переконання)» [325].

Оскільки стандарти доказової діяльності є надбанням англосаксонської правової системи, у межах якої вони формувалися впродовж декількох століть,

то встановлюючи співвідношення термінів, які використовуються в доктрині кримінального процесу та судовій практиці для їх позначення, потрібно виходити, перш за все, з їх етимологічного розуміння у країнах вказаної правової системи. У доктрині кримінального процесу цих країн стандарти, пов'язані зі здійсненням доказування, визначаються як «standards of proof». При цьому вченими вказаний термін використовується для позначення кінцевого ступеня або частини доказування, необхідної для формування переконання суддів задля вирішення питання про існування або відсутність досліджуваного факту [852, р. 268-269] та визначається як ступінь або рівень доказаності, що вимагається в конкретному випадку [814, р. 336; 817, р. 1].

Такий підхід до визначення поняття стандартів доказування у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи поділяється вітчизняними вченими. Так, О.А. Міцкан і М.А. Погорецький зазначають, що стандарти доказування (standards of proof) у системі загального права визначаються як рівень імовірності, за якого факти вважаються доведеними [289]. Аналізуючи пропоновані в доктрині кримінального процесу цих країн визначення зазначеного поняття, В.Д. Басай, В.О. Гринюк і С.О. Ковальчук наголошують, що поняття стандартів доказування розкривається шляхом узагальнення двох притаманних їм ознак: 1) вони є ступенем або рівнем доказаності, тобто стандарти доказування відображають ступінь або рівень доведеності фактів та обставин кримінальної справи, необхідний для ухвалення суддею (журі, а в окремих випадках – також офіцером поліції) рішення, у зв'язку з чим вони є достатньою підставою для його прийняття; 2) цей ступінь або рівень доказаності є необхідним у конкретному випадку, тобто він визначається з урахуванням специфіки кримінальної справи і дозволяє врахувати низку факторів: сукупність наданих сторонами доказів; коло фактів та обставин, які підлягають доказуванню; вид рішення, який підлягає ухваленню на підставі відповідного стандарту доказування [622, р. 552].

Наведений підхід до визначення поняття «standards of proof» ґрунтується на неоднозначному розумінні поняття «proof», яке у доктрині кримінального

процесу країн англосаксонської правової системи вживається в декількох значеннях. Так, аналіз визначень поняття «proof», наведених в юридичному словнику Блека, дозволяє стверджувати, що вказаний термін має декілька значень і використовується одночасно для позначення: 1) доказування, що визначається як встановлення факту за допомогою доказів; 2) доказаності, що характеризується як логічно достатня підстава для прийняття рішення щодо істинності висунутого твердження; результат або наслідок використання доказів; висновок, зроблений на основі доказів; 3) доказів, що розглядаються як засоби, за допомогою яких доводиться або спростовується факт⁵ (при цьому для позначення доказів використовується термін «evidence» з уточненням, що поняття «proof» та «evidence» можуть використовуватися як взаємозамінні) [624, р.1380-1381].

З урахуванням пропонованого в юридичному словнику Блека визначення поняття «standard» як правила, що є стабільним, загальновизнаним і відповідає встановленій практиці, та типу, моделі або комбінації елементів, прийнятих як правильні або досконалі [624, р. 1576], термін «standards of proof» підлягає використанню для позначення як стандартів доказування, так і стандартів доказаності. Перші являють собою систему стабільних, загальновизнаних і таких, що відповідають сформованій практиці правил встановлення за допомогою доказів фактів, які мають значення для кримінального провадження, а другі – сукупність доказів, що прийняті як правильні або досконалі, яка є логічно достатньою підставою для прийняття рішення щодо істинності висунутого твердження.

У процесі здійснення першої спроби нормативного закріплення стандартів, пов'язаних зі здійсненням доказування, у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві для їх позначення було

⁵ Саме на основі останнього з наведених визначень поняття «proof» окремі вчені для позначення використовуваних у кримінальному провадженні стандартів, пов'язаних зі здійсненням доказування, використовують термін «стандарти доказу» [539, с. 70; 541, с. 88; 542, с. 24]. Водночас, з урахуванням відмінностей у змісті понять «доказування» та «доказ» у вітчизняному кримінальному процесі, використання вказаного терміну є недоречним, оскільки його буквальне розуміння вказує на застосування стандартів до одиничного доказу.

запропоновано використовувати терміни «стандарти доказування» та «стандарти переконання». Зокрема, в проєкті КПК України, підготовленому робочою групою Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, станом на 21.05.2007 р. наводилися три стандарти доказування під час застосування заходів процесуального примусу: «розумна підозра», «переконання за більшою вірогідністю» та «вагоме переконання» (ч. 2 ст. 110), розкривалося визначення кожного з них (частини 3 – 5 ст. 110), а також містилася вказівка на стандарт переконання «поза розумним сумнівом», зміст якого підлягав роз'ясненню присяжним перед виходом колегії присяжних до нарадчої кімнати для ухвалення вердикту (ч. 1 ст. 402) [415]. Водночас нормативного закріплення у КПК України терміни «стандарти доказування» та «стандарти переконання» так і не отримали.

Розмежовуючи терміни, які використовуються в доктрині кримінального процесу та судовій практиці для позначення стандартів доказової діяльності суб'єктів доказування, потрібно враховувати семантичне значення термінів «доказування», «доведення», «доказаність» і «переконання».

У сучасній українській мові термін «доказування» використовується для позначення дії за значенням доказувати, а термін «доказувати» означає «підтверджувати істинність, правильність чого-небудь фактами, незаперечними доводами; доводити» [37, с. 313]. Термін «доведення» визначається як «дія за значенням довести, доводити», а також як «логічна форма встановлення істинності будь-якого судження на підставі інших суджень, істинність яких перевірена практикою» [37, с. 309], а термін «доводити» означає «підтверджувати істинність, правильність чого-небудь фактами, незаперечними доказами; доводити» [37, с. 310]. З урахуванням наведеного, термін «доведення» в першому значенні (як дія) є синонімом терміну «доказування», а в другому (як логічна форма встановлення істинності) – використовується для позначення відповідної категорії логіки, що зводиться до суто розумової діяльності. У цьому контексті М.А. Погорецький доречно звертає увагу на невідповідність термінології логіки та теорії доказування, що призводить до

неоднакового розуміння й застосування одних і тих самих термінів у вказаних науках та не сприяє розвитку й взаємному використанню наукових знань ані логіки, ані теорії доказування [292, с. 65]. У зв'язку з цим термін «доведення» в процесі подальшого дослідження стандартів, пов'язаних зі здійснення доказування, не піддаватиметься окремому аналізу.

Термін «доказаність» розглядається як абстрактний іменник до терміну «доказаний» – дієприкметника пасивного минулого часу до терміну «доказати», що вживається в тому самому розумінні, що й термін «доказувати» [37, с. 313]. Таким чином, у семантичному розумінні, на відміну від доказування, що відображає процес встановлення суб'єктом істинності за допомогою незаперечних доказів, доказаність вказує на результат цього процесу – підтвердження істинності.

Термін «переконання» в сучасній українській мові застосовується для визначення дії за значенням переконати, переконувати, а також означає тверду впевненість, певність у чому-небудь; віру у щось [37, с. 913], а термін «переконувати» визначається як «доводити що-небудь комусь, змушувати кого-небудь повірити у щось, погодитися з ким-, чим-небудь» [37, с. 913]. Тобто в семантичному значенні термін «переконання» дозволяє відобразити, з однієї сторони, тверду впевненість суб'єкта як результат його практичної та логіко-розумової діяльності, а з іншої сторони, – процес формування такого результату як у власній свідомості, так і у свідомості інших суб'єктів.

Повною мірою семантичне значення термінів «доказування», «доказаність» і «переконання» покладене в основу їх розуміння в доктрині кримінального процесу.

Доказування у кримінальному провадженні характеризують як поліструктурне утворення пізнавально-практичної та логічної діяльності уповноважених на те законом суб'єктів [298, с. 67] і розглядають у двох аспектах: 1) гносеологічному – як процес пізнання обставин, що мають значення для кримінального провадження; 2) правовому – як процес формування та використання доказів [142, с. 218]. Тобто у гносеологічному

аспекті доказування являє собою процес одержання, накопичування, переробки, передачі й використання доказової інформації [235, с. 171], а в правовому – нерозривний цілісний процес, що полягає в отриманні доказів (пошуку і виявленні (вилученні) фактичних даних та їх джерел; перевірці, оцінці фактичних даних і їх джерел, їх процесуальному оформленні (закріпленні) й наданні фактичним даним та їх джерелам значення доказу у кримінальному провадженні) та їх використанні для встановлення фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження, в обґрунтуванні доказами своєї правової позиції сторонами кримінального провадження [287, с. 22].

Доказаність як кримінальна процесуальна категорія являє собою встановленість обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, за допомогою використання достатньої сукупності доказів. Як вказує Ю.В. Миронов, «доказаність – це безсумнівність встановлення наявності або відсутності обставин кримінальної справи, зумовлена достатньою сукупністю доказів, якщо інше не випливає з принципу презумпції невинуватості» [253, с. 121]. Доказаність відображає характер отриманого під час кримінального провадження знання про обставини, що підлягають доказуванню в ньому, та характеризується двома аспектами: 1) об’єктивним, який полягає в наявності достатньої сукупності доказів, сформованої суб’єктом доказування на момент прийняття відповідного кримінального процесуального рішення; 2) суб’єктивним, що полягає у формуванні у суб’єкта доказування внутрішнього переконання у безсумнівності встановлення обставин кримінального провадження, необхідних для прийняття процесуального рішення, за допомогою наявної сукупності доказів.

У доктрині кримінального процесу доказаність визначається як результат процесу доказування [534, р. 73], позитивний результат оцінювання сформованого чи сформованого процесуального знання про них на відповідність вимогам певного нормативного стандарту доказаності [84, с. 175], мета доказування [253, с. 126]. Поряд з терміном «доказаність», окремі вчені оперують терміном «доведеність», який розуміють як суб’єктивне враження у

свідомості судді [289]. Аналізуючи наведені позиції, потрібно вказати, що з огляду на нормативну дефініцію поняття «доказування», наведену у ч. 2 ст. 91 КПК України, воно спрямоване на встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження [216]. Їх встановлення здійснюється на основі оцінки наявної сукупності доказів, у зв'язку з чим відображає результат здійсненого у кримінальному провадженні доказування. Мета як структурний елемент кримінального процесуального доказування, на думку М.А. Погорецького, це усвідомлений образ передбачуваного результату, на досягнення якого спрямовані дії відповідного суб'єкта доказування» [292, с. 73]. Тобто доказаність спрямована на досягнення мети кримінального процесуального доказування, але не може розглядатися як його мета.

Правильне розуміння співвідношення термінів «стандарти доказування» та «стандарти доказаності» ускладнюється за рахунок того, що нерідко терміни «доказування» та «доказаність» розглядаються як синоніми. Так, А.С. Степаненко не вбачає принципової різниці між поняттями «доказування» та «доказаність» і вважає, що перекладаючи слово «proof», потрібно орієнтуватися на змістовну компоненту цього поняття та вітчизняний понятійно-категоріальний апарат, що використовується в КПК України (ч. 1 ст. 65, ч. 1 ст. 84, статті 85, 91 і 92), а саме на термін «доказування» [508, с. 15]. Водночас, як свідчить проведений вище аналіз понять «доказування» та «доказаність», вони являють собою різні за змістом кримінальні процесуальні категорії. При цьому відсутність у нормах кримінального процесуального закону терміну «доказаність» не дозволяє автоматично замінювати його використанням у ньому терміном «доказування». У зв'язку з цим викликає заперечення позиція К.Б. Калиновського, який вказує на синонімічність термінів «стандарти доказування» та «стандарти доказаності» [128, с. 247].

Переконання визначається вченими-процесуалістами як сформована на основі достатньої сукупності доказів впевненість суб'єкта доказування в безсумнівності встановлення обставин кримінального провадження, необхідних для прийняття процесуального рішення, за допомогою наявної сукупності

доказів. Як наголошує В.Д. Берназ, переконання являє собою комплексну категорію, основна сутність полягає в упевненості слідчого в достатньо обґрунтованій єдиній можливості сформульованого безсумнівного висновку, що настає за результатами його діяльності, направленої на доказування обставин розслідуваного кримінального правопорушення, адже згідно з ч. 4 ст. 17 КПК України усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи [20, с. 18]. Наведене розуміння поняття «переконання» ґрунтується на його визначенні у теорії психології, в якій під ним запропоновано розуміти: 1) усвідомлену потребу особистості, що спонукає її діяти згідно зі своїми ціннісними орієнтаціями; 2) метод впливу на свідомість особистості через звернення до її власного критичного судження [591, с. 328].

Переконання характеризується низкою аспектів: соціальним, моральним, етичним, логічним, гносеологічним, психологічним тощо. Основу розуміння переконання складають два останніх з числа перерахованих аспектів: 1) гносеологічний, з урахуванням якого переконання суб'єкта доказування ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження (ч. 1 ст. 94 КПК України) [216], здійсненому за допомогою достатньої сукупності доказів; 2) психологічний, який відображає впевненість суб'єкта доказування в безсумнівності встановлення обставин кримінального провадження, необхідних для прийняття процесуального рішення.

Наближеність семантичного значення термінів «доказаність» і «переконання», а також розуміння останнього у гносеологічному та психологічному аспектах дозволяє погодитися з позицією В.П. Гмирка, який дійшов обґрунтованого висновку про синонімічність термінів «стандарти доказаності» та «стандарти переконання» [82, с. 228].

Проведене з урахуванням етимологічного, семантичного, гносеологічного та психологічного аспектів розмежування термінів «доказування», «доведення», «доказаність» і «переконання» свідчить про тотожність у кримінальному процесі: 1) понять «доказування» та «доведення»; 2) понять «доказаність» і

«переконання». У зв'язку з цим доречно виокремити терміни «стандарти доказування» та «стандарти доказаності», а також чітко розмежувати їх зміст.

Доцільність позначення досліджуваних правил доказування за допомогою терміну «стандарти доказування» зазнала критики у вітчизняній доктрині кримінального процесу. Так, Х.Р. Слюсарчук вказує, що використання поняття «доказування» в змісті поняття «стандарти доказування», зокрема його законодавча інтерпретація..., не відповідає вимогам сьогодення, оскільки воно не охоплює всі наявні характеристики цієї теоретичної конструкції, на підставі чого вчена доходить висновку, що стандарти доказування «поза розумним сумнівом», «обґрунтована підозра», «переконання за більшої вірогідності», «вагоме переконання», «достатні підстави вважати», «достатність доказів» тощо за своєю формою є стандартами доказування, а за змістом, своєю суттю – стандартами переконання у кримінальному провадженні [460, с. 169]. Проте такий підхід значною мірою ґрунтується на визначенні поняття та системи стандартів доказування в доктрині кримінального процесу країн англосаксонської правової системи і сформованій у них судовій практиці щодо їх застосування, а його покладення в основу визначення поняття «стандарти доказування» призвело до звуження його термінологічного навантаження за рахунок ототожнення з поняттям «стандарти доказаності». Водночас виокремлення стандартів доказування у вітчизняному кримінальному процесі та, відповідно, визначення їх поняття повинно ґрунтуватися на нормах КПК України і сформованій на його основі судовій практиці ВС. На це обґрунтовано звертає увагу М.А. Погорецький, який вказує на необхідність врахування як європейських стандартів, так і національних традицій [293, с. 241].

Наведене свідчить про доцільність відображення в понятті стандартів доказування двох аспектів, які дозволять відмежувати їх від стандартів доказаності. По-перше, поняття «стандарти доказування» містить у своїй основі поняття «доказування», у зв'язку з чим під час визначення їх дефініції та розкриття системи потрібно враховувати нормативний зміст останнього. З огляду на ч. 2 ст. 91 КПК України, доказування полягає у збиранні, перевірці та

оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [216]. Із урахуванням нормативно закріпленого поняття доказування, останнє являє собою процес, спрямований на встановлення обставин кримінального провадження за допомогою формування⁶ та використання доказів. По-друге, стандарти доказування застосовуються в ході оцінки доказів, яка являє собою безперервний і триваючий процес, що здійснюється на всіх етапах досудового розслідування та судового розгляду [142, с. 315; 590, с. 17-18] і передбачає встановлення суб'єктами доказування їх належності, допустимості, достовірності та достатності (ч. 1 ст. 94 КПК України). Таким чином, стандарти доказування повинні виокремлюватися стосовно формування доказів, у тому числі їх оцінки за всіма критеріями, вказаними у ч. 1 ст. 94 КПК України. Натомість поняття «стандарти доказаності» ґрунтується на понятті «достатність доказів» і відображає систему визначених нормами кримінального процесуального закону та сформованих у судовій практиці правил, які дозволяють суб'єкту доказування сформулювати на основі наявної сукупності достатніх доказів рівень переконання, необхідний для прийняття відповідного процесуального рішення.

На перший погляд, поняття «стандарти доказування» та «стандарти доказаності» виглядають схожими, оскільки кожне з них містить вказівку на два аспекти: 1) формування суб'єктом доказування сукупності доказів, достатньої для прийняття того або іншого процесуального рішення; 2) формування в суб'єкта доказування на основі такої сукупності доказів рівня переконання, необхідного для його прийняття. Проте поняття «стандарти доказування» є більш широким за рахунок врахування в його визначенні всіх процесуальних властивостей доказів – належності, допустимості та достовірності кожного з них як їх індивідуальних властивостей, а також достатності сукупності доказів

⁶ Термін «формування доказів» використовується низкою вчених для позначення процесуальної діяльності щодо збирання доказів, яке включає в себе їх отримання та закріплення (фіксацію), перевірку й оцінку [127, с. 303; 142, с. 234]. Поділяючи наведену позицію, потрібно вказати на доцільність використання терміну «формування доказів» для узагальнюючого позначення нормативного закріплених етапів (елементів) кримінального процесуального доказування: збирання, перевірки та оцінки доказів.

як їх системної властивості, у той час як поняття «стандарти доказаності» дозволяє врахувати лише достатність доказів як їх системну властивість.

Оскільки формування стандартів доказування відбувається в ході оцінки доказів, у доктрині кримінального процесу неодноразово ставилося питання щодо їх співвідношення з внутрішнім переконанням суб'єктів доказування, яке на сьогодні не знайшло однозначного вирішення серед вчених. Його постановка зумовлена тим, що протягом тривалого часу в доктрині кримінального процесу країн англосаксонської правової системи вказувалося на об'єктивний характер стандартів доказування [503, с. 150]. Водночас, як зазначають В.Д. Басай, В.О. Гринюк і С.О. Ковальчук, стандарти доказування не можуть характеризуватися як об'єктивна модель достатності доказів з декількох причин. По-перше, стандарти доказування сприймаються в доктрині та практиці країн загального права як достатньо гнучкий та суб'єктивний процесуальний інструмент. По-друге, застосування стандартів доказування передбачає наявність того або іншого ступеня ймовірності у встановленні фактів та обставин кримінальної справи залежно від виду стандарту доказування. По-третє, застосування стандартів доказування здійснюється на основі пізнання суддею (журі, офіцером поліції) фактів та обставин кримінальної справи, результати якого є наслідком юридичного тесту на оцінювання доказів на момент ухвалення рішення [622, р. 555].

На відміну від кримінального процесу країн англосаксонської правової системи, як вказують О.А. Міцкан та М.А. Погорецький, характерною рисою вітчизняного змішаного кримінального процесу є поєднання формалізованих стандартів доказування з принципом вільної оцінки доказів суб'єктами правозастосування відповідно до ст. 94 КПК України [289]. Принцип вільної оцінки доказів передбачає її здійснення слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження (ч. 1 ст. 94 КПК України) [216]. Внутрішнє переконання є невід'ємною умовою оцінки доказів і визначається вченими у двох аспектах:

психологічному та гносеологічному. Так, М.М. Михеєнко розглядає внутрішнє переконання в психологічному аспекті як у динаміці – як процес його формування, що передбачає створення власної думки, подолання й усунення сумнівів і невпевненості, так і в статиці – як результат, що відображає стан твердої впевненості в правильності своїх висновків, рішучості зафіксувати їх у процесуальних документах і висловити за необхідності публічно, готовності відстоювати їх і нести за них відповідальність, а в гносеологічному – як знання як про окремі фактичні обставини справи, так і про їх сукупність, що становить предмет доказування у справі, висновки в останній, у тому числі ті, які стосуються юридичної оцінки, кваліфікації встановлених фактів, обставин, подій [256, с. 146].

Звертаючись до встановлення співвідношення стандартів доказування та внутрішнього переконання суб'єктів доказування, О.А. Міцкан і М.А. Погорецький зазначають, що поєднання формалізованих стандартів доказування з принципом вільної оцінки доказів суб'єктами правозастосування не є еклектичним, адже стандарти доказування лише з певною умовністю можна вважати об'єктивними – вони формують певний соматичний маркер, який вказує на ступінь внутрішнього переконання, що його мають досягти суб'єкти правозастосування для прийняття відповідного процесуального рішення [289]. Схожу позицію висловлюють В.В. Вапнярчук, В.І. Маринів, В.М. Трофименко та О.Г. Шило, на думку яких для прийняття рішення суб'єкт доказування (зокрема суддя) повинен бути внутрішньо переконаний у тому, що він правильно оцінив докази на підставі конкретного стандарту та інших об'єктивних правил доказування [848, р. 2479]. Поділяючи наведену позицію, В.Д. Басай, В.О. Гринюк і С.О. Ковальчук наголошують, що стандарти доказування забезпечують формування внутрішнього переконання, будучи при цьому тим фактором, який вказує на його межі під час ухвалення відповідного процесуального рішення [622, р. 557]. Таким чином, стандарти доказування формують у суб'єкта доказування, по-перше, впевненість у доведеності всіх обставин кримінального провадження, які підлягають встановленню для

прийняття відповідного процесуального рішення, за допомогою належних, допустимих і достовірних доказів, а по-друге, рівень внутрішнього переконання щодо їх достатності, необхідний для ухвалення цього рішення.

Зведення стандартів доказування до стандартів доказаності призвело до визначення низкою вчених їх поняття в контексті оцінки достатності доказів для прийняття відповідного процесуального рішення та дозволило їм дійти висновку про тотожність понять «станданти доказування» та «межі доказування». Так, виходячи з того, що обидва вказані поняття є явищем, що стосується характеристики меж доказової діяльності з точки зору як кількісних, так і якісних показників, В.В. Вапнярчук, В.І. Маринів, В.М. Трофименко та О.Г. Шило вказують, що з розвитком української теорії доказування в напрямі дослідження стандартів доказування та їх законодавчого регламентування відмова від конструкції «межі доказової діяльності» є цілком виправданим і правильним кроком [34, с. 148; 848, р. 2473-2474].

Розмежовуючи поняття «станданти доказування» та «межі доказування», потрібно враховувати поняття останніх. У доктрині кримінального процесу межі доказування визначаються доволі неоднозначно. Зокрема, одна група вчених характеризує їх як достатню сукупність доказів, необхідних для встановлення всіх обставин, що складають предмет доказування, та ухвалення законного й обґрунтованого процесуального рішення [85, с. 6-7; 110, с. 90; 111, с. 71; 215, с. 193; 506, с. 48; 525, с. 48]. Дотримання цього підходу призвела окремих науковців до думки про відсутність будь-якої істотної відмінності між поняттями «межі доказування» та «достатність доказів» [159, с. 67]. Друга група вчених розглядає межі доказування як межі пізнавальної діяльності, в яких суб'єктами доказування повинен досліджуватися предмет доказування в цілому та кожен окремий його елемент [119, с. 207; 593, с. 86]. Аналізуючи наведені позиції, потрібно вказати, що науковці різноаспектно підходять до визначення поняття меж доказування: перша група вчених виходить з кількісно-якісної характеристики системи доказів, наявної на момент їх оцінки, як результату пізнавальної діяльності суб'єктів доказування, а друга – зі змісту

самої пізнавальної діяльності, що полягає у формуванні системи доказів. При визначенні поняття «межі доказування» його потрібно відмежовувати від поняття «достатність доказів». Як вказує М.В. Деєв, поняття «межі доказування» та «достатність доказів» з різних боків характеризують одне й те саме явище: межі доказування вказують на нього шляхом окреслення певних рамок, в яких знаходиться позначуване явище, а достатність доказів вказує на це ж явище, характеризуючи його сутність, зміст [100, с. 56].

Визначаючи межі доказування як обсяг доказів, а стандарт доказування як рівень переконання, В.А. Завтур зазначає, що їх співвідношення полягає в тому, що на підставі оцінки певної сукупності (обсягу) доказів можна забезпечити цей рівень переконання і визнати його достатнім для прийняття певного процесуального рішення [111, с. 71]. Розглядаючи поняття «межі доказування» як межі пізнавальної діяльності суб'єктів доказування, а поняття «стандарти доказування» як правила його здійснення, необхідно зазначити, що перше визначає обсяг дослідження предмета доказування в цілому та кожної з обставин, що охоплюються ним, зокрема, а друге – сукупність умов, дотримання яких у конкретних кримінальних процесуальних правовідносинах забезпечує ухвалення законного й обґрунтованого процесуального рішення, у зв'язку з чим вказані поняття не можуть ототожнюватися.

Підсумовуючи викладене, потрібно звернути увагу на застосовність у вітчизняній доктрині кримінального процесу як терміну «стандарти доказування», так і терміну «стандарти доказаності» з урахуванням необхідності чіткого розмежування їх змісту. Поняття «стандарти доказування» є більш широким, порівняно з поняттям «стандарти доказаності», та на відміну від нього, дозволяє врахувати не лише достатність доказів як їх системну властивість, але й індивідуальні властивості кожного доказу – належність, допустимість і достовірність. У цьому аспекті поняття «стандарти доказування» виходить за межі оцінки доказів з точки зору їх достатності та дозволяє врахувати правила формування доказів, у тому числі їх оцінки за всіма іншими критеріями, вказаними у ч. 1 ст. 94 КПК України, що відповідає вимогам КПК

України і сформованій на його основі судовій практиці ВС [185, с. 65; 211, с. 51].

Стандарти доказування тісно взаємопов'язані з внутрішнім переконанням суб'єктів доказування: вони формують у суб'єкта доказування впевненість у доведеності всіх обставин кримінального провадження, які підлягають встановленню для прийняття відповідного процесуального рішення, за допомогою належних, допустимих і достовірних доказів та рівень внутрішнього переконання щодо їх достатності, необхідний для ухвалення цього рішення. Оскільки стандарти доказування вказують на сукупність умов, дотримання яких забезпечує ухвалення законного й обґрунтованого процесуального рішення, вони не можуть ототожнюватися з межами доказування.

РОЗДІЛ 2.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ І СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

2.1. Стандарти доказування як теоретична основа формування концепції міжнародних стандартів доказування

2.1.1. *Стандарти доказування в законодавстві, судовій практиці і доктрині кримінального процесу країн англосаксонської правової системи*

Виникнення та подальший розвиток стандартів доказування в країнах англосаксонської правової системи зумовлені історично сформованою в них змагальною формою процесу, що передбачає пасивну роль суду як арбітра в процесуальному спорі сторін і, як наслідок, – оперування правилами оцінки доказів, що дозволяють ухвалити процесуальне рішення на основі наданих сторонами доказів. На відміну від оцінки доказів у країнах романо-германської правової системи, яка здійснюється за внутрішнім переконанням суду, в країнах англосаксонської правової системи вона проводиться на основі сформованих та апробованих судовою практикою стандартів доказування [185, с. 66; 205, с. 84]. У зв'язку з цим напрацьовані в країнах англосаксонської правової системи стандарти доказування у вітчизняній доктрині кримінального процесу нерідко розглядаються як об'єктивна модель достатності доказів. Зокрема, В.В. Вапнярчук зазначає, що значна юрисдикційна роль судів присяжних (як у кримінальних, так і в цивільних провадженнях) обумовила необхідність розробки та використання в доказуванні поняття «стандарт доказування» як певного об'єктивного критерію оцінки доказування [31, с. 102]. Водночас така позиція зазнала обґрунтованої критики з боку окремих вчених, які звертають увагу на притаманний стандартам доказування суб'єктивний чинник. Так, Д.І. Смольников вказує, що стандарти доказування помилково трактуються як об'єктивна модель оцінки достатності доказів, оскільки вони сприймаються в

доктрині та практиці країн загального права як достатньо гнучкий і суб'єктивний процесуальний інструмент [466, с. 10]. Із урахуванням гнучкості стандартів доказування й особливостей їх застосування в судовій практиці країн англосаксонської правової системи, оцінці доказів на основі стандартів доказування дійсно притаманний значний суб'єктивний характер.

Як вітчизняні, так і зарубіжні вчені неодноразово зверталися до визначення системи стандартів доказування в країнах англосаксонської правової системи на основі аналізу процесуального законодавства та судової практики, сформованої в окремих країнах. Такий підхід дозволив, з однієї сторони, визначити перелік стандартів доказування, які застосовуються під час оцінки доказів, а з іншої, – з урахуванням виду процесу, в якому вони підлягають використанню (цивільного чи кримінального), окреслити сферу дії кожного з них. Водночас, якщо сфера застосування стандартів доказування визначається вченими однозначно, то єдиного підходу до розкриття їх системи ними не сформовано.

У правовій доктрині СК стандарти доказування розглядаються як цивільний («баланс ймовірностей») і кримінальний («поза розумним сумнівом») з вказівкою на їх різний ступінь: нижчий – для першого та більш високий – для другого. Застосування у кримінальному процесі більш високого стандарту доказування – «поза розумним сумнівом» – N. Monaghan пояснює необхідністю захисту обвинуваченого від неправомірного обвинувачення та наявністю ризику бути позбавленим волі внаслідок засудження [815, р. 56]. В.В. Степаненко звертає увагу на значне переважання у кримінальному процесі СК стандарту доказування «поза розумним сумнівом» і відзначає обмежену сферу застосування стандарту доказування «баланс ймовірностей», який діє для спростування обвинуваченням певних презумпцій чи доведення окремих обставин [512, с. 173].

Проміжні стандарти доказування в правовій системі СК відсутні, проте, як наголошують В.В. Вапнярчук та А.С. Степаненко, окремі спроби впровадження підвищеного цивільного стандарту доказування мали місце у

правозастосовній практиці [31, с. 102; 508, с. 20]. Водночас Палата Лордів⁷ у рішеннях у справах «Re H (Minors) (Sexual Abuse: Standard of Proof)» (1996 р.) і «SoS for the Home Department v. Rehman» (2003 р.) вказала, що стандарт «баланс ймовірностей» є гнучким стандартом. Це означає, що надаючи оцінку ймовірності, суд припускає, що деякі речі за своєю сутністю є більш ймовірними, ніж інші. Чим більш серйозним є твердження про меншу ймовірність того, що подія сталася, тим більш сильні та переконливі докази повинні бути надані суду для визначення на основі балансу ймовірностей того, що подія відбулася [508, с. 20; 782, р. 4]. Коментуючи наведене положення, зарубіжні вчені обґрунтовано вказують, що наведений стандарт є гнучким відповідно до тяжкості зробленого твердження [788, р. 367], а гнучкість полягає не у самій ймовірності, а в силі або якості доказів, які надаються [805, р. 109].

В Австралії, як і в СК, застосовуються два стандарти доказування: «баланс ймовірностей» – у цивільному процесі та «поза розумним сумнівом» – у кримінальному процесі. Водночас австралійські вчені зазначають, що застосування стандарту доказування «баланс ймовірностей» у цивільному процесі не є абсолютним. Так, С.Р. Williams наголошує, що інший стандарт може бути встановлений законом у цивільних справах, як це передбачено Законом про репатріацію 1920 року, який покладає кримінальний стандарт на репатріаційну комісію [851, р. 165-188]. Проміжні стандарти у правовій системі Австралії не застосовуються, хоча Високим судом Австралії в рішенні у справі «The King v. Jenkins» (1949 р.) була здійснена спроба впровадження в цивільний процес підвищеного стандарту доказування «практична впевненість» («practical certainty») [842].

У Новій Зеландії також використовуються два стандарти доказування – «баланс ймовірностей» (переважно в цивільних справах) та «поза розумним сумнівом» (виключно у кримінальних справах). Проміжними стандартами доказування правова система Нової Зеландії, як і СК та Австралії, не оперує.

⁷ На той час Палата Лордів у СК була судом найвищої інстанції, що поширював свою юрисдикцію в цивільних і кримінальних справах на суди Англії, Уельсу та Північної Ірландії.

Водночас у правовій доктрині Нової Зеландії окреслюється коло випадків застосування стандарту доказування «баланс ймовірностей» у кримінальному процесі [824, р. 35-36].

У США, на відміну від СК, Австралії та Нової Зеландії, поряд зі стандартами доказування «баланс ймовірностей» і «поза розумним сумнівом», застосовується стандарт доказування «зрозумілі та переконливі докази» («clear and convincing evidence»). Вказаний стандарт доказування, як зазначають вчені, стосується певних питань у спеціальних ситуаціях [780, р. 251], займає проміжне положення між стандартами доказування «баланс ймовірностей» і «поза розумним сумнівом» [466, с. 165; 513, с. 247; 540, с. 73], будучи більш «суворішим/вибагливішим» за стандарт доказування «перевага доказів», проте не таким вибагливим, як стандарт доказування «поза розумним сумнівом» [79, с. 14-15; 508, с. 20].

У правовій системі Канади, як і в США, також застосовуються три стандарти доказування, проте, поряд зі стандартами «баланс ймовірностей» і «поза розумним сумнівом», третім є «доказ, що породжує розумний сумнів» («evidence raising a reasonable doubt»). Вказаний стандарт доказування, як зазначає В.В. Степаненко, передбачає подолання захистом тверджень обвинувачення та, на відміну від інших стандартів доказування, передбачає не створення переконання, а його руйнування [511, с. 135-138].

У країнах англосаксонської правової системи стандарту доказування «баланс ймовірностей» («перевага доказів») надається практично однаковий зміст (за винятком СК, в якому цей стандарт доказування є гнучким). Вказаний стандарт доказування в англосаксонській правовій доктрині в цілому тлумачиться як «більш ймовірно, ніж ні» [779, р. 469].

Концептуальні основи розуміння цього стандарту доказування в СК визначено Палатою Лордів у рішеннях у справах «Re H (Minors) (Sexual Abuse: Standard of Proof)» (1996 р.) та «SoS for the Home Department v. Rehman» (2003 р.), в яких вказується, що він являє собою переважання ймовірності й означає, що суд повинен бути переконаний, що подія, про яку йдеться, більш

ймовірно сталася, ніж ні [782, р. 4]. Аналогічним чином зміст стандарту доказування «баланс ймовірностей» («перевага доказів») визначається й у правових системах Австралії, Нової Зеландії, США та Канади.

У доктрині звертається увага на декілька аспектів, пов'язаних з розумінням змісту стандарту доказування «баланс ймовірностей» («перевага доказів»). По-перше, «баланс ймовірностей» не зводиться лише до того, що позиція однієї сторони є більш ймовірною, ніж позиція іншої. Сама ймовірність доказуваної події повинна бути можливою та ґрунтуватися на здоровому глузді [466, с. 153]. По-друге, баланс ймовірностей встановлюється судом на основі доказів [777, р. 51; 799, р. 460]. По-третє, перевага доказів не означає просто більшої кількості свідків або наявності речових доказів, а полягає в якості таких доказів, тобто їх спроможності до переконання, їх вазі і тому ефекті, який вони здійснюють на розум судді, присяжного [79, с. 14; 508, с. 19], а тому вимагає наявності доказів переконливої сили, яка є більшою, ніж лише проста можливість того, що твердження є істинним [814, р. 321].

Таким чином, зміст стандарту доказування «баланс ймовірностей» («перевага доказів») полягає в тому, що для ухвалення рішення суд повинен дійти переконання, що подія в цілому та окремі факти, які підлягають встановленню, більш ймовірно мали місце, ніж ні. Значення вказаного стандарту доказування, як зазначає К.М. Clermont, полягає в тому, що він застосовується для мінімізації очікуваної вартості помилки, якщо помилка щодо позивача є такою самою дорогою, як помилка щодо відповідача [779, р. 469].

Поряд з наведеним традиційним розумінням стандарту доказування «баланс ймовірностей» («перевага доказів»), у правовій доктрині звертається увага на існування альтернативної теорії визначення його змісту, в межах якої вчені обґрунтовують можливість встановлення балансу ймовірностей у відсотковому відношенні. Як вказує R. Emson, альтернативна теорія полягає в тому, що стандарт доказування «баланс ймовірностей» являє собою ковзаючу шкалу, яка варіюється починаючи від трохи більше 50 % до стандарту доказування «поза розумним сумнівом» [788, р. 367].

Незважаючи на притаманний йому цивільний характер, стандарт доказування «баланс ймовірностей» («перевага доказів») в окремих випадках використовується у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи. Як вказує Правова комісія Нової Зеландії, на обвинуваченого на основі стандарту доказування «баланс ймовірностей» покладається тягар доказування божевілья та будь-яких інших нормативних «зворотних тягарів», спростування будь-якого припущення на користь обвинувачення та доказування наявності пом'якшувальних обставин (наприклад, незначної участі або каяття) [824, р. 36]. У судовій практиці Канади стандарт доказування «перевага доказів/балансу ймовірностей» розглядається як покладений на обвинуваченого тягар доказування, за якого він повинен виконати презумпцію, що вимагає від нього встановити або довести факт чи наявність підстав для виправдання [843].

Сфера застосування стандарту доказування «баланс ймовірностей» визначена Модельним КПК США⁸, узагальнення положень якого вказує, що наведений стандарт використовується під час: 1) судового слухання заяви про затримання, заставу або інші обмежувальні заходи, ніж затримання – статті 186(3) і 186(4) [814, р. 302-303]; 2) продовження строків тримання під вартою або домашнього арешту – статті 190(7) – 190(9) [814, р. 309]; 3) судового слухання щодо підтвердження обвинувального акту – статті 201(5) і 201(7) [814, р. 320]. При цьому вказані положення передбачають покладення на прокурора тягаря доказування відповідних обставин (наявність підстав для затримання, обрання застави або застосування інших обмежувальних заходів, продовження строків тримання під вартою або домашнього арешту, а в разі підтвердження обвинувального акту – вчинення підозрюваним вказаного в ньому злочину).

Таким чином, зміст стандарту доказування «баланс ймовірностей» («перевага доказів») як стандарту цивільного, у кримінальному процесі є дещо відмінним від його цивільного розуміння. Зміст цього стандарту у

⁸ Модельний КПК США розроблений Інститутом миру США (the United States Institute of Peace) у співпраці з Ірландським центром з прав людини (the Irish Centre for Human Rights – ICHR), Управлінням Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (the Office of the UN High Commissioner for Human Rights – UNOHCHR) та Управлінням Організації Об'єднаних Націй з наркотиків та злочинності (the UN Office on Drugs and Crime – UNODC) та опублікований у 2008 р.

кримінальному процесі зводиться до того, що обвинувачений повинен довести висунуті ним твердження щодо окремих фактів (наявність психічної хвороби, перебування під час вчинення суспільно небезпечних дій у стані необхідної оборони, наявність підстав для виправдання, наявність пом'якшуючих обставин) [185, с. 73; 206, р. 49]. У кримінальному процесі США зміст наведеного стандарту доказування полягає також у необхідності доведення прокурором обставин, які вказують на наявність підстав для застосування ініційованих ним перед суддею обмежувальних заходів (затримання, застави, інших обмежувальних заходів, продовження строків тримання під вартою або домашнього арешту) чи підтверджують вчинення підозрюваним злочину, вказаного в обвинувальному акті (в разі звернення прокурором з підтвердженням обвинувального акту).

Під стандартом доказування «поза розумним сумнівом» у країнах англосаксонської правової системи, як наголошує О.М. Толочко, у цілому розуміється той рівень доведеності висунутих однією чи іншою стороною тверджень щодо обставин справи, якого вони повинні досягнути, з покладенням на сторону обвинувачення тягаря доведеності усіх обставин справи і переконання присяжних у винуватості підсудного поза розумним сумнівом [531, с. 7]. Значення цього стандарту доказування, як вважає К.М. Clermont, полягає в тому, що він допомагає звести до мінімуму очікувану вартість помилки, оскільки помилка викриття невинуватих є особливо дорогою [779, р. 469].

Як у доктрині кримінального процесу, так і в судовій практиці країн англосаксонської правової системи єдиного підходу до розуміння стандарту доказування «поза розумним сумнівом» не сформовано.

У СК стандарт доказування «поза розумним сумнівом» визначається як високий ступінь впевненості у винуватості обвинуваченого. У СК, як зазначає С.Л. Будилін, вказаний стандарт означає, що в достовірності факту (винуватість обвинуваченого у кримінальній справі) не повинно залишитися розумних сумнівів. Це не обов'язково означає, що в його достовірності немає взагалі ні тіні сумніву (*beyond a shadow of doubt*), а означає лише, що всі альтернативні

можливості пояснення поданих доказів є надзвичайно мало ймовірними (it is possible but not in the least probable) [27]. Досліджуючи практику застосування стандарту доказування «поза розумним сумнівом» англійськими судами, О.В. Тягло вказує на його відповідність стандарту моральної достовірності: стандарт доказування «поза розумним сумнівом» задовольняється, коли досягається моральна достовірність обвинувального акту, а відповідна «тінь сумніву» залишається в сфері морально недостовірної [541, с. 92].

У Новій Зеландії зміст стандарту доказування «поза розумним сумнівом», як і поняття розумних сумнівів, розкрито Апеляційним судом Веллінгтона в рішенні у справі «R. v. Wanhalla» (2007 р.), в якому зазначається, що Корона повинна довести, що обвинувачений винуватий поза розумним сумнівом. Доказування поза розумним сумнівом є дуже високим стандартом доказування, який Корона сприйме лише у разі, якщо наприкінці справи присяжні впевнені, що обвинувачений винуватий. Недостатньо, щоб Корона переконала присяжних, що обвинувачений, ймовірно, винуватий або навіть, що він, швидше за все, винуватий [827].

У США стандарт доказування «поза розумним сумнівом» ґрунтується на концепції «належного процесу», сформованій на основі П'ятої та Чотирнадцятої поправок до Конституції США та є найвищим стандартом доказування, необхідним для засудження особи за вчинення злочину [814, р. 43]. Незважаючи на широке використання стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у судовій практиці та визнання його елементом належної правової процедури, ВС США не наводить визначення поняття вказаного стандарту, що зумовлює свободу розсуду федеральних судів і судів штатів у тлумаченні його змісту. Окремі з них розкривають поняття наведеного стандарту, але при цьому доволі неоднозначно підходять до розуміння його змісту. Зокрема, на підставі аналізу практики застосування стандарту доказування «поза розумним сумнівом» судами США, А.С. Степаненко вказує, що серед тих юрисдикцій, які надають його визначення, можна виокремити наступні найбільш поширені підходи: 1) як таку переконливу

доведеність/переконаність, на яку розважлива людина поклалася б під час прийняття найбільш важливих рішень у власному житті, тобто розумним є такий сумнів, що змусив би таку особу до прийняття таких рішень в її власному житті; 2) як почуття твердого, незмінного переконання, яке має виникнути після повного та неупередженого дослідження доказів чи за відсутності певних доказів; 3) як комбінацію перших двох підходів [508, с. 145].

Сформована судова практика заклала основу для визначення меж застосування та змісту стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у Модельному КПК США. У загальному вказівка на межі його застосування міститься в ст. 216(2), відповідно до якої стандартом доказування, що застосовується під час судового розгляду, є поза розумним сумнівом [814, р. 336]. Зміст цього стандарту доказування визначений у ст. 216(3), згідно з якою обвинувачений не повинен бути засуджений за вчинення злочину, якщо прокурор не доведе поза розумним сумнівом, що обвинувачений його вчинив [814, р. 336]. У коментарі до ст. 216 зазначеного Кодексу вказується, що стандарт доказування «поза розумним сумнівом» важко визначити, але в загальному він означає, що суддя не повинен мати сумніву, що перешкоджає його твердій переконаності у кримінальній відповідальності обвинуваченого за пред'явленим обвинуваченням [814, р. 336].

У судовій практиці Канади стандарт доказування «поза розумним сумнівом» розглядається як стандарт, який Корона повинна виконати проти обвинуваченого [843]. На відміну від СК та США, в Канаді поняття стандарту доказування «поза розумним сумнівом» визначається шляхом наведення притаманних йому характеристик, що викладаються в судовій практиці як рекомендації присяжним. Так, в рішенні у справі «R. v. Lifchus» (1997 р.) ВС Канади виокремив такі характеристики вказаного стандарту доказування: 1) стандарт доказування «поза розумним сумнівом» нерозривно пов'язаний з презумпцією невинуватості як фундаментальним для кримінального судового процесу принципом; 2) тягар доказування покладається на сторону обвинувачення протягом усього судового розгляду і ніколи не переходить до

обвинуваченого; 3) розумний сумнів не є сумнівом, що ґрунтується на симпатії або упередженості; 4) швидше, розумний сумнів ґрунтується на розумі та здоровому глузді; 5) розумний сумнів логічно пов'язаний з доказами або їх відсутністю; 6) розумний сумнів не передбачає доказування до рівня абсолютної впевненості; він не передбачає доказування поза будь-яким сумнівом і не є уявним або легковажним сумнівом; 7) вимагається більше, ніж доказування того, що обвинувачений, ймовірно, є винуватим – суд присяжних, який доходить висновку лише про те, що обвинувачений, ймовірно, є винуватим, повинен виправдати його [826].

Таким чином, зміст стандарту доказування «поза розумним сумнівом» полягає в тому, що для ухвалення обвинувального вироку в суду на основі поданих стороною обвинувачення доказів повинен сформуватися рівень переконання в достовірності факту винуватості обвинуваченого у вчиненні злочину, що виключає будь-які розумні сумніви [185, с. 77; 206, р. 49].

Поряд зі стандартом доказування «поза розумним сумнівом», у доктрині кримінального процесу вказується на існування в країнах англосаксонської правової системи стандарту «поза тінню сумніву» («beyond the shadow of a doubt»). Аналізуючи зміст стандартів доказування в правовій системі США, В.В. Степаненко зазначає, що в ній найвищим є стандарт «поза тінню сумніву» («beyond the shadow of a doubt»), тобто переконання, яке не допускає жодного сумніву взагалі. Проте наразі ця концепція не має практичного виміру й фактично в американському кримінальному процесі не застосовується, оскільки стандарт, за якого певні обставини доведені до рівня абсолютного переконання, тобто такого, що виключає будь-який, навіть вигаданий, нереалістичний сумнів, є недосяжним [513, с. 248]. У СК на це свого часу звернула увагу Палата Лордів у рішенні в справі «Miller v. Minister of Pensions» (1947 р.), в якому вказала, що доказування поза розумним сумнівом не означає доказування поза тінню сумніву. Якщо докази проти людини є настільки сильними, що залишають на її користь лише віддалену можливість, що вона може бути звільнена на основі

вироку «звичайно, це можливо, але не найменш ймовірно», справа є доведеною поза розумним сумнівом [830, р. 329].

Стандарт доказування «зрозумілі та переконливі докази»⁹ був запроваджений у правову систему США рішенням ВС штату Каліфорнія у справі «Sheehan v. Sullivan» (1899 р.), в якому вказувалося, що наведений стандарт доказування вимагає такої зрозумілості доказів, що вони не залишають серйозних сумнівів, і такої сили, щоб підпорядкувати собі розсудливий розум [466, с. 159].

Сутність вказаного стандарту доказування, як зазначають В.В. Вапнярчук і Н.С. Кравченко, полягає в тому, що сторона повинна переконати присяжних (або суддю), що достовірність розглядуваного факту є досить ймовірною, або ж викликати у них тверде переконання, що факт є правдивим [31, с. 102; 169, с. 71]. Тобто стандарт доказування «зрозумілі та переконливі докази» не вимагає усувати усі розумні сумніви [34, с. 151] і зумовлює необхідність виявлення високої ймовірності (high probability), а не її переваги [466, с. 159]. Водночас сфера застосування цього стандарту доказування, в основному, обмежується окремими категоріями цивільних справ [467, с. 200-201].

Стосовно застосування стандарту доказування «зрозумілі та переконливі докази» у кримінальному процесі, В.В. Степаненко з посиланням на рішеннях американських судів вказує, що він використовується в разі оскарження засудженим до смертної кари вироку за так званою процедурою «Габеас корпус»: засуджений повинен довести свою фактичну невинуватість чіткими і переконливими доказами [513, с. 247]. Так, в рішенні у справі «Calderon v. Thompson» (1998 р.) ВС США вказав, що в разі, якщо засуджений оскаржує смертний вирок, він, зокрема, повинен довести за допомогою «зрозумілих і

⁹ Протягом тривалого часу американські судді для позначення вимоги щодо надання більш високого ступеня доведеності, ніж перевага доказів, використовували різноманітну термінологію. Як вказує В.М. Bennett, суди позначали вимогу про більш високий ступінь доведеності за допомогою різних способів, найбільш поширеними серед яких були: «зрозумілі та переконливі докази» («clear and convincing evidence»), «зрозумілі, задовільні і переконливі докази» («clear, satisfactory and convincing evidence»), «зрозумілі, незаперечні та переконливі докази» («clear, cogent and convincing evidence»), «зрозумілі, точні і безсумнівні докази» («clear, precise and indubitable evidence»), «недвозначні та переконливі докази» («explicit and convincing evidence») та подібні комбінації цих термінів [623, р. 75], але у 80-х роках XX століття склалася однозначна судова практика щодо використання для позначення вказаного стандарту доказування терміну «зрозумілі та переконливі докази».

переконливих доказів», що жоден розумний присяжний не визнає би його таким, що підлягає смертній карі, у світлі нових доказів [625]. Тобто зміст стандарту доказування «зрозумілі та переконливі докази» у кримінальному процесі полягає в тому, що засуджений вправі довести свою невинуватість у вчиненні злочину шляхом надання зрозумілих і переконливих доказів – доказів, які створюють у присяжних необхідний рівень переконаності в його невинуватості, що не може бути у подальшому змінений під впливом інших доказів [185, с. 79; 206, р. 49].

Стандарт доказування «доказ, що породжує розумний сумнів» застосовується у кримінальному процесі Канади у разі надання обвинуваченим доказів, які вказують на його невинуватість у вчиненні інкримінованого злочину. На основі дослідження сформованої в Канаді судової практики, В.В. Степаненко вказує, що обвинувачений вправі зберігати мовчання, але, якщо у справі, «на перший погляд» («*prima facie*»), є певні докази проти нього і він є єдиною людиною, яка може надати «докази зворотного» («*evidence to the contrary*»), такий обвинувачений може на свій вибір або постати перед обвинуваченням (тобто просто розраховувати на недостатність доказів на користь обвинувачення, яке має бути доведено поза розумним сумнівом), або запропонувати у власних показаннях відповідне пояснення чи виправдання. Докази, надані таким обвинуваченим, мають принаймні викликати розумні сумніви щодо його вини; в іншому разі (якщо таку вимогу не буде дотримано), обвинувачення «на перший погляд» буде збережено і за ним послідує обвинувальний вирок [511, с. 136]. Таким чином, зміст стандарту доказування «доказ, що породжує розумний сумнів», полягає в тому, що обвинувачений повинен за допомогою доказів, які вказують на його невинуватість у вчиненні інкримінованого злочину, викликати у суду розумні сумніви щодо своєї вини у його вчиненні [185, с. 80; 206, р. 49].

Поряд з наведеними стандартами доказування, вчені вказують на притаманність кримінальному процесу країн англосаксонської правової системи інших стандартів доказування: СК – «обґрунтована підозра»

(«reasonable suspicion») [508, с. 21], США – «обґрунтована підозра» («reasonable suspicion»), «ймовірна причина» або «достатня підстава» («probable cause») [31, с. 103; 508, с. 20-22], «розумно вважати» («reasonable to believe») або «розумні/обґрунтовані підстави вважати» («reasonable grounds to believe») [508, с. 20-21], «окремі достовірні докази» («some credible evidence») [513, с. 248], Канади – «розумно вважати» («reasonable to believe») або «розумні/обґрунтовані підстави вважати» («reasonable grounds to believe») [508, с. 21], «повітря реальності» («air of reality») і «достатність доказів» («sufficiency of the evidence») [511, с. 137].

Стандарт доказування «обґрунтована підозра» використовується у кримінальному процесі СК та США.

У СК вказаний стандарт доказування застосовується на основі Закону про поліцію та кримінальні докази (1984 р.), який широко оперує терміном «розумні підстави для підозри» («reasonable grounds for suspicion»). Відповідно до п. 2.2 Кодексу А 2015 вказаного Закону, розумні підстави для підозри – це юридичний тест, який повинен задовольнити офіцер поліції перед тим, як зможе зупинити і затримати осіб або транспортні засоби для їх обшуку на підставі відповідних повноважень, наданих йому розділом 1 цього Кодексу (знайти викрадені чи заборонені предмети) і ст. 23 Закону про зловживання наркотиками 1971 року (знайти контрольовані наркотики). Цей тест повинен застосовуватися до конкретних обставин у кожному конкретному випадку і складається з двох частин: (і) по-перше, офіцер повинен сформулювати у власному розумі справжню підозру, що він знайде об'єкт, для виявлення якого застосовуються розшукові повноваження, що дозволяють йому здійснювати обшук; і (ii) по-друге, підозра, що об'єкт буде виявлений, має бути розумною. Це означає, що для цієї підозри повинна існувати об'єктивна підстава, що ґрунтується на фактах, інформації та/або відомостях, які мають відношення до ймовірності того, що об'єкт, про який йдеться, буде виявлений, та яка дозволить розумній людині дійти такого самого висновку, ґрунтуючись на тих самих фактах, інформації та/або даних. Офіцери повинні, таким чином, бути в змозі пояснити підставу для своєї

підозри шляхом посилення на відомості або інформацію про неї чи про певну поведінку відповідної особи [822]. Таким чином, законодавство СК передбачає застосування стандарту доказування «обґрунтована підозра» для здійснення затримання особи або транспортного засобу та їх обшуку.

На відміну від СК, у США стандарт доказування «обґрунтована підозра» сформувався в судовій практиці, але у подальшому його зміст було розкрито в ст. 1(40) Модельного КПК США, відповідно до якої обґрунтована підозра означає наявність доказів та інформації такої якості й надійності, що вони свідчать про те, що особа могла вчинити злочин [814, р. 37]. У коментарі до вказаної статті зазначається, що стандарт доказування «обґрунтована підозра» буде дотриманий, коли офіцер поліції на підставі конкретних об'єктивних фактів або висновків та з урахуванням власного досвіду вважає, що особа вчинила злочин. Вказаний стандарт є частково об'єктивним і частково суб'єктивним та являє собою менший тягар, ніж «можлива причина», «баланс ймовірностей» і «поза розумним сумнівом» [814, р. 43].

Аналізуючи практику застосування стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «розумно вважати» («розумні/обґрунтовані підстави вважати»), А.С. Степаненко вказує, що не всі американські суди проводять різницю між ними [508, с. 21]. Водночас, незважаючи на істотну наближеність сфери використання вказаних стандартів доказування, в судовій практиці відбулося чітке розмежування підстав їх застосування. Зокрема, в рішенні у справі «Terry v. Ohio» (1968 р.) ВС США вказав, що офіцер поліції може зупинити особу на вулиці та здійснити її поверхневий огляд за відсутності ймовірної причини для арешту, якщо він має обґрунтовану підозру, що особа вчинила, вчиняє або має намір вчинити злочин, чи розумну віру, що особа може бути озброєною [838]. Тобто стандарти доказування «обґрунтована підозра» і «розумно вважати» («розумні/обґрунтовані підстави вважати») використовуються у випадках затримання особи та її особистого обшуку за відсутності ймовірної причини для арешту, але при цьому перший підлягає застосуванню в разі переконаності офіцера поліції в тому, що особа вчинила, вчиняє або має намір вчинити злочин,

а другий – у разі його переконаності в тому, що особа може бути озброєною. При цьому стосовно застосування стандарту доказування «розумно вважати» («розумні/обґрунтовані підстави вважати»), у ст. 124(1) Модельного КПК США уточняється, що обшук заарештованої або затриманої особи може проводитися без ордеру за наявності в поліції розумних підстав вважати, що: (i) особа несе, транспортує або має у своєму володінні вогнепальну зброю, вибухові речовини, іншу зброю чи предмети, які можуть бути використані для нападу, самотравмування або травмування іншої особи чи допомогти особі у втечі з місця події; та (ii) обшук забезпечить збереження доказів вчинення злочину в разі, якщо існує безпосередня небезпека, що вони будуть підроблені, вилучені або знищені, перш ніж може бути отриманий ордер від судді [814, р. 198].

Із часом сфера застосування стандарту доказування «обґрунтована підозра» американськими судами була поширена не лише на затримання й особистий обшук особи, але й на деякі інші обмеження її прав, пов'язані з виявленням і розслідуванням злочинів. Так, А.С. Степаненко на основі дослідження практики американських судів до їх числа відносить зупинення транспортного засобу з метою виявлення зброї, затримання особи у випадку, якщо вона відмовляється ідентифікувати себе, тимчасовий арешт багажу на предмет знаходження наркотиків [508, с. 20-21]. Поряд з цим, Модельний КПК США пов'язує використання стандарту доказування «обґрунтована підозра» з прийняттям низки процесуальних рішень: ініціюванням прокурором розслідування – ст. 94(1) [814, р. 158], одержанням ним ордерів на здійснення доступу до інформації, якою володіє провайдер телекомунаційних послуг – ст. 129(2) [814, р. 208], та на здійснення оперативного збереження майна і заморожування підозрілих операцій – ст. 132(1) [814, р. 208].

Отже, сфера застосування стандарту доказування «обґрунтована підозра» в США є більш широкою, ніж у СК. Його зміст полягає в тому, що затримання й особистий обшук особи (у США – також у випадках проведення низки інших процесуальних дій, спрямованих на обмеження прав особи, та ухвалення окремих процесуальних рішень) можуть мати місце без одержання ордеру лише

за наявності обґрунтованої підозри – переконаності високого ступеня ймовірності в тому, що особа вчинила, вчиняє чи має намір вчинити злочин.

Стандарт доказування «розумно вважати» («розумні/обґрунтовані підстави вважати») застосовується у кримінальному процесі США і Канади.

У судовій практиці США вказаний стандарт доказування, окрім використання у випадках затримання особи та її особистого обшуку з вказаної вище підстави, також підлягає застосуванню для проведення обшуку транспортного засобу заарештованої особи без одержання ордеру. Так, у справі «Arizona v. Gant» (2009 р.) ВС США вказав, що офіцер поліції вправі провести обшук транспортного засобу заарештованої особи без отримання ордеру, якщо заарештований перебуває в межах досяжної відстані від його пасажирського салону або розумно вважати, що транспортний засіб містить докази вчинення злочину, у зв'язку зі скоєнням якого відбувся арешт [620].

На відміну від судової практики, у Модельному КПК США розмежовуються огляд та обшук транспортного засобу (статті 126 і 127) та вказується на застосування стандарту доказування «розумні підстави вважати» до проведення його огляду без ордеру як альтернативного стандарту «ймовірна причина». Так, згідно зі ст. 126(2), поліція може провести огляд транспортного засобу без ордеру в разі, коли: (а) наявна ймовірна причина, що злочин був вчинений; та (б) наявна причина вважати, що обшук забезпечить: (і) затримання підозрюваного або його співучасника; або (іі) вилучення та збереження доказів злочину [814, р. 200]. Відповідно до ст. 126(3), поліція також може провести огляд транспортного засобу без ордеру в разі, коли: (а) особа заарештована або затримана в транспортному засобі; та (б) за наявності розумних підстав вважати, що особа несе, транспортує або має у своєму володінні вогнепальну зброю, вибухові речовини, іншу зброю чи предмети, які можуть бути використані для нападу, самотравмування або травмування іншої особи чи допомогти особі у втечі з місця події [814, р. 200].

У кримінальному процесі Канади, як і США, стандарт доказування «розумно вважати» («розумні/обґрунтовані підстави вважати») сформувався в

судовій практиці. Ґрунтовне тлумачення стандарту доказування «розумні підстави вважати» надав ВС Канади в рішенні у справі «Mugesera v. Canada (Minister of Citizenship and Immigration)» (2005 р.), в якому вказав на декілька основних аспектів його розуміння. Так, по-перше, стандарт доказування «розумні підстави вважати» вимагає чогось більшого, ніж простої підозри, але меншого, ніж стандарт «баланс ймовірностей»; по-друге, розумні підстави існуватимуть за наявності об'єктивної основи для переконаності, що ґрунтується на переконливій і достовірній інформації; по-третє, стандарт доказування «розумні підстави вважати» застосовується тільки до питань факту, у зв'язку з чим під час його використання важливо розрізняти доказування питань фактів і визначення питань права [816].

Стосовно сфери застосування стандарту доказування «розумно вважати» («розумні/обґрунтовані підстави вважати») у кримінальному процесі Канади, В.В. Степаненко на підставі дослідження судової практики виокремлює два випадки його використання: 1) для арешту особи (офіцер поліції може заарештувати особу, якщо має розумні підстави вважати, що ця особа вчинила, вчиняє чи має намір вчинити злочин або що стосовно цієї особи існує ордер на арешт); 2) для одержання ордерів на обшук (для одержання ордеру поліція повинна забезпечити «розумні та ймовірні підстави» для віри, що злочин було вчинено, і докази можна знайти на місці передбачуваного обшуку) [511, с. 137].

Таким чином, зміст вказаного стандарту доказування полягає в тому, що окремі процесуальні дії, які призводять до обмеження прав особи (у США – затримання особи та її особистий обшук у визначених випадках, а також обшук транспортного засобу заарештованої особи, а в Канаді – арешт особи), можуть проводитися без одержання ордеру лише за умови переконаності в наявності підстав «розумно вважати» («розумних/обґрунтованих підстав вважати») – встановлених з високим ступенем ймовірності підстав, які залежать від виду процесуальної дії, що підлягає проведенню. Такими підставами є: в разі арешту особи та її особистого обшуку – переконаність у тому, що особа може бути озброєною (США) або вона вчинила, вчиняє чи має намір вчинити злочин або

щодо неї наявний ордер на арешт (Канада), а в разі обшуку транспортного засобу заарештованої особи – переконаність у тому, що він містить докази вчинення злочину, у зв'язку зі скоєнням якого відбувся арешт (США). У Канаді зміст цього стандарту дещо уточнюється за рахунок його застосування в ході одержання ордеру на обшук шляхом покладення на поліцію тягара доказування щодо доведення перед суддею наявності розумних підстав вважати, що внаслідок проведення обшуку можуть бути виявлені докази вчинення злочину.

Стандарт доказування «ймовірна причина» («достатня підстава»), що використовується у кримінальному процесі США, ґрунтується на Четвертій поправці до Конституції США, відповідно до якої право на недоторканість особи, помешкання, особистих паперів і майна не має порушуватися безпідставними обшуками та арештами; ордер на обшук та арешт має видаватися лише за ймовірної причини, засвідченої присягою або твердженням, і з докладним описом місця, яке підлягає обшуку, та осіб, котрих потрібно заарештувати, або речей, які потрібно вилучити [840].

Поняття «ймовірної причини» («достатньої підстави») визначається в ст. 1(36) Модельного КПК США, відповідно до якої ймовірна причина означає об'єктивно обґрунтовану та чітко визначену підозру, що ґрунтується на конкретних фактах та обставинах, які вказують на те, що певна особа могла вчинити злочин [814, р. 37]. При цьому, як вказується в коментарі до зазначеної статті, ймовірна причина є більш високим ступенем доказування, ніж обґрунтована підозра, що міститься в ст. 1(40) Модельного КПК США. На відміну від обґрунтованої підозри, ймовірна причина є цілком об'єктивною за своєю природою та вимагає наявності таких фактів, які могли б створити розумне переконання, що злочин був вчинений; інакше кажучи, стандарт «ймовірна причина» вимагає наявності фактів, які б переконали розумну або розважливу людину в тому, що злочин був вчинений [814, р. 43].

У судовій практиці США сфера застосування стандарту доказування «ймовірна причина» («достатня підстава») не обмежується ухваленням рішень про обшук та арешт. Так, на основі аналізу низки рішень американських судів,

А.С. Степаненко зазначає, що наведений стандарт доказування використовується в ході затримання, арешту особи, тримання під вартою, проведення обшуку та виїмки, арешту майна, попереднього судового засідання та розгляду справи великим журі [508, с. 22]. Сфера використання стандарту доказування «ймовірна причина» («достатня підстава») визначена в Модельному КПК США, який вказує на його застосовність до проникнення й обшуку приміщень і житла – ст. 118(1) [814, р. 189], обшуку особи – ст. 122(2) [814, р. 195], огляду транспортних засобів без ордеру – ст. 126(2) [814, р. 200], їх обшуку без ордеру – ст. 127(2) [814, р. 202], тимчасового вилучення майна – ст. 133(3) [814, р. 215], проведення розшукових та інших технічних заходів як без ордеру, так і на його підставі – статті 135(1) і 136(1) [814, р. 226-227], розтину трупа та його ексгумації – ст. 145(2) [814, р. 246], арешту особи як без ордеру, так і на його підставі (з одночасним використанням за наявності ордеру на арешт стандарту доказування «розумні підстави») – статті 170(1) і 171(2) [814, р. 282-284], затримання особи – ст. 177(2) [814, р. 295], застави – ст. 179 [814, р. 296-297], інших обмежувальних заходів, крім затримання – ст. 184(4) [814, р. 300], а також до відмови від права на судове слухання щодо підтвердження обвинувального акту – ст. 199(2) [814, р. 317].

Досліджуючи практику застосування стандарту доказування «достатня підстава» ВС США, А.А. Павлишин і Х.Р. Слюсарчук вказують, що він визначається як практична категорія, яка не може бути досягнута лише за допомогою формалізованих положень, оформлених у межах кримінальної процесуальної форми. Тому цей стандарт доказування передбачає встановлення «практичної ймовірності», яка може бути досягнута не лише раціональним, але також і чуттєво-вольовим емпіричним (ірраціональним) способом, який у сфері здійснення кримінального судочинства не може бути формалізованим у вигляді встановлення чітких правил, норм чи положень [276, с. 109]. Таким чином, зміст вказаного стандарту доказування полягає в тому, що низка процесуальних дій, які призводять до обмеження прав особи (обшук приміщень, житла й особи, огляд та обшук транспортних засобів без ордеру, тимчасове вилучення

майна, розшукові та інші технічні заходи, розтин трупа та його ексгумація, арешт і затримання особи, застава, інші обмежувальні заходи) можуть проводитися лише за наявності «ймовірної причини» («достатньої підстави») – встановленої з високим ступенем ймовірності причини (підстави), що залежить від виду процесуальної дії, яка підлягає проведенню [185, с. 90; 213, с. 151].

Стандарт доказування «окремі достовірні докази» застосовується у кримінальному процесі США в ході перевірки суддею в попередньому розгляді справи доказів, які надаватимуться сторонами присяжним. Зміст вказаного стандарту доказування у кримінальному процесі, як зазначає В.А. Podolsky, полягає в тому, що, по-перше, достовірні докази є доказами, гідними віри та/або гідними розгляду журі, а по-друге, докази, які є ймовірними, розумними або природними, можуть вважатися достовірними [821]. Тобто стандарт доказування «окремі достовірні докази», на думку В.В. Степаненка, означає, що хоча доказ не обов'язково свідчить про те, що певні обставини мали місце, проте він заслуговує на довіру та є гідним того, щоб його розглянуло журі [513, с. 247]. Таким чином, зміст вказаного стандарту доказування полягає в тому, що сторони повинні довести перед суддею, який здійснює попередній розгляд справи, необхідність надання на розгляд журі того або іншого достовірного доказу – як правило, непрямого доказу, що не встановлює конкретні факти, які підлягають доказуванню у кримінальній справі, але у сукупності з іншими доказами може бути використаний для їх встановлення [185, с. 90; 210, с. 29].

Стандарт доказування «достатність доказів» застосовується у кримінальному процесі США та Канади під час перевірки суддею в ході попереднього розгляду справи доказів, які надаватимуться стороною обвинувачення присяжним.

У кримінальному процесі США вказаний стандарт доказування сформований у судовій практиці. До визначення поняття «достатні докази» звернувся ВС штату Орегон в рішенні у справі «Estate of Cruson v. Long» (1950 р.), в якому зазначив, що вказаний термін означає кількість доказів, яка задовольняє неупереджений розум [790]. У подальшому американські суди

неодноразово вказували на сферу застосування стандарту «достатність доказів». Так, ВС штату Вісконсин в рішенні у справі «*State v. Dunn*» (1984 р.) наголосив, що обвинувачений може бути притягнутий до суду в разі, якщо докази під час попереднього слухання є достатніми для встановлення ймовірної причини того, що злочин був вчинений, і що його, ймовірно, вчинив обвинувачений [838]. Апеляційний суд штату Вісконсин в рішенні у справі «*State v. Cotton*» (2003 р.) визначив вказаний стандарт доказування як загальноприйнятий тест на оцінювання інформації після попереднього слухання [837].

У кримінальному процесі Канади, як і США, стандарт доказування «достатність доказів» сформований у судовій практиці. Застосовуючи цей стандарт доказування, канадські судді, як вказує В.В. Степаненко, керуються його формулюванням, наданим ВС США в рішенні у справі «*United States of America v. Shephard*» (1977 р.) [511, с. 136]. У наведеному рішенні зазначається, що достатність доказів для виправдання обвинуваченого з вилученням справи з журі визначається відповідно до того, наявні чи відсутні будь-які докази, на підставі яких розумне та належно проінструктоване журі зможе ухвалити обвинувальний вирок [847].

Досліджуючи вказаний стандарт доказування, J.Jr. Fleming вказує, що концепція достатності доказів адресована функціям суду, а не журі. Суд не надасть справу журі, якщо не вирішить початкове питання – чи довів ініціатор судового розгляду кожне з тверджень, істотних для його вимоги, достатніми доказами для виправдання або обґрунтування висновку на його користь. Ця вимога, очевидно, є наслідком сучасного уявлення про те, що журі повинно вирішувати справу на основі доказів, наданих їм у суді, та більше не може покладатися на приватні знання, невідомі судді [795, р. 218]. Таким чином, зміст вказаного стандарту доказування полягає в тому, що сторона обвинувачення повинна довести перед суддею, що здійснює попередній розгляд справи, наявність в її розпорядженні доказів, які вона має намір надати на розгляд журі та які у своїй сукупності можуть бути достатніми для ухвалення обвинувального вироку [185, с. 92; 210, с. 29].

Стандарт доказування «повітря реальності» застосовується у кримінальному процесі Канади під час визначення суддею в ході попереднього розгляду справи прийнятності наданих стороною захисту заперечень для їх розгляду присяжними. Концептуальні основи розуміння наведеного стандарту доказування були закладені ВС Канади в рішенні у справі «R. v. Cinous» (2002 р.), в якому він вказав на декілька основних аспектів його розуміння. Так, по-перше, суддя повинен надати журі всі твердження захисту, які виникають на основі фактів, незалежно від того, чи були вони спеціально порушені обвинуваченим, але він володіє позитивним обов'язком не надавати журі твердження захисту, які не мають доказової основи – повітря реальності. По-друге, тест «повітря реальності» покладає на обвинуваченого тягар, який є лише доказовим, а не переконливим. По-третє, під час застосування тесту «повітря реальності» суддя розглядає сукупність доказів і припускає, що докази, на які посиляється обвинувачений, є правдивими. Порогове визначення судді не спрямоване на вирішення тверджень захисту по суті, оскільки це питання входить до компетенції журі. Суддя не приймає рішення про довіру до свідків, не зважає докази, не встановлює факти і не робить фактичні висновки. По-четверте, тест «повітря реальності» передбачає визначення того, чи є «окремі докази» на підтримку захисту, і не повинен включати ступінь достатності цих доказів. По-п'яте, тест «повітря реальності» ніколи не мав на меті ухвалення обвинувального вироку, але в основному був спрямований на те, щоб уникнути плутанини присяжних, особливо у випадках суперечливих альтернатив. По-шосте, у разі використання захистом вимоги розумності тест «повітря реальності» повинен зосереджуватися на оцінці наявності будь-яких доказів, які пояснюють сприйняття та поведінку обвинуваченого. По-сьоме, захист володіє повітрям реальності, якщо належним чином проінструктоване журі, яке діє розумно, може виправдати обвинуваченого на підставі тверджень захисту [825].

Таким чином, зміст стандарту доказування «повітря реальності» полягає в тому, що сторона захисту вправі надати судді, котрий здійснює попередній розгляд справи, наявні в її розпорядженні докази, які вона має намір надати на

розгляд журі та які у своїй сукупності можуть бути достатніми для ухвалення виправдувального вироку [185, с. 93; 210, с. 29-30].

Наведені стандарти доказування («обґрунтована підозра», «розумно вважати» («розумні/обґрунтовані підстави вважати»), «ймовірна причина» («достатня підстава»), «окремі достовірні докази», «достатність доказів» і «повітря реальності») стосуються проведення окремих процесуальних дій або ухвалення окремих процесуальних рішень, у зв'язку з чим характеризуються допоміжним характером у вирішенні завдань кримінального процесу. При цьому кожному з них притаманний власний зміст і сфера застосування, визначені або в положеннях кримінального процесуального законодавства, або в судовій практиці.

Вказані стандарти доказування вимагають меншого ступеня ймовірності, ніж стандарти доказування, які підлягають застосуванню під час постановлення кінцевих процесуальних рішень (зокрема, «поза розумним сумнівом» і «баланс ймовірностей»). При цьому, з урахуванням необхідного ступеня ймовірності, вони також перебувають у тісному ієрархічному зв'язку, на що неодноразово звертали увагу вчені. Так, досліджуючи зміст стандартів доказування у кримінальному процесі США, А.С. Степаненко вказує, що стандарт доказування «розумно вважати» вимагає більшого ступеня ймовірності, впевненості особи, аніж «обґрунтована підозра», хоча є менш вимогливим, ніж «ймовірна причина» [508, с. 21]. Характеризуючи стандарти доказування, які застосовуються у кримінальному процесі Канади, В.В. Степаненко наголошує, що в представлений за ступенем переконання, необхідним для прийняття тих чи інших рішень, ієрархії на найнижчому щаблі перебувають стандарти попереднього обмеженого зважування доказів – тести «повітря реальності» та «достатність доказів», на наступному – стандарти «розумна підстава» («розумні підстави вважати»), далі – стандарт «баланс ймовірностей», і замикає ієрархію стандарт «поза розумним сумнівом» [511, с. 137].

Підсумовуючи викладене, потрібно відзначити притаманну країнам англосаксонської правової системи відмінність у визначенні системи стандартів

доказування, зумовлену особливостями їх формування в судовій практиці кожної з країн. У цілому вона складається з двох основних стандартів доказування, які стосуються ухвалення кінцевого процесуального рішення: «баланс ймовірностей» («перевага доказів») та «поза розумним сумнівом». Окрім того, у системі стандартів доказування в США виокремлюється проміжний стандарт «зрозумілі та переконливі докази», а в Канаді – «доказ, що породжує розумний сумнів», якому водночас не надається характеру проміжного стандарту доказування. Інші стандарти доказування застосовуються у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи або в ході проведення окремих процесуальних дій («обґрунтована підозра», «розумно вважати» («розумні/обґрунтовані підстави вважати»), «ймовірна причина» («достатня підстава»)), або в окремих стадіях кримінального процесу («окремі достовірні докази», «достатність доказів», «повітря реальності»), у зв'язку з чим є, по суті, допоміжними по відношенню до вказаних основних стандартів доказування.

2.1.2. Поняття та система стандартів доказування в доктрині вітчизняного кримінального процесу

Теоретико-правову основу дослідження поняття та системи міжнародних стандартів доказування становлять наукові підходи, присвячені загальній характеристиці стандартів доказування, що пояснюється двома чинниками. По-перше, міжнародні стандарти доказування, будучи сформованими на рівні універсальних і регіональних міжнародно-правових актів та судової практики міжнародних судових інституцій, знаходять своє нормативне закріплення у вітчизняному кримінальному процесуальному законі та практиці національних органів досудового розслідування і судів. Поряд з цим, вітчизняний законодавець, закріплюючи низку міжнародних стандартів доказування, уточнює зміст окремих з них і розширює систему стандартів доказування, які підлягають застосуванню в слідчій і судовій практиці. Уточнення змісту стандартів доказування здійснюється ВС у процесі тлумачення відповідних

норм кримінального процесуального закону та їх застосування в конкретних справах. По-друге, покладення загальної характеристики стандартів доказування в основу визначення поняття та системи міжнародних стандартів доказування пояснюється відсутністю в доктрині кримінального процесу ґрунтовних наукових розробок останніх.

Звертаючись до поняття стандартів доказування, потрібно вказати, що незважаючи на істотну увагу, присвячену їх дослідженню, воно на сьогодні залишається неоднозначним.

У межах одного підходу вчені пов'язують поняття стандартів доказування зі здійсненням суб'єктом доказування оцінки доказів на момент прийняття відповідного процесуального рішення. Виходячи з об'єктного критерію, Л.В. Мелех і Б.П. Ратушна розглядають стандарт доказування як певну умовну межу, за якою кількісна характеристика знань, отриманих суб'єктом доказування, переходить у таку їх якість, що дає суб'єкту доказування підстави ухвалити істинне та правосудне, на його думку, рішення [251, с. 252; 423, с. 284]. Керуючись суб'єктивним критерієм, О.В. Литвин і Х.Р. Слюсарчук визначають стандарт доказування як рівень переконання суб'єкта доказування, який є результатом оцінки доказів і наявність якого є необхідною для ухвалення початкового, проміжного або підсумкового процесуального рішення у кримінальному провадженні [228, с. 59; 461, с. 226].

Узагальнюючи наведені критерії, В.В. Вапнярчук, В.І. Маринів, В.М. Трофименко та О.Г. Шило розглядають стандарт доказування як певний умовний взірець, орієнтир, оптимальний рівень вимог, що свідчить про достатність знань (як в об'єктивному (певна сукупність доказів), так і в суб'єктивному (певний рівень переконаності) аспекті) для прийняття відповідного процесуального рішення [34, с. 148; 848, р. 2473]. Схожу позицію відстоюють І.В. Гловюк та А.С. Степаненко, на думку яких стандарт доказування є певним критерієм (порогом) прийняття рішення для суб'єкта прийняття рішення, через встановлення певної міри, ступеня доведеності

(переконання/впевненості суб'єкта прийняття рішення), досягнувши якої факт вважається встановленим [79, с. 16; 508, с. 18-19].

Як свідчить аналіз наведених позицій, вчені розглядають стандарти доказування в контексті оцінки суб'єктами кримінального процесуального доказування достатності доказів. При цьому окремі вчені одночасно вказують на спрямованість стандартів доказування на встановлення достовірності доказів. Так, А.А. Павлишин і Х.Р. Слюсарчук зазначають, що стандарти доказування позначають «вузлові точки» формування категорій «імовірність», «вірогідність» та «достовірність» у кримінальному провадженні під час прийняття необхідних процесуальних рішень слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом [275, с. 204]. Поділяючи таку позицію Б.П. Ратушна розглядає стандарт доказування як вимогу до якості знання, отриманого судом у результаті розгляду справи, яка зобов'язує його встановити фактичні обставини з високим ступенем достовірності (для кримінальних справ) чи із середнім ступенем достовірності (для інших справ) [422, с. 12].

У межах другого підходу вчені визначають поняття стандартів доказування у взаємозв'язку з вимогами кримінальної процесуальної форми, але по-різному підходять до визначення співвідношення вказаних понять. У цьому аспекті Х.Р. Слюсарчук під стандартами доказування у кримінальному провадженні розуміє закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві та правових позиціях вищих судових інстанцій правила, що охоплюють кількісну та якісну складову доказування, виконання яких стороною обвинувачення (в окремих випадках – також стороною захисту) забезпечує рівень переконання (переконаності), придатний для ухвалення процесуальних рішень, що обмежують права та свободи особи у кримінальному провадженні [463, с. 7]. Наближену, але більш вузьку (за характеристикою об'єктивного вираження, визначення суб'єктів застосування та кола процесуальних рішень) позицію висловлює В.П. Гмирко, який оперуючи поняттям «стандарт доказаності», визначає його як «сукупність нормативно закріплених вимог до

результатів доказової діяльності сторони обвинувачення, виконання яких є умовою ухвалення судом законного процесуального рішення» [82, с. 240].

Інші науковці вказують на ідентичність понять «стандарт доказування» та «кримінальна процесуальна форма». Так, В.М. Іщенко зазначає, що в національному кримінальному процесі стандарт доказування має визначати відповідну модель кримінального процесуального доказування і в такому розумінні за зовнішнім проявом буде збігатися з поняттям «кримінальна процесуальна форма», а розробка його поняття та формування різновидів стане методологічним підґрунтям для диференціації кримінальної процесуальної форми [127, с. 305]. Схожу позицію відстоює Т.В. Хмельницька, на думку якої стандарт доказування складає єдине ціле з формою кримінального процесу та зумовлює певну парадигму кримінального процесуального пізнання, технологію доказування істини [583, с. 64].

Аналізуючи наведені позиції, потрібно звернути увагу на різноплановість наведених визначень поняття «стандарт доказування»: якщо в межах першого підходу вчені пов'язують їх з певним рівнем (межею) сформованого в суб'єкта доказування внутрішнього переконання щодо достатності сукупності доказів для прийняття процесуального рішення та достовірності кожного окремо взятого доказу (тобто акцентують увагу на суб'єктивному критерії), то в межах другого – розглядають їх як певну сукупність правил, у тому числі нормативно закріплених, що висуваються до кримінального процесуального доказування (тобто виходять з об'єктивного критерію). Наведене вказує на багатоаспектність поняття стандартів доказування та неможливість його визначення поза виокремленням притаманних їм ознак.

Стандарти доказування тісно взаємопов'язані з кримінальною процесуальною формою, яка визначається вченими як «сукупність закріплених кримінальним процесуальним законом юридичних процедур, умов і гарантій, які забезпечують вирішення завдань кримінального провадження» [533, с. 74]. У цьому контексті стандарти доказування, закріплені нормами кримінального процесуального закону, цілком обґрунтовано можна розглядати як правила

здійснення доказування, що ґрунтуються на вимогах кримінальної процесуальної форми. Водночас стандарти доказування можуть не лише визначатися в нормах кримінального процесуального закону, але й формуватися в судовій практиці ВС. Тому позиція вчених, які ототожнюють стандарти доказування з кримінальною процесуальною формою, дозволяє відобразити лише їх частину та призводить до необґрунтованого неврахування стандартів доказування, сформованих у судовій практиці.

Стандарти доказування характеризуються соціальною зумовленістю, що включає в себе соціальні фактори, які відображають необхідність їх існування та доцільність застосування у кримінальному процесуальному доказуванні. Як вказує В.П. Гмирко, стандарт виникає в результаті усвідомлення суспільної потреби пошуку найбільш оптимального засобу задоволення потреб, що постійно виникають і змінюються [84, с. 171].

Досліджуючи соціальну зумовленість кримінальної процесуальної форми, В.М. Трофименко зазначає, що «саме соціальні потреби можна розглядати як детермінанту розвитку процесуальної форми, яка, будучи індикатором її ефективності (або неефективності), зумовлює потребу в її зміні, встановленні нових процедурних правил, що дозволяють вирішувати ті завдання, які на конкретному історичному етапі ставить перед собою суспільство» [533, с. 20]. Повною мірою це стосується й стандартів доказування, які формуються та змінюються з метою вирішення соціальних потреб у сфері боротьби зі злочинністю. Так, потреба в існуванні та доцільність використання стандартів доказування зумовлюється завданнями кримінального провадження, визначеними ст. 2 КПК України [216].

Наявність стандартів доказування спрямовує процесуальну діяльність суб'єкта доказування на формування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів задля їх подальшого використання під час ухвалення процесуальних рішень. Застосування стандартів доказування, з однієї сторони, дозволяє суб'єкту доказування сформувати таку сукупність доказів, а з

іншої, – забезпечує формування в нього за результатами оцінки доказів рівня переконання, необхідного для прийняття відповідного процесуального рішення.

Стандарти доказування є динамічним правовим явищем, що постійно розвивається, удосконалюється та розширюється. З однієї сторони, як вказує В.П. Гмирко, стандарт не є певною «застиглістю», він змінюється залежно від впливу часу, виникнення нових продукційних можливостей, спрямованих на задоволення нових споживацьких потреб [84, с. 172]. З іншої сторони, як зазначають І.В. Гловюк та А.С. Степаненко, варіативність стандарту доказування передбачає його гнучкість та можливість застосування для ухвалення різних процесуальних рішень [79, с. 14]. Динамічність стандартів доказування зумовлюється постійним удосконаленням норм кримінального процесуального закону та сформованої на їх основі судової практики ВС.

У своїй сукупності стандарти доказування являють собою систему правил, які перебувають у тісному взаємозв'язку. Як вказує Х.Р. Слюсарчук, «між стандартами доказування у кримінальному провадженні існує прямий (послідовний) логічний зв'язок, проте система стандартів доказування у кримінальному провадженні немає зворотного зв'язку, оскільки суть правових питань, для вирішення яких застосовуються відповідні стандарти доказування, є різною. Таким чином, хоч стандарти доказування у кримінальному провадженні створюють послідовну систему обґрунтованості знання у кримінальному провадженні, проте вони залишаються цілком самостійними та незамінними за своєю суттю» [463, с. 10]. При цьому застосування того або іншого стандарту доказування залежить від виду правовідносин, які виникають, змінюються та припиняються в ході кримінального процесуального доказування.

Стандарти доказування є загальнообов'язковими для суб'єктів кримінального процесуального доказування. Загальнообов'язковість стандартів доказування, визначених КПК України, ґрунтується на їх нормативному закріпленні, а стандартів доказування, сформованих ВС, – на нормах частин 5 і 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII, відповідно до яких: 1) висновки щодо застосування норм права,

викладені в постановах ВС, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права; 2) висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах ВС, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права [414].

Таким чином, стандарти доказування характеризуються такими ознаками: 1) об'єктивністю – вони закріплені в нормах кримінального процесуального закону та сформовані в судовій практиці ВС; 2) соціальною зумовленістю – необхідність їх існування зумовлюється завданнями кримінального провадження, визначеними ст. 2 КПК України; 3) динамічністю – вони постійно розвиваються та уточнюються, а їх коло – розширюється за рахунок удосконалення як норм кримінального процесуального закону, так і судової практики; 4) системністю – у своїй сукупності вони являють собою систему правил, які перебувають у тісному взаємозв'язку та підлягають застосуванню залежно від змісту правовідносин, що виникли під час кримінального процесуального доказування; 5) загальнообов'язковістю – вони є загальними під час доказування в будь-якому кримінальному провадженні та обов'язковими для суб'єктів кримінального процесуального доказування [185, с. 101-102; 195, р. 136-137].

Поряд з поняттям стандартів доказування, дискусійним у доктрині кримінального процесу залишається питання щодо їх системи. Так, В.В. Касько, Р.О. Куйбіда, Н.О. Марчук і М.І. Хавронюк зазначають, що КПК України закріплює три загальноприйнятих у світовій практиці стандарти доведення (переконання): «обґрунтована підозра» (ч. 2 ст. 177 КПК України), «переконання поза розумним сумнівом» (ч. 2 ст. 17 КПК України) і «достатні підстави/докази» [262, с. 9]. Поділяючи таку позицію, В.А. Завтур на підставі аналізу ст. 173 КПК України у редакції Закону України від 18.02.2016 р. № 1019-VIII [406] додатково до наведених вказує на ще один стандарт доказування – «розумні підозри» [110, с. 91]. Відмінну за змістом позицію відстоюють В.В. Вапнярчук, В.І. Маринів, В.М. Трофименко та О.Г. Шило, які на підставі

аналізу вітчизняного кримінального процесуального законодавства і практики його застосування виокремлюють такі стандарти доказування: «на перший погляд» або «за зовнішніми ознаками явищ» або «ймовірне припущення», «вагоме переконання» або «обґрунтоване припущення», «поза розумними сумнівами» [34, с. 155-157; 848, р. 2476-2477]. Більш широко до визначення їх системи підходить Х.Р. Слюсарчук, яка включає до неї стандарти «обґрунтована підозра», «достатня підстава» («ймовірна причина»), «переконання за більшої вірогідності», «вагоме переконання», «поза розумним сумнівом» [463, с. 19]. Із здійсненням більшої деталізації стандартів доказування, що підлягають застосуванню у кримінальному провадженні, І.В. Гловюк та А.С. Степаненко до їх системи відносять стандарти «поза розумним сумнівом», «обґрунтована підозра» або «розумна підозра», «розумно вважати» або «розумні/обґрунтовані підстави вважати», «ймовірна причина» або «достатня підстава», а також звертають увагу на можливість використання «цивільних» стандартів – «баланс ймовірностей/переваги доказів» і «ясні та переконливі докази» [79, с. 15; 508, с. 20-23].

Аналізуючи наведені позиції, потрібно вказати, що вчені одностайно підходять до виокремлення лише одного стандарту доказування – «поза розумним сумнівом» [34, с. 157; 79, с. 15; 262, с. 9; 463, с. 19; 508, с. 20; 848, р. 2476-2477]. Така позиція зумовлюється його нормативним закріпленням у ч. 2 ст. 17 КПК України і застосуванням у ході ухвалення кінцевих процесуальних рішень, якими встановлюється винуватість/невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення. У частині виокремлення інших стандартів доказування підходи науковців істотно відрізняються, хоча у своїй переважній більшості вони на основі аналізу норм кримінального процесуального закону виокремлюють стандарти доказування «обґрунтована підозра» (або «розумна підозра») та «достатня підстава» [79, с. 15; 110, с. 9; 262, с. 9; 463, с. 19; 508, с. 20-21], які підлягають застосуванню під час ухвалення значної частини проміжних процесуальних рішень, у першу чергу тих, якими обмежуються права учасників кримінального провадження. Для позначення стандарту

доказування «достатня підстава» науковцями використовується також термін «ймовірна причина» [79, с. 15; 463, с. 19; 508, с. 22], водночас останній запозичений із судової практики країн англосаксонської правової системи і недостатньо повно відображає зміст відповідного стандарту доказування у вітчизняному кримінальному процесі, оскільки значна частина проміжних процесуальних рішень, відповідно до вимог КПК України, підлягає ухваленню за наявності достатніх підстав [185, с. 103-104; 204, с. 133-134].

Поряд зі стандартом доказування «достатня підстава», вчені додатково виокремлюють стандарти, пов'язані з доведенням перед слідчим суддею, судом наявності достатніх підстав для ухвалення тих або інших процесуальних рішень, по-різному підходячи до їх кількісного визначення і термінологічного позначення. Так, І.В. Гловюк та А.С. Степаненко до числа стандартів доказування включають стандарт «розумно вважати» або «розумні/обґрунтовані підстави вважати» [79, с. 15; 508, с. 21-22], В.В. Вапнярчук, В.І. Маринів, В.М. Трофименко та О.Г. Шило виокремлюють стандарт доказування «вагоме переконання» (або «обґрунтоване припущення») [34, с. 156; 848, р. 2476], Х.Р. Слюсарчук обґрунтовує доцільність застосування двох стандартів доказування – «переконання за більшої вірогідності» та «вагоме переконання» [463, с. 19]. Водночас, розкриваючи сутність пропонованих стандартів доказування й окреслюючи сферу їх застосування, вчені звертають увагу на їх тісний взаємозв'язок зі стандартом доказування «достатня підстава». Так, В.В. Вапнярчук, В.І. Маринів, В.М. Трофименко та О.Г. Шило вказують, що сутність стандарту доказування «вагоме переконання» (або «обґрунтоване припущення») полягає в тому, що для прийняття певного рішення в суб'єкта доказування повинна бути достатня доказова база, яка підтверджує його правомірність (більш точніше, що відповідає розумінню сутності суб'єктивної сторони доказування: в суб'єкта доказування на певній доказовій основі повинна бути сформована правова позиція (усвідомлена переконаність) щодо необхідності прийняття відповідного процесуального рішення, яка зумовлена певним мотивом та метою) [34, с. 156; 848, р. 2476]. Х.Р. Слюсарчук зазначає,

що на відміну від стандарту доказування «достатня підстава», стандарти доказування «переконавання за більшої вірогідності» та «вагоме переконавання» передбачають наявність балансу ймовірностей: під час ухвалення рішення у відповідності до вищенаведених стандартів доказування до уваги береться ймовірність хибності твердження для визначення його правдоподібності, оскільки відповідні стандарти доказування передбачають фактичну перевагу вірогідності (факт повинен бути більш вірогідним, ніж ні) [463, с. 13].

Водночас, по-перше, за такого розуміння пропоновані стандарти доказування відповідають стандарту доказування «баланс ймовірностей/переваги доказів», який розглядається І.В. Гловюк та А.С. Степаненком як «цивільний» стандарт доказування, що обмежує дію засади презумпції невинуватості та передбачає можливість покладання на обвинуваченого тягара доказування певних обставин злочину [79, с. 15; 508, с. 23]. На можливість застосування стандарту доказування «баланс ймовірностей/переваги доказів» у кримінальному процесі під час встановлення окремих обставин кримінального провадження звертають увагу й окремі судді ЄСПЛ. Зокрема, в контексті надання оцінки дотриманню ст. 14 Конвенції суддя Bonello в п. 18 часткової окремої думки до рішення від 13.06.2002 р. у справі «*Angelova v. Bulgaria*» вказує, що в розпорядженні Суду наявний значний арсенал знарядь, за допомогою яких можливо вийти з глухого кута, який не дозволяє йому протягом п'ятдесяти років діяльності засудити хоча б один-єдиний акт расової дискримінації в сфері позбавлення життя або нелюдського поводження. В ідеалі він повинен переглянути стандарти доказування з метою зробити їх більш обґрунтованими з юридичної точки зору і такими, що виходять або з переваги доказів, або з балансу ймовірностей. В іншому випадку, він повинен постановити, що у випадках, коли член групи меншини, яка ущемляється, зазнає шкоди за обставин, коли расова напруженість є дуже високою, а безкарність винуватих – державних службовців досягла рівня епідемії, тягар доказування того, що ця подія не була мотивована етнічними міркуваннями, перекладається на Уряд [819].

По-друге, жодне процесуальне рішення не може бути ухвалене виключно на підставі балансу ймовірностей без урахування наявних фактичних підстав, а правові позиції сторін кримінального провадження лише відображають інтерпретацію ними тих або інших обставин кримінального провадження, яка може сприяти формуванню в слідчого судді, суду вагомому переконанню тільки у разі підтвердження за допомогою сукупності належних, допустимих і достовірних доказів, необхідних для ухвалення відповідного процесуального рішення. Таким чином, наведені вченими правила («розумно вважати» або «розумні/обґрунтовані підстави вважати», «вагоме переконання» або «обґрунтоване припущення», «переконання за більшої вірогідності») не утворюють самостійних стандартів доказування, а є необхідними складовими елементами стандарту доказування «достатня підстава»: вони передбачають необхідність доведення перед слідчим суддею, судом наявності достатніх підстав для ухвалення того або іншого процесуального рішення шляхом надання доказів і наведення сформованої на їх основі правової позиції [185, с. 106; 204, с. 135].

Обґрунтовуючи доцільність виокремлення стандарту доказування «на перший погляд» («за зовнішніми ознаками явищ» або «ймовірне припущення»), В.В. Вапнярчук, В.І. Маринів, В.М. Трофименко та О.Г. Шило, виходячи з аналізу статей 215, 314 та інших КПК України, вказують, що закон передбачає застосування вказаного стандарту доказування як найпростішого та найменш жорсткого для початку досудового розслідування, призначення судового розгляду, прийняття інших процесуальних рішень чи здійснення процесуальних дій [34, с. 155; 848, р. 2476]. Водночас ці процесуальні рішення підлягають ухваленню за наявності відповідних підстав: підставами початку досудового розслідування є подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення та самостійне виявлення слідчим, прокурором з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 214 КПК України), а підставою призначення підготовчого судового засідання – отримання обвинувального акту, клопотання

про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 314 КПК України) [216]. Наявність вказаної підстави є формально-юридичною умовою для ухвалення відповідного процесуального рішення і не передбачає необхідності здійснення доказування, у тому числі шляхом наведення фактичних підстав, у зв'язку з чим виокремлення пропонованого стандарту доказування вбачається недостатньо обґрунтованим [185, с. 107; 204, с. 136].

Поряд зі стандартом доказування «баланс ймовірностей/переваги доказів», І.В. Гловюк та А.С. Степаненко вказують на можливість використання у кримінальному провадженні ще одного «цивільного» стандарту доказування – «ясні та переконливі докази» [79, с. 15; 508, с. 23], але не визначають сферу його застосування. Водночас проведений вище аналіз змісту стандарту доказування «зрозумілі та переконливі докази» у правовій системі США, його місця у системі інших стандартів доказування та сфери застосування свідчить неможливість його впровадження у вітчизняний кримінальний процес [185, с. 107; 204, с. 136].

Таким чином, аналіз позицій вчених, присвячених дослідженню сутності та видів стандартів доказування у кримінальному процесі, дозволяє виокремити в їх системі три стандарти доказування: «достатня підстава», «обґрунтована підозра» та «поза розумним сумнівом». Інші правила, які підлягають застосуванню в ході ухвалення процесуальних рішень і розглядаються вченими як стандарти доказування, не можуть бути віднесені до числа останніх, оскільки або є необхідними складовими елементами стандарту доказування «достатня підстава» («розумно вважати» або «розумні/обґрунтовані підстави вважати», «вагоме переконання» чи «обґрунтоване припущення», «переконання за більшої вірогідності»), або підлягають застосуванню під час ухвалення процесуальних рішень, які не передбачають необхідності здійснення доказування («на перший погляд» чи «за зовнішніми ознаками явищ» чи «ймовірне припущення»), або за своєю сутністю є цивільно-правовими стандартами доказування, які не відповідають механізму кримінального процесуального доказування («баланс

ймовірностей/переваги доказів» і «зрозумілі та переконливі докази») [185, с. 108; 204, с. 136].

Водночас виокремлення стандартів доказування «достатня підстава», «обґрунтована підозра» та «поза розумним сумнівом» відповідає поняттю «стандарти доказаності» і не дозволяє повно розкрити закріплену нормами кримінального процесуального закону та сформовану в судовій практиці систему стандартів доказування, що ґрунтується на понятті кримінального процесуального доказування. З урахуванням наведеного у підрозділі 1.3 дослідження розмежування понять «стандарти доказаності» та «стандарти доказування», система останніх повинна включати у себе стандарти формування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів. Поділяючи наведену позицію, В.Д. Басай, В.О. Гринюк і С.О. Ковальчук наголошують, що закладений законодавцем зміст кримінального процесуального доказування вказує на потребу у виокремленні стандартів доказування, які стосуються не лише достатності доказів (як однієї з їх процесуальних властивостей, що підлягає встановленню в ході оцінки доказів), але й їх збирання, перевірки та оцінки з точки зору інших процесуальних властивостей – належності, допустимості та достовірності [622, р. 555].

На необхідність розробки і застосування стандартів формування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів звертають увагу й інші вітчизняні та зарубіжні вчені, які звертаються до проблематики стандартів належності доказів [166, с. 17-20; 545, с. 241; 546, с. 259; 579, с. 15], стандартів їх допустимості [143, с. 200-210; 144, с. 309-321; 166, с. 17-20; 260, с. 142-143; 526, с. 13; 527, с. 49] і стандартів достатності доказів [281, с. 12]. Стандарти формування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів відображають особливості їх збирання, перевірки та оцінки з точки зору процесуальних властивостей, визначених нормами кримінального процесуального закону. Проте концептуальний підхід щодо виокремлення та видового поділу стандартів формування доказів вченими на сьогодні не вироблений. Водночас їх включення до системи стандартів доказування

забезпечить відповідність останньої поняттю кримінального процесуального доказування, що зумовлює необхідність подальшої наукової розробки поняття та системи стандарти формування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів.

Підсумовуючи викладене, потрібно вказати, що стандарти доказування являють собою систему закріплених у нормах кримінального процесуального закону та сформованих у судовій практиці ВС правил, які забезпечують формування суб'єктом доказування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів та досягнення за результатами їх оцінки рівня переконання, необхідного для прийняття відповідного процесуального рішення. Система стандартів доказування включає в себе як стандарти доказаності («достатня підстава», «обґрунтована підозра» та «поза розумним сумнівом»), так і інші стандарти доказування, які ґрунтуються на понятті кримінального процесуального доказування та забезпечують формування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів.

2.2. Поняття та сутність міжнародних стандартів доказування

Комплексне дослідження міжнародних стандартів доказування як правового явища зумовлює необхідність у зверненні до їх поняття, оскільки від його правильного визначення значною мірою залежатиме подальше розкриття їх змісту, системи і сфери застосування.

У доктрині кримінального процесу поняття міжнародних стандартів доказування не визначається. Звертаючись до його розкриття, потрібно виходити із сутності міжнародних стандартів доказування, яка підлягає встановленню за допомогою притаманних їм ознак. Коло останніх значною мірою відповідає ознакам стандартів доказування, проте їх зміст зазнає уточнення з урахуванням положень міжнародно-правових актів і практики міжнародних судових інституцій.

Притаманна міжнародним стандартам доказування ознака об'єктивності полягає в тому, що вони закріплюються нормами міжнародного права та

формуються в судовій практиці міжнародних судових інституцій, які створені і функціонують на основі міжнародних договорів.

У переважній більшості випадків міжнародні стандарти об'єктивуються в джерелах міжнародного права, на що неодноразово вказувалося вченими [24, с. 7; 240, с. 173]. При цьому потрібно звернути увагу на два моменти, пов'язані з формуванням міжнародних стандартів у цілому. По-перше, як вказує О.В. Саленко, не в усіх випадках укладення або прийняття суб'єктами міжнародного права міжнародних нормативно-правових актів утворюються міжнародні стандарти [442, р. 264]. По-друге, вагому роль у формуванні міжнародних стандартів відіграє судова практика міжнародних судових інституцій. Як зазначає В.В. Бонтлаб, виникнення міжнародних стандартів можливе у двох напрямках: 1) від практики багаторазового застосування певної норми (правила) до формалізації усталеної звичаєвої поведінки у вигляді міжнародного акту, що містить правові стандарти у даному випадку цивільного судочинства; 2) від ухвалення виробленого та сформульованого на засадах міждержавного консенсусу міжнародного стандарту, який добровільно впроваджується державами через імплементацію в національне законодавство, до вироблення відповідної практики їх впровадження в сфері цивільного судочинства [24, с. 7].

У зв'язку з цим викликає заперечення позиція вчених, які вважають, що міжнародні стандарти – це норми міжнародного права, які містяться в міжнародних договорах, що розробляються державами у рамках міжнародних міжурядових організацій [259, с. 132], та визначають міжнародні стандарти кримінального судочинства як закріплені в міжнародно-правових актах відповідні мінімальні вимоги (правила, норми, настанови тощо) до діяльності чи її результатів у галузі судочинства, ухвалені з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості суспільних відносин у цій галузі, охорони та захисту прав, свобод та законних інтересів учасників кримінальних процесуальних правовідносин [156, с. 12].

У першу чергу, низка міжнародних стандартів доказування ґрунтується на положеннях міжнародно-правових актів, які закріплюють міжнародні стандарти прав людини. Зокрема, до їх числа належать міжнародні договори універсального характеру, які прийняті в межах ООН та є обов'язковими для держав-учасниць: Загальна декларація [112], Міжнародний пакт [258], Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, від 10.12.1984 р. [153].

Окрім того, основою для визначення низки міжнародних стандартів доказування є прийняті в межах ООН міжнародно-правові акти рекомендаційного характеру: Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятий Резолюцією 34/169 ГА ООН від 17.12.1979 р. [146], Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, прийнята Резолюцією 40/34 ГА ООН від 29.11.1985 р. [97], Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), прийняті Резолюцією 40/33 ГА ООН від 29.11.1985 р. [252], Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином, прийнятий Резолюцією 43/173 ГА ООН від 09.12.1988 р. [444], Принципи ефективного попередження та розслідування позазаконних, свавільних і сумарних страт, рекомендовані Резолюцією 1989/65 Економічної та соціальної ради ООН від 24.05.1989 р. [402], Керівництво з ефективного розслідування і документування тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (Стамбульський протокол), представлене Верховному комісару ООН з прав людини 09.08.1999 р. [439] тощо.

Так, Загальна декларація та Міжнародний пакт як загальнообов'язкові міжнародно-правові акти закріплюють зміст права на справедливий судовий розгляд [112; 258], яке є основою для виокремлення значної частини міжнародних стандартів доказування, а положення міжнародно-правових актів рекомендаційного характеру містять тлумачення змісту цього права, за рахунок чого конкретизують його (наприклад, положення Загального коментаря № 32,

стаття 14: Право на рівність перед судами і трибуналами і на справедливий судовий розгляд, схваленого Комітетом з прав людини ООН на дев'яностій сесії, що відбулася в м. Женева (Швейцарія) 09-27.07.2007 р.) [802].

Окремі міжнародні стандарти доказування визначаються Римським статутом, статті 65 – 67 і 69 якого закріплюють особливості доказування у МКС [428]. З урахуванням ч. 1 ст. 21 і ч. 4 ст. 51 вказаного Статуту, МКС застосовує свої Правила процедури і доказування, що повинні відповідати Статуту [428], є інструментом для його застосування та в усіх випадках є відносними стосовно Статуту [401]. Спрямованість Правил процедури і доказування на врегулювання порядку здійснення доказування в МКС дозволяє стверджувати, що вони також відображають низку міжнародних стандартів доказування.

Вагомий вплив на формування міжнародних стандартів доказування здійснили міжнародні договори регіонального характеру, які прийняті в межах РЄ та є обов'язковими для держав-учасниць. До їх числа належать: Конвенція [152], Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, від 26.11.1987 р. [105]. Зокрема, низка міжнародних стандартів доказування ґрунтується на закріпленому Конвенцією праві на справедливий суд.

Невдаючись до поглибленого аналізу наведених міжнародно-правових актів, потрібно вказати, що вони прямо не визначають стандарти доказування, проте закріплення в них міжнародних стандартів прав людини, у тому числі й у сфері здійснення кримінального судочинства, визначає напрями формування міжнародних стандартів доказування. У цьому аспекті положення міжнародно-правових актів слугують орієнтиром як для міжнародних судових інституцій, так і для національних законодавців країн-учасниць відповідних міжнародних договорів у частині визначення стандартів формування належних, допустимих і достовірних доказів, достатніх у своїй сукупності для прийняття відповідного процесуального рішення. Положення міжнародно-правових актів дозволяють виокремити низку міжнародних стандартів доказування, які ґрунтуються на закріплених ними основоположних правах і свободах людини: праві на

справедливий судовий розгляд, праві на свободу та особисту недоторканність, забороні катування, праві на повагу до особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування тощо. Переважна більшість цих положень відображає загальні вимоги до належності, допустимості та достовірності доказів, відображені в національному кримінальному процесуальному законі.

У науковій літературі міжнародні стандарти нерідко визначаються як принципи і норми міжнародного права. Так, розглядаючи міжнародні правові стандарти з онтогносеологічних і функціональних позицій, С.М. Ляхівненко вказує на їх яскраво виражений договірний характер [243, с. 151] і розуміє під ними єдині принципи і норми щодо поведінки суб'єктів права, які зафіксовані в основних джерелах міжнародного права – як універсальних, так і регіональних правових актах [244, с. 667]. Схожу позицію відстоює В.С. Бабкова, яка зазначає, що термін «міжнародно-правові стандарти» вважається найбільш прийнятним позначенням для комплексу закріплених у різноманітних міжнародних документах норм, що відображають певні уніфіковані (стандартизовані) правила поведінки суб'єктів міжнародного права в тих чи інших сферах міждержавного співробітництва [11, с. 136]. Водночас міжнародні стандарти доказування не можуть зводитися виключно до принципів і норм міжнародного права, що пояснюється декількома аспектами.

По-перше, принципи і норми міжнародного права відіграють вагомую роль у вирішенні справ міжнародними судовими інституціями, але не вичерпують поняття застосовуваного ними права. Так, ч. 1 ст. 38 Статуту Міжнародного Суду, що набрав чинності 24.10.1945 р. передбачає, що Суд, який зобов'язаний вирішувати передані йому спори на основі міжнародного права, застосовує: а) міжнародні конвенції як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, безперечно визнані державами, які є сторонами спору; б) міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної як правова норма; с) загальні принципи права, визнані цивілізованими націями; d) із застереженням, вказаним у ст. 59, судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів з публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм [505].

Відповідно до ч. 1 ст. 21 Римського статуту Суд застосовує: а) по-перше, цей Статут, Елементи злочинів та свої Правила процедури і доказування; б) по-друге, у відповідних випадках застосовні міжнародні договори, принципи і норми міжнародного права, включаючи загальновизнані принципи міжнародного права збройних конфліктів; с) якщо це неможливо, Суд застосовує загальні принципи права, взяті ним з національних законів правових систем світу, включаючи, відповідно, національні закони держав, які за звичайних обставин здійснювали б юрисдикцію щодо цього злочину, за умови, що ці принципи не є несумісними з цим Статутом та міжнародним правом і міжнародно-визнаними нормами і стандартами [428]. Як передбачає ч. 1 ст. 35 Конвенції, ЄСПЛ може брати справу до розгляду згідно із загальновизнаними принципами міжнародного права [152]. Аналіз наведених положень Римського статуту та Конвенції і сформованої на їх основі судової практики дозволяє стверджувати, що поряд з принципами і нормами міжнародного права, МКС та ЄСПЛ використовують національне законодавство країн-учасниць, а МКС – також міжнародно-визнані стандарти, під якими І.І. Лукашук розуміє «стандарти кримінального правосуддя, яких міжнародне співтовариство вважає необхідним дотримуватися» [237, с. 423].

По-друге, принципи міжнародного права являють собою «узагальнені норми, що відображають характерні риси, а також основний зміст міжнародного права та володіють вищою юридичною силою» [236, с. 156], а норми міжнародного права – «створені угодою суб'єктів формально визначені правила, що встановлюють для них права й обов'язки, здійснення яких забезпечується юридичним механізмом» [236, с. 137]. Таким чином, принципи міжнародного права внаслідок своєї узагальненості, а його норми – притаманної їм формалізації не можуть вичерпно визначати міжнародні стандарти доказування. Як зазначають Л.В. Бертовський і В.Н. Білян, принципами міжнародного права визначається спрямованість, характер і сутність всього міжнародно-правового регулювання, а стандарти ґрунтуються на принципах та акумулюють їх застосування стосовно конкретної галузі права, встановлюючи при цьому їх

відповідні параметри: принципи є нормативним обґрунтуванням, тоді як стандарти являють собою систему вимог, що формується на його основі [22, с. 14]. У зв'язку з цим міжнародні стандарти – це комплекс, який динамічно розвивається та який не можна ототожнювати тільки із загальноновизнаними принципами і нормами міжнародного права, оскільки більшою мірою це лише морально-політичні зобов'язання, за рівнем реалізації яких можна отримати відповідь як про реальні процеси демократизації в суспільстві та характер взаємовідносин особи і держави, так і про наявний ступінь розвитку громадянського суспільства [607, с. 33].

Положення міжнародно-правових актів створюють основу для формування міжнародних стандартів доказування в практиці міжнародних судових інституцій, зокрема МКС та ЄСПЛ¹⁰. Міжнародні суди, будучи міжнародними органами правозастосування [138, с. 102], здійснюють тлумачення положень міжнародно-правових актів: МКС – застосовних ним міжнародних договорів (ч. 1 ст. 21 Римського статуту) [428], а ЄСПЛ – Конвенції та протоколів до неї (ч. 1 ст. 32 Конвенції) [152]. У процесі здійснення правозастосування міжнародні судові інституції формують міжнародні стандарти доказування, які ґрунтуються на положеннях міжнародно-правових актів, та з огляду на ч. 2 ст. 21 Римського статуту та ст. 30 Конвенції враховують їх під час ухвалення подальших рішень.

При цьому в практиці міжнародних судових інституцій міжнародні стандарти доказування формуються як результат тлумачення ними положень міжнародно-правових актів з їх застосуванням до обставин конкретної справи. Зокрема, в практиці ЄСПЛ формування стандартів доказування є результатом тлумачення Конвенції, здійсненим на основі дослідження обставин справи у

¹⁰ Практика МКС на сьогодні не знайшла широкого дослідження у вітчизняній доктрині кримінального процесу та застосування національними судами. Причини, з яких вона залишається поза увагою вчених, виокремлює В.В. Гутник, який з урахуванням наукових розробок низки зарубіжних вчених зазначає, що по-перше, міжнародні кримінальні суди *ad hoc* створювалися за особливих обставин та мали своєю метою притягнення до кримінальної відповідальності перед світовою спільнотою осіб, винних у вчиненні міжнародних злочинів... По-друге, на відміну від ЄСПЛ, міжнародні кримінальні суди, включаючи постійно діючий МКС, не містять прямих зобов'язань для держав щодо застосування їх практики у національному законодавстві [95, с. 317-318]. З урахуванням наведених чинників та з огляду на непоширення юрисдикції МКС на Україну, основний акцент у цьому дослідженні робитиметься на міжнародні стандарти доказування, сформовані в практиці ЄСПЛ.

зв'язку зі ствердженням заявником порушення її положень. У процесі розгляду конкретної справи ЄСПЛ, поряд з тлумаченням Конвенції, неодмінно звертається до відповідних норм національного законодавства, водночас у ході формування міжнародних стандартів доказування відходить від них. Як наголошують О.А. Міцкан і М.А. Погорецький, ЄСПЛ, діючи як міжнародна судова установа, не запозичує концепції, властиві національному правопорядку, а концептуалізує стандарти доказування як критерії оцінки доведеності порушення статей Конвенції [289].

З урахуванням наведеного, доречно виокремити конвенційний та інституційний механізми формування міжнародних стандартів доказування. Конвенційний механізм їх формування утворюють положення міжнародно-правових актів, які закріплюють міжнародні стандарти прав людини у сфері здійснення кримінального судочинства: право на справедливий судовий розгляд, право на свободу та особисту недоторканність, заборону катування, право на повагу до особистого та сімейного життя, житла і таємницю листування тощо. Інституційний механізм формування міжнародних стандартів доказування утворює практика міжнародних судових інституцій, які створені та функціонують на основі міжнародних договорів. Переважна більшість міжнародних стандартів доказування охоплюються інституційним механізмом, оскільки сформована в практиці міжнародних судів [185, с. 118; 196, с. 114].

Ознака соціальної зумовленості відображає соціальні фактори, що лежать в основі міжнародних стандартів доказування. З однієї сторони, необхідність існування міжнародних стандартів доказування зумовлюється завданнями міжнародних судових інституцій. Ці завдання випливають з міжнародної кримінальної юрисдикції, під якою М.В. Буроменський розуміє «право міжнародних судових органів згідно із своєю компетенцією розглядати і вирішувати кримінальні справи» [28, с. 365]. Із урахуванням цього, на МКС покладається виконання завдань міжнародного кримінального судочинства, які полягають у здійсненні юрисдикції щодо осіб, відповідальних за злочини, вказані у Римському статуті, тобто здійснення правосуддя, та захист жертв

злочинів [81, с. 103]. На відміну від МКС, ЄСПЛ не здійснює правосуддя, а створений для забезпечення дотримання державами-учасниками їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами (ст. 19 Конвенції) [152]. Відповідно, на нього покладається завдання надання оцінки дотриманню державами-учасниками прав людини та основоположних свобод, у тому числі під час здійснення кримінального провадження національними органами досудового розслідування та судами.

З іншої сторони, міжнародні стандарти доказування мають узгоджуватися з міжнародними стандартами прав людини. Зокрема, ч. 3 ст. 21 Римського статуту передбачає, що застосування і тлумачення права відповідно до цієї статті повинно відповідати міжнародно-визнаним правам людини і не допускати ніякого несприятливого проведення відмінності за такими ознаками як гендерна ознака, як це визначено у п. 3 ст. 7, вік, раса, колір шкіри, мова, релігія або віросповідання, політичні чи інші переконання, національне, етнічне чи соціальне походження, майновий, становий або інший стан [428]. Положення Конвенції, що врегульовують правовий статус і порядок провадження в ЄСПЛ, такого правила не містять, хоча системний аналіз статей 1, 19 і ч. 1 ст. 32 Конвенції дозволяє стверджувати, що здійснюючи її тлумачення та застосування, Суд виходить з визначених у розділі I вказаної Конвенції та гарантованих державами-учасниками прав і свобод [152].

Ознака динамічності, приманна міжнародним стандартам доказування, вказує на їх послідовний розвиток і постійне удосконалення за рахунок як розширення кола міжнародно-правових актів, так і напрацювань практики міжнародних судових інституцій. Як вказує С.М. Ягофаров, всі документи, які належать до загальновизнаних принципів і норм, з'явилися на світ понад півстоліття тому, що, природно, наводить на думку про те, що вони, безсумнівно, зазнали певного морального старіння, з огляду на безперечний стрибок у розвитку людської цивілізації, що стався за даний період. Однак це ні в якому разі не означає, що даний матеріал втратив свою соціальну цінність, навпаки поточний стан можна охарактеризувати як перетворення закладених у

них стандартів у нову якість, де сутнісне розуміння певних положень вже не поглинається визначальним поняттям та являє собою складну систему – конгломерат, що включає в себе як базовий стандарт, так і стандарти, тісно з ним пов’язані, але визнані вже як самостійні [607, с. 28-29].

Притаманна міжнародним стандартам доказування ознака системності дозволяє відобразити їх тісний взаємозв’язок. Поряд з цим, потрібно звернути увагу на те, що вони тісно пов’язані з національними стандартами доказування. Як система правил доказування, міжнародні стандарти доказування розкривають порядок формування належних, допустимих і достовірних доказів, достатніх у своїй сукупності для прийняття відповідного кримінального процесуального рішення.

Визначаючи сутність міжнародних стандартів прав людини, Н.Г. Беляєва вказує, що за відсутності конституційної або іншої регламентації конкретного права, за наявності колізії чи за сумісного застосування вони можуть мати значення самостійного нормативного регулятора, а не лише бути нормативним мінімумом, який визначає рівень державної регламентації з допустимими відступами у тій або іншій державі у формі його перевищення чи конкретизації [17, с. 13-14]. У частині міжнародних стандартів, закріплених міжнародно-правовими актами, така позиція відповідає ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. № 1906-IV, згідно з якою якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [409]. У зв’язку з цим обґрунтованою є думка С.М. Ляхівненка, який вказує, що міжнародні правові стандарти є основою для узгодження міжнародного і національного права [244, с. 667].

Ознака загальнообов’язковості, притаманна міжнародним стандартам доказування, підсилюється за рахунок обов’язковості як міжнародних договорів, ратифікованих Україною, так і судових рішень міжнародних судових інституцій, юрисдикція яких визнана Україною.

Що стосується обов'язковості міжнародно-правових актів, то вона ґрунтується на нормі ч. 1 ст. 9 Конституції України, відповідно до якої чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [154]. Окрім того, ч. 1 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. № 1906-IV передбачає, що такі договори не лише є частиною національного законодавства, але й застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства [409].

На обов'язковість рішень МКС вказується у ч. 1 ст. 105 Римського статуту, згідно з якою з дотриманням умов, які держава могла обумовити на підставі підпункту «b» п. 1 ст. 103, вирок про призначення покарання у вигляді позбавлення волі є обов'язковим для держав-учасниць, які ні за яких обставин не можуть його змінювати [428]. Водночас у Висновку від 11.07.2001 р. у справі № 1-35/2001 визнав Римський статут МКС, підписаний від імені України 20.01.2000 р., який вносився до Верховної Ради України для надання згоди на його обов'язковість, таким, що не відповідає Конституції України, в частині, що стосується положень абзацу десятого преамбули та статті 1 Статуту, за якими «Міжнародний кримінальний суд ... доповнює національні органи кримінальної юстиції» [64]. Як зазначає О.Б. Кучер, станом на сьогодні Україна визнала юрисдикцію МКС *ad hoc* згідно з п. 3 ст. 12 Римського статуту як держава, що не є учасницею Статуту, проте визнає його юрисдикцію щодо окремих конкретних подій шляхом подання заяви Секретарю МКС [222, с. 181].

Обов'язковість рішень ЄСПЛ ґрунтується на нормі ч. 1 ст. 46 Конвенції, відповідно до якої держави-учасниці зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, в яких вони є сторонами [152]. Ратифікувавши Конвенцію, Україна повністю визнала на своїй території дію ст. 46 Конвенції щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію ЄСПЛ в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та

протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР) [412]. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», рішення ЄСПЛ є обов'язковим для виконання Україною відповідно до ст. 46 Конвенції [404]. Як вказує Т.Г. Морщакова, «юридична обов'язковість рішень Європейського суду для всіх держав-учасників, які ратифікували Конвенцію, реально означає, що позиції з питань застосування цього міжнародного договору, які виробляються ним, набувають значення актуальних міжнародних стандартів, а сам Суд діє як унікальний механізм підтримання цих стандартів у національних практиках» [503, с. 15].

З урахуванням наведених ознак, міжнародні стандарти доказування являють собою систему закріплених у нормах міжнародних договорів, ратифікованих Україною, та сформованих у практиці міжнародних судових інституцій, юрисдикція яких визнана Україною, правил, що забезпечують формування суб'єктом доказування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів та досягнення за результатами їх оцінки рівня переконання, необхідного для прийняття відповідного процесуального рішення.

2.3. Міжнародні стандарти доказування в системі стандартів справедливого правосуддя

У практиці міжнародних судових інституцій формування міжнародних стандартів доказування значною мірою є результатом тлумачення міжнародними судовими інституціями у конкретних справах положень міжнародно-правових актів, що закріплюють права й основоположні свободи людини, які підлягають неухильному дотриманню національними органами, у тому числі й у ході кримінального провадження: права на справедливий судовий розгляд, права на свободу та особисту недоторканність, заборони катування, права на повагу до особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування тощо. Переважна більшість міжнародних стандартів доказування сформована міжнародними судовими інституціями, зокрема ЄСПЛ, у результаті тлумачення

нормативних положень, які закріплюють зміст права на справедливий судовий розгляд. Багатоаспектність цього права зумовила напрацювання міжнародними судовими інституціями широкого кола правил, пов'язаних з його реалізацією та забезпеченням, які в доктрині кримінального процесу визначаються як міжнародні стандарти справедливого правосуддя. Звертаючи увагу на їх вагому роль у забезпеченні належного та ефективного здійснення судочинства, Т.Г. Морщакова зазначає, що міжнародні стандарти справедливого правосуддя є необхідною складовою частиною ідеології прав людини, яка в сучасному демократичному суспільстві не може не визначати його основні моральні, філософські, соціальні, політичні та правові цінності [503, с. 11]. Переважна більшість міжнародних стандартів доказування ґрунтується на міжнародних стандартах справедливого правосуддя, що зумовлює необхідність у зверненні до дослідження їх системи та, як результат, визначення місця в ній міжнародних стандартів доказування.

Міжнародно-правові акти закріплюють право на справедливий судовий розгляд як на універсальному, так і на регіональному рівні. На універсальному рівні зазначене право початково було передбачене ст. 10 Загальної декларації, відповідно до якої кожна людина, для визначення її прав та обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута гласно та з дотриманням всіх вимог справедливості незалежним і неупередженим судом [112]. Із часом право на справедливий судовий розгляд знайшло закріплення в ст. 14 Міжнародного пакту [258], в якій його зміст набув істотного розширення за рахунок визначення гарантій забезпечення справедливого судового розгляду. На регіональному рівні право на справедливий суд закріплене ст. 6 Конвенції [152], яка також містить основні елементи, що складають його зміст.

У подальшому на універсальному рівні зміст права на справедливий судовий розгляд отримав тлумачення в міжнародно-правових актах рекомендаційного характеру, а на регіональному рівні – в практиці ЄСПЛ. При цьому як на універсальному, так і на регіональному рівні звертається увага на

неприпустимість звуження змісту цього права у національному законодавстві та сформованій на його основі судовій практиці. Так, Комітет ООН з прав людини у пунктах 4 і 5 Загального коментаря № 32 до ст. 14 Міжнародного пакту зазначає, що вказана стаття містить гарантії, яких держави-учасниці зобов'язані дотримуватися незалежно від їх правових традицій і внутрішньої правової системи. Хоча вони повинні звітувати про те, яким чином ці гарантії інтерпретуються в їхніх правових системах, Комітет зауважує, що не можна залишати визначення основного змісту гарантій Пакту на розсуд внутрішнього права. У той час як застереження до певних положень ст. 14 можуть бути прийнятними, загальне застереження щодо права на справедливий судовий розгляд було б несумісним з об'єктом і метою Пакту [802]. Крім того, в п. 16 Загального коментаря № 29 до ст. 4 Міжнародного пакту Комітет ООН з прав людини вказує, що з принципів законності та верховенства права випливає, що основоположні вимоги справедливого судового розгляду повинні виконуватися і під час надзвичайного стану [846]. Позиція про неприпустимість звуження змісту досліджуваного права висловлюється ЄСПЛ, який вказує, що в демократичному суспільстві в аспекті розуміння Конвенції право на справедливий суд посідає настільки значне місце, що обмежувальне тлумачення п. 1 ст. 6 не відповідало б меті та призначенню цього положення [654, § 25].

Із урахуванням ст. 14 Міжнародного пакту та ст. 6 Конвенції, право на справедливий судовий розгляд охоплює своїм змістом не лише стадію судового провадження в першій інстанції, але й, з певними застереженнями, стадії досудового розслідування, апеляційного та касаційного провадження. На це, зокрема, звертає увагу ЄСПЛ, який наголошує, що, по-перше, вимоги ст. 6 можуть застосовуватися під час досудового розслідування, якщо існує ймовірність порушення внаслідок їх невиконання справедливості судового розгляду [617, § 36; 682, § 109]. По-друге, вимоги ст. 6 підлягають застосуванню під час апеляційного та касаційного провадження з урахуванням як особливостей відповідної стадії, так і сукупності стадій провадження, наявних у внутрішньому правовому порядку [711, § 41]. У зв'язку з цим потрібно

погодитися з вченими, які звертають увагу на комплексний характер права на справедливий судовий розгляд [14, с. 13; 86, с. 132], вказують на його багатозначність і складність [19, с. 193] та відзначають неприпустимість його зведення лише до процесуальних елементів або, в термінології ЄСПЛ, до «процедури розгляду справи у суді» [134, с. 24].

Як свідчить аналіз ст. 14 Міжнародного пакту та ст. 6 Конвенції, право на справедливий судовий розгляд за рахунок включення до нього широкого кола застосовуваних у ході здійснення судочинства гарантій є багатоаспектним та охоплює своїм змістом такі елементи: 1) право на публічний розгляд справи (гласність судового розгляду); 2) забезпечення розумного строку розгляду справи; 3) розгляд справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом; 4) презумпцію невинуватості; 5) забезпечення прав обвинуваченого, необхідних і достатніх для здійснення захисту.

Поряд з цим, зміст права на справедливий судовий розгляд не обмежується наведеними положеннями міжнародно-правових актів, що пов'язано з прецедентним характером судових рішень міжнародних судових інституцій. Зокрема, ст. 6 Конвенції, як вказує У.З. Коруч, фактично містить *minimum minimum* права на справедливий судовий розгляд, реальне наповнення якого відбувається завдяки практичній діяльності ЄСПЛ [158, с. 93]. Здійснюючи тлумачення положень вказаної статті, Суд істотно розширює коло елементів, що становлять зміст закріпленого нею права на справедливий судовий розгляд. При цьому він виходить із закріпленого у преамбулі до Конвенції принципу верховенства права та передбаченого ст. 6 Конвенції принципу справедливості. Зокрема, ЄСПЛ зазначає, що право на справедливий судовий розгляд, гарантоване п. 1 ст. 6 Конвенції, слід тлумачити у контексті преамбули Конвенції, яка, зокрема, проголошує верховенство права як складову частину спільної спадщини Договірних держав [495, § 33; 643, § 61], а також вказує, що ключовим принципом, який регулює застосування ст. 6, є справедливість [635, § 38; 695, § 473].

На основі дослідження практики ЄСПЛ вчені окреслюють низку елементів змісту права на справедливий судовий розгляд, які не закріплені ст. 6 Конвенції, але напрацьовані ним з урахуванням принципів верховенства права та справедливості. Так, О.А. Банчук і Р.О. Куйбіда до числа елементів змісту цього права відносять рівність сторін і змагальність судового розгляду та право на правову допомогу [14, с. 13]. У.З. Коруч вважає, що ЄСПЛ вироблені такі елементи змісту права на справедливий судовий розгляд як рівність сторін, змагальність судового розгляду, принцип правової визначеності та право доступу до суду [158, с. 95]. О.С. Ткачук зазначає, що в практиці ЄСПЛ виведені такі елементи змісту цього права: змагальність процесу, рівноправність сторін, умотивованість судових рішень і недопустимість неналежного стороннього впливу на процес відправлення правосуддя [528, р. 191]. Н.Ю. Сакара як елементи його змісту виокремлює належне сповіщення та слухання, взяття до уваги судом лише доказів, отриманих законним шляхом, ухвалення обґрунтованого рішення, принцип рівності сторін у змагальному процесі, заборону втручання законодавця до процесу здійснення правосуддя, принцип правової певності [441, с. 133].

Аналіз практики ЄСПЛ дозволяє стверджувати, що напрацьованими ним елементами права на справедливий судовий розгляд, поряд з прямо закріпленими ст. 6 Конвенції, також є: 1) право на доступ до правосуддя [655, § 49]; 2) змагальність судового розгляду [716, § 103; 728, § 67]; 3) рівність сторін [645, § 47; 663, § 34; 725, § 140]; 4) гарантії права допитувати свідків, викладені в підпункті «d» п. 3 ст. 6 Конвенції [695, § 474; 721, § 96]; 5) безпосередність дослідження доказів [729]; 6) вмотивованість судових рішень [485, § 272; 668, § 26]; 7) юридична визначеність [495, § 33; 643, § 61].

У вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві право на справедливий судовий розгляд ґрунтується на нормі ч. 1 ст. 55 Конституції України, що гарантує право на судовий захист [154], та в загальному закріплене у ст. 21 КПК України як одна із загальних засад кримінального провадження –

доступ до правосуддя¹¹. Так, відповідно до частин 1 і 3 ст. 21 КПК України кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи у розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону, з наданням права на участь у розгляді в суді будь-якої інстанції справи, що стосується його прав та обов'язків, у порядку, передбаченому цим Кодексом [216]. У цілому, такий підхід вітчизняного законодавця відображає зміст передбаченого положеннями міжнародно-правових актів права на справедливий судовий розгляд, водночас його нормативне закріплення викликає декілька критичних зауважень. По-перше, як обґрунтовано вказують вчені, доступ до правосуддя у ст. 21 КПК України пов'язується з гарантуванням права на справедливий судовий розгляд, проте, з урахуванням практики ЄСПЛ, право на доступ до правосуддя є одним з основних елементів права на справедливий суд [78, с. 41; 220 с. 68; 416, с. 8] та у кримінальному процесі являє собою забезпечення можливості розгляду кримінальної справи по суті в судових стадіях кримінального процесу [75, с. 5]. По-друге, виходячи з положень ст. 14 Міжнародного пакту та ст. 6 Конвенції, зміст права на справедливий судовий розгляд не може обмежуватися елементами його змісту, визначеними частинами 1 і 3 ст. 21 КПК України.

Із урахуванням положень вказаних міжнародно-правових актів та їх застосування у вітчизняному кримінальному провадженні, право на справедливий судовий розгляд включає в себе також інші елементи: презумпцію невинуватості та забезпечення доведеності вини, забезпечення права на захист, змагальність сторін, безпосередність дослідження доказів, гласність судового провадження тощо, які, у свою чергу, закріплені іншими статтями кримінального процесуального закону (статті 17, 20, 22, 23 і 27 КПК України).

Наведена відмінність у нормативному закріпленні права на справедливий судовий розгляд у положеннях міжнародно-правових актів і вітчизняному

¹¹ У п. 14 ч. 1 ст. 7 і ст. 21 КПК України законодавець як загальну засаду кримінального провадження визначає доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень. Водночас доступ до правосуддя й обов'язковість судових рішень являють собою самостійні засади кримінального провадження, на що обґрунтовано звертається увага в доктрині кримінального процесу [219, с. 67].

кримінальному процесуальному законі та багатоаспектність сформованої на їх основі судової практики призвела до виникнення дискусії стосовно елементів його змісту як у кількісному, так і в термінологічному аспектах. Так, одна група вчених визначає елементи права на справедливий судовий розгляд шляхом їх перерахунку, виокремлюючи при цьому від п'яти до тринадцяти таких елементів. При цьому переважна більшість науковців, які поділяють такий підхід, розкривають зміст вказаного права на основі аналізу положень ст. 6 Конвенції [247, с. 32; 433, с. 133; 515, с. 31]. Повною мірою наведений підхід до розкриття змісту права на справедливий судовий розгляд поділяє низка зарубіжних вчених [3, с. 101; 101, с. 18]. Друга група вчених розкриває елементи права на справедливий судовий розгляд шляхом здійснення їх систематизації, пропонуючи виокремлювати від двох до чотирьох груп його елементів [219, с. 68; 227, с. 15; 288, с. 4-5; 416, с. 14; 451, с. 195; 529, с. 75].

Аналізуючи наведені підходи, потрібно відзначити наукову спроможність кожного з них: визначення елементів права на справедливий судовий розгляд шляхом перерахунку дозволяє сформувати уявлення про їх коло в цілому та зміст кожного з цих елементів зокрема, а здійснення їх систематизації забезпечує розкриття системних зв'язків між елементами зазначеного права та сприяє поглибленому дослідженню їх змісту в межах конкретних класифікаційних видів. У зв'язку з цим заслуговує на увагу узагальнюючий стосовно вказаних підхід, висловлений Г.І. Бережанським, який наводить розгорнутий перелік елементів права на справедливий судовий розгляд [18, с. 40] і здійснює їх класифікацію [19, с. 193-194].

Проте вказаним підходам до визначення елементів права на справедливий судовий розгляд притаманні декілька недоліків.

По-перше, у межах обох з них здійснюються спроби розширеного та вичерпного визначення елементів досліджуваного права. Так, поряд з визначеними у ст. 14 Міжнародного пакту і ст. 6 Конвенції та сформованими у практиці міжнародних судових інституцій, зокрема ЄСПЛ, елементами права на справедливий судовий розгляд, у доктрині кримінального процесу

виокремлюють також інші його складові. Зокрема, до числа елементів змісту вказаного права вчені пропонують відносити: 1) наділення суду належною компетенцією [227, с. 13]; 2) дотримання балансу приватних і публічних інтересів [3, с. 101]; 3) правовий захист свідків [416, с. 14]; 4) вільне здійснення процесуальних прав [3, с. 101]; 5) право на справедливе подання доказів [101, с. 18]; 6) право на оскарження та перегляд ухваленого вироку [18, с. 40] тощо.

Водночас наведені складові уточнюють зміст окремих елементів права на справедливий судовий розгляд (розгляду справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом; гарантій допиту свідків, викладених у підпункті «d» п. 3 ст. 6 Конвенції; змагальності судового розгляду), у зв'язку з чим не можуть розглядатися як самостійні елементи зазначеного права. Окрім того, з урахуванням динамічності практики міжнародних судових інституцій, елементи права на справедливий судовий розгляд постійно розширюються й удосконалюються, що зумовлює неможливість їх вичерпного визначення.

По-друге, у межах другого з наведених підходів вченими запропоновані різні позиції щодо групування елементів права на справедливий судовий розгляд. Так, І.В. Гловюк, Є.О. Качанов, У.З. Корунц та О.В. Лемак класифікують елементи права на справедливий судовий розгляд на дві групи: інституційні та процесуальні [134, с. 24-25; 158, с. 98; 219, с. 68; 227, с. 15]. Н.П. Сиза поділяє їх залежно від сфери дії на три групи: організаційно-функціональні, функціональні та спеціальні [451, с. 195]. В.В. Вапнярчук виокремлює три елементи вказаного права: органічний, інституційний і процесуальний [30, с. 178]. У межах наведеного підходу низка вчених більш широко підходить до систематизації елементів права на справедливий судовий розгляд, виокремлюючи у його структурі чотири елементи, але термінологічно та змістовно по-різному підходячи до їх визначення. Зокрема, І.С. Гриценко та М.А. Погорецький до їх числа відносять інституційні, організаційно-функціональні, функціональні та спеціальні елементи [288, с. 4-5]. Дещо уточнюючи наведену позицію, С.Ф. Афанасьєв та О.Б. Прокопенко в структурі вказаного права виокремлюють такі елементи: інституційні, органічні,

процесуальні та спеціальні [8, с. 27-28; 416, с. 14]. Схожу позицію відстоює Г.І. Бережанський, на думку якого право на справедливий судовий розгляд включає в себе змістовний, інституційний, матеріальний і процесуальний елементи [19, с. 193-194]. Поділяючи позицію щодо чотириелементної структури вказаного права, О.С. Ткачук виокремлює в його змісті такі елементи: прелімінарний, інституційний, процедурний (процесуальний) і легітимаційний [529, с. 75].

Аналіз наведених позицій дозволяє стверджувати, що в основі наведених класифікацій елементів права на справедливий судовий розгляд міститься їх поділ на дві групи: інституційні – елементи, які відображають вимоги до суду як органу, що здійснює правосуддя; процесуальні – елементи, які відображають вимоги щодо здійснення правосуддя. Інші пропоновані вченими класифікації елементів цього права певною мірою є наближеними до наведеної, але більш широкими за рахунок: 1) виокремлення додаткових елементів: а) органічного (прелімінарного), що полягає в доступі до правосуддя та є передумовою реалізації інших елементів [30, с. 178; 416, с. 14; 529, с. 75]; б) організаційно-функціонального, що поєднує критерії організації та функціонування суду [288, с. 4-5]; в) легітимаційного, завдяки якому відбувається легітимація судових рішень та реалізується мета правосуддя, що полягає у встановленні правової визначеності суспільних відносин [529, с. 75]; 2) поділу процесуальних елементів на дві групи: а) функціональні, які визначають, на думку одних вчених, процесуальні гарантії забезпечення справедливості правосуддя [451, с. 195], а на думку інших – процесуальний порядок і правила здійснення правосуддя [288, с. 4-5]; б) спеціальні, які з точки зору одних вчених, втілюються в гарантіях прав осіб у кримінальному провадженні [8, с. 27-28; 416, с. 14], у тому числі визначають процесуальні гарантії прав обвинуваченого [451, с. 195], а з точки зору інших – стосуються сфери кримінального процесу [288, с. 4-5]. У зв'язку з цим класифікація елементів досліджуваного права на інституційні та процесуальні відповідає логічним правилам класифікації і вбачається достатньою для досягнення мети їх поділу.

У доктрині кримінального процесу міжнародні стандарти справедливого правосуддя визначаються у тісному взаємозв'язку з елементами права на справедливий судовий розгляд. З однієї сторони, сукупність цих елементів, на думку К.І. Алексєєвської, складає стандарт справедливого судового розгляду [3, с. 102]. З іншої сторони, право на справедливий судовий розгляд є основою для виокремлення міжнародних стандартів справедливого правосуддя: саме елементи змісту зазначеного права становлять міжнародні стандарти справедливого правосуддя.

Таким чином, міжнародні стандарти справедливого правосуддя являють собою систему закріплених положеннями міжнародно-правових актів і сформованих у судовій практиці міжнародних судових інституцій правил, що забезпечують належне здійснення правосуддя на основі права на справедливий судовий розгляд з неухильним дотриманням загальновизнаних прав людини [185, с. 134-135; 198, с. 138-139]. До числа міжнародних стандартів справедливого правосуддя належать: 1) право на доступ до правосуддя; 2) розгляд справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом; 3) забезпечення розумного строку розгляду справи; 4) право на публічний розгляд справи (гласність судового розгляду); 5) змагальність судового розгляду; 6) рівність сторін; 7) безпосередність дослідження доказів; 8) презумпція невинуватості; 9) забезпечення прав обвинуваченого, необхідних і достатніх для здійснення захисту; 10) гарантії права допитувати свідків, викладені в підпункті «d» п. 3 ст. 6 Конвенції; 11) вмотивованість судових рішень; 12) юридична визначеність.

Дослідження міжнародно-правових актів і сформованої на їх основі судової практики міжнародних судових інституцій до числа стандартів справедливого правосуддя, які перебувають у невід'ємному зв'язку зі стандартами доказування, дозволяє віднести такі:

1. Розгляд справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Як свідчить аналіз ст. 6 Конвенції, вказаний стандарт справедливого правосуддя включає в себе три аспекти: незалежність суду; його безсторонність;

створення суду в порядку, встановленому законом [152]. Поряд з наведеними аспектами, ст. 14 Міжнародного пакту містить пряму вказівку на четвертий аспект – компетентність суду [258]. При цьому вимоги щодо компетентності, незалежності та безсторонності суду Комітетом ООН з прав людини визнаються абсолютними правами, які не підлягають жодним виключенням (п. 19 Загального коментаря № 32 до ст. 14 Міжнародного пакту) [802].

Безпосередньо пов'язаними зі стандартами доказування є два аспекти досліджуваного стандарту справедливого правосуддя: безсторонність суду та його компетентність.

Із позиції ЄСПЛ, безсторонність означає відсутність упередженості та прихильності [743, § 113]. Тобто в цілому безсторонність суду передбачає відсутність у нього упередженості щодо результатів розгляду кримінального провадження, яка, у свою чергу, зумовлює формування відповідного переконання у свідомості учасників кримінального провадження. Характеризуючи зміст безсторонності суду, Комітет ООН з прав людини у п. 21 Загального коментаря № 32 до ст. 14 Міжнародного пакту вказує на два її аспекти: по-перше, судді не повинні допускати, щоб їх рішення приймалися під впливом особистої зацікавленості чи упередження, не допускати застережень щодо конкретної розглядуваної ними справи і не діяти таким чином, щоб невинувато сприяти інтересам однієї зі сторін на шкоду іншій стороні; по-друге, суд повинен також поставати перед розумним спостерігачем як неупереджений [802]. Перший з цих аспектів визначається вченими як суб'єктивна, а другий – як об'єктивна неупередженість [502, с. 64].

Аналогічна позиція стосовно структури змісту безсторонності суду висловлюється ЄСПЛ, який виокремлює суб'єктивний підхід, спрямований на встановлення особистого переконання конкретного судді в даній справі, та об'єктивний підхід, який дозволяє визначити, чи навів він гарантії, достатні для виключення законних сумнівів щодо цього [735, § 30; 743, § 113; 746, § 41]. Водночас ЄСПЛ зазначає, що чіткого розмежування між цими двома поняттями не існує, оскільки поведінка судді може не лише викликати об'єктивно

сприйнятті сумніви щодо неупередженості з точки зору зовнішнього спостерігача (об'єктивний критерій), але й бути пов'язаною з його особистим переконанням (суб'єктивний критерій) [697, § 119]. Необхідність забезпечення безсторонності суду призвела до напрацювання в практиці міжнародних судових інституцій низки стандартів доказування, з урахуванням яких докази підлягають формуванню судом поза сумнівом у його неупередженості стосовно результатів розгляду кримінального провадження.

Розкриваючи зміст права на розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, вчені зазначають, що «компетентність» зазвичай передбачає дотримання наступних трьох вимог: компетентність окремих суддів; компетентність суду приймати юридично обов'язкові рішення та юрисдикційну компетентність суду [502, с. 58-59]. Саме остання з наведених вимог пов'язана зі стандартами доказування, відповідно до яких докази підлягають формуванню судом з урахуванням підсудності йому відповідного кримінального провадження.

2. *Змагальність судового розгляду.* Положення ст. 14 Міжнародного пакту та ст. 6 Конвенції не містять вказівки на змагальність сторін, хоча вказаний стандарт справедливого правосуддя широко використовується в практиці міжнародних судових інституцій.

У практиці ЄСПЛ змагальність визначається як принцип кримінального судового розгляду, який означає, що у кримінальній справі обвинуваченню та захисту повинна бути надана можливість знати позицію іншої сторони і подані нею докази та висловлювати свою думку про них [641, § 67; 716, § 103; 744, § 63]. При цьому на національні суди покладається кореспондуючий обов'язок забезпечити вказані права сторін кримінального провадження. На це звертає увагу Комітет ООН з прав людини, який у п. 7.4 повідомлення № 779/1997 від 04.11.1997 р. у справі «Anni Äärelä and Jouni Näkkäläjärvi v. Finland» зазначає, що основним обов'язком судів є забезпечення рівності між сторонами, включаючи можливість оскаржувати всі аргументи і докази, надані іншою стороною [618].

Невід'ємною передумовою реалізації прав, що становлять зміст змагальності судового розгляду, є ознайомлення однієї сторони кримінального провадження з доказами, отриманими іншою його стороною. У першу чергу, це стосується забезпечення прав сторони захисту, у зв'язку з чим ЄСПЛ звертає увагу на необхідність дотримання двох гарантій: 1) подання доказів у присутності обвинуваченого [714, § 162; 770, § 51], який за загальним правилом повинен мати право бути присутнім та безпосередньо брати участь у судовому засіданні щодо встановлення обґрунтованості кримінального обвинувачення стосовно нього, що презюмується самим поняттям змагального провадження та також може походити з гарантій, встановлених підпунктами «с», «d» та «е» п. 3 ст. 6 Конвенції [477, § 26; 750, § 81]; 2) відкриття стороні захисту доказів, отриманих стороною обвинувачення [659, § 36], а в разі їх невідкриття – забезпечення судом, який розглядає питання про його відповідність ст. 6 Конвенції, балансу інтересів: публічного інтересу, з однієї сторони, та інтересів захисту – з іншої, і встановлення ним наявності крайньої необхідності, що призвела до невідкриття [742, §§ 62, 63].

Потреба в гарантуванні змагальності судового розгляду зумовила вироблення в практиці міжнародних судових інституцій окремих стандартів формування доказів, відповідно до яких сторонам кримінального провадження забезпечуються рівні можливості щодо ознайомлення з доказами, поданими іншою стороною, та висловлення своєї позиції щодо них, у тому числі здійснення їх оцінки з точки зору належності, допустимості, достовірності та достатності.

Досліджуючи практику ЄСПЛ у частині стандартів справедливого правосуддя, вчені звертають увагу на взаємозв'язок двох з них: змагальності судового розгляду як стандарту, напрацьованого практикою ЄСПЛ, і забезпечення прав обвинуваченого, необхідних і достатніх для здійснення захисту, як стандарту, закріпленого положеннями п. 3 ст. 6 Конвенції. Так, Т.В. Трубнікова вказує, що змагальність розглядається ЄСПЛ як забезпечення стороні дійсної можливості знайомитися з доводами протилежної сторони,

оскаржувати надані нею докази (у тому числі особисто допитуючи її свідків або беручи участь в їх допиті), подавати свої докази і доводити перед судом свою позицію у справі, яку суд був би вправі та зобов'язаний врахувати під час ухвалення рішення у справі, тобто як забезпечення дійсної можливості спору між сторонами [535, с. 136]. Схожу позицію відстоює Т.І. Фулей, яка зазначає, що у кримінальному провадженні вимоги змагального процесу відповідно до ст. 6 Конвенції зазвичай частково збігаються з правом на захист, гарантованим п. 3 ст. 6 Конвенції [581, с. 34], у зв'язку з чим змагальність судового розгляду є, в першу чергу, вагомою гарантією забезпечення прав обвинуваченого, необхідних і достатніх для здійснення захисту. Безпосередньо пов'язаним зі стандартами доказування є його право допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення (підпункт «е» п. 3 ст. 14 Міжнародного пакту та підпункт «d» п. 3 ст. 6 Конвенції) [152; 258].

3. *Рівність сторін.* Вказаний стандарт справедливого правосуддя ґрунтується на положеннях пунктів 1 і 3 ст. 14 Міжнародного пакту, відповідно до яких встановлюється рівність всіх осіб перед судами і трибуналами та закріплюються на основі цілковитої рівності мінімальні гарантії прав обвинуваченого під час розгляду будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення [258]. Надаючи тлумачення п. 1 ст. 14 цього Пакту, Комітет ООН з прав людини у п. 13 Загального коментаря № 32 до ст. 14 Міжнародного пакту зазначає, що право на рівність перед судами і трибуналами забезпечує також рівність змагальних можливостей. Це означає, що одні й ті ж самі процесуальні права повинні забезпечуватися всім сторонам, крім випадків, якщо відмінності передбачаються законом і можуть бути виправдані з об'єктивних та розумних підстав, які не ставлять підсудного у фактично невігідне становище і не піддають його іншому несправедливому ставленню [802].

Ст. 6 Конвенції не містить прямої вказівки на рівність сторін, хоча в практиці ЄСПЛ вона визначається як принцип, який є елементом більш широкого поняття справедливого судового розгляду, закріпленого п. 1 ст. 6, і

вимагає, щоб кожній стороні надавалася розумна можливість представити свою позицію в умовах, які не ставлять її в суттєво менш сприятливе становище в порівнянні з іншою стороною [484, § 26; 695, § 477; 715, § 203; 725, § 140]. Як наголошують П.М. Рабінович і Б.П. Ратушна, ЄСПЛ не вимагає суто математичної рівності сторін під час доказування в процесі. Йдеться про те, що завдання законодавця полягає в створенні такої правової рівноваги між сторонами, щоб жодна з них, незалежно від своїх фактичних можливостей, не почувалася в конкретній справі менш «озброєною», ніж інша [418, с. 11].

Змагальність судового розгляду та рівність сторін цілком обґрунтовано розглядаються як самостійні стандарти справедливого правосуддя, оскільки відображають різні елементи права на справедливий судовий розгляд. Як вказує Г.В. Діков, відмінність вимоги процесуальної рівності від вимоги змагальності полягає в тому, що в першому випадку мова йде про абсолютні правила дослідження доказів стороною захисту перед судом, у той час як у другому – про відносні можливості двох сторін у процесі щодо подання доказів суду та їх дослідження [503, с. 359].

Міжнародні кримінальні суди, як зазначає В.В. Гутник, запозичили трактування принципу рівності сторін з Комітету ООН з прав людини та ЄСПЛ, сприймаючи його як ядро гарантування справедливого судочинства. Міжнародні кримінальні суди у справах, в яких піднімалося питання щодо принципу рівності, обґрунтовували свої рішення, посиляючись на аналогічні положення Міжнародного пакту та Конвенції в тлумаченні, відповідно, Комітету ООН з прав людини та ЄСПЛ [96, с. 15].

Необхідність забезпечення рівності сторін призвела до напрацювання в практиці міжнародних судових інституцій низки стандартів доказування, з урахуванням яких докази підлягають формуванню судом за участю сторін кримінального провадження із забезпеченням їм рівних можливостей щодо їх подання.

4. *Безпосередність дослідження доказів.* У положеннях ст. 14 Міжнародного пакту та ст. 6 Конвенції не міститься прямої вказівки на цей

стандарт справедливого правосуддя, але у практиці міжнародних судових інституцій він ґрунтується на вимогах зазначених статей.

Виходячи зі змісту п. 1 і підпункту «d» п. 3 ст. 6 Конвенції, ЄСПЛ вказує, що важливим елементом справедливого кримінального провадження є також можливість обвинуваченого зіткнутися зі свідком у присутності судді, який остаточно вирішує справу. Такий принцип безпосередності є ваговою гарантією у кримінальному провадженні, оскільки спостереження, зроблені судом стосовно поведінки свідка та достовірності його показань, можуть мати важливі наслідки для обвинуваченого [729].

З урахуванням вагшого значення безпосередності дослідження доказів для подальшого ухвалення судового рішення, ЄСПЛ акцентує увагу на трьох аспектах її змісту:

1) як обов'язку національних судів безпосередньо дослідити докази. Із його точки зору, судові рішення повинні ґрунтуватися на доказах, досліджених національними судами під час публічного розгляду в присутності обвинуваченого. При цьому ЄСПЛ не виключає можливості використання похідних доказів, хоча звертає увагу на особливості їх використання [214, с. 86-87]. Початково він неодноразово вказував на те, що обвинувальний вирок не повинен ґрунтуватися виключно або вирішальною мірою на анонімних твердженнях [657, § 76; 770, § 55]. Визнаючи гнучкість наведеного підходу, ЄСПЛ з часом зазначив, що прийняття як доказу показань свідка, що не з'явився в судові засідання, показання якого, отримані в стадії досудового розслідування, були єдиним або вирішальним доказом вини обвинуваченого, автоматично не тягне за собою порушення п. 1 ст. 6 Конвенції. Суд мотивував цей висновок тим, що негнучке застосування так званого «єдиного або вирішального правила» (відповідно до якого судовий розгляд визнається несправедливим, якщо обвинувальний вирок базується виключно або вирішальною мірою на доказах, наданих свідком, якого обвинувачений не мав можливості допитати ні на одній стадії провадження у справі) суперечило б традиційному підходу Суду до розгляду скарг на порушення права на

справедливий розгляд, гарантованого п. 1 ст. 6 Конвенції, що полягає у встановленні того, чи був справедливим розгляд у цілому. Проте прийняття таких доказів, з огляду на неминучі ризики для справедливості судового розгляду, являє собою важливий фактор, який повинен бути прийнятим до уваги у ході врівноваження інтересів [630, §§ 146, 147; 748, § 106]. Для встановлення відповідності п. 1 та підпункту «d» п. 3 ст. 6 Конвенції розгляду, в якому як доказ були використані показання свідків, які не з'явилися в судове засідання та не були допитані судом, ЄСПЛ виробив триступеневий тест, який передбачає послідовне надання ним відповідей на такі питання: i) чи існували вагомі підстави для неявки свідка в судове засідання і, відповідно, для прийняття як доказу неперевірених показань свідка, який не з'явився; (ii) чи були показання свідка, який не з'явився, єдиною або вирішальною підставою для ухвалення стосовно обвинуваченого обвинувального вироку; (iii) чи були достатні врівноважуючі фактори, у тому числі важливі процесуальні гарантії, що компенсують складності, з якими зіткнулася сторона захисту в результаті прийняття як доказу неперевірених показань, і забезпечують справедливість судового розгляду, що оцінюється в цілому [630, §§ 119-147; 748, § 107]. Вказаний тест у подальшому широко використовувався ЄСПЛ, у тому числі в справах, відповідачем в яких була Україна [479, §§ 106-128; 743, §§ 99-110];

2) як вимоги стосовно дослідження доказів саме у цьому кримінальному провадженні. Як вказує ЄСПЛ, зважаючи на принцип презумпції невинуватості та право підсудного на оскарження будь-яких доказів проти нього, кримінальний суд повинен провести повне, незалежне та всебічне дослідження й оцінку допустимості та достовірності доказів, які стосуються визначення вини підсудного, незалежно від того, як ті самі докази можуть бути оцінені в будь-якому іншому провадженні щодо інших підсудних [676, § 212; 695, § 523];

3) як вимоги незмінності складу суду. Як зазначає ЄСПЛ, зазвичай зміна складу суду першої інстанції після заслуховування важливого свідка повинна призвести до повторного допиту цього свідка [729].

Потреба в гарантуванні безпосередності дослідження доказів зумовила вироблення в практиці міжнародних судових інституцій окремих стандартів доказування, відповідно до яких докази підлягають формуванню судом за участі сторін кримінального провадження за умови незмінності складу суду.

5. *Презумпція невинуватості.* Вказаний стандарт справедливого правосуддя закріплений ч. 2 ст. 14 Міжнародного пакту та п. 2 ст. 6 Конвенції, відповідно до яких кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку [152; 258].

На вагому роль презумпції невинуватості у кримінальному провадженні звертає увагу Комітет ООН з прав людини, який у п. 30 Загального коментаря № 32 до ст. 14 Міжнародного пакту вказує, що презумпція невинуватості, яка має основоположне значення для захисту прав людини, покладає обов'язок доказування на обвинувачення, гарантує, що ніяка вина не може бути презюмована до тих пір, поки винуватість не буде доведена поза будь-яких розумних сумнівів, забезпечує, щоб сумніви тлумачилися на користь обвинуваченого та вимагає, щоб з особами, яким пред'являється обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, поводитися відповідно до цього принципу [802].

У практиці ЄСПЛ презумпція невинуватості розглядається як самостійний елемент права на справедливий судовий розгляд, який водночас повинен братися до уваги під час будь-якої оцінки справедливості судового розгляду в цілому [632, § 35; 661, § 88; 695, §§ 474, 539; 721, § 96].

На наведених положеннях ґрунтується широке коло елементів досліджуваного стандарту справедливого правосуддя, до числа яких належать: 1) покладення на сторону обвинувачення тягара доказування винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення; 2) неприпустимість покладення на обвинуваченого обов'язку доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення; 3) забезпечення доведеності вини особи у вчиненні кримінального правопорушення поза розумним сумнівом;

4) неприпустимість обґрунтування обвинувачення на основі недопустимих доказів; 5) тлумачення всіх сумнівів на користь обвинуваченого; 6) поводження з особою, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, як з невинуватою [185, с. 145; 186, с. 180].

Найбільш чітко зв'язок стандартів доказування проявляється із забезпеченням доведеності вини особи у вчиненні кримінального правопорушення поза розумним сумнівом як елементом стандарту справедливого правосуддя. Відповідно, необхідність забезпечення презумпції невинуватості призвела до напрацювання в практиці міжнародних судових інституцій одного зі стандартів формування рівня переконання, необхідного для прийняття відповідного процесуального рішення, – стандарту доказування «поза розумним сумнівом», а також низки стандартів формування допустимих і достовірних доказів.

6. Вмотивованість судових рішень. Зазначений стандарт справедливого правосуддя не передбачений положеннями ст. 14 Міжнародного пакту та ст. 6 Конвенції, але знайшов своє використання в практиці міжнародних судових інституцій.

На необхідність вмотивування судових рішень звертається увага Комітетом ООН з прав людини, який у п. 29 Загального коментаря № 32 до ст. 14 Міжнародного пакту вказує на необхідність наведення в них основних висновків, доказів і правової аргументації [802]. Вагомість забезпечення національними судами вмотивованості судових рішень підкреслюється й ЄСПЛ. Як зазначають П.М. Рабінович і Б.П. Ратушна, для справедливого судового розгляду в контексті належного доказування непересічне значення має, з погляду ЄСПЛ, наявність у судовому рішенні достатніх підстав та аргументів, на основі яких воно було ухвалене [418, с. 13].

У своїй практиці ЄСПЛ наголошує, що згідно з його усталеною практикою, яка відображає принцип належного здійснення правосуддя, в рішеннях судів та органів, що вирішують спори, має бути належним чином викладено підстави, на яких вони ґрунтуються [485, § 272; 496, § 61; 668, § 26].

Хоча п. 1 ст. 6 Конвенції зобов'язує суди мотивувати свої рішення, це не може сприйматися як вимога надавати детальну відповідь на кожен аргумент [492, § 89; 671, § 107; 769, § 61]. Міра, до якої застосовується обов'язок обґрунтовувати рішення, може бути різною залежно від характеру самого рішення та має визначатися з урахуванням обставин відповідної справи [485, § 272; 668, § 26]. При цьому, з позиції ЄСПЛ, національним судам необхідно також брати до уваги різноманітність доводів та аргументів, які сторони можуть викласти у суді, так само як і відмінності, існуючі у Високих Договірних Сторонах в їх законах, звичаях, юридичних доктринах, у змісті та складанні судових рішень [760, § 34].

У розумінні ЄСПЛ, як вказує Л.П. Брич, вмотивованим може вважатися судове рішення, в якому не лише «наведено належні та достатні мотиви та підстави його ухвалення», як цього вимагає національне законодавство в ч. 4 ст. 370 КПК України, а й надано відповідь на значущі аргументи сторони кримінального провадження. Ця відповідь має бути не формальною, поверхневою й абстрактною, а конкретною та аргументованою щодо питань як факту, так і права, що стосуються кримінально-правової кваліфікації, застосування заходів кримінально-правового характеру та сфери доказування [26, с. 278]. У зв'язку з цим вмотивованість судових рішень передбачає наведення мотивів і підстав їх ухвалення, у тому числі й мотивів, з яких суд врахував докази, подані однією стороною кримінального провадження, та відкинув докази, подані іншою. Відповідно, необхідність забезпечення вмотивованості судових рішень зумовила напрацювання в практиці міжнародних судових інституцій стандартів формування рівня переконання, необхідного для прийняття відповідного процесуального рішення, а також низки стандартів формування допустимих і достовірних доказів.

Підсумовуючи наведене, потрібно відзначити взаємообумовленість права на справедливий судовий розгляд і міжнародних стандартів справедливого правосуддя, яка полягає у тому, що елементи вказаного права є міжнародними стандартами справедливого правосуддя.

За сферою дії міжнародні стандарти справедливого правосуддя, як і елементи права на справедливий судовий розгляд, підлягають класифікації на дві групи: 1) інституційні, до числа яких належить розгляд справи незалежним і безстороннім судом, встановленим законом; 2) процесуальні, якими є всі інші означені стандарти справедливого правосуддя: право на доступ до правосуддя; забезпечення розумного строку розгляду справи; право на публічний розгляд справи (гласність судового розгляду); змагальність судового розгляду; рівність сторін; безпосередність дослідження доказів; презумпція невинуватості; забезпечення прав обвинуваченого, необхідних і достатніх для здійснення захисту; гарантії права допитувати свідків, викладені в підпункті «d» п. 3 ст. 6 Конвенції; вмотивованість судових рішень; юридична визначеність [185, с. 147-148; 200, с. 42-43].

Аналіз положень міжнародно-правових актів і судової практики міжнародних судових інституцій, зокрема ЄСПЛ, свідчить про тісний взаємозв'язок і взаємозалежність міжнародних стандартів справедливого правосуддя та низки міжнародних стандартів доказування. З однієї сторони, міжнародні стандарти справедливого правосуддя, будучи елементами права на справедливий судовий розгляд, є основою для виокремлення міжнародних стандартів доказування. З іншої сторони, міжнародні стандарти доказування охоплюються міжнародними стандартами справедливого правосуддя, розширюючи, конкретизуючи та уточнюючи їх зміст у частині формування суб'єктом доказування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів та досягнення за результатами їх оцінки рівня переконання, необхідного для прийняття відповідного процесуального рішення.

2.4. Класифікація міжнародних стандартів доказування

Застосування системного підходу до дослідження будь-якого правового явища зумовлює необхідність у здійсненні його класифікації, яка характеризується вагомим теоретичним і прикладним значенням. Як вказує С.О. Ковальчук, теоретичне і практичне значення класифікації обумовлює її

широке використання в усіх галузях сучасної науки, у тому числі й у науці кримінального процесу, як методологічної основи для вирішення низки завдань [142, с. 194]. У теоретичному аспекті класифікація будь-якого об'єкта пізнання, будучи спрямованою на виокремлення конкретних його видів, дозволяє отримати поглиблене наукове знання про нього і, тим самим, забезпечує більш детальне його вивчення. У прикладному аспекті класифікація об'єкта пізнання, за рахунок виокремлення його видів і визначення особливостей кожного з них, спрямована на удосконалення його практичного використання.

Відсутність у доктрині кримінального процесу наукових розробок, присвячених класифікації міжнародних стандартів доказування, зумовлює необхідність звернення, насамперед, до дослідження виокремлених вченими критеріїв класифікації міжнародних правових стандартів¹² у цілому (зокрема, міжнародних стандартів прав людини, справедливого правосуддя) та окремих правових інститутів, суміжних з кримінальним судочинством (зокрема, міжнародних стандартів адвокатури, судоустрою та статусу суддів, кримінальної виконавчої діяльності). Поряд з цим, дослідженню підлягають критерії класифікації стандартів доказування, що виокремлюються в доктрині кримінального процесу. Аналіз класифікаційних критеріїв, які використовуються для поділу міжнародних правових стандартів і стандартів доказування, дозволить виокремити з їх числа ті, що можуть бути застосовані до міжнародних стандартів доказування, та з їх урахуванням здійснити класифікацію останніх.

Узагальнюючи наведені в правовій доктрині класифікації міжнародних правових стандартів у цілому та вказаних правових інститутів, до числа основних класифікаційних критеріїв, на яких вони ґрунтуються, доречно віднести: 1) територію (простір) дії (поширення) [13, с. 228; 420, с. 25; 547, с. 91]; 2) ступінь обов'язковості (деонтичний статус) [13, с. 228; 420, с. 25; 547,

¹² У межах наведеного підрозділу здійснюватиметься аналіз широкого кола класифікаційних критеріїв, що використовуються в юридичній науці для поділу як міжнародних стандартів у цілому, так і міжнародних стандартів окремих правових інститутів. Необхідність акцентування уваги на їх правовій природі зумовлює використання в цьому підрозділі терміну «міжнародні правові стандарти».

с. 91]; 3) суб'єкт встановлення [420, с. 25]; 4) коло адресатів [420, с. 25]; 5) ступінь визначеності змісту [244, с. 669].

За територією (простором) дії (поширення) вчені, як правило, виокремлюють два види міжнародних правових стандартів: універсальні (світові, загально-цивілізаційні, глобальні) та регіональні (континентальні) [13, с. 228; 104, с. 17; 420, с. 25; 442, р. 266-267; 547, с. 91]. Використання наведеного критерію класифікації дозволяє чітко розмежувати міжнародні правові стандарти, які формуються на глобальному та регіональному рівні, встановити особливості їх формування та вираження в джерелах права ООН і рішеннях МКС (універсальні стандарти) та стосовно України – у джерелах права РЄ та рішеннях ЄСПЛ (регіональні, європейські стандарти).

У контексті застосування досліджуваного класифікаційного критерію потрібно звернути увагу на декілька теоретичних аспектів.

По-перше, поділяючи позицію про доцільність здійснення такої класифікації міжнародних правових стандартів, низка вчених як класифікаційний критерій використовує «сферу їх дії» [442, р. 265; 469, с. 63] або «суб'єкт їх встановлення» [244, с. 669]. Проте термін «сфера дії» вказує на ту чи іншу сферу правового регулювання, у тому числі матеріального або процесуального права, в якій міжнародні правові стандарти підлягають використанню, та не відображає межі їх територіальної дії. Термін «суб'єкт встановлення» відображає коло суб'єктів міжнародного права, в діяльності яких відбувається формування міжнародних правових стандартів, а тому лише опосередковано вказує на їх територіальну дію. У зв'язку з цим більш доречним вбачається застосування терміну «територія дії».

По-друге, поряд з універсальними і регіональними міжнародними правовими стандартами, окремі вчені виокремлюють третій вид останніх. Так, О.В. Саленко вказує на існування партикулярних міжнародних стандартів, які поширюють свою дію на певну кількість суб'єктів [442, р. 265]. С.М. Ляхівненко в межах класифікації за вказаним критерієм додатково виокремлює двосторонні міжнародні стандарти [244, с. 669]. Аналізуючи

наведені позиції, необхідно вказати, що виокремлення партикулярних міжнародних стандартів ґрунтується на класифікації норм міжнародного права за сферою дії, в межах якої їх прийнято поділяти на універсальні та партикулярні (регіональні або локальні) [270, с. 30]. Таким чином, на відміну від універсальних, партикулярні норми, залежно від суб'єктів їх закріплення, діють або на регіональному рівні (в межах конкретного континенту), або на рівні локальному (в межах декількох держав). Як обґрунтовано вказує Л.А. Луць, «суб'єкти міжнародного права не в усіх випадках укладення між собою договорів створюють правові стандарти» [240, с. 174]. Більше того, нормативно закріплені у формі міжнародного договору домовленості декількох держав не можуть розглядатися як міжнародні правові стандарти, оскільки вони відображають лише волю цих держав з певних питань, яка є обов'язковою виключно для них. Тому в межах наведеного класифікаційного критерію вбачається доречність у виокремленні двох видів міжнародних правових стандартів: універсальних і регіональних.

Повною мірою така класифікація поширюється на міжнародні стандарти доказування, які за територією дії підлягають поділу на універсальні (сформовані на глобальному рівні) та регіональні (сформовані на регіональному рівні).

За ступенем обов'язковості (деонтичним статусом) переважна більшість вчених виокремлює два види міжнародних правових стандартів: обов'язкові та рекомендаційні¹³ [13, с. 228; 66, с. 49; 420, с. 25; 469, с. 59; 582, с. 44]. Стосовно придатності застосування такого критерію для здійснення класифікації міжнародних стандартів доказування, потрібно виходити з позиції

¹³ Виокремлювані в межах наведеної класифікації стандарти, які містяться в рекомендаційних міжнародно-правових актах, охоплюються поняттям «м'якого права», під яким у доктрині міжнародного права прийнято розуміти «сукупність юридично необов'язкових міжнародних норм, які створюються державами, міжнародними міжурядовими організаціями та іншими суб'єктами «м'якого права», не суперечать загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права та спрямовані на регулювання міжнародних відносин» [36, с. 10]. При цьому окремі вчені вказують на можливість трансформації міжнародно-правових актів рекомендаційного характеру на міжнародний звичай. Як зазначає С.В. Черніченко, в разі, якщо резолюції-рекомендації, спрямовані на тлумачення норм міжнародного права, отримують загальну підтримку, рано чи пізно їх положення можуть стати вторинним міжнародним звичаєм [587, с. 294-295]. Водночас міжнародно-правові акти рекомендаційного характеру лише сприяють формуванню міжнародно-правових звичаїв, на що обґрунтовано звертає увагу Ю.В. Щокін [603, с. 300-301].

В.С. Новожилова й О.Г. Шило, які вказують, що «ані міжнародні договори України, що не потребують надання Верховною Радою України згоди на обов'язковість, ані міжнародні договори в усній формі чи звичаєве міжнародне право, ні «м'яке» міжнародне право чи будь-які інші необов'язкові міжнародні угоди чи домовленості не є складовими кримінального процесуального законодавства України і, як наслідок, жодним чином не можуть визначати порядок кримінального провадження на території України» [598, с. 91]. Таким чином, специфіка кримінального процесуального доказування, в правовому регулюванні якого значною мірою переважає застосування імперативного методу, зумовлює можливість виокремлення виключно обов'язкових міжнародних стандартів доказування. Вказані стандарти можуть міститися як у ратифікованих Україною міжнародно-правових актах, так і в судовій практиці ЄСПЛ. Положення міжнародно-правових актів рекомендаційного характеру можуть або слугувати основою для формування міжнародних стандартів доказування, або додатково відображати зміст останніх у сукупності з положеннями ратифікованих Україною міжнародно-правових актів обов'язкового характеру та судовою практикою ЄСПЛ. Викладене вказує на недоречність здійснення класифікації міжнародних стандартів доказування за критерієм ступеня їх обов'язковості [180, с. 82; 185, с. 153].

Здійснюючи класифікацію міжнародних правових стандартів, окремі вчені для позначення наведеного критерію використовують терміни «юридична сила» [442, р. 265] або «юридична значимість» [244, с. 669] та виокремлюють імперативні та диспозитивні міжнародні правові стандарти [442, р. 265]. Водночас, по-перше, юридична сила являє собою правову категорію, що стосується нормативно-правових актів, у тому числі й джерел міжнародного права. Проте «класифікації повинні підлягати не документи за їх змістом, а саме міжнародні стандарти кримінального правосуддя залежно від об'єкта врегульовуваних правовідносин» [4, с. 139]. По-друге, в основу виокремлених видів міжнародних правових стандартів покладено класифікацію норм міжнародного права за способом правового регулювання на імперативні та

диспозитивні [126, с. 105]. Відповідно, класифікація міжнародних правових стандартів, у тому числі й міжнародних стандартів доказування, за їх юридичною силою на вказані види вбачається необґрунтованою.

Певним конгломератом класифікацій міжнародних правових стандартів за територією дії та ступенем обов'язковості є їх поділ *за суб'єктом встановлення*, в межах якого виокремлюють стандарти ООН, ЮНЕСКО, РЄ, ЄС тощо [420, с. 25]. Це пояснюється тим, що суб'єкт формування міжнародних правових стандартів, з однієї сторони, є визначальним в окресленні меж їх територіальної дії, а з іншої сторони, встановлює ступінь їх обов'язковості. Використання вказаного критерію класифікації дозволяє визначити особливості формування міжнародних правових стандартів залежно від суб'єкта і вказує на межі їх територіальної дії. Проте, по-перше, з огляду на широке коло суб'єктів міжнародного права, зазначений перелік видів міжнародних правових стандартів у межах наведеної класифікації залишається відкритим. По-друге, як і в ході здійснення їх класифікації за ступенем обов'язковості, залишаються поза увагою міжнародні правові стандарти, сформовані в практиці міжнародних судових інституцій.

У зв'язку з цим за суб'єктом встановлення міжнародні правові стандарти більш доречно класифікувати на два види: стандарти, що формуються в діяльності міжнародних організацій, і стандарти, що формуються в практиці міжнародних судових інституцій. Такий поділ міжнародних правових стандартів дозволить врахувати особливості їх формування з урахуванням повноважень (юрисдикції) відповідних суб'єктів міжнародного права та забезпечить подальше удосконалення їх змісту [180, с. 82; 185, с. 155].

Застосування наведеної класифікації до міжнародних стандартів доказування сприятиме розкриттю особливостей нормативного закріплення змісту окремих з них у джерелах права міжнародних організацій (зокрема, ООН, РЄ, ЄС) і його визначення в рішеннях міжнародних судових інституцій (зокрема, МКС та ЄСПЛ).

За колом адресатів прийнято виокремлювати два види міжнародних правових стандартів: загальні (базові)¹⁴ та спеціальні [66, с. 49]. Використання вказаного критерію дозволило вченим у загальнотеоретичному аспекті виокремити міжнародні правові стандарти, які стосуються всіх людей, та стандарти, адресовані членам лише певних соціальних спільнот, груп – наприклад, дітям, жінкам, біженцям [420, с. 25]. У кримінальному процесуальному аспекті наведений критерій сприяв врахуванню як процесуального статусу учасників кримінального провадження (зокрема, шляхом виокремлення стандартів для підозрюваних (обвинувачених) і стандартів для потерпілих) [104, с. 17], так і процесуального статусу учасників кримінального провадження та стадії останнього (зокрема, за рахунок виокремлення стандартів прав усіх неповнолітніх учасників кримінального провадження, що діють у всіх його стадіях, і стандартів їх прав, що застосовуються залежно від процесуального статусу неповнолітньої особи, залученої в певну стадію кримінального провадження) [22, с. 16-17].

Оскільки у межах наведеного критерію класифікація міжнародних правових стандартів здійснюється за колом адресатів, то вона повинна стосуватися виключно процесуального статусу учасників кримінального провадження. Більше того, виокремлення видів міжнародних правових стандартів відповідно до стадій кримінального провадження вбачається не виправданим, оскільки вони повинні діяти у всіх стадіях з урахуванням змісту останніх, визначеного нормами національного кримінального процесуального закону. Заперечуючи доцільність класифікації міжнародних стандартів здійснення кримінального судочинства за участю неповнолітніх на стандарти досудового провадження та стандарти судового розгляду, М.В. Спесівов обґрунтовано вказує, що такий поділ є доволі умовним: все те, що є обов'язковим для суду (розгляд кримінальних справ компетентними

¹⁴ Використання окремими вченими терміну «базові стандарти» [66, с. 49] вбачається необґрунтованим з урахуванням семантичного значення слова «базовий», яке у сучасній українській мові використовується для позначення нормативного, прийнятого за основу, еталону, стандарту [37, с. 56]. У такому розумінні термін «базовий стандарт» не дозволяє відобразити специфіку загальних міжнародних правових стандартів у порівнянні зі спеціальними.

посадовими особами, які володіють достатньою кваліфікацією, без потрібних затримок, з наданням правової або іншої необхідної допомоги, за участі законних представників, за умови дотримання правил конфіденційності, презумпції невинуватості та права на перегляд рішення вищестоящими органами), є обов'язковим і під час провадження розслідування [469, с. 70-71].

Використання досліджуваного критерію стосовно класифікації міжнародних стандартів доказування дозволить відобразити відмінності їх окремих видів з урахуванням особливостей процесуального статусу суб'єктів доказування. При цьому в ході здійснення класифікації міжнародних стандартів доказування за колом адресатів доцільно виокремити два їх види: загальні (стандарти, які стосуються всіх суб'єктів кримінального процесуального доказування) та спеціальні (стандарти, які стосуються окремих його суб'єктів – сторони обвинувачення, сторони захисту, слідчого судді, суду).

За ступенем визначеності змісту виокремлюють два види міжнародних правових стандартів: абсолютно визначені (в якісному та кількісному вираженні) і відносно визначені (зокрема, якщо застосовуються оцінні поняття) [244, с. 669]. Використання наведеного критерію в теоретичному аспекті дозволяє розкрити зміст міжнародних правових стандартів, а в практичному – вказує правозастосовувачу на особливості його врахування під час використання міжнародних правових стандартів.

Застосування наведеної класифікації до міжнародних стандартів доказування сприятиме розкриттю закладеного у них за допомогою чітко визначених або оцінних понять змісту та його врахуванню суб'єктом кримінального процесуального доказування.

Наближеною до наведеного поділу міжнародних правових стандартів є їх класифікація за способом закріплення на два види: стандарти, які прямо сформульовані в нормах міжнародного права, та стандарти, які непрямо виражені в нормах міжнародних документів, але впливають з них [13, с. 228]. Проте, по-перше, у межах цієї класифікації не враховуються міжнародні правові стандарти, сформовані в практиці міжнародних судових інституцій. По-друге,

вона не дозволяє чітко окреслити коло міжнародних правових стандартів, які входять до другого з пропонованих класифікаційних видів. У зв'язку з цим зазначений поділ не є прийнятним для класифікації міжнародних правових стандартів, у тому числі й міжнародних стандартів доказування.

Що стосується класифікації стандартів доказування, то в доктрині кримінального процесу їй присвячена недостатня увага. Зокрема, до класифікації стандартів доказування звертаються В.М. Іщенко, Х.Р. Слюсарчук та А.С. Степаненко, які поділяють їх за такими критеріями: 1) галуззю застосування [508, с. 30]; 2) завданнями кримінального процесуального доказування (усунення соціального конфлікту чи забезпечення невідворотності кримінального покарання за вчинений злочин) [127, с. 305]; 3) ступенем тяжкості (інтенсивністю) вчиненого злочину [127, с. 305]; 4) суб'єктом застосування (суб'єктом прийняття рішення) [463, с. 9; 508, с. 31]; 5) стадією кримінального провадження (стадією здійснення кримінального провадження та формою використання стандартів доказування) [463, с. 9; 508, с. 31]; 6) способами формування доказів і критеріями їх допустимості [127, с. 305]; 7) тягарем доказування та правилами оцінки доказів [127, с. 305]; 8) ступенем вимогливості (ймовірності) [508, с. 30-31]; 9) правовим характером рішення, яке необхідно прийняти у кримінальному провадженні [463, с. 9; 508, с. 31].

За галуззю застосування стандарти доказування поділяють на два види: цивільні (баланс ймовірностей/перевага доказів; ясні та переконливі докази) і кримінальні (поза розумним сумнівом) [508, с. 30]. Пропонована класифікація ґрунтується на розумінні стандартів доказування у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи. Водночас, по-перше, у вітчизняному кримінальному процесі стандарту «зрозумілі та переконливі докази» відповідають стандарти оцінки доказів з точки зору їх належності, допустимості та достовірності. По-друге, наведена класифікація виходить за межі кримінального процесу та може застосовуватися щодо поділу стандартів доказування за галузями процесуального права – адміністративного, господарського, кримінального та цивільного.

За завданнями кримінального процесуального доказування (усунення соціального конфлікту чи забезпечення невідворотності кримінального покарання за вчинений злочин) виокремлюють три види стандартів доказування: стандарти приватно-позовних, приватно-публічних і публічно-позовних порядків [127, с. 305]. Вказана класифікація вбачається суперечливою, оскільки класифікаційний критерій не відповідає виокремленню на його основі видам стандартів доказування. По-перше, у загальному завданні кримінального процесуального доказування є встановлення наявності або відсутності обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Вказуючи на зумовленість завдань кримінального процесуального доказування його метою, об'єктом та предметом, М.А. Погорецький зазначає, що для досягнення мети кожним суб'єктом доказування, залежно від його правового статусу та від конкретних обставин справи, ставляться відповідні завдання [292, с. 74]. Відповідно, суб'єкт кримінального процесуального доказування, виходячи із завдань останнього, застосовує відповідні стандарти доказування. По-друге, кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення закріплюється вітчизняним законодавцем як один з особливих порядків кримінального провадження (глава 36 КПК України) [216]. При цьому норми кримінального процесуального закону визначають коло кримінальних правопорушень, кримінальне провадження щодо яких здійснюється у формі приватного обвинувачення, особливості початку такого провадження та відшкодування шкоди, завданої потерпілому, але не передбачають будь-яких особливостей здійснення доказування в ньому. У зв'язку з цим наведений критерій не може бути застосований до класифікації стандартів доказування, у тому числі й міжнародних.

За ступенем тяжкості (інтенсивністю) вчиненого злочину стандарти доказування класифікують на три види: стандарти спрощених, звичайних і спеціальних процедур провадження у кримінальній справі [127, с. 305]. З огляду на виокремлені види стандартів доказування, наведена класифікація дозволяє відобразити їх особливості залежно від порядків кримінальних проваджень,

закріплених нормами кримінального процесуального закону. Водночас, по-перше, уточненню підлягає назва самого класифікаційного критерію, оскільки вона неповною мірою відповідає виокремленим видам стандартів доказування. Пропоновані види стандартів доказування залежать від порядків кримінальних проваджень, які виокремлюються на основі диференціації законодавцем кримінальної процесуальної форми. Диференціація останньої здійснюється на основі низки критеріїв, одним з яких є ступінь тяжкості кримінального правопорушення. Проте використання лише цього одного критерію не дозволяє повно врахувати всі види диференційованих кримінальних проваджень. Необхідно погодитися з позицією В.М. Трофименка, який під критеріями диференціації кримінальної процесуальної форми розуміє обставини, які враховує законодавець у ході створення диференційованих форм кримінального провадження, та поділяє їх на три групи: матеріальний (кримінально-правовий), процесуальний і кримінологічний [533, с. 244]. У зв'язку з цим як критерій класифікації стандартів доказування необхідно розглядати порядок кримінального провадження. По-друге, аналізована класифікація була запропонована за умов чинності КПК України 1960 року, у зв'язку з чим уточненню, з урахуванням норм чинного кримінального процесуального закону, підлягають види процесуальних проваджень, що, у свою чергу, дозволить уточнити види стандартів доказування. Так, до їх числа доцільно віднести: стандарти доказування, які застосовуються під час здійснення кримінального провадження в загальному порядку; стандарти доказування, які використовуються в ході здійснення кримінального провадження в спрощених порядках; стандарти доказування, які застосовуються під час здійснення кримінального провадження в особливих порядках.

За суб'єктом застосування (суб'єктом прийняття рішення) стандарти доказування поділяють на два види: стандарти доказування, якими керується слідчий суддя, суд у ході прийняття відповідного рішення, та стандарти доказування, які необхідні для прийняття відповідного рішення слідчим, прокурором [463, с. 9; 508, с. 31]. Наведений класифікаційний критерій

відповідає проаналізованому вище критерію класифікації міжнародних стандартів доказування за колом їх адресатів, у зв'язку з чим не підлягає окремому дослідженню.

За стадією кримінального провадження (стадією здійснення кримінального провадження та формою використання стандартів доказування) виокремлюють три види стандартів доказування: досудові, судові та змішані (універсальні, загальні) [463, с. 9; 508, с. 31]. Вказаний класифікаційний критерій, як і попередній, досліджувався в межах класифікації міжнародних стандартів доказування за колом їх адресатів.

За способами формування доказів і критеріями їх допустимості стандарти доказування класифікують на два види: стандарти відкритого та обмежено-відкритого доказування [127, с. 305]. Виходячи з пропонованих видів стандартів доказування, наведений класифікаційний критерій передбачає врахування способів збирання доказів, визначених ст. 93 КПК України, та особливостей їх оцінки з точки зору допустимості. Водночас наведена класифікація відображає лише стандарти збирання доказів і стандарти оцінки їх допустимості, залишаючи поза увагою стандарти оцінки доказів за іншими критеріями – належності, достовірності та достатності. Оскільки вказаний критерій не дозволяє повно охопити всі види стандартів доказування, то він не може використовуватися для їх класифікації.

За тягарем доказування та правилами оцінки доказів стандарти доказування поділяють на три види: стандарти усунення розумних сумнівів; стандарти доведеності винуватості особи у вчиненні злочину; стандарти встановлення об'єктивної істини [127, с. 305]. Аналізуючи наведену класифікацію, потрібно зазначити, що в її межах відбувається об'єднання двох самостійних класифікаційних критеріїв – тягара доказування та правил оцінки доказів. Як вказує В.В. Вапнярчук, «тягар доказування у кримінальному процесі – це правове явище, сутність якого полягає в обумовленій інтересом процесуальній необхідності певного суб'єкта доказування відстояти свою правову позицію шляхом вчинення дій, спрямованих на формування доказової

основи та на її обґрунтування позитивними та об'єктивно досяжними твердженнями» [32, с. 149]. Правила оцінки доказів відображають механізм «формування у свідомості суб'єкта доказування на конкретний момент здійснення кримінального провадження обґрунтованого доказами висновку про доведеність фактів та обставин, що підлягають доказуванню» [142, с. 315]. Таким чином, у разі здійснення класифікації стандартів доказування за тягарем доказування необхідно виходити з кола суб'єктів кримінального процесуального доказування, що вказує на наближеність такого їх поділу до класифікації стандартів доказування за колом їх адресатів. У разі проведення класифікації стандартів доказування за правилами оцінки доказів не враховується порядок їх збирання, що унеможлиблює повне врахування видів стандартів доказування. Викладене вказує на недоцільність використання наведених критеріїв для класифікації стандартів доказування, у тому числі й міжнародних.

За ступенем вимогливості (ймовірності) виокремлюють три види стандартів доказування: звичайний (баланс ймовірностей/перевага доказів); підвищений (ясні та переконливі докази); найвищий (найвибагливіший) (поза розумним сумнівом) [508, с. 30-31]. Наведений критерій вказує на співвідношення достовірності та вірогідності в ході встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження, а, відповідно, дозволяє здійснити класифікацію стандартів доказування за особливостями оцінки доказів з точки зору їх достатності. У такому аспекті наведений поділ стандартів доказування відповідає пропонованій вченими класифікації стандартів доказаності. Так, К.Б. Калиновський виокремлює два види стандартів доказаності: 1) загальний стандарт доказаності, який існує для встановлення однорідних груп юридичних фактів, закріплений у законі та може бути достовірним (поза розумним сумнівом) і вірогідним; 2) окремі стандарти доказаності конкретних юридичних фактів, вироблені в правозастосовній практиці [128, с. 247]. Частково наведену позицію поділяє В.П. Гмирко, на думку якого існують два стандарти доказаності: 1) загальний стандарт «з достовірністю», дія якого поширюється передусім на прийняття процесуальних

рішень про доведеність обвинувачення; 2) загальний стандарт доказаності «з вірогідністю», дія якого поширюється на прийняття інших процесуальних рішень, де він може існувати у декількох модифікаціях залежно від специфіки конкретного рішення [84, с. 176]. Враховуючи значний вплив суб'єктивного фактора на формування ймовірного та вірогідного знання у кримінальному провадженні, М.Є. Шумило поділяє думку В.П. Гмирка та виокремлює два стандарти результатів доказової діяльності: стандарт вірогідності та стандарт імовірності [599, с. 50]. Таким чином, ступінь вимогливості (ймовірності) є критерієм класифікації стандартів доказаності та не дозволяє повною мірою охопити усі стандарти доказування.

За правовим характером рішення, яке необхідно прийняти у кримінальному провадженні, вчені класифікують стандарти доказування на два види: стандарти доказування, необхідні для прийняття кінцевого рішення у кримінальному провадженні, та стандарти доказування, необхідні для прийняття проміжних рішень у кримінальному провадженні [463, с. 9; 508, с. 31]. При цьому Х.Р. Слюсарчук виокремлює один стандарт доказування, необхідний для прийняття підсумкового рішення у кримінальному провадженні – поза розумним сумнівом [463, с. 9], а А.С. Степаненко вказує на існування трьох таких стандартів – поза розумним сумнівом; баланс ймовірностей/переваги доказів; ясні та переконливі докази [508, с. 31]. Ця класифікація, як і попередня, стосується стандартів доказаності та відображає їх види з урахуванням лише рівня встановленості обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, необхідного для прийняття того або іншого процесуального рішення. У зв'язку з цим наведена класифікація дозволяє врахувати особливості стандартів доказування з урахуванням оцінки доказів з точки зору їх достатності для прийняття проміжного або кінцевого процесуального рішення. Проте у межах такого поділу стандартів доказування, як і деяких інших аналізованих вище класифікацій, поза увагою залишаються

стандарти збирання доказів¹⁵, а також стандарти їх оцінки з точки зору належності, допустимості та достовірності.

Проведений аналіз класифікаційних критеріїв, які застосовуються для поділу стандартів доказування, та виокремлюваних на їх основі видів останніх дозволяє стверджувати, що до класифікації міжнародних стандартів доказування підлягає застосуванню такий критерій як порядок кримінального провадження, за яким доцільно виокремити три їх види: стандарти доказування, які застосовуються під час здійснення кримінального провадження в загальному порядку; стандарти доказування, які використовуються в ході здійснення кримінального провадження в спрощених порядках; стандарти доказування, які застосовуються під час здійснення кримінального провадження в особливих порядках [179, с. 416; 185, с. 165].

Водночас інші наведені критерії класифікації недостатньо повно охоплюють стандарти доказування, які доцільно виокремлювати на сучасному етапі розвитку вітчизняного кримінального процесу з урахуванням наведеного в підрозділі 2.1.2 підходу до визначення їх поняття та системи. Вони дозволяють врахувати особливості стандартів доказування залежно від порядку кримінального провадження, в якому вони використовуються, суб'єкта кримінального процесуального доказування, якому вони адресовані та який здійснює їх практичне застосування, особливості оцінки доказів з точки зору їх достатності для прийняття відповідного процесуального рішення тощо. Проте поза увагою науковців залишається функціональне призначення стандартів доказування, що не дозволяє врахувати особливості формування доказів з урахуванням притаманних їм властивостей належності, допустимості, достовірності і достатності та призводить до зведення стандартів доказування до стандартів доказаності.

¹⁵ Водночас потрібно враховувати, що належність, допустимість і достовірність доказів можуть встановлюватися під час їх збирання [191, с. 146], що вказує на необхідність виокремлення стандартів збирання доказів.

З урахуванням наведеного, вбачається доцільність у здійсненні класифікації стандартів доказування за критерієм їх функціонального призначення, який дозволяє виокремити дві їх групи: 1) стандарти формування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів, до яких входять стандарти формування належних доказів, стандарти формування допустимих доказів, стандарти формування достовірних доказів і стандарти формування достатньої сукупності доказів; 2) стандарти формування рівня переконання, необхідного для ухвалення відповідного процесуального рішення, до яких належать стандарти доказування «достатня підстава», «обґрунтована підозра» та «поза розумним сумнівом». Повною мірою вказаний критерій поширюється на класифікацію міжнародних стандартів доказування.

При цьому в межах класифікації міжнародних стандартів доказування за критерієм їх функціонального призначення потрібно звернути увагу на відмінність між стандартами формування достатньої сукупності доказів і стандартами формування рівня переконання, необхідного для ухвалення відповідного процесуального рішення.

З однієї сторони, обидві наведені групи міжнародних стандартів доказування пов'язані з одним об'єктом – відповідним процесуальним рішенням, на який, зокрема, вказується в ч. 1 ст. 94 КПК України. Процесуальними рішеннями, як передбачає ч. 1 ст. 110 КПК України, є всі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду [216]. Таким чином, використання в ч. 1 ст. 94 КПК України терміну «відповідне процесуальне рішення» вказує на застосовність міжнародних стандартів доказування виключно до тих рішень, ухвалення яких передбачає здійснення суб'єктами доказування оцінки доказів з точки зору їх достатності. У цьому контексті відповідними процесуальними рішення є всі кінцеві рішення, а також окремі проміжні рішення, коло яких може бути визначене на основі аналізу норм кримінального процесуального закону.

З іншої сторони, як неодноразово вказувалося вченими, критерії, за якими здійснюється оцінка достатності доказів, є об'єктивно різними для різних

процесуальних рішень і висновків: для одних рішень достатньо того або іншого ступеня ймовірності висновку, а для інших – об'єктивно необхідною є достовірність підсумкових висновків [2, с. 65; 142, с. 349-350]. Водночас висновок про достатність доказів формується суб'єктом доказування за його внутрішнім переконанням, за допомогою якого, на думку Ю.Б. Пастернака, констатується унікальний стандарт достатності для кожної кримінальної справи [281, с. 12].

Із урахуванням наведеного, відмінність між стандартами формування достатньої сукупності доказів і стандартами формування рівня переконання, необхідного для ухвалення відповідного процесуального рішення полягає в тому, що перші забезпечують встановлення достатності доказів як їх процесуальної властивості на момент ухвалення відповідного процесуального рішення (статичний аспект), а другі – формування переконаності в достатності доказів на рівні, необхідному для його постановлення (динамічний аспект).

Таким чином, результати проведеного дослідження дозволяють вказати на доцільність здійснення класифікації міжнародних стандартів доказування за такими критеріями: 1) за територією дії: універсальні та регіональні; 2) за суб'єктом встановлення: стандарти, що формуються в діяльності міжнародних організацій, і стандарти, що формуються в практиці міжнародних судових інституцій; 3) за колом адресатів: загальні, які стосуються всіх суб'єктів кримінального процесуального доказування, та спеціальні, які стосуються окремих його суб'єктів; 4) за ступенем визначеності змісту: абсолютно визначені та відносно визначені; 5) за порядком кримінального провадження: стандарти доказування, які застосовуються під час здійснення кримінального провадження в загальному порядку, стандарти доказування, які використовуються в ході здійснення кримінального провадження в спрощених порядках, і стандарти доказування, які застосовуються під час здійснення кримінального провадження в особливих порядках; 6) за функціональним призначенням: стандарти формування достатньої сукупності належних,

допустимих і достовірних доказів та стандарти формування рівня переконання, необхідного для ухвалення відповідного процесуального рішення.

Останній з наведених класифікаційних критеріїв забезпечує відображення системи міжнародних стандартів доказування з урахуванням змісту кримінального процесуального доказування, у зв'язку з чим буде покладений в основу їх подальшого дослідження в міжнародно-правових актах і практиці міжнародних судових інституцій, а також у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві та практиці його застосування національними судами¹⁶.

¹⁶ Міжнародні стандарти доказування широко використовуються у практиці вітчизняних органів досудового розслідування та національних судів. Оскільки оцінка доказів з точки зору їх належності, допустимості (за винятком очевидної недопустимості), достовірності та достатності доказів здійснюється на момент ухвалення відповідного процесуального рішення, що потребує такої оцінки, то як у слідчій, так і в судовій практиці в повному обсязі знаходять застосування стандарти формування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів. На відміну від них, сфера застосування стандартів формування рівня переконання, необхідного для ухвалення відповідного процесуального рішення, залежить від виду такого рішення, що підлягає постановленню. Так, стандарти доказування «обґрунтована підозра» та «достатня підстава» можуть застосовуватися слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом, а стандарт доказування «поза розумним сумнівом» – виключно судом. Із норм КПК України, присвячених зокрема розкриттю змісту засади безпосередності дослідження показань, речей і документів, впливає поділ доказів на досудові та судові, який знайшов широке висвітлення в працях М.А. Погорецького, Д.Б. Сергєєвої та М.Є. Шумила [290, с. 15-22; 449, с. 337-341; 600, с. 6-7; 601, с. 82-86]. При цьому, як вказує М.Є. Шумило, процесуальна форма досудових доказів дає змогу використовувати їх тільки для потреб досудового розслідування, проте для суду вони є лише вихідним матеріалом, що підлягає дослідженню судовим методом. Зібрані сторонами докази у досудовому розслідуванні можуть визнаватися судовими доказами лише за результатами їх інтерпретації сторонами у судовому засіданні [601, с. 86]. Поділяючи наведену позицію, потрібно вказати, що по-перше, суд формує докази за участю сторін кримінального провадження шляхом проведення процесуальних дій, передбачених статтями 332, 333, 351 – 361 КПК України. По-друге, використання під час судового розгляду доказів, отриманих у ході досудового розслідування, обмежується випадками, визначеними КПК України. При цьому в разі використання таких доказів суд досліджує їх у порядку, встановленому нормами кримінального процесуального закону, та надає їм власну оцінку з точки зору процесуальних властивостей, визначених ч. 1 ст. 94 КПК України. У зв'язку з цим основну увагу потрібно зосередити на застосуванні міжнародних стандартів доказування в практиці національних судів.

РОЗДІЛ 3.

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ФОРМУВАННЯ ДОСТАТНЬОЇ СУКУПНОСТІ НАЛЕЖНИХ, ДОПУСТИМИХ І ДОСТОВІРНИХ ДОКАЗІВ, ЇХ НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

3.1. Стандарти формування належних доказів

3.1.1. Система міжнародних стандартів формування належних доказів

У кримінальному процесі низки країн романо-германської правової системи однією з процесуальних властивостей доказів є їх належність¹⁷, встановлення якої спрямоване на відображення наявності та форми зв'язку між доказом і фактом/обставиною, що підлягає доказуванню. У вітчизняному кримінальному процесі належність доказів визначається в ст. 85 КПК України шляхом закріплення поняття належних доказів. Вказане визначення ґрунтується на історично сформованому вітчизняному досвіді щодо виокремлення процесуальних властивостей доказів і відображає низку міжнародних стандартів належності доказів, напрацьованих у практиці ЄСПЛ.

Міжнародні стандарти формування належних доказів сформовані в практиці ЄСПЛ у ході встановлення ним наявності/відсутності стверджуваного заявником порушення права на справедливий судовий розгляд, закріпленого ст. 6 Конвенції, з урахуванням його сталого підходу до оцінки доказів, відповідно до якого вона здійснюється національними судами.

У своїй практиці ЄСПЛ неодноразово звертав увагу на обов'язок національних судів надати оцінку доказам з точки зору їх належності. При цьому початково здійснювана національними судами оцінка доказів з точки зору

¹⁷ У кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи належність доказів позначається терміном «relevance of evidences» [70, с. 29], яка в доктрині кримінального процесу розглядається як умова їх допустимості (змістовна допустимість) [38, с. 37]. Зокрема, у кримінальному процесі США взаємозв'язок належності та допустимості доказів впливає з правила 402 Федеральних правил доказування США, відповідно до якого належні докази є допустимими, якщо інше не передбачено Конституцією США, федеральним статутом, цими правилами або іншими правилами, встановленими ВС. Неналежні докази є недопустимими [792].

цієї процесуальної властивості пов'язувалася Судом виключно з доказами, які прагнула подати сторона захисту. Зокрема, він неодноразово зазначав, що за загальним правилом, національні суди повинні оцінювати подані їм докази, а також належність доказів, які обвинувачені намагаються подати [637, § 68; 771, § 33]. У подальшому ЄСПЛ уточнив наведену позицію, вказуючи на обов'язок національних судів оцінити з точки зору належності не лише докази, які прагне подати сторона захисту, але й усі наявні докази. Так, з його позиції, національний суддя повинен оцінити належність і доказове значення всіх наявних доказів, включаючи висновки експертів, а повноваження Суду в цій сфері є дуже обмеженими [714, § 174].

Вказуючи на обмеженість своїх повноважень щодо оцінки доказів з точки зору вказаної процесуальної властивості, ЄСПЛ наголошує, що висловлення думки щодо належності поданих і відхилених доказів, безумовно, не є функцією Суду [771, § 34], але він звертається до її встановлення у двох випадках: 1) у разі надання оцінки стверджуваному заявником порушенню права на справедливий судовий розгляд внаслідок недотримання національними судами передбаченого підпунктом «d» п. 3 ст. 6 Конвенції права обвинуваченого допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику та допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення, в його взаємозв'язку з п. 1 ст. 6 Конвенції; 2) в разі встановлення відсутності в судових рішеннях, ухвалених національними судами, висновків щодо належності доказів та підстав і мотивів визнання окремих доказів неналежними.

У контексті встановлення наявності/відсутності стверджуваного заявником порушення п. 1 і підпункту «d» п. 3 ст. 6 Конвенції, допущеного, на його думку, національними судами, ЄСПЛ звертається до оцінки належності показань, що могли бути надані свідками захисту, про допит яких стороною захисту заявлялися клопотання, в задоволенні яких було відмовлено національними судами. Зокрема, у рішенні від 14.02.2008 р. у справі «Dorokhov v. Russia» ЄСПЛ зазначає, що відповідно до обвинувального висновку, в

1997 р. заявник отримав першу автомашину у вигляді хабара. Заявник стверджував, що він придбав її, а пані В. та пані Г. бачили, як він платив за неї. У заяві від 09.06.1999 р. заявник пояснив, що пані В. та пані Г. могли б дати показання, і вказав їх місцезнаходження. Тому клопотання про виклик свідків було досить обґрунтованим, відповідало предмету обвинувачення та, можливо, могло б призвести до звільнення заявника. Іншими словами, клопотання не було явно неналежним до справи, на яке суд не був би зобов'язаний надавати відповідь. Суд першої інстанції повністю відхилив пропозицію заявника подати показання свідків без будь-яких обґрунтувань. Більше того, суд касаційної інстанції не вжив заходів щодо перевірки твердження заявника стосовно відмови нижчестоящего суду викликати свідків. Заявник клопотав перед судом першої інстанції про внесення змін до протоколу судового засідання шляхом включення до нього клопотання про виклик пані В. та пані Г. Однак це клопотання було відхилено [658, §§ 72, 73].

Надаючи у таких випадках оцінку стверджуваному заявником порушенню п. 1 і підпункту «d» п. 3 ст. 6 Конвенції, ЄСПЛ протягом тривалого часу використовував двоелементний тест, який наведений ним у рішенні від 06.05.2003 р. у справі «Perna v. Italy» та включав два питання: по-перше, чи обґрунтував заявник подане ним клопотання про виклик конкретного свідка посиланням на належність його показань до фактичних обставин справи, і, по-друге, чи порушила відмова національних судів у виклику цього свідка до суду загальну справедливість судового розгляду [733, §§ 29-31]. У подальшому ЄСПЛ дещо уточнив наведену позицію та для тих випадків, коли клопотання про допит свідка на користь обвинуваченого було заявлено відповідно до національного законодавства, сформулював наступний трьохелементний тест: 1) чи було клопотання про допит свідка достатньо обґрунтованим і належним до суті обвинувачення; 2) чи розглянули національні суди питання про належність показань свідка, та чи навели вони достатні підстави для свого рішення не допитувати свідка в судовому засіданні; 3) чи порушило рішення

національних судів не допитувати свідка загальну справедливість судового розгляду [627, § 59; 719, § 158].

Поряд з цим, оцінка належності надавалася ЄСПЛ показанням, які могли бути надані свідками обвинувачення, допитаними раніше за відсутності сторони захисту, в разі, якщо про їх допит останньою заявлялися клопотання, але в їх задоволенні було відмовлено національними судами. Так, у рішенні від 11.12.2008 р. у справі «Mirilashvili v. Russia» ЄСПЛ вказує, що захист по відношенню до обвинувачення перебував у несприятливому становищі: в той час як обвинувачення змогло допитати ключових свідків безпосередньо, захист був позбавлений такої можливості (в судовому засіданні три ключові свідки не допитувалися – Г.К.). Захисту було відмовлено в поданні письмових заяв свідків, що стосувалися предмета провадження, та їх попередніх показань. Докази, подані захистом, були належними та істотними. Крім того, три спірні свідки були ключовими свідками обвинувачення. Отримуючи від них нові показання, захист прагнув не тільки створити виправдувальні докази, але й також оскаржити докази, зібрані проти заявника. За конкретних обставин справи, коли заявник не мав можливості допитати декількох ключових свідків у суді або, принаймні, в досудовій стадії, відмова приєднати до справи їх письмові показання та заяви, отримані захистом, була невинуватною [714, §§ 226, 227].

Виходячи з автономного тлумачення вжитого в підпункті «d» п. 3 ст. 6 Конвенції терміну «свідок», ЄСПЛ надає оцінку належності висновків експертів обвинувачення та захисту і їх показань. На його думку, роль спеціаліста в розгляді потрібно відрізняти від ролі свідка, який повинен повідомити суду свої особисті спогади про конкретну подію. Проте це не означає, що перевірка експертних даних не охоплюється підпунктом «d» п. 3 ст. 6 Конвенції у взаємозв'язку з п. 1 ст. 6 Конвенції [694, § 711]. Звертаючись до оцінки належності висновків експертів, які подавалися стороною захисту та в приєднанні яких відмовлено національними судами, ЄСПЛ зазначає, що деякі інші висновки і дослідження, подані захистом, також стосувалися певною

мірою інших галузей знань, таких як економічний аналіз або облік. Це відноситься до пояснень пані Петрової та її письмового висновку, які стосувалися, зокрема, певних практик обліку, пояснень пана Бочко і висновку Уральського відділення Російської академії наук, які оцінювали економічний вплив діяльності торгівельних компаній у зонах пільгового оподаткування, та висновку пана Плешкова, який стосувався, в числі іншого, економічної здійсненності інвестиційної програми «Апатиту». Суд відхилив дані висновки у сукупності, нерозрізняючи питання, порушені у них. У той час як невибірковий підхід загрожує небезпеками, Суд визнає, що первинна причина неприйняття цих висновків також полягала в їх неналежності або марності, що відноситься до сфери розсуду суду першої інстанції [694, § 723].

Питання про належність доказів встановлюється ЄСПЛ з урахуванням обставин конкретної справи, у зв'язку з чим він може констатувати як наявність, так і відсутність порушень закріплених ст. 6 Конвенції гарантій справедливого судового розгляду, допущених національними судами внаслідок неправильного встановлення вказаної процесуальної властивості доказів.

За умови наявності зв'язку між змістом доказу та фактом, що підлягає встановленню, ЄСПЛ констатує порушення національними судами вимог підпункту «d» п. 3 ст. 6 у взаємозв'язку з п. 1 ст. 6 Конвенції. Так, у рішенні від 13.07.2006 р. у справі «Поров v. Russia» ЄСПЛ вказує, що відмовляючись від допиту пані Р. та пана Х., суд першої інстанції не став розглядати питання про те, чи могли їх показання мати значення для розгляду справи. Проте з того, що попередні клопотання захисту про допит цих свідків неодноразово задовольнялися як у ході досудової стадії, так і під час судового розгляду, випливає, що національні органи згідні з тим, що їх показання могли бути належними. Враховуючи конкретні обставини цієї справи, Суд вважає, що у справі допущено порушення підпункту «d» п. 3 у взаємозв'язку з п. 1 ст. 6 Конвенції [736, §§ 187, 189].

І, навпаки, за відсутності такого зв'язку ЄСПЛ вказує на відсутність порушень вимог підпункту «d» п. 3 ст. 6 у взаємозв'язку з п. 1 ст. 6 Конвенції.

Зокрема, у рішенні від 14.02.2008 р. у справі «Dorokhov v. Russia» ЄСПЛ зазначає, що клопотання заявника явно належало до предмета обвинувачення. Проте, як підтверджено захистом у ході судового розгляду, ні пані В., ні пані Г. не бачили, що заявник сплатив пану Ш. грошові кошти за автомобіль. За його словами, він передав пану Ш. закритий конверт і не сказав, що було всередині. Тільки пізніше він повідомив пані Г., що заплатив пану Ш. грошові кошти за автомобіль. Підсумовуючи вищевикладене, доказова значимість показань свідків пані Г. і пані В. є дуже низькою. Навпаки, доводи на користь винуватості заявника були досить вагомими. Декілька людей свідчили у судовому засіданні про те, що вони дали йому хабар у вигляді автомобіля. Тому навіть якби суд викликав і заслухав пані Г. та пані В., їх показання, швидше за все, не призвели б до виправдання заявника. Повна відмова національних судів викликати свідків зі сторони захисту, зокрема за конкретних обставин цієї справи, не вплинула на справедливість судового розгляду. Тому не мало місця порушення підпункту «d» п. 3 ст. 6 у взаємозв'язку з п. 1 ст. 6 Конвенції [658, §§ 74, 75].

Поряд з цим, у низці справ ЄСПЛ, встановлюючи факт дотримання/недотримання національними судами гарантованого ст. 6 Конвенції права на справедливий суд, звертає увагу на їх обов'язок забезпечити використання доказів не лише для встановлення зв'язку між доказом і фактом/обставиною, що підлягає доказуванню, але й для підтвердження достовірності чи недостовірності інших доказів. Так, Суд зазначає, що в змагальному процесі повинні досліджуватися не лише докази, які безпосередньо стосуються фактів цієї справи, але й інші докази, які можуть стосуватися допустимості, достовірності та повноти перших [714, § 200].

З урахуванням обставин конкретних справ, ЄСПЛ звертає увагу на потребу у застосуванні національними судами стандарту «забезпечення використання доказів для підтвердження достовірності чи недостовірності інших доказів» у декількох аспектах.

По-перше, ЄСПЛ вказує на необхідність його використання задля забезпечення права обвинуваченого подавати під час судового розгляду докази,

спрямовані на спростування достовірності показань свідків обвинувачення, та в разі недотримання національними судами цього права констатує порушення п. 1 і підпункту «d» п. 3 ст. 6 Конвенції [174, с. 179; 185, с. 175]. Так, у рішенні від 24.11.1986 р. у справі «Unterpertinger v. Austria» Суд зазначає, що в цій справі поліція отримала показання від пані Unterpertinger (колишньої дружини заявника – Г.К.) як підозрюваної у зв'язку з інцидентом, що стався 14.08.1979 р., і згодом – як від позивачки у зв'язку з інцидентом, що стався 09.09.1979 р.; від пані Tarreiner (падчерки заявника – Г.К.) поліція отримала показання як від особи, причетної до першого інциденту. Відмовившись давати показання в суді, вони перешкодили заявнику допитати їх або здійснити перевірку їх показань. Хоча заявник мав змогу подати свої зауваження безперешкодно під час слухання справи у суді, апеляційний суд відмовився прийняти показання, якими він хотів піддати сумніву достовірність показань його колишньої дружини і падчерки... Із рішення від 04.06.1980 р. вбачається, що апеляційний суд визнав заявника винуватим головним чином на підставі показань пані Unterpertinger і пані Tarreiner, наданих ними поліції. Апеляційний суд кваліфікував ці показання не просто як інформацію, а як докази правдивості обвинувальних заяв цих жінок на той час. Саме апеляційний суд мав оцінити подані матеріали, а також належність показань, які обвинувачений намагався долучити до справи (показань декількох свідків, зокрема двох лікарів, працівника поліції, сусідки, матері заявника – Г.К.). Незважаючи на це, пана Unterpertinger було визнано винуватим на підставі показань, стосовно яких його право на захист було значно обмеженим. З огляду на це, було допущено порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, взятого в поєднанні з принципами, закладеними у підпункті «d» п. 3 цієї статті [767, §§ 32, 33].

По-друге, ЄСПЛ відзначає потребу в застосуванні стандарту «забезпечення використання доказів для підтвердження достовірності чи недостовірності інших доказів» з метою забезпечення права сторін на ознайомлення з доказами, наявними у розпорядженні національних судів під час здійснення кримінального провадження, та в разі недотримання цього

права, зокрема стосовно обвинуваченого, констатує порушення п. 1 ст. 6 Конвенції [174, с. 180; 185, с. 176]. Зокрема, в рішенні від 22.03.2005 р. у справі «M.S. v. Finland» Суд зауважує, що зміст листа від 26.11.1996 р. (письмової заяви колишньої дружини заявника до суду апеляційної інстанції про відкликання попередньої заяви, поданої після закінчення строку подання письмових заяв – Г.К.) не був повідомлений жодній із сторін кримінального провадження, тобто ні заявнику, ні прокурору. Встановити порушення рівності сторін у цій ситуації неможливо, оскільки жодна сторона не була поставлена в невідгідне становище відносно протилежної... Проте концепція справедливого судового розгляду також загалом передбачає право учасників процесу знати зміст і висловлювати свої коментарі щодо доказів чи зауважень, наданих з метою вплинути на рішення суду... Зміст листа від 26.11.1996 р. був безпосередньо пов'язаний з питанням про достовірність свідка, що становило важливий елемент позиції захисту заявника в апеляційному суді. Справді, показання колишньої дружини заявника було не єдиним засобом доказування можливості вчинення заявником діянь, в яких його обвинувачено. Проте лист від 26.11.1996 р., будучи пов'язаним з попередніми показаннями колишньої дружини заявника, мав окреме значення, оскільки він, зрозуміло, був здатний вплинути на рішення апеляційного суду... Правильно вирішити, чи заслуговує лист від 26.11.1996 р. на їх зауваження, могли тільки безпосередньо самі сторони... Суд вважає, що повага до права на справедливий судовий розгляд, гарантованого п. 1 ст. 6 Конвенції, вимагала, щоб заявника повідомили про те, що апеляційний суд одержав листа колишньої дружини заявника від 26.11.1996 р., і щоб він отримав можливість висловити щодо нього свої зауваження [705, §§ 31-37].

По-третє, ЄСПЛ вказує на необхідність використання досліджуваного стандарту задля забезпечення права обвинуваченого на ознайомлення з доказами, поданими стороною обвинувачення, зокрема в частині відмови у відкритті секретних матеріалів, яка береться ЄСПЛ до уваги під час оцінки справедливості судового розгляду в цілому в ході встановлення факту

порушення п. 1 і підпункту «d» п. 3 ст. 6 Конвенції [174, с. 180; 185, с. 177]. Так, у рішенні від 11.12.2008 р. у справі «Mirilashvili v. Russia» ЄСПЛ наголошує, що матеріали, приховані від захисту, не містять інформації про події 07-08.08.2000 р. Вони швидше стосуються того, яким чином були отримані прямі докази проти заявника (аудіозаписи). Тим не менше, це не робить їх менш актуальними... Суд також зазначає, що військовий суд відмовився розкрити матеріали, які мають відношення до санкціонування прослуховування телефонних розмов, оскільки вони були пов'язані з ОРД поліції. Ні національні суди, ні Уряд не стверджували, що матеріали, які вимагалися захистом, були недоречними або неважливими для прийняття рішення у справі, а також не можна апріорі виключити, що ці матеріали могли б бути корисними захисту, який, відповідно, мав законну заінтересованість в їх розкритті. Суд визнає, що важливим моментом у висновках національного суду було те, що розглядувані матеріали були пов'язані з ОРД, і, як такі, не могли бути відкриті захисту. Вбачається, що суд не проаналізував, чи можуть ці матеріали бути певним чином корисними для цілей захисту, та чи зможе їх відкриття, хоча б потенційно, спричинити шкоду певному суспільному інтересу. Рішення суду було обґрунтоване видом матеріалів (матеріали, які стосуються ОРД), а не аналізом їх змісту... З урахуванням вищевикладеного, Суд доходить висновку, що процес ухвалення рішення містив у собі серйозні недоліки... Іншими словами, Суд робить висновок, що рішення про відмову у відкритті матеріалів, пов'язаних з операцією з прослуховування, не супроводжувалося адекватними процесуальними гарантіями, і, крім того, не було достатньо обґрунтованим. Суд візьме до уваги цей аспект справи під час аналізу загальної справедливості судового розгляду [714, §§ 200-209].

Поряд з наданням оцінки доказам з точки зору належності у випадках встановлення стверджуваного заявником порушення підпункту «d» п. 3 ст. 6 у його взаємозв'язку з п. 1 ст. 6 Конвенції, ЄСПЛ звертається до вказаної процесуальної властивості доказів також у разі констатації ним фактів ненаведення в судових рішеннях національних судів висновків щодо

належності доказів та підстав і мотивів визнання окремих доказів неналежними.

При цьому Суд у своїй практиці наголошує на необхідності відображення встановлених національними судами процесуальних властивостей доказів, у тому числі їх належності, в ухвалюваних ними судових рішеннях. Так, з його позиції, національні суди у першу чергу повинні встановлювати допустимість доказів, їх належність і значимість, які повинні відображатися в рішенні [662, § 30], а повне мовчання в рішенні суду щодо питання належності поданих і відхилених доказів, як і загалом винуватості чи невинуватості обвинуваченого, не відповідає концепції справедливого судового розгляду, яка є основою ст. 6 Конвенції [771, § 34]. У подальшому, з урахуванням наведеного вище трьохелементного тесту, ЄСПЛ вказав, що другий його елемент вимагає від національних судів враховувати значимість показань, запитуваних стороною захисту, та зобов'язує їх вказувати достатні мотиви для своїх рішень... Будь-яка подібна оцінка неминуче вимагає розгляду обставин конкретної справи, і мотивування судів повинно бути сумірним, тобто адекватним з точки зору обсягу та ступеня конкретизації доводам, наведеним стороною захисту. Оскільки Конвенція не вимагає присутності в судовому засіданні та допиту кожного свідка сторони захисту, від судів вимагається не докладна відповідь на кожне клопотання сторони захисту, а наведення достатніх доводів. Як правило, значимість показань і достатність доказів, поданих стороною захисту в обставинах конкретної справи, будуть визначати обсяг і ступінь деталізації оцінки національними судами необхідності забезпечення присутності в суді та допиту свідка. Відповідно, чим сильнішими і вагомішими є доводи сторони захисту, тим більш суворою повинна бути перевірка і тим більш переконливою має бути мотивація судів, якщо вони відмовляють стороні захисту в задоволенні клопотання про допит свідка [719, §§ 162, 164-166].

Наведений підхід ЄСПЛ вказує на тісний взаємозв'язок встановлення належності доказів не лише зі змагальністю судового розгляду, рівністю сторін, правом на захист, але й з вмотивованістю судових рішень. З огляду на викладені

позиції ЄСПЛ щодо оцінки доказів з точки зору їх належності, здійснюваної національними судами, останні в постановлюваних ними судових рішеннях повинні наводити: 1) вказівку на докази, належність яких встановлена, та їх значимість для встановлення фактів/обставин кримінального провадження; 2) підстави і мотиви визнання наявних доказів неналежними; 3) підстави і мотиви відмови стороні захисту в поданні доказів або задоволенні клопотання про їх отримання [184, с. 56; 185, с. 179].

Водночас, з позиції ЄСПЛ, такий обов'язок національних судів не є абсолютним і в окремих випадках може зазнавати обмежень. Так, ЄСПЛ вказує, що право бути почутим включає не лише можливість звертатися із заявами до суду, але й також відповідний обов'язок суду викласти у своїх мотивах причини, через які відповідні заяви були прийняті або відхилені. Цей обов'язок завжди містить застереження, що суд може вважати зайвим відповідати на аргументи, які є явно неналежними, необґрунтованими, образливими чи іншим чином неприпустимими через чіткі правові положення чи налагоджену судову практику стосовно аналогічних видів аргументів [760, § 37].

Звертаючись до оцінки стверджуваних заявником порушень положень Конвенції, ЄСПЛ надає власну оцінку належності доказів, поданих заявником та Урядом. Загальний підхід до їх оцінки наведений ЄСПЛ у рішенні від 01.07.2010 р. у справі «Давидов та інші проти України», в якому Суд наголошує, що саме він, як основна інстанція, що сама визначає свою власну процедуру та свій регламент, повинен контролювати правильність проведення своїх проваджень, оцінювати прийнятність і належність доказів та їх доказову силу, оскільки за Конвенцією та загальними принципами діяльності міжнародних судів він не зобов'язаний дотримуватися суворих норм доказового права. Зокрема, лише Суд може вирішити, чи існує потреба в участі певного свідка для оцінки Судом фактів у справі та якою мірою в його участі є потреба, а також які саме докази сторони повинні надати для належного розгляду справи. Суд повторює, що сторони зобов'язані виконати його запити щодо доказів і його вказівки, вчасно надати інформацію про будь-які перешкоди для їх виконання, а

також дати аргументовані й переконливі пояснення в разі їх невиконання [652, § 174]. З урахуванням цього, ЄСПЛ у ході надання оцінки стверджуваним заявником порушенням положень Конвенції, не використовує докази, які, на його думку, не стосуються обставин справи. Так, у рішенні від 18.10.2001 р. у справі «Indelicato v. Italy» Суд наголошує, що стосовно доповіді судді з виконання покарань м. Ліворно від 05.09.1992 р., то він повідомив, серед іншого, про неодноразові порушення прав ув'язнених і про декілька епізодів жорстокого поводження як у спеціальному блоці «Агріппа», так і в блоках звичайного утримання; проте доповідь не можна розглядати як визначальний елемент оцінки Суду, оскільки вона не містить ніяких відомостей щодо стану заявника. Те саме стосується доповіді організації «Amnesty International», в якій вказується, що ув'язнені спеціального блоку «Агріппа» заявили про жорстоке поводження з ними, і з посиланням на заявника зазначається, що його дружина подавала скаргу прокурору при суді м. Ліворно [615, § 34].

Підсумовуючи викладене, потрібно вказати, що в практиці ЄСПЛ напрацьовані такі міжнародні стандарти формування належних доказів:

- 1) оцінка доказів з точки зору їх належності є обов'язком національних судів;
- 2) з точки зору належності оцінці підлягають як наявні докази, так і докази, які подаються стороною захисту (зокрема, висновок експерта) або про отримання яких заявлено клопотання (зокрема, клопотання про допит свідків та експертів);
- 3) оцінюючи належність доказів, у тому числі тих, що подаються стороною захисту або про отримання яких стороною захисту заявлено клопотання, національні суди повинні з'ясувати їх значимість для встановлення фактів/обставин кримінального провадження;
- 4) національні суди вправі відмовити стороні захисту в поданні доказів або задоволенні клопотання про їх отримання лише у разі визнання таких доказів неналежними;
- 5) покладення на сторону захисту тягара доказування належності доказів, які подаються нею або про отримання яких нею заявлено клопотання;
- 6) відмова національних судів стороні захисту в поданні доказів або задоволенні клопотання про їх отримання без обґрунтування неналежності доказів призводить до обмеження права на

захист, несумісного з гарантіями справедливого судового розгляду, закріпленими ст. 6 Конвенції; 7) забезпечення використання доказів для підтвердження достовірності чи недостовірності інших доказів; 8) відображення національними судами оцінки доказів з точки зору їх належності та її мотивів в ухвалюваних судових рішеннях.

3.1.2. Стандарти формування належних доказів у кримінальному процесі України

Міжнародні стандарти формування належних доказів знайшли закріплення у вітчизняному кримінальному процесуальному законі та широке використання в практиці національних судів.

Впровадження вказаних стандартів доказування у вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство відбулося з прийняттям чинного КПК України, який закріпив поняття належних доказів (ст. 85), поклав на суб'єктів доказування обов'язок здійснення оцінки доказів з точки зору їх належності (ч. 1 ст. 94) і врегулював окремі питання, пов'язані з формуванням належних доказів стороною захисту, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, доведенням сторонами кримінального провадження належності доказів перед судом і відображенням мотивів визнання окремих доказів неналежними в ухвалі суду апеляційної інстанції (ч. 2 ст. 92, ч. 3 ст. 93 і п. 2 ч. 1 ст. 419) [216].

Поняття належності доказів визначається вітчизняним законодавцем шляхом нормативного закріплення поняття належних доказів. Так, відповідно до ст. 85 КПК України, належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів [216]. Таким чином, належність доказів відображає їх зв'язок з предметом доказування у кримінальному провадженні, на що неодноразово зверталася увага вченими, які,

з тими або іншими уточненнями, у цілому розглядають вказану процесуальну властивість доказів як їх придатність встановлювати обставини, що становлять предмет доказування [67, с. 26; 99, с. 69; 150, с. 207; 294, с. 487-488; 446, с. 236]. Така позиція висловлювалася вітчизняними вченими і в умовах чинності КПК України 1960 року [35, с. 13; 83, с. 18; 257, с. 123; 514, с. 75], в якому законодавець не закріплював поняття належних доказів, але оперував цим терміном (ст. 253) [220].

Аналіз ст. 85 КПК України дозволяє виокремити декілька аспектів, пов'язаних з розумінням належних доказів, що відповідають виокремленим міжнародним стандартам їх формування.

По-перше, зазначена стаття кримінального процесуального закону містить вказівку на можливість як прямого, так і непрямого підтвердження за допомогою належних доказів обставин, які становлять предмет доказування в конкретному кримінальному провадженні. Такий підхід законодавця відображає сформовану в доктрині кримінального процесу класифікацію доказів на прямі та непрямі, класифікаційний критерій якої протягом тривалого часу викликав дискусії серед вчених. Поділяючи докази на вказані види, значна кількість науковців як критерій їх класифікації використовувала відношення джерела відомостей про доказуваний факт до самого цього факту [6, с. 121; 140, с. 39-40; 257, с. 140-141; 520, с. 376]. Водночас на сучасному етапі розвитку науки кримінального процесу відбувся відхід від цієї позиції, у зв'язку з чим критерієм поділу доказів на прямі та непрямі визначається ступінь безпосереднього чи опосередкованого відношення тієї чи іншої обставини до предмета доказування [12, с. 30; 440, с. 375].

З урахуванням останнього з наведених підходів, прямі докази являють собою відомості про факти, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд прямо встановлюють наявність/відсутність обставин, які становлять предмет доказування в конкретному кримінальному провадженні. І, навпаки, на підставі непрямих доказів вказані суб'єкти доказування, як зазначає М.В. Багрій, побічно (опосередковано) встановлюють наявність або відсутність

обставин, що входять до предмета доказування, відношення яких до справи є неочевидним і може бути виявленим лише під час глибокого аналізу їх природи, сутності та співставлення з іншими такими ж обставинами та які мають значення для правильного вирішення кримінальної справи [12, с. 30].

По-друге, ст. 85 КПК України містить підстави для класифікації обставин, які становлять предмет доказування. З її урахуванням, вони поділяються на три групи: обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні; інші обставини, які мають значення для кримінального провадження; обставини, що підтверджують достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів. Наведений у ст. 85 КПК України поділ у повному обсязі відповідає сформованому в доктрині кримінального процесу підходу до структурування предмета доказування, в якому виокремлюють обставини, що є кінцевою метою доказування, доказові (проміжні) та допоміжні факти [219, с. 238]. Обставини, які є кінцевою метою доказування, в цілому визначаються законодавцем у ч. 1 ст. 91 КПК України як обставини, що підлягають доказуванню, з їх доповненням у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх обставинами, вказаними у ст. 485 КПК України, а у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру обставини, які є кінцевою метою доказування, закріплені ст. 505 КПК України. Доказовими (проміжними) фактами М.С. Строгович визнає факти, які не мають кримінально-правового значення, але є підставою для встановлення головного факту [520, с. 366], тобто ними, з огляду на ст. 85 КПК України, є інші обставини, які мають значення для кримінального провадження. Допоміжні факти розглядаються В.О. Лазаревою як обставини, що слугують засобами виявлення та перевірки інших обставин, у тому числі й доказових (проміжних) фактів [225, с. 122-123], тобто ними, у контексті ст. 85 КПК України, є обставини, що підтверджують достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів.

Поряд з цим, визнання законодавцем у ст. 85 КПК України належними доказами тих, які підтверджують/спростовують достовірність чи

недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів свідчить про запровадження у вітчизняний кримінальний процесуальний закон стандарту доказування, який передбачає забезпечення використання доказів для підтвердження достовірності чи недостовірності інших доказів [185, с. 185; 188, с. 81-82]. Вказаний стандарт доказування знайшов застосування в практиці вітчизняних судів. Так, Кагарлицький районний суд Київської області під час судового розгляду справи № 368/94/18 дослідив документ – лист-інформацію Кагарлицького відділення поліції Обухівського ВП ГУ НП в Київській області від 25.02.2019 р. за № 738/109/1009.1/01-19 (т. 2, а. с. 35), в якому вказувалося, що відповідно до Книги нарядів Кагарлицького відділення поліції Обухівського ВП ГУ НП України в Київській області (інвентарний № 105 від 05.09.2017 р.) на добове чергування 28.09.2017 р. до складу слідчо-оперативної групи заступили: слідчий ОСОБА_25, оперуповноважений ОСОБА_12 та експерт-криміналіст ОСОБА_32. Надаючи оцінку цьому доказу у вироку від 18.06.2019 р., суд визнав його неналежним для підтвердження вини обвинуваченого у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 309 КК України. Поряд з цим, суд вказав на належність цього доказу для спростування показань свідка ОСОБА_15, який, з його слів, нібито був експертом під час проведення обшуку в домогосподарстві обвинуваченого ОСОБА_1. Як вбачається з вищевказаної довідки, експертом у складі слідчо-оперативної групи, яка виїздила на місце обшуку, була інша особа – експерт-криміналіст ОСОБА_32, що підтвердили у судовому засіданні слідчий ОСОБА_25, допитаний як свідок, і свідок ОСОБА_17 [46].

По-третє, зі змісту ст. 85 КПК України простежується тісний зв'язок належності доказів як їх процесуальної властивості зі змістом доказів і відсутність такого з їх процесуальною формою, на що неодноразово зверталася увага в доктрині кримінального процесу [2, с. 58; 294, с. 488; 446, с. 236; 516, с. 75]. На думку вчених, властивість належності становить логічне відображення будь-якого роду об'єктивних зв'язків (причинно-наслідкових, умовно-обумовлених, просторово-часових тощо) між предметами та явищами дійсності [215, с. 185], у зв'язку з чим вказана процесуальна властивість доказів

відображає наявність об'єктивного зв'язку між ними і фактами та обставинами, які підлягають доказуванню [21, с. 13; 139, с. 75; 450, с. 22].

Зв'язок належності доказів з їх змістом дозволяє чітко відмежувати її від допустимості, яка стосується виключно процесуальної форми доказів. Вагомість цього пояснюється тим, що в практиці окремих судів вказані процесуальні властивості доказів нерідко не розмежовуються. Так, Подільський районний суд м. Києва у вироку від 19.09.2017 р. у справі № 758/3591/15-к визнав неналежним доказом висновок експерта, складений за результатами проведення трасологічної експертизи, мотивувавши своє рішення з цього питання тим, що вилучені під час огляду місця події відбитки пальців рук і відтиски долонних поверхонь рук були надані експерту для її проведення вручну, а не в упакованому вигляді [55]. Помилковість такого висновку полягає в тому, що внаслідок нерозмежування змісту та процесуальної форми порушення останньої застосовується як підстава визнання доказу неналежним.

Висновок про належність або неналежність доказів, на думку П.А. Лупінської, є результатом співставлення їх змісту з вказаними у законі обставинами, що підлягають доказуванню та встановленню [238, с. 7]. У зв'язку з цим, як зазначає Т.В. Лукашкіна, вирішення питання про належність доказів вимагає з'ясування двох питань: 1) чи має відношення факт, для встановлення якого використовується доказ, до предмета доказування (обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні); 2) чи може доказ своїм змістом встановлювати такі факти [219, с. 226]. У ході встановлення належності доказів зазначені питання перебувають у тісному взаємозв'язку: надання відповіді на перше з них дозволяє визначити включення доказуваного за допомогою доказу факту чи обставини до сформованого в конкретному кримінальному провадженні предмета доказування, що створює підґрунтя для вирішення другого з цих питань, надання відповіді на яке забезпечує встановлення наявності/відсутності зв'язку змісту цього доказу зі встановлюваним за його допомогою фактом чи обставиною та, за наявності такого зв'язку, визначення його форми.

Ненадання або неправильне надання відповіді на кожне з цих питань призводить до помилок суб'єкта доказування в оцінці доказів, наслідком чого, у свою чергу, є використання в доказуванні доказів, які не мають відношення до предмета доказування в конкретному кримінальному провадженні. Запобігання цим помилкам, на думку Г.М. Мінковського, є можливим, якщо в кожному конкретному випадку належність отримуваної фактичної інформації буде розглядатися з позиції її можливого місця в системі доказів у справі, тобто можливості використання цієї інформації, принаймні, для однієї з таких цілей: 1) встановлення обставин, що входять до предмета доказування; 2) виявлення інших доказів (відомостей про місцезнаходження, зміст, можливі перешкоди щодо контакту з носієм інформації, спотворення та прогалини змісту, які потрібно буде мати на увазі під час збирання відповідних доказів); 3) встановлення проміжних фактів, сукупність яких дозволяє в кінцевому рахунку встановити обставину, що входить до предмета доказування; 4) «дублюючого» встановлення фактів та обставин, вже встановлених іншими доказами, з метою перевірки і посилення надійності системи доказів стосовно цієї версії; 5) спростування фактів, які стосуються інших версій, висунутих у справі; 6) перевірки повноти і достовірності зібраних фактичних даних шляхом дослідження умов їх формування, передачі, зберігання [523, с. 247-248].

Певна специфіка притаманна визнанню належними показань з чужих слів, якими, відповідно до ч. 1 ст. 97 КПК України, є висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі, щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненні іншої особи [216]. Як вказує ВС, показанням з чужих слів буде твердження про існування певного факту, який особа не сприймала особисто, а дізналася про нього зі слів іншої особи. Для визначення того, чи є показання, в яких передаються висловлювання іншої особи, показаннями з чужих слів у значенні ст. 97 КПК України, необхідно встановити, чи надаються або використовуються ці висловлювання іншої особи для доведення існування того факту, про який стверджується в цьому переданому висловлюванні. Показання, які містять висловлювання іншої особи, надані з іншою метою, наприклад, для

доведення того, що інша особа висловила саме так за певних обставин, не можуть вважатися показаннями з чужих слів відповідно до ст. 97 КПК України, оскільки у такому разі вони є повідомленням про факт висловлювання, який свідок безпосередньо спостерігав [385].

За змістом ч. 1 ст. 94 КПК України, у ході судового розгляду оцінка доказів з точки зору їх належності покладається на суд, що значною мірою корелюється зі сформованим ЄСПЛ міжнародним стандартом доказування, відповідно до якого оцінка доказів з точки зору їх належності є обов'язком національних судів. У практиці вітчизняних судів належність доказів оцінюється під час судового розгляду в першій та апеляційній інстанціях. Подання доказів сторонами кримінального провадження зобов'язує суди першої та апеляційної інстанцій безпосередньо дослідити їх і надати оцінку кожному з них з точки зору належності шляхом з'ясування їх значимості для встановлення фактів/обставин кримінального провадження та відобразити результати цієї оцінки у судовому рішенні.

Тягар доказування належності доказів, з огляду на норму ч. 2 ст. 92 КПК України, покладається на сторону, що їх подає [216]. Стосовно сторони захисту такий підхід законодавця пояснюється наданням їй, як і потерпілому та представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, права збирати докази шляхом здійснення дій, які здатні забезпечити подання суду належних доказів (ч. 3 ст. 93 КПК України) [216] та відповідає міжнародному стандарту доказування, який передбачає покладення на сторону захисту тягара доказування належності доказів, які подаються нею або про отримання яких нею заявлено клопотання.

Відповідно, суди першої та апеляційної інстанцій вправі визнати досліджений у ході судового розгляду доказ належним за умови доведення стороною кримінального провадження, яка подала його суду, відповідності цього доказу вимогам ст. 85 КПК України. І, навпаки, невиконання стороною кримінального провадження обов'язку підтвердити належність поданого нею доказу призводить до визнання його неналежним.

Поряд з цим, ЄСПЛ уточнює зміст тягаря доказування належності доказів шляхом покладення на сторону захисту обов'язку обґрунтувати клопотання про отримання доказів. У вітчизняному кримінальному процесуальному законі вказаний обов'язок поширюється на обидві сторони кримінального провадження та стосується випадків, за яких докази не були отримані ними під час досудового розслідування. Так, згідно з ч. 4 ст. 333 КПК України, під час розгляду клопотання про доручення органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії суд враховує значення обставин, про встановлення або перевірку яких просить особа, яка звернулася з ним, можливість їх встановлення або перевірки шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та причини, з яких не були здійснені належні дії для їх встановлення чи перевірки у стадії досудового розслідування [216].

Як свідчать результати дослідження судової практики, вирішуючи питання про належність доказів, переважна більшість судів першої інстанції наводить у судових рішеннях докази, які підтверджують наявність/відсутність тих або інших обставин, які становлять предмет доказування у кримінальному провадженні. При цьому одні суди констатують належність наявних доказів у цілому, вказуючи на те, що вони містять у собі фактичні дані, які логічно пов'язані з тими обставинами, що підлягають доказуванню у справі та становлять предмет доказування [40; 59; 60; 62]. Інші суди, здійснюючи оцінку досліджених ними у ході судового розгляду доказів, визначають належність кожного з них шляхом чіткої вказівки на встановлені за його допомогою ті або інші обставини, які належать до предмета доказування в конкретному кримінальному провадженні [41; 54; 57; 58]. Аналіз наведених позицій у контексті норм кримінального процесуального закону дозволяє стверджувати, що саме остання з них чітко відповідає вимогам як ч. 1 ст. 94 КПК України, в якій належність доказів закріплюється як їх індивідуальна властивість, так і ч. 3 ст. 370 КПК України, яка пов'язує обґрунтованість судових рішень з об'єктивно з'ясованими обставинами, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до ст. 94 КПК України [216].

У разі визнання доказів неналежними суди першої інстанції наводять мотиви такого рішення. Так, Кагарлицький районний суд Київської області визнав у вирoku від 18.06.2019 р. у справі № 368/94/18 низку доказів, поданих стороною обвинувачення неналежними, у тому числі й витяг з ЄРДР від 28.09.2017 р. (т. 1, а. с. 62), стосовно якого зазначив, що суд не вважає його належним доказом для підтвердження винуватості обвинуваченого ОСОБА_1 у вчиненні ним злочину, передбаченого ч. 2 ст. 309 КК України. Свою позицію суд обґрунтував тим, що вказаний доказ доводить лише те, що реєстратор, у розумінні ЄРДР, – начальник слідчого відділення Кагарлицького відділення Обухівського ВП ГУ НП в Київській області ОСОБА_30 – формально дотримався положень ст. 214 КПК України у частині внесення до ЄРДР відомостей – рапорту оперуповноваженого Кагарлицького відділення Обухівського ВП ГУ НП в Київській області ОСОБА_17, оскільки у ньому містяться ознаки вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 309 КК України, проте існування такого витягу з ЄРДР ніяким чином не підтверджує факт вчинення цього правопорушення саме обвинуваченим ОСОБА_1 [46].

Крім того, результати дослідження судової практики свідчать про визнання судами першої інстанції доказів неналежними у частині, що виходить за межі висунутого обвинувачення, зазначеного в обвинувальному акті, якщо їх використання може призвести до погіршення становища обвинуваченого. Зокрема, Саксаганський районний суд м. Кривого Рогу Дніпропетровської області у вирoku від 05.07.2018 р. у справі № 214/770/18 вказав, що враховуючи вимоги частин 1 і 3 ст. 337 КПК України, він вважає, що показання свідка ОСОБА_18 у тій частині, що ОСОБА_12 направляв пістолет на ОСОБА_17, що ОСОБА_12 говорив ОСОБА_17, що якщо їм не надати гроші, то ОСОБА_17 піде наступного дня на роботу з однією ногою, що напад був вчинений як на неї, так і на ОСОБА_17, є неналежним доказом, оскільки вказані обставини виходять за межі обвинувачення, висунутого обвинуваченим, можуть бути підставою для зміни обвинувачення, що погіршить становище обвинувачених, а тому показання свідка ОСОБА_18 у цій частині не враховує [57].

Як і суди першої інстанції, суди апеляційної інстанції надають оцінку доказам з точки зору належності за умови їх безпосереднього дослідження. Надання судом апеляційної інстанції за результатами безпосереднього дослідження доказів їх оцінки з точки зору належності, відмінної від наданої їм оцінки судом першої інстанції, пов'язане зі встановленням ним неповноти судового розгляду та невідповідності висновків суду першої інстанції фактичним обставинам кримінального провадження як підстав для скасування або зміни судового рішення судом апеляційної інстанції (пункти 1 і 2 ст. 409, статті 410 і 411 КПК України). Так, під час судового розгляду справи № 7558/3591/15-к Київський апеляційний суд за клопотанням прокурора безпосередньо дослідив наявні в матеріалах кримінального провадження докази, у тому числі й документи і висновки експерта, визнані судом першої інстанції неналежними з тих мотивів, що вони не несуть доказової інформації щодо особи, яка вчинила злочин. Суд апеляційної інстанції не погодився з таким висновком суду першої інстанції та визнав у вироку від 28.12.2018 р. зазначені докази належними, з огляду на наступне. Зокрема, відомість обліку закріплення зброї, затверджена командиром військової частини 3027 ОСОБА_18, підтверджує належність потерпілому ОСОБА_4 автомата АКС-74 НОМЕР_1, який був викрадений та в подальшому виявлений поблизу місця, де був затриманий ОСОБА_1. Згідно з висновком балістичної експертизи від 12.02.2015 р. № 105, предмет, схожий на автомат, що був вилучений 11.02.2015 р. під час огляду місця події по вул. Вишгородській, 21 у м. Києві, є військовою вогнепальною зброєю – нарізним автоматом «АКС-74», НОМЕР_1, калібру 5,45х39 мм, виробництва СРСР та придатний до стрільби. Висновком товарознавчої експертизи від 20.02.2015 р. № 79тв встановлена залишкова вартість bluetooth-гарнітури марки «Jabra Talk», яка станом на 11.02.2015 р. могла становити 594 гривні. Аналізуючи дані докази, суд звернув увагу на встановлені під час судового розгляду обставини, сукупність яких беззаперечно вказує на причетність ОСОБА_1 до вчинення інкримінованих йому злочинів. У першу чергу, суд відзначив схожість прикмет особи, яка за показаннями свідків

ОСОБА_6 та ОСОБА_7, вчинила крадіжку, та ОСОБА_1 під час затримання. Шляхом експертного дослідження слідів папілярних узорів, знайдених на дверях автомобіля «Mercedes Vito», встановлено, що ці двері відчиняв ОСОБА_1. До затримання обвинуваченого свідок ОСОБА_17 також бачив особу, одягнену у світлу кутку і темні штани, яка несла предмет, схожий на автомат. Саме на підставі його показань одразу ж було затримано ОСОБА_1. Поряд з ним було знайдено викрадений автомат, а при ньому bluetooth-гарнітуру, яка належить потерпілому і знаходилась в автомобілі. Працівники поліції ОСОБА_12 та ОСОБА_13, які здійснювали затримання ОСОБА_1, вказали, що під час наближення до підозрюваних чоловік у білій куртці відкинув якийсь предмет, а в ході його затримання за декілька метрів на залізній решітці виявили автомат, серійний номер якого відповідав номеру тієї зброї, яка була закріплена за ОСОБА_4 [47].

Особливу увагу національні суди звертають на належність доказів, які подаються стороною захисту, та вправі відмовити їй у поданні доказів або задоволенні клопотання про їх отримання лише у разі визнання таких доказів неналежними. Так, Голосіївський районний суд м. Києва у вирoku від 18.04.2016 р. у справі № 752/15787/15-к визнав неналежними подані стороною захисту докази – висновок спеціаліста і документи (топографічні карти). При цьому суд вказав, що як доказ стороною захисту надано висновок спеціаліста від 11.12.2015 р. № 277/15, виконаний спеціалістом ОСОБА_53 на запит сторони захисту, а також судом переглянуто відеозапис роз'яснення зазначеного спеціаліста в обґрунтування позиції, що військовослужбовцю Збройних Сил України ОСОБА_14 смертельне вогнепальне поранення голови могло бути заподіяне кулею діаметром 0,5 – 0,6 см., тобто вогнепальною зброєю, в якій використовуються боєприпаси з кулями вказаного діаметру як, наприклад, автомат Калашникова і його модифікації, а не боєприпасами, спорядженими снарядом (кулею), діаметр якої може бути у межах 0,8 – 1,0 см., як зазначено у висновку експерта, який наданий стороною обвинувачення, тобто смертельне поранення ОСОБА_14 не міг заподіяти ОСОБА_54, який був

озброєний гвинтівкою «Винторез». Однак, враховуючи ті обставини, що конкретно ОСОБА_9 та ОСОБА_10 не обвинувачуються у вбивстві ОСОБА_14, а їм було пред'явлено обвинувачення, яке знайшло своє підтвердження в суді, у вчиненні терористичного акту за попередньою змовою групою осіб, наслідком якого стала смерть ОСОБА_14, вищезазначений висновок ніяким чином не спростовує докази сторони обвинувачення на предмет того, що саме дії терористичної групи, до складу якої наряду з іншими невстановленими військовослужбовцями Збройних Сил Російської Федерації входили обвинувачені, призвели до загибелі військовослужбовця 92-ї окремої механізованої бригади ОСОБА_14. Надані стороною захисту карти з відміткою розмежування та існування у зв'язку з цим позиції, що опорний пункт «Фасад» 92-ї окремої механізованої бригади Збройних Сил України знаходився на території, де не повинен був знаходитися за Мінськими домовленостями, суд до уваги не бере та відкидає як неналежні докази, оскільки вони непрямо підтверджують існування обставин, що підлягають доказуванню в зазначеному кримінальному провадженні, а дотримання Мінських домовленостей не є предметом зазначеного судового розгляду [43].

У разі відмови стороні захисту в поданні доказів або задоволенні клопотання про їх отримання національні суди повинні навести мотиви такого рішення, що відповідатиме гарантіям справедливого судового розгляду, закріпленим ст. 6 Конвенції. На це свого часу звернув увагу ВС України, який у постанові від 21.01.2016 р. у справі № 5-249кс15 вказав, що під час судового розгляду в суді апеляційної інстанції сторона захисту після допиту потерпілої ОСОБА_9 і спеціаліста ОСОБА_10 клопотала про відтворення аудіозапису їх показань у суді першої інстанції, оскільки, на її переконання, зазначені особи змінили свої показання. Захисник також просив неодмінно допитати свідка ОСОБА_7 (про допит свідків ОСОБА_6 та ОСОБА_8 сторони судового провадження клопотань не заявляли), оскільки вважав, що її показання є ключовими і висвітлюють істину у справі. Незважаючи на те, що кожен факт причетності особи до вчинення злочину та винності має бути підтверджений

повнотою зібраних доказів, а переконливість кожного доказу доводиться в змагальній процедурі безпосередньо перед тим складом суду, який дає цьому доказу юридично значущу оцінку, апеляційний суд відхилив вимоги захисту без зазначення мотивів свого рішення. Апеляційний суд не допитав свідків ОСОБА_7 і ОСОБА_6 та відхилив їх показання як такі, що свідчать на користь обвинуваченого... Поза будь-яким сумнівом, хоч апеляційній інстанції належить давати оцінку різним зібраним показанням, так само як і визначати доцільність використання тих, що їх хотів навести захисник, проте глибшого аналізу не зроблено, а ОСОБА_3 визнано винним на підставі тих показань, які викликали достатні сумніви у місцевого суду щодо обґрунтованості висунутого проти ОСОБА_3 обвинувачення, і який на підставі цих показань мотивував його виправдання. За таких умов відмова апеляційного суду заслухати свідка ОСОБА_7, всупереч клопотанню адвоката щодо цього, та інша оцінка показань її та ОСОБА_6 без їх безпосереднього допиту суттєво обмежило право обвинуваченого на захист. Суд звертає увагу на те, що провадження в суді апеляційної інстанції проводилося через дванадцять років з моменту вчинення злочину, який було інкриміновано ОСОБА_3, а відтак кожний доказ (докази) мав бути чи не найголовнішим для встановлення істини у справі, тому відмова суду заслухати свідка ОСОБА_7 межувала з несправедливістю... Беручи до уваги виключно специфічні обставини цієї справи, Суд вважає, що право на захист зазнало такого обмеження, що засуджений ОСОБА_3 був позбавлений можливості скористатися справедливим судом, що суперечить положенням п. 1 і підпункту «d» п. 3 ст. 6 Конвенції [400].

Таким чином, результати дослідження судової практики свідчать, що національні суди здійснюють оцінку належності доказів з урахуванням міжнародних стандартів доказування, відповідно до яких, по-перше, з точки зору цієї процесуальної властивості оцінці підлягають як наявні докази, так і докази, які подаються стороною захисту або про отримання яких заявлено клопотання, по-друге, оцінюючи належність доказів, у тому числі тих, що подаються стороною захисту або про отримання яких стороною захисту

заявлено клопотання, національні суди повинні з'ясувати їх значимість для встановлення фактів/обставин кримінального провадження, по-третє, національні суди вправі відмовити стороні захисту в поданні доказів або задоволенні клопотання про їх отримання лише у разі визнання таких доказів неналежними, по-четверте, відмова національних судів стороні захисту в поданні доказів або задоволенні клопотання про їх отримання без обґрунтування неналежності доказів призводить до обмеження права на захист, несумісного з гарантіями справедливого судового розгляду, закріпленими ст. 6 Конвенції.

Водночас, будучи вагомими гарантіями прав обвинуваченого, наведені міжнародні стандарти формування належних доказів не знаходять повного закріплення в нормах кримінального процесуального закону¹⁸. У зв'язку з необхідністю посилення цих гарантій та їх приведення у відповідність до міжнародних стандартів доказування вбачається за доцільне доповнити ст. 349 КПК України ч. 1-1, яка б покладала на суд відповідні обов'язки¹⁹.

Рішення про визнання доказів належними/неналежними приймаються судами під час ухвалення судових рішень, в яких ними відображаються висновки з питання належності/неналежності доказів. У разі визнання доказів неналежними суди першої інстанції зобов'язані навести у них мотиви такого рішення [176, с. 105; 185, с. 196]. Зазначений обов'язок судів першої інстанції ґрунтується на нормах пунктів 1 і 2 ч. 3 ст. 374 КПК України, відповідно до яких у мотивувальній частині вироку у разі визнання особи виправданою зазначаються мотиви, з яких суд відкидає докази обвинувачення, а у разі визнання особи винуватою – мотиви неврахування окремих доказів [216].

¹⁸ На необхідність удосконалення закріплених КПК України міжнародних стандартів формування належних доказів звернуло увагу 83% респондентів. При цьому 92% опитаних, які вказали на доцільність удосконалення КПК України у цій частині, пропонують закріпити обов'язок суду встановлювати належність доказів, які подаються стороною захисту або про отримання яких нею заявлено клопотання, а 90,2% – закріпити його обов'язок відмовляти стороні захисту в дослідженні доказів, які подаються нею, або в задоволенні клопотання про їх отримання (у разі встановлення неналежності таких доказів) з наведенням мотивів такої відмови (додаток Б).

¹⁹ Авторська редакція проектів цієї та інших норм, які містять пропозиції, спрямовані на вдосконалення КПК України з урахуванням міжнародних стандартів доказування, наведена в додатку А.

Суди апеляційної інстанції зобов'язані навести мотиви визнання доказів належними/неналежними у разі надання їм оцінки, що відрізняється від оцінки суду першої інстанції. Так, згідно з ч. 2 ст. 420 КПК України, по-перше, вирок суду апеляційної інстанції повинен відповідати загальним вимогам до вироків, а по-друге, у ньому зазначаються, у тому числі, мотиви ухваленого рішення [216], зокрема щодо визнання доказів належними/неналежними. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 419 КПК України, у мотивувальній частині ухвали суду апеляційної інстанції підлягають зазначенню мотиви визнання окремих доказів неналежними [216]. У цілому підхід вітчизняного законодавця до оцінки належності доказів, за якого мотиви визнання їх належними/неналежними підлягають викладенню в судових рішеннях, відповідає міжнародним стандартам доказування, які передбачають відображення національними судами оцінки доказів з точки зору їх належності та її мотивів в ухвалюваних судових рішеннях.

На відміну від судів першої та апеляційної інстанцій, ВС як суд касаційної інстанції не має права досліджувати докази, на що міститься пряма вказівка у ч. 1 ст. 433 КПК України [216]. Із урахуванням оцінки, наданої стверджуваним порушенням норм матеріального та процесуального права, ВС неодноразово констатував, що суд касаційної інстанції позбавлений процесуальної можливості надавати оцінку доводам касаційної скарги у частині оцінки доказів, належність яких було перевірено судом апеляційної інстанції [315; 332]. У зв'язку з цим, у разі залишення касаційної скарги без задоволення, а оскаржуваних судових рішень без зміни, ВС у переважній більшості випадків лише констатує правильність вирішення питання про належність доказів судами першої та апеляційної інстанцій [316; 347; 356; 398]. Водночас в окремих судових рішеннях ВС, звертаючи увагу на правильність оцінки доказів з точки зору їх належності, здійсненої судами першої та апеляційної інстанцій, додатково обґрунтовує їх позицію. Так, у постанові від 11.02.2020 р. у справі № 543/685/18 ВС вказує, що суд першої інстанції підставно не поклав в основу вироку показання свідків ОСОБА_7 та ОСОБА_8, оскільки ці свідки не бачили

обставин конфлікту між потерпілим та обвинуваченим (ОСОБА_7 вибігла з двору наприкінці конфлікту, а ОСОБА_8 розповіла про обставини конфлікту, про які дізналася зі слів обвинуваченого) [393]. У разі задоволення касаційної скарги, скасування судових рішень суду першої та апеляційної інстанцій і призначення нового розгляду в суді першої або апеляційної інстанції, ВС, за умови наведення в касаційній скарзі доводів стосовно неналежності доказів, дає вказівки судам першої або апеляційної інстанції щодо їх перевірки під час нового розгляду [397; 399], які, з огляду на норму ч. 2 ст. 439 КПК України, є обов'язковими для цього суду [216].

Підсумовуючи викладене, потрібно зазначити, що у вітчизняному кримінальному процесуальному законі знайшли пряме закріплення чотири міжнародні стандарти формування належних доказів: 1) оцінка доказів з точки зору їх належності є обов'язком національних судів; 2) забезпечення використання доказів для підтвердження достовірності чи недостовірності інших доказів; 3) покладення на сторону захисту тягаря доказування належності доказів, що подаються нею або про отримання яких нею заявлено клопотання, який уточнено шляхом покладення на сторону обвинувачення тягаря доказування належності доказів, що подаються нею; 4) відображення національними судами оцінки доказів з точки зору їх належності та її мотивів в ухвалюваних судових рішеннях.

Низка міжнародних стандартів формування належних доказів (з точки зору належності оцінці підлягають як наявні докази, так і докази, які подаються стороною захисту або про отримання яких заявлено клопотання; оцінюючи належність доказів, у тому числі тих, що подаються стороною захисту або про отримання яких стороною захисту заявлено клопотання, національні суди повинні з'ясувати їх значимість для встановлення фактів/обставин кримінального провадження; національні суди вправі відмовити стороні захисту в поданні доказів або задоволенні клопотання про їх отримання лише у разі визнання таких доказів неналежними) опосередковано закріплюється нормами кримінального процесуального закону та ґрунтується на них. Незалежно від

форми їх нормативного закріплення (прямої чи опосередкованої), всі наведені стандарти доказування широко використовуються в практиці вітчизняних судів.

Окремі міжнародні стандарти формування належних доказів (зокрема, відмова національних судів стороні захисту у поданні доказів або задоволенні клопотання про їх отримання без обґрунтування неналежності доказів призводить до обмеження права на захист, несумісного з гарантіями справедливого судового розгляду, закріпленими ст. 6 Конвенції) знайшли застосування виключно в судовій практиці.

3.2. Стандарти формування допустимих доказів

3.2.1. Система міжнародних стандартів формування допустимих доказів

Кримінальному процесу низки країн романо-германської правової системи притаманна категорія «допустимість доказів»²⁰, що використовується для позначення їх процесуальної властивості, встановлення якої вказує на отримання доказів у відповідності до вимог кримінальної процесуальної форми. У вітчизняному кримінальному процесуальному законі поняття допустимості доказів визначається шляхом закріплення поняття допустимих доказів і наведення правил їх допустимості, які значною мірою ґрунтуються на міжнародних стандартах доказування. У розвитку вітчизняної моделі допустимості доказів як їх процесуальної властивості вагому роль відіграють міжнародні стандарти формування допустимих доказів, напрацьовані в практиці

²⁰ У кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи для її позначення використовується термін «admissibility of evidences». Зокрема, в доктрині кримінального процесу США, з урахуванням змісту правила 402 Федеральних правил доказування США [792], допустимість доказів розглядається в тісному взаємозв'язку з їх належністю. Так, R.G. Klotzle зазначає, що загалом докази є допустимими, коли вони є належними до справи і використовуються для підтвердження або спростування спірного питання [807, р. 81]. Поряд з категорією «допустимість доказів», у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи використовується категорія «weight of evidences» («вага доказів»). Звертаючись до розмежування вказаних термінів, D.L. Faigman, J. Monahan та C. Slobogin вказують, що на суддів покладається обов'язок визначення того, чи є надані докази допустимими, і в разі визнання їх такими, присяжні повинні вирішити питання про їх вагу [791, р. 861]. Тобто питання про допустимість доказів вирішується суддею одноособово під час попереднього судового розгляду, який передуює переданню справи на розгляд журі, що запобігає ухваленню останнім рішення на основі недопустимих доказів. Поряд з цим, американські вчені оперують терміном «стандарти допустимості доказів». Так, R.G. Klotzle розглядає їх як формальні правила та розроблені судом процедури, що визначають, які докази підлягають дослідженню під час судового розгляду або іншого судового засідання [807, р. 81].

ЄСПЛ під час надання ним оцінки дотриманню національними органами положень статей 3, 6 і 8 Конвенції, які закріплюють заборону катування, право на справедливий судовий розгляд і право на повагу до приватного та сімейного життя, житла і таємниці листування.

Загальний підхід до оцінки доказів, за якого обов'язок її здійснення покладається саме на національні суди, сформований ЄСПЛ у контексті встановлення ним стверджуваних заявником порушень ст. 6 Конвенції. Як зазначає ЄСПЛ, згідно зі ст. 19 Конвенції завдання Суду полягає в забезпеченні дотримання зобов'язань, прийнятих на себе Договірними Державами за цією Конвенцією. Він не покликаний досліджувати фактичні і правові помилки, нібито допущені національними судами, якщо тільки – тією чи іншою мірою – вони не призводять до порушення прав і свобод, охоронюваних цією Конвенцією. Ст. 6 Конвенції гарантує право на справедливий судовий розгляд, але вона не встановлює будь-яких правил допустимості доказів як таких; це завдання внутрішнього права. Суд, таким чином, не може виключити принципово та *in abstracto* прийнятність такого роду незаконно отриманих доказів. Він повинен тільки оцінити, чи був судовий розгляд у цілому справедливим [749, §§ 45, 46], включаючи способи, за допомогою яких обвинувачення та захист отримали докази [637, § 68; 695, § 477].

При цьому ЄСПЛ виходить з двох критеріїв: 1) незаконності способу отримання доказів та її впливу на справедливість судового розгляду в цілому; 2) у разі допущення порушення іншого права, передбаченого Конвенцією, – його характеру. Як неодноразово вказував ЄСПЛ, вирішення Судом питання про те, чи є судовий розгляд у цілому, в тому числі способи отримання доказів, справедливим, включає в себе вивчення «незаконності» та, в разі порушення іншого права, гарантованого Конвенцією, характеру порушення [631, § 42; 686, § 95; 693, § 34]. На основі дослідження практики ЄСПЛ В.В. Тютюнник вказує, що предметом оцінки Судом доказу з точки зору «законності» способу його отримання є закріплені в законі підстави і порядок проведення процесуальної дії, спрямованої на отримання доказу, а також комплекс інших допоміжних

заходів, що здійснюється в рамках процедури проведення процесуальної дії, а критерієм оцінки доказу з точки зору «законності» способу його отримання є відповідність складових, що утворюють «механізм отримання доказів», правам і свободам, що охороняються Конвенцією [536, с. 86-87].

У доктрині кримінального процесу виокремленню сформованих у практиці ЄСПЛ стандартів формування допустимих доказів присвячена недостатня увага. Зокрема, до визначення їх системи звертається Л.П. Брич, яка на основі дослідження практики Суду виокремлює чотири стандарти допустимості доказів: 1) обов'язковість розгляду судом питання про допустимість доказів; 2) приналежність доказів до цієї конкретної справи; 3) недопустимість доказів, отриманих шляхом провокацій і підбурювання; або в результаті порушення права на мовчання та права не свідчити проти самого себе шляхом: примушування, застосування катування, жорстокості та приниження особи, порушення права на захист; 4) недопустимість доказів, отриманих шляхом порушення прав і свобод людини, гарантованих Конвенцією [25, с. 261-262]. Водночас такий підхід істотно обмежує систему напрацьованих ЄСПЛ стандартів формування допустимих доказів, що зумовлює необхідність звернення до дослідження його практики.

У практиці ЄСПЛ низка міжнародних стандартів формування допустимих доказів ґрунтується на ст. 3 Конвенції, відповідно до якої жодна людина не може зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження чи покарання [152]. Застосовуючи вказане положення, Суд зазначає, що ст. 3 Конвенції закріплює абсолютне право. Будучи абсолютним, воно не передбачає зважування інших інтересів проти нього, наприклад, серйозності злочину, що розслідується, або суспільного інтересу до ефективного кримінального переслідування, оскільки це може підірвати його абсолютний характер. На думку Суду, ні захист людського життя, ні забезпечення кримінального засудження не можуть бути отримані ціною, що поставить під загрозу захист абсолютного права не піддаватися жорстокому

поводженню, передбаченого ст. 3, оскільки це призведе до нехтування цими цінностями і дискредитації здійснення правосуддя [666, § 176].

Водночас, аналізуючи практику застосування ЄСПЛ ст. 3 Конвенції, потрібно звернути увагу на одночасне визнання ним відносного характеру вказаного положення. Як зазначає А.П. Бущенко, хоча ст. 3 сформульована як абсолютна заборона, ця «абсолютність» містить певний риторичний елемент. Поняття, які використовує ст. 3 Конвенції, за своєю природою є відносними. Конвенція забороняє не будь-яке насильство чи примус, не будь-яке втручання в тілесну або психологічну цілісність людини. Певні фізичні чи моральні страждання можуть складати невід'ємний елемент законних дій або викликатися необхідністю. Тому за певних обставин визначення, чи було в певному випадку погане поведження, іноді вимагає оцінки складної сукупності обставин... Не насильство як таке або інші види поведження, що створюють певні незручності або страждання, становлять погане поведження, а поведження, що має певні додаткові характеристики. Дві основні з них: неправомірність та непомірність. По-перше, має існувати законна мета певного виду поведження. По-друге, застосовані навіть із законною метою насильницькі заходи мають бути помірними з вимогами конкретної ситуації [29, с. 7-8].

Абсолютний характер ст. 3 Конвенції ЄСПЛ визнає у зв'язку із застосуванням до заявника катування. Звертаючись до визначення кола заходів, які охоплюються поняттям «катування», ЄСПЛ наголошує, що в ході визначення того, чи певна форма жорстокого поведження має кваліфікуватися як катування, потрібно брати до уваги розрізнення, що міститься в ст. 3, між цим поняттям та нелюдським або таким, що принижує людську гідність, поведженням. Вважається, що завданням Конвенції є те, щоб за допомогою такого розрізнення надати особливої ганебності умисному нелюдському поведженню, що спричиняє дуже тяжкі та жорстокі страждання. Окрім жорстокості поведження ознакою катування є також наявність мети такого поведження, як це встановлено в Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і

покарання. Так, ст. 1 цієї Конвенції визначає катування як умисне заподіяння сильного болю або страждання, щоб *inter alia* отримати відомості, покарати або залякати [472, §§ 49, 50].

З урахуванням конкретних обставин, ЄСПЛ визнає катуванням застосування актів насильства, жорстокості або інших форм поводження. Типовим прикладом встановлення факту застосування до заявника фізичного насильства, яке можна охарактеризувати як катування, є рішення ЄСПЛ від 19.07.2012 р. у справі «Алексахін проти України», в якому він вказує, що у цій справі національні суди встановили, що заявник зазнав тяжких тілесних ушкоджень, які загрожували його життю під час їх заподіяння. Жорстоке поводження полягало в застосуванні сльозогінного газу, ударі ногою та низці ударів. У результаті такого поводження заявник зазнав сильного болю та став інвалідом. Суд також зазначає, що немає доказів того, що поведінка заявника вимагала застосування сили, не кажучи вже про настільки жорстокі дії. За таких обставин це дуже жорстоке поводження беззаперечно було націлене на залякування та приниження заявника, і, можливо, сприяння отриманню зізнання, оскільки згідно з поясненнями Х. він вважав, що заявник брав участь у бійці, а отже, міг вчинити злочин. Ці елементи є достатніми для Суду, щоб дійти висновку про те, що заявника було піддано катуванню всупереч ст. 3 Конвенції [472, §§ 51-53]. При цьому, з метою забезпечення прав осіб, які тримаються під вартою, ЄСПЛ уточнює, що будь-яке застосування фізичної сили щодо особи, позбавленої свободи, якщо воно не було обумовлене суворою необхідністю внаслідок її власної поведінки, принижує людську гідність та в принципі є порушенням права, гарантованого ст. 3 Конвенції [471, § 47].

Із позиції ЄСПЛ, отримання доказів з порушенням закріпленої ст. 3 Конвенції заборони катування призводить до безумовного визнання їх недопустимими. У цьому контексті Суд наголошує на двох аспектах, перший з яких пов'язаний з отриманням доказів, а другий – з їх використанням у кримінальному провадженні. По-перше, такі докази не можуть бути отримані в результаті насильницьких дій або застосування жорстокості чи інших форм

поводження, які можна характеризувати як катування [674, § 63]. По-друге, викриваючий доказ, – у формі визнання або речового доказу, – отриманий у результаті актів насильства чи жорстокості або інших форм поведження, що можуть характеризуватися як катування, – ніколи не повинен розглядатися як доказ винуватості жертви, незалежно від його доказового значення [686, § 105].

Застосовуючи ст. 3 Конвенції, ЄСПЛ використовує поняття «мінімальний рівень жорстокості», досягнення якого є достатнім для того, щоб визнати застосований до заявника захід таким, що підпадає під його дію. Так, Суд наголошує, що жорстоке поведження має досягти мінімального рівня жорстокості, щоб підпадати під дію ст. 3 Конвенції. Оцінка цього мінімального рівня є відносною і залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість поведження, його фізичні та психічні наслідки, а в деяких випадках мають враховуватися також стать, вік і стан здоров'я потерпілого [471, § 47]. У разі встановлення ЄСПЛ мінімального рівня жорстокості застосованого до заявника акту насильства, він констатує порушення ст. 3 Конвенції, яке водночас не охоплюється поняттям катування. Так, у рішенні від 01.06.2010 р. у справі «Gäfgen v. Germany» Суд зазначає, що сторонами не оспорується те, що під час допиту того ранку детектив Е. за вказівкою заступника керівника поліції м. Франкфурт-на-Майні Д. погрожував заявнику нестерпним болем, якщо той не повідомить, де знаходиться Дж. Цю погрозу мав виконати без залишення жодних слідів спеціально навчений працівник поліції, який вже летів до відділу поліції на гелікоптері... Д. мав намір за необхідності втілити цю погрозу в життя за допомогою «сироватки правди», і заявника попередили про те, що її неодмінно виконають... Таким чином, Суд вважає, що реальні та безпосередні погрози на адресу заявника щодо продуманого та неминучого жорстокого поведження під час допиту повинні вважатися такими, що викликали у нього чималий страх, душевний біль і моральне страждання... Суд вважає, що той метод допиту, який був застосований в обставинах цієї справи, був достатньо серйозним, щоб становити нелюдське поведження, заборонене ст. 3, але він не

досягає рівня жорстокості, що межує з катуванням... Цей метод допиту становив нелюдське поводження, заборонене ст. 3 [666, §§ 94, 103, 108, 131].

У низці випадків, зумовлених наявністю законної мети поводження або співмірності застосованих заходів вимогам ситуації, ЄСПЛ констатує неможливість трактування цих заходів у контексті ст. 3 Конвенції або недосягнення під час їх застосування мінімального рівня жорстокості. Так, у рішенні від 24.09.1982 р. у справі «Herczegfalvy v. Austria», в якій заявник скаржився на порушення ст. 3 Конвенції внаслідок застосування до нього примусового психіатричного лікування (його ізолювали в окремій палаті та прикували наручниками до безпечного ліжка, насильно вводили їжу та нейролептики протягом декількох тижнів), Суд вказує, що позиція неповноцінності та безсилля, характерна для пацієнтів, поміщених до психіатричних лікарень, вимагає посиленої перевірки дотримання Конвенції. Хоча медичні органи повинні на основі визнаних правил медичної науки визначити терапевтичні методи, що застосовуватимуться за необхідності примусово, для збереження фізичного та психічного здоров'я пацієнтів, які абсолютно не здатні самотійно вирішити це, такі пацієнти все ж таки залишаються під захистом ст. 3 Конвенції, вимоги якої не допускають жодного відступу. Встановлені медичні засади визнаються, в принципі, визначальними у таких випадках; як загальне правило, захід, викликаний терапевтичною необхідністю, не може трактуватися як нелюдський або такий, що принижує гідність [675, § 82]. У рішенні про прийнятність заяви від 14.03.2000 р. у справі «Jager v. the Netherlands» ЄСПЛ зазначає, що до заявника під час допиту було застосовано методику «Zaanse verhoormethode». Суд вважає, що з психологічного боку ця методика є небажаною у зв'язку з кримінальним розслідуванням, оскільки є очевидно спрямованою на досягнення оптимального рівня комунікації через формування шляхом психічної симуляції атмосфери близькості між підозрюваним і слідчими... Суд не вважає встановленим той факт, що застосування цієї методики заподіяло заявнику такої міри психічного болю та страждань, які б відповідали нелюдському поводженню відповідно до

змісту ст. 3 Конвенції. Тому Суд не може визнати, що ця методика допиту або спосіб, в який її застосовано в цій справі, сягає того мінімального рівня жорстокості, за якого можливим було б застосування ст. 3 Конвенції [687, § 3].

У разі встановлення факту застосування національними органами у ході отримання показань насильства, яке досягло мінімального рівня жорстокості, але не може бути охарактеризоване як катування, ЄСПЛ зазначає, що він повинен визначити, які заходи потрібно вважати необхідними і достатніми у кримінальному провадженні щодо доказів, отриманих внаслідок порушення ст. 3, щоб забезпечити ефективний захист прав, гарантованих ст. 6. Як встановлено в його судовій практиці, використання таких доказів викликає серйозні питання щодо справедливості провадження у справі. Справді, в контексті ст. 6 допуск доказів, отриманих за допомогою поведінки, абсолютно забороненої ст. 3, може бути стимулом для правозастосовувачів використовувати такі методи, незважаючи на цю абсолютну заборону. Таким чином, репресія та ефективний захист осіб від використання методів розслідування, що порушують ст. 3, можуть, як правило, також вимагати виключення в судовому розгляді доказів, отриманих у результаті будь-якого порушення ст. 3, хоча ці докази є більш віддаленими від порушення ст. 3, ніж докази, негайно вилучені внаслідок порушення цієї статті. В іншому випадку судовий розгляд у цілому вважається несправедливим. Однак Суд вважає, що як справедливість кримінального судового розгляду, так і ефективний захист абсолютної заборони згідно зі ст. 3 у цьому контексті поставлені під сумнів лише у тому випадку, якщо було доведено, що порушення ст. 3 мало вплив на результати провадження проти обвинуваченого, тобто вплинуло на його засудження [666, § 178].

Надаючи оцінку стверджуваному заявником порушенню ст. 3 Конвенції, ЄСПЛ, за загальним правилом, застосовує стандарт доказування «поза розумним сумнівом» з покладенням тягара доказування на національні органи. Так, Суд зазначає, що оцінюючи докази, він зазвичай керується критерієм доведеності «поза розумним сумнівом». Проте така доведеність може впливати

із сукупності достатньо вагомих, чітких і узгоджених між собою ознак чи подібних неспростованих презумпцій факту. Коли вся чи значна частина інформації про події, про які йдеться, відома виключно органам влади – як це має місце у справі щодо ув'язнених осіб, які перебувають під контролем органів влади, – і коли у таких осіб під час їхнього ув'язнення з'являються тілесні ушкодження, це породжує відповідні обґрунтовані презумпції факту. При цьому тягар доведення можна вважати покладеним на органи влади, адже саме вони мають надати достатні та переконливі пояснення [480, § 48].

Із позиції ЄСПЛ, покладення на національні органи тягара доказування зумовлене двома чинниками. По-перше, як вказує Суд, потерпілому дуже важко обґрунтувати твердження про жорстоке поводження, якщо він або вона були ізольовані від зовнішнього світу, не маючи при цьому доступу до лікарів, юристів, родини і друзів, які б могли надати підтримку та зібрати необхідні докази [478, § 303]. По-друге, саме національні органи зобов'язані забезпечити ефективне розслідування поданої їм заявником скарги стосовно жорстокого поводження з ним. Так, ЄСПЛ зазначає, що ст. 3 Конвенції вимагає від органів влади проведення ефективного розслідування стверджуваного жорстокого поводження, навіть якщо таке поводження мало місце з боку приватних осіб. Згідно з мінімальними критеріями ефективності, які Суд визначив у своїй практиці, таке розслідування має бути незалежним, безстороннім і підлягати громадському контролю, а компетентні органи повинні діяти зі зразковою ретельністю та оперативністю [488, § 35].

При цьому ЄСПЛ зазначає, що процесуальні вимоги ст. 3 Конвенції не обмежуються етапом досудового розслідування, коли, як у цій справі, розслідування веде до розгляду справи у національних судах. Проведення в цілому, включаючи етап судового розгляду, має відповідати вимогам щодо заборони певного поводження, закріпленим у ст. 3 Конвенції. Це означає, що національні суди у жодному разі не повинні допускати, щоб заподіяння фізичних або психічних страждань лишалося непокараним. Це є надзвичайно важливим для підтримання громадської впевненості в дотриманні принципу

верховенства права та попередженні будь-яких ознак змови або поблажливості до незаконних дій [472, § 56].

Разом з тим, стверджуване заявником порушення ст. 3 не може бути голослівним і повинно підтверджуватися відповідними доказами, на що звертається увага ЄСПЛ [487, § 53]. За відсутності доказів Суд констатує факт дотримання національними органами ст. 3 Конвенції. Так, з урахуванням обставин справи, пов'язаних з доводами заявника про застосування до нього фізичного насильства, ЄСПЛ вказує, що стверджуваний ним факт побиття 29.12.2006 р. не підтверджується жодними доказами. Лікування заявника у зв'язку з нирковою інфекцією та радикулітом після його звільнення 05.01.2007 р. не підтверджує скарги на побиття. Варто зазначити, що з 02.01.2007 р. і надалі заявник спілкувався зі своїм захисником, але немає жодного документа, який би свідчив про те, що вони зверталися з клопотаннями про проведення медичного обстеження заявника. Після його звільнення заявник мав безперешкодний доступ до лікарів, які не виявили у нього жодних тілесних ушкоджень... За цих підстав Суд не встановлює порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку зі стверджуваним жорстоким поведінням 29.12.2006 р. [471, §§ 50, 53].

У разі констатації порушення ст. 3 Конвенції, ЄСПЛ звертається до встановлення правильності наданої національними судами оцінки з точки зору допустимості доказам, отриманим на підставі доказу, визнаного недопустимим. За загальним правилом, у цих ситуаціях Суд застосовує розроблене у доктрині кримінального процесу країн англосаксонської правової системи на основі судової практики правило «плодів отруєного дерева»²¹ («doctrine of the «fruit of the poisonous tree»») [185, с. 209-210; 201, с. 144]. Так, до його використання ЄСПЛ звертається в рішеннях у низці справ, відповідачем в яких була Україна [473; 485; 499; 501].

²¹ На основі дослідження термінології, яка використовується в доктрині кримінального процесу та судовій практиці для позначення положення щодо «плодів отруєного дерева», С.О. Ковальчук вказує, що аналіз значення понять «доктрина», «концепція», «правило» і «теорія» в сучасній українській мові та місця положення щодо «плодів отруєного дерева» в системі положень, які визначають порядок оцінки доказів за критерієм допустимості, дозволяє стверджувати, що воно є правилом [142, с. 340]. Поділяючи цю позицію, потрібно вказати на доцільність використання для позначення наведеного положення терміну «правило плодів отруєного дерева».

Аналізуючи практику ЄСПЛ у частині застосування правила «плодів отруєного дерева», О.Г. Яновська зазначає, що воно передбачає оцінку не лише кожного засобу доказування автономно, а й всього ланцюга безпосередньо пов'язаних між собою доказів, з яких одні впливають з інших та є похідними від них. Критерієм віднесення доказів до «плодів отруєного дерева» є наявність достатніх підстав вважати, що відповідні відомості не були б отримані за відсутності інформації, одержаної незаконним шляхом [609, с. 215]. Так, у рішенні від 30.04.2015 р. у справі «Яременко проти України (№ 2)» ЄСПЛ повторює свої основні висновки з рішення у справі «Яременко проти України», а саме що попередні рішення, якими заявника було засуджено за двома епізодами умисних вбивств ґрунтувалися на доказовій базі, отриманій у порушення права заявника на мовчання та його права на захист, а також за відсутності належного розслідування його тверджень про те, що його визнавальні показання було отримано в незаконний спосіб. Ці висновки стосувалися не тільки первинного допиту заявника за відсутності захисника, під час якого він зізнався у вчиненні злочину 1998 року, але й також його наступних схожих визнавальних показань, наданих під час відтворення обстановки і обставин події та подальших допитів... На підставі наведеного Суд доходить висновку, що нове рішення, ухвалене у справі заявника переважною мірою знову ґрунтувалося на тих самих доказах, отриманих у порушення процесуальних прав заявника, та при цьому існували серйозні твердження, які органи влади так і не спростували, що усі визнавальні показання було отримано під примусом, а отже вони були «плодом отруйного дерева» [501, §§ 65, 66].

Водночас, як вказує С.О. Ковальчук, у судовій практиці ЄСПЛ правилу «плодів отруєного дерева» не завжди надається абсолютного значення [142, с. 343]. Прикладом цього є рішення ЄСПЛ від 01.06.2010 р. у справі «Gäfgen v. Germany», в якому він вказує, що констатує відсутність порушення пунктів 1 і 3 ст. 6 Конвенції, Палата вважає, що регіональний суд виключив використання під час судового розгляду всіх досудових заяв, зроблених заявником органам розслідування внаслідок безперервного застосування

заборонених методів допиту в досудовому провадженні. Проте національний суд використовував деякі докази, одержані як непрямий результат заяв, отриманих від заявника. Палата вважає, що існує сильна презумпція того, що використання доказів, отриманих як плід визнання внаслідок застосування заходів, що суперечать ст. 3 Конвенції, робить судовий розгляд у цілому несправедливим так само, як і використання отриманого зізнання. Однак за конкретних обставин справи саме нове зізнання заявника під час судового засідання було основою для його засудження. Інші докази, включаючи оскаржувані речові докази, мали лише допоміжний характер і на них покладалися лише для підтвердження правдивості цього зізнання. Здійснивши аналіз обставин справи і погоджуючись з висновками Палати, Суд дійшов висновку, що оспорювані речові докази не були необхідними і не використовувалися для доведення вини заявника. Водночас у причинно-наслідковому ланцюгу, який веде від заборонених методів розслідування до засудження заявника, стосовно оскаржуваних речових доказів відбувся розрив. Проте у конкретних обставинах справи заявника невиключення оскаржених речових доказів, отриманих на основі його заяв, здійснених внаслідок нелюдського поводження, не впливало на засудження заявника. Оскільки право заявника на захист і його право не свідчити проти себе так само було дотримано, судовий розгляд у цілому повинен вважатися справедливим [666, §§ 147, 169-191].

У судовій практиці США напрацьовано низку винятків з правила «плодів отруєного дерева», до числа яких О.В. Капліна відносить правила «незалежного джерела», «очищеного від бруду», «нешкідливої помилки» та «неминучого виявлення» [130, с. 94]. Поряд з цим, О.М. Дроздов і С.О. Шульгін до числа винятків з правила «плодів отруєного дерева» відносять правило професійного імунітету [103]. Окремі з наведених винятків привернули істотну увагу вчених і практиків у зв'язку з посиланням ЄСПЛ у рішенні від 22.05.2018 р. у справі «Svetina v. Slovenia» на правило «неминучого виявлення» («inevitable discovery doctrine»). У цьому рішенні Суд вказує, що суть скарги заявника полягає в незгоді з правовою оцінкою національних судів щодо допустимості доказів, яка

в основному ґрунтується на думці, що докази, які отримані в ході незаконного огляду або обшуку, але були б неминуче виявлені навіть за відсутності такого огляду, можуть бути допущені до кримінальної справи. Проте ця незгода стосується питання тлумачення національного законодавства, яке, передусім, має вирішуватися національними судами. Відповідно, Суд не робить жодного висновку щодо відповідності доктрини «неминучого виявлення» вимогам Конвенції [762, § 49].

Висловлюючи незгоду з правилом «неминучого виявлення», на яку посилаються національні суди Словенії в цій справі, суддя Pinto de Albuquerque у співпадаючій думці до рішення вказує, що більшість вирішила не робити жодного висновку про сумісність цієї доктрини з Конвенцією. Проте ЄСПЛ мав би скористатися цією можливістю та констатувати, що правило «неминучого виявлення» є несумісним з Конвенцією та практикою Суду. У принципі, засудження не повинно ґрунтуватися на доказах, отриманих за допомогою незаконних засобів, зокрема засобів, які порушують конвенційні права, як у цій справі. Допущення як незаконних первинних доказів, так і сумнівних похідних доказів не може бути обґрунтовано лише припущенням того, що вони неминуче були б виявлені. У справі «Gäfgen v. Germany» Суд навів єдино можливі винятки з правила виключення доказів, застосовні відповідно до Конвенції. З однієї сторони, Суд визнав докази, які були «забезпечені незалежно» від незаконно отриманих доказів. З іншої сторони, Суд стверджував, що допускається прийняття доказів, якщо «стався розрив причинно-наслідкового ланцюга, що веде від заборонених методів розслідування до засудження заявника». Ці ситуації відповідають тому, що в американській доктрині називають винятками «незалежного джерела» («independent source») та «очищеного від бруду» («purged taint»). Цей стан практики Суду повинен зберігатися, і жодних нових винятків до правила виключення не потрібно додавати [781].

Можливість застосування правила «неминучого виявлення» зазнала критики й у вітчизняній доктрині кримінального процесу. Так, О.В. Бабаєва,

М.О. Меркулов та О.Г. Шилов вказують, що доктрина неминучого виявлення викликає багато питань стосовно відповідності її конвенційним гарантіям і здатності зберегти за допомогою її застосування реалізацію права на справедливий суд [597, с. 69-70].

Поряд зі ст. 3 Конвенції, значна частина міжнародних стандартів формування допустимих доказів ґрунтується на закріпленому ст. 6 Конвенції праві на справедливий судовий розгляд. Надаючи оцінку стверджуваному заявником порушенню національними судами вимог вказаної статті, ЄСПЛ звертається до встановлення допустимості доказів у двох випадках: 1) у контексті дотримання низки мінімальних гарантій прав обвинуваченого, які закріплені в ст. 6 Конвенції або ґрунтуються на ній; 2) у контексті дотримання передбаченого нормами національного законодавства процесуального порядку отримання доказу, який є ключовим у конкретній справі.

Перша група випадків передбачає звернення ЄСПЛ до мінімальних гарантій прав обвинуваченого, які визначаються ним як часткові випадки права на справедливий судовий розгляд, закріпленого в п. 1 ст. 6 Конвенції [688, § 50]. Такими гарантіями є право обвинуваченого мовчати і не свідчити проти себе, право допитувати свідків, що свідчать проти нього, або вимагати їх допиту та право ознайомитися з доказами сторони обвинувачення.

Право обвинуваченого мовчати і не свідчити проти себе положеннями ст. 6 Конвенції прямо не закріплене та є вагомим надбанням практики ЄСПЛ. Так, стосовно використання доказів, здобутих з порушенням права затриманого на мовчання та права не свідчити проти себе, Суд наголошує, що це – загальновизнані міжнародні стандарти, які є основними складниками поняття справедливого судового розгляду за ст. 6 Конвенції. Встановлення таких стандартів пояснюється, зокрема, необхідністю захисту обвинуваченого від неправомірного тиску з боку органів влади, що дає змогу уникати помилок при здійсненні правосуддя та реалізації цілей ст. 6 Конвенції. Право не свідчити проти себе вимагає, зокрема, від сторони обвинувачення у кримінальній справі не допускати – при спробах доведення своєї версії проти обвинуваченого –

використання доказів, здобутих за допомогою методів примусу чи тиску всупереч волі обвинуваченого [498, § 55]. При цьому право мовчати і не свідчити проти себе Судом поширюється на отримання від обвинуваченого не лише показань, але й документів [665, § 44] і речових доказів [686, §§ 110, 111].

Використання національними органами показань особи, яка в подальшому була визнана обвинуваченим, призводить до констатації ЄСПЛ недотримання п. 1 ст. 6 Конвенції внаслідок порушення права мовчати і не свідчити проти себе. Так, Суд вказує, що показання, здобуті Управлінням боротьби з шахрайством в особливо великих розмірах із застосуванням його примусових повноважень, не можна зазвичай пізніше наводити як докази під час суду над особою, яка надала ці показання. Більше того, той факт, що заявник надав показання до висунення йому обвинувачення, не заважає визнати їх використання під час подальшого кримінального провадження таким, що це право порушує... Різноманітні процесуальні гарантії не можуть забезпечити захист у цій справі, оскільки вони не завадили використанню таких показань у подальшому розгляді кримінальної справи. Відповідно, в цій справі було порушено право особи не свідчити проти себе [747, §§ 74-76]. Аналогічного висновку ЄСПЛ доходить у разі застосування національними судами до особи заходів процесуального примусу у зв'язку з її неявкою за викликом слідчого для проведення повторного допиту щодо обставин справи, за якими раніше її було допитано як свідка та в подальшому пред'явлено обвинувачення. Так, Суд доходить висновку, що виклик заявника на допит до слідчих з розслідування фінансових злочинів, під час якого він був би змушений надавати відповіді на запитання, пов'язані з подіями, щодо яких йому вже висунуто обвинувачення, порушує його право не свідчити проти себе [755, § 41].

У разі, якщо докази отримані національними органами з порушенням права обвинуваченого мовчати і не свідчити проти себе та його права на захист, ЄСПЛ вказує на порушення п. 1 і підпункту «с» п. 3 ст. 6 Конвенції. Так, Суд зазначає, що національні суди визнали наявність порушення процесуальних прав заявника на першому етапі розслідування, зокрема його права на захист.

Проте, незважаючи на визнання такого порушення, вирішальними доказами при ухваленні обвинувального вироку у справі заявника стали його зізнавальні показання, отримані за відсутності захисника та за обставин, які дають підстави підозрювати, що і заявлена ним на самому початку відмова від юридичної допомоги захисника, і його зізнавальні показання були здобуті всупереч його волі. Отже, у зв'язку з цим мало місце порушення п. 1 і підпункту «с» п. 3 ст. 6 Конвенції [486, §§ 37, 38].

У разі отримання національними органами доказів від обвинуваченого з порушенням права мовчати і не свідчити проти себе та із застосуванням у ході їх одержання насильства, яке можна охарактеризувати як катування, ЄСПЛ констатує порушення ст. 3 і п. 1 ст. 6 Конвенції. Так, Суд вказує, що примус заявника до блювоти з метою вилучення наркотиків є істотним втручанням у його право на фізичну та психічну недоторканність. Заявника знерухомили четверо працівників поліції, ввели через ніс трубку, за допомогою якої ввели йому хімічні речовини з тим, щоб викликати патологічну реакцію в організмі та вивільнити докази. Таке поводження розцінюється як нелюдське і таке, що принижує гідність особи, що, відповідно, становить порушення ст. 3 Конвенції... Суд також визнає, що використання у справі заявника доказів, отриманих за допомогою примусового застосування до нього блювотних засобів, порушує його право не свідчити проти себе, і, таким чином, констатує несправедливість судового процесу в цілому. Відповідно, мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції [686, §§ 118, 122, 123].

Право обвинуваченого допитувати свідків, що свідчать проти нього, або вимагати їх допиту прямо закріплене підпунктом «d» п. 3 ст. 6 Конвенції [152]. Аналізуючи зазначене положення, ЄСПЛ вказує, що всі докази, як правило, повинні подаватися під час публічного розгляду в присутності підсудного для забезпечення змагальності дебатів. З цього правила існують винятки, але вони не можуть порушувати права захисту [473, § 44]. Основні винятки з права на перехресний допит у практиці Суду сформовані у зв'язку з використанням національними судами показань відсутніх свідків, показань зі слів інших осіб і

показань анонімних свідків, дослідження яких під час судового розгляду та використання в ході ухвалення судових рішень переважною мірою стосуються достовірності цих доказів²².

Надаючи оцінку стверджуваному заявником порушенню права на перехресний допит, ЄСПЛ звертається до положень п. 1 та підпункту «d» п. 3 ст. 6 Конвенції та, в разі його встановлення констатує порушення права на захист і права на справедливий судовий розгляд. При цьому до допустимості показань учасників кримінального провадження, отриманих під час перехресного допиту, Суд звертається в разі порушення національними судами закріпленого національним законодавством процесуального порядку його проведення. Так, з урахуванням обставин справи, ЄСПЛ зазначає, що внаслідок відмови пана К. (викликаного до суду як свідка у справі щодо заявника – Г.К.), за підтримки головуючого судді, відповідати на окремі запитання щодо обставин вчинення інкримінованих заявнику злочинів, а також внаслідок накладеної головуючим суддею заборони ставити запитання пану К. стосовно обставин, які могли б поставити під сумнів достовірність його показань, право заявника на захист було обмежене в обсязі, несумісному з наданими п. 1 і підпункту «d» п. 3 ст. 6 Конвенції гарантіями. За таких обставин неможливо стверджувати, що стосовно заявника було проведено справедливий судовий розгляд [734, §§ 212, 213].

Крім того, ЄСПЛ вказує на порушення права на захист і права на справедливий судовий розгляд у разі надання заявником згоди на перегляд відеозапису показань свідка, що позбавило його можливості реалізувати право на перехресний допит. Так, Суд наголошує, що лише через згоду на перегляд відеозапису показань А. заявник не може вважатися таким, що з власної волі в словесній або мовчазній формі відмовився від свого права ставити запитання. Навпаки, заявник послідовно стверджував, що провадження здійснювалося з

²² У практиці ЄСПЛ можливість використання національними судами показань відсутніх свідків, показань зі слів інших осіб і показань анонімних свідків пов'язується з необхідністю забезпечення їх достовірності. З огляду на це, дослідження міжнародних стандартів формування цих доказів здійснюватиметься в п. 3.3.1 у контексті розкриття гарантій забезпечення їх достовірності у кримінальному провадженні.

порушеннями, оскільки йому не було надано такої можливості, і він просив суди взяти до уваги цю обставину під час оцінки допустимості доказів... Суд встановив, що заявник не відмовлявся від права оскаржувати показання А., ставлячи йому запитання. Звідси випливає, що було порушено п. 1 ст. 6, взятий у сукупності з підпунктом «d» п. 3 ст. 6 Конвенції [626, §§ 74, 75].

Водночас ЄСПЛ не визнає порушення права на захист і права на справедливий судовий розгляд у разі, якщо заявник реалізував право на перехресний допит на більш пізніх стадіях кримінального провадження, будучи позбавленим можливості допитати свідків обвинувачення на більш ранніх його стадіях. Так, Суд зазначає, що заявник отримав можливість поставити запитання П. у відкритому засіданні під час розгляду справи Національним судом та оскаржити його письмові показання. З огляду на обставини справи, Суд вважає, що той факт, що заявник не міг поставити запитання П. на більш ранній стадії провадження, не порушує його право на захист і не позбавляє його права на справедливий суд [731, § 3].

Із позиції ЄСПЛ, порушення права на захист і права на справедливий судовий розгляд відсутнє також у разі, якщо заявник, подаючи клопотання про повторний перехресний допит свідків обвинувачення, не обґрунтував необхідність його проведення. Так, з урахуванням обставин справи, Суд зазначає, що заявник чітко не вказав, чому був необхідним повторний допит свідків, а також чому захист не міг поставити їм необхідні запитання в ході першого допиту. За таких обставин Суд вважає, що відмова суду від їх виклику в судове засідання не є довільною. Таким чином, Суд доходить висновку, що в даному відношенні порушення п. 1 та підпункту «d» п. 3 ст. 6 Конвенції не було [713, § 122].

Окрім того, ЄСПЛ у контексті надання оцінки дотриманню ст. 6 Конвенції звертається до встановлення законності/незаконності доказів, отриманих у результаті провокації злочину, та в разі визнання факту її застосування працівниками правоохоронних органів констатує порушення п. 1 вказаної статті. Із позиції ЄСПЛ, хоча використання негласних агентів може допускатися

за наявності чітких обмежень і гарантій, проте використання доказів, отриманих внаслідок підбурювання поліції, не може виправдатися суспільним інтересом, оскільки це із самого початку може загрожувати обвинуваченому бути остаточно позбавленим справедливого судового розгляду. Поліцейське підбурювання відбувається, коли задіяні співробітники правоохоронних органів або особи, які діють за їх вказівками, не обмежуються пасивним розслідуванням злочинної діяльності, але з метою встановлення правопорушення, тобто отримання доказів і порушення кримінального переслідування, здійснюють такий вплив на цього суб'єкта, що схиляє його до правопорушення, яке інакше не було б вчинене [739, §§ 54, 55]. Досліджуючи практику ЄСПЛ, О.М. Дроздов обґрунтовано виокремлює два фактори, які підлягають врахуванню в ході визначення того, чи обмежилися прокурор і співробітники правоохоронних органів переважно пасивним встановленням обставин можливого вчинення злочину: 1) наявність дійсних та об'єктивних підстав для проведення відповідних заходів та 2) роль агента і співробітників правоохоронних органів у вчиненні злочину [102, с. 42].

Поряд з наведеними правами, у ході здійснення кримінального провадження заявнику національними органами повинна бути забезпечена можливість ознайомитися з доказами сторони обвинувачення. Як вказує Суд, вимога справедливості відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції вимагає, щоб обвинувачення розкрило захисту всі докази на користь обвинуваченого чи проти нього [659, § 36]. При цьому Суд зазначає відносний характер права обвинуваченого на ознайомлення з доказами сторони обвинувачення, з огляду на існування низки виключень з нього, та необхідність його врівноваження за допомогою судової процедури. Так, ЄСПЛ наголошує, що право на розкриття відповідних доказів не є абсолютним. У ході будь-якого кримінального розгляду можуть мати місце протилежні інтереси, наприклад, інтереси національної безпеки, необхідність захисту свідків від можливого переслідування або збереження секретності поліцейських методів розслідування злочинів, які повинні бути покладені на ваги проти прав обвинуваченого... У деяких

випадках може бути необхідним не розкривати окремі докази перед стороною захисту з метою захисту основних прав іншої особи або для захисту публічних інтересів. Проте згідно з п. 1 ст. 6 Конвенції допустимими є тільки такі обмежуючі права захисту заходи, які є суворо необхідними... Більше того, для забезпечення справедливого розгляду у справі обвинуваченого будь-які труднощі, з якими зіткнеться захист у зв'язку з обмеженням його прав, повинні бути ефективно врівноважені процедурами, яких дотримуватимуться представники судової влади [688, §§ 51, 52].

Відмова національних органів у відкритті матеріалів кримінального провадження за відсутності врівноважуючих факторів призводить до порушення права на захист, але береться ЄСПЛ до уваги під час оцінки справедливості судового розгляду в цілому. На це Суд звертає увагу в контексті відкриття стороні захисту секретних матеріалів кримінального провадження. Так, ЄСПЛ зазначає, що військовий суд відмовився розкрити матеріали, які стосуються дозволу на прослуховування, оскільки вони пов'язані з ОРД поліції... Суд вважає, що обмеження переслідує законну мету. Організація кримінального провадження таким чином, щоб захистити інформацію про деталі таємних поліцейських операцій, заслуговує уваги для цілей ст. 6 Конвенції... За таких обставин національний суд користувався широким розсудом у прийнятті рішення стосовно клопотання про розкриття, поданого стороною захисту... Водночас Суд дійшов висновку, що рішення про відмову в розкритті матеріалів, які стосуються спостереження, не супроводжувалося відповідними процедурними гарантіями, і, крім того, не було достатньо обґрунтованим. Суд врахує цей аспект справи під час аналізу справедливості судового розгляду в цілому [714, §§ 201-209].

Друга група включає в себе окремі випадки, за яких ЄСПЛ прямо вказує на недопустимість ключових доказів, внаслідок чого констатує несправедливість судового розгляду у цілому. Оскільки Суд, за загальним правилом, не звертається до оцінки доказів, отриманих національними судами, такі справи у його практиці є поодинокими. Як зазначає С.О. Ковальчук,

оцінюючи речові докази з точки зору їх допустимості, ЄСПЛ в окремих справах прямо вказує на неможливість використання речових доказів, отриманих за обставин, які свідчать про їх очевидну недопустимість [142, с. 553].

У своїй практиці ЄСПЛ встановив порушення п. 1 ст. 6 Конвенції внаслідок використання національними судами речового доказу, отриманого за обставин, які не можуть усунути всі сумніви у його надійності та вплинули на його якість. Так, у рішенні від 25.02.2010 р. у справі «Lisica v. Croatia» Суд зазначає, що транспортний засіб першого заявника (автомобіль BMW – Г.К.) був обшуканий поліцією 24.05.2000 р. відповідно до ордеру на обшук, виданого компетентним слідчим суддею. Інший обшук цього транспортного засобу був проведений 27.05.2000 р. також поліцією та на підставі ордеру на обшук, виданого компетентним слідчим суддею, і під час другого обшуку був виявлений пластиковий елемент замка транспортного засобу моделі Golf II (автомобіль такої моделі використовувався під час вчинення нападу на інкасаторський автомобіль, за фактом вчинення якого поліцією здійснювалося розслідування – Г.К.). Цей елемент згодом був використаний як доказ у кримінальній справі стосовно заявників. Тим не менше, Суд також з'ясував, що між обшуками, проведеними 24.05 і 27.05.2000 р., співробітники поліції Департаменту поліції Задару, де знаходився автомобіль, відкрили його для подальшого обшуку без будь-якого ордеру на обшук і за відсутності заявників або їх законних представників. Заявники не стверджують, що проведений 27.05.2000 р. обшук, під час якого оскаржуваний доказ знайдений в автомобілі, був незаконним як такий, але вказують, що виявлений доказ був підкинутий співробітниками поліції, коли вони відкривали автомобіль між 24.05 та 27.05.2000 р., і, отже, він мав бути виключений з кримінальної справи і не міг слугувати підставою для їх засудження... Таким чином, на думку Суду, обставини обшуків автомобіля BMW не можуть усунути всі сумніви у надійності результатів обшуку, проведеного 27.05.2000 р. ... Суд підкреслює, що за певних обставин, наприклад, коли особи винуватих невідомі або коли будь-яка затримка в забезпеченні доказів може призвести до їх втрати, поліція

чи інші компетентні органи повинні проводити обшуки або інші дії, спрямовані на забезпечення доказів без присутності обвинувачених... Таким чином, не було жодних підстав проводити обшуки за відсутності заявників або їх адвокатів чи, принаймні, деяких нейтральних свідків... Суд підкреслює, що цей доказ (пластиковий елемент замка – Г.К.) встановлює прямі зв'язки з автомобілем першого заявника та автомобілем Golf II, який використовувався грабіжниками, а всі інші докази були непрямими. Тим не менше, обставини, за яких він був отриманий, не можуть усунути всі сумніви у його надійності та вплинули на якість доказів [702, §§ 50-60].

Поряд з цим, аналогічне порушення було констатоване ЄСПЛ у результаті використання національними судами як доказу протоколу пред'явлення для впізнання, отриманого внаслідок істотного порушення прав підозрюваного. Так, у рішенні від 20.04.2010 р. у справі «Laska and Lika v. Albania» Суд зазначає, що показання очевидців під час впізнання були основним доказом сторони обвинувачення у справі проти заявників... Заявників і пана Б.Л. змусили одягнути на пред'явленні для впізнання біло-блакитні маски, аналогічні тим, які були на учасниках злочину. На двох інших учасниках впізнання були чорні маски, які різко контрастували з біло-блакитними масками на заявниках і пана Б.Л., яких обвинувачували у вчиненні злочину... На думку Суду, свідків на впізнанні відверто спонукали до того, щоб вони вказали на обох заявників як на осіб, винних у вчиненні злочину. Крім того, впізнання відбувалося за відсутності адвокатів заявників. У матеріалах справи відсутні дані, чи заявники явно надали добровільну відмову від права на юридичну допомогу на час впізнання, чи на це була їх мовчазна згода... Суд зазначає, що не отримав пояснення причин відмови у задоволенні клопотання заявників про те, щоб маски, які використовувалися під час впізнання, були пред'явлені в суді... Суд відмовив їм у можливості відновити свої права у зв'язку з порушеннями, що мали місце під час впізнання. Суд констатує, що дане провадження не відповідало вимогам справедливого судового розгляду [699, §§ 64-72].

Поряд зі стандартами формування допустимих доказів, які впливають зі статей 3 і 6 Конвенції, низка досліджуваних стандартів доказування ґрунтується на ст. 8 цієї Конвенції, відповідно до п. 1 якої кожна людина має право на повагу до її особистого та сімейного життя, житла²³ і таємниці листування [152]. З огляду на фундаментальну значимість цього права, воно підлягає реалізації та забезпеченню в широкій сфері правовідносин, у тому числі пов'язаних зі здійсненням кримінального провадження. Зокрема, до оцінки дотримання національними органами цього права ЄСПЛ звертається під час аналізу стверджуваних заявником його порушень у ході проведення обшуку, спостереження за особою, прослуховування її розмов тощо.

Конвенція припускає можливість обмеження права особи на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування, у тому числі під час кримінального провадження, з урахуванням закріплених п. 2 ст. 8 Конвенції гарантій такого обмеження. Із позиції конвенційних положень, національні органи, здійснюючи кримінальне провадження, можуть втручатися в реалізацію вказаного права шляхом застосування обмежень, які: 1) відповідають закону; 2) є необхідними у демократичному суспільстві; 3) здійснюються з метою, вказаною в п. 2 ст. 8 Конвенції: в інтересах національної та громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням і злочинам, для захисту здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших людей [152]. Коментуючи ст. 8 Конвенції, вчені зазначають, що вимоги здійснення заходу, спрямованого на обмеження вказаного права, згідно із законом і його необхідності в демократичному суспільстві повинні виконуватися сукупно, а здійснюваний захід має переслідувати лише ту мету, яка згадана в п. 2 ст. 8 Конвенції [9, с. 90]. Наведений підхід до обмеження права особи на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці

²³ Використане у ст. 8 Конвенції поняття «житло» в практиці ЄСПЛ отримало автономне тлумачення. У цілому Суд зазначає, що житлом, зазвичай, є місце, фізично визначена територія, де відбувається приватне та сімейне життя [653, § 21]. При цьому поняттям «житло» ЄСПЛ охоплює зареєстровані офіси компанії, власником яких є приватна особа, та зареєстровані офіси юридичної особи, філії та інші приміщення, де здійснюється підприємницька діяльність [644, § 31], у тому числі приміщення в яких адвокатами здійснюється професійна діяльність [669, § 53].

листування ЄСПЛ використовує, зокрема, в рішенні від 02.11.2006 р. у справі «Волохи проти України», в якому вказує, що таке втручання не порушує ст. 8, якщо воно здійснюється «згідно із законом», переслідує законну мету відповідно до п. 2 та якщо воно є необхідним у демократичному суспільстві задля досягнення цієї мети [476, § 44].

Вимога відповідності закону заходу, який обмежує право особи на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування, ґрунтується на положенні п. 2 ст. 8 Конвенції в частині, що допускає втручання в нього «згідно із законом». Як вказує Суд, словосполучення «згідно із законом» вимагає, по-перше, щоб оспорюваний захід мав деякі підстави у національному законодавстві, та по-друге, воно стосується якості розглядуваного законодавства [669, § 56]. Таким чином, з позиції ЄСПЛ, вказана вимога характеризується трьома аспектами.

По-перше, втручання в право особи на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування повинно відбуватися з чітким дотриманням вимог національного законодавства. У разі дотримання його норм Суд визнає втручання у вказане право здійсненим у відповідності до закону. Так, ЄСПЛ вказує, що заявник стверджував, що втручання не було здійснене «згідно із законом», оскільки обшук був санкціонований заступником прокурора м. Санкт-Петербурга, а не судом, як це вимагається згідно з Конституцією Російської Федерації. Суд зауважує, що відповідно до Конституції Російської Федерації в здійсненні права особи на повагу до її житла можна втручатися у випадках, встановлених федеральним законом, або на підставі судового рішення. КПК Російської Федерації, який має статус федерального закону, поклав повноваження щодо винесення постанов про провадження обшуків на слідчих, при цьому обшук може проводитися лише із санкції прокурора. Суд визнає, що в цьому питанні в даній справі були дотримані вимоги кримінального процесуального законодавства, і тому втручання держави у здійснення заявником права на повагу до його житла було здійснене «згідно із законом» [758, § 38]. І, навпаки, недотримання вимог

національного законодавства призводить до встановлення ЄСПЛ порушення ст. 8 Конвенції.

При цьому Суд бере до уваги як випадки втручання в досліджуване право за допомогою заходів, застосування яких не передбачене нормами національного законодавства, так і випадки порушення встановленого ним процесуального порядку проведення закріплених у ньому заходів. Так, стосовно першої групи випадків ЄСПЛ вказує, що оскільки на відповідний момент часу жодних норм внутрішнього законодавства, які б регулювали використання приладів для прихованого прослуховування, не було..., то втручання в цьому випадку не було здійснене «згідно із законом», як того вимагає п. 2 ст. 8 Конвенції, а тому мало місце порушення ст. 8 у цьому відношенні [728, § 38]. Стосовно другої групи випадків Суд зазначає, що якщо в національному праві окремо передбачене затвердження протоколу обшуку, тим самим встановлюється контроль з боку прокуратури за законністю дій поліції. Цілковита і невинуватена відсутність такого затвердження вказує, що уповноважені на те органи не стежили за тим, щоб оскаржуваний обшук узгоджувався з передбаченими у законодавстві процедурами. Із цього випливає, що після завершення обшуку законна процедура не була дотримана, а отже, мало місце порушення ст. 8 Конвенції [616, §§ 32, 33].

По-друге, втручання в право особи на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування має здійснюватися з дотриманням вимоги передбачуваності. Із позиції ЄСПЛ, національне законодавство має з достатньою чіткістю визначати межі та спосіб здійснення відповідного дискреційного права, наданого органам влади, щоб забезпечувати громадянам той мінімальний рівень захисту, на який вони мають право згідно з принципом верховенства права в демократичному суспільстві [754, § 82]. Стосовно змісту вимоги передбачуваності ЄСПЛ вказує, що норма є передбачуваною, якщо вона сформульована з достатньою чіткістю, що дає змогу кожній особі – в разі потреби за допомогою відповідної консультації – регулювати свою поведінку [476, § 49]. У разі недотримання вимоги

передбачуваності ЄСПЛ констатує порушення п. 2 ст. 8 Конвенції. Так, з урахуванням обставин справи, Суд дійшов висновку, що чинні положення національного законодавства не визначали з достатньою чіткістю межі та спосіб здійснення відповідного дискреційного повноваження, наданого органам державної влади стосовно перевірки кореспонденції осіб, узятих під варту. Тобто оскаржуване втручання здійснювалося не «згідно із законом». Тому Суд не вважає за необхідне з'ясовувати, чи було дотримано в цій справі інших вимог п. 2 ст. 8 Конвенції, і постановляє, що було порушено це положення [754, § 86].

По-третє, втручання в право особи на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування повинно забезпечуватися відповідними гарантіями. Так, ЄСПЛ підкреслює необхідність закріплення в національному законодавстві достатніх гарантій стосовно того, що обшук повинен ґрунтуватися на розумній підозрі та проводитися з достатньою точністю і ретельністю [669, § 61]. У зв'язку з цим втручання національних органів у досліджуване право визнаватиметься здійсненим «згідно із законом» у разі забезпечення гарантій прав обшукуваного: права бути присутнім під час обшуку, надання йому на початку обшуку ордеру на його проведення, та інформації про те, що шукають, а після його закінчення – копії протоколу й опису вилучених речей.

У своїй практиці Суд широко звертався до виокремлення гарантій прав обшукуваного, водночас найбільш широкий їх перелік, з урахуванням численних порушень, допущених національними органами, наводить у рішенні від 09.11.2006 р. у справі «Імакаєва v. Russia», в якому зазначає, що під час обшуку заявниці не було пред'явлено ордер на обшук та не було надано інформації про те, що шукали. Більше того, як вбачається з матеріалів, такого ордеру взагалі не було як до, так і після обшуку, ймовірно через те, що органи безпеки діяли у ситуації термінової необхідності. Уряд не зміг надати подробиці щодо причин обшуку, посилянь на його законність або окреслити процесуальну значимість цих дій. Уряд не зміг надати інформацію про те, які речі були вилучені в будинку Імакаєвих, оскільки вони нібито були знищені. Таким

чином, очевидно, що протоколювання або огляду вилучених речей не було здійснено. Складена військовим офіцером, котрий не вказав свого справжнього імені та не зазначив державний орган, який він представляє, розписка, в якій йдеться про «сумку з документами та ящик касет», є єдиним документом про проведений обшук. Посилання Уряду на Закон «Про боротьбу з тероризмом» не може замінити індивідуальної санкції на проведення обшуку, яка має містити об'єкт і межі обшуку й оформлятися в порядку, передбаченому нормативно-правовими актами або до, або після обшуку. Положення цього Закону не повинні тлумачитися таким чином, щоб створити для дій органів безпеки виключення з обмежень будь-яких особистих прав на невизначений період часу та без чітких меж... Таким чином, Суд вважає, що обшук і вилучення в цій справі були проведені без санкції або належних гарантій. За таких обставин Суд доходить висновку про те, що розглядуване втручання не було здійснене «згідно із законом», і тому має місце порушення ст. 8 Конвенції [681, §§ 187-189].

Відповідні гарантії повинні забезпечуватися особі не лише у ході проведення обшуку, але й під час застосування інших заходів, які обмежують право на повагу до особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування: спостереження за особою та прослуховування її розмов. Так, ЄСПЛ зазначає, що заявник у межах процедури винесення та виконання постанови про прослуховування його розмови з В. не мав майже ніяких гарантій. Зокрема, дискреційне повноваження суду щодо винесення постанови про прослуховування не було обмежене жодною умовою, а обсяг і способи її виконання не були визначені; жодна інша конкретна гарантія передбачена не була. З огляду на відсутність конкретних норм, що передбачають такі гарантії, Суд не переконаний, що ... заявник мав можливість ініціювати судове провадження з метою визнання оперативного експерименту незаконним і клопотати про вилучення його результатів... Звідси випливає, що за відсутності конкретних і детальних правил застосування цього способу спостереження в межах оперативного експерименту не супроводжувалося достатніми заходами захисту від різних можливих зловживань... Суд дійшов висновку, що втручання

в право заявника на повагу до особистого життя не було здійснене «згідно із законом», як того вимагає п. 2 ст. 8 Конвенції [647, §§ 80-82].

Істотну увагу ЄСПЛ присвячує гарантіям забезпечення адвокатської таємниці в ході втручання в право адвоката на повагу до його особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування. До числа гарантій її забезпечення Суд, зокрема, відносить заборону на вилучення під час обшуку документів, на які поширюється адвокатська таємниця, та спостереження за обшуком з боку незалежних спостерігачів, здатних вказати, незалежно від групи слідчих, на які документи поширюється адвокатська таємниця [758, § 48]. Узагальнюючи вимоги до таких незалежних спостерігачів, ЄСПЛ вказує, що вони повинні мати необхідну юридичну кваліфікацію для того, щоб ефективно брати участь у процедурі. Крім того, на спостерігачів також має поширюватися вимога дотримання привілею «адвокат-клієнт», щоб гарантувати захист привілейованих матеріалів і прав третіх осіб. Нарешті, спостерігачі повинні бути наділені необхідними повноваженнями, щоб мати можливість запобігти у процесі обшуку будь-якому можливому втручання в професійну таємницю адвоката. На думку Суду, національне законодавство не забезпечує належних гарантій із спостереження за обшуком незалежними спостерігачами, здатними запобігти довільному втручання в роботу адвоката... За такої законодавчої основи не дивно, що в цій справі понятими, запрошеними міліцією, виявилися два молодих студента академії машинобудування, без відповідного досвіду та юридичної кваліфікації, яка дозволила б їм бути значущим гарантом від свавільного втручання в матеріали, що підпадають під привілей «адвокат-клієнт». Вони навіть не зафіксували той факт, що влада вилучила документи, які не були охоплені хронологічними рамками, зазначеними в ордері на обшук. Зважаючи на вищенаведене, Суд доходить висновку, що розглядуване втручання не було «передбачене законом»: оспорювані заходи суперечили положенням національного законодавства. Застосоване національне законодавство не було достатньо передбачуваним і не забезпечувало належну ступінь захисту від свавілля. Отже, мало місце порушення ст. 8 Конвенції [669, §§ 63-65].

Визнавши обмеження права особи на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування таким, що здійснене «згідно із законом», ЄСПЛ переходить до вирішення питання про те, чи переслідувало таке втручання законну мету. Встановивши відповідність мети застосування заходу, спрямованого на обмеження цього права, законній меті, визначеній п. 2 ст. 8 Конвенції, Суд констатує дотримання національними органами цієї статті. Так, з урахуванням обставин справи, ЄСПЛ зазначає, що мета обшуку, як вказувалося в постанові слідчого, полягала у виявленні речових доказів, які являли інтерес для розслідування тяжких злочинів. Відповідно, обшук переслідував законну мету підтримання суспільного порядку, запобігання заворушенням або злочинам та захисту прав і свобод інших людей [758, § 40].

Встановивши законність мети втручання в право особи на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування, ЄСПЛ звертається до вирішення питання про те, чи було воно необхідним у демократичному суспільстві. Вимога необхідності заходу, який обмежує вказане право особи, у демократичному суспільстві також ґрунтується на положенні п. 2 ст. 8 Конвенції та передбачає встановлення Судом двох аспектів: існування нагальної потреби такого втручання та його пропорційності. Так, ЄСПЛ зазначає, що у відповідності до сформованої практики Суду поняття необхідності передбачає, що втручання відповідає якій-небудь нагальній потребі і що воно є пропорційним переслідуваній законній меті [727, § 61]. Визначаючи, чи є втручання необхідним у демократичному суспільстві, ЄСПЛ враховує, що за державами-учасницями Конвенції залишається певна свобода розсуду, але водночас вказує, що існуючі винятки (меж розсуду), визначені п. 2 ст. 8 Конвенції, мають вузько тлумачитися, а необхідність в їх застосуванні має бути переконливо встановлена [665, § 55].

Вимога нагальної потреби передбачає необхідність застосування національними органами у конкретній справі саме таких, а не інших заходів обмеження права на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування. Так, ЄСПЛ зазначає, що держави вправі вдатися до

деяких заходів, наприклад огляду житла та вилучення, для встановлення речових доказів вчинення правопорушень [665, § 56]. Водночас у разі відсутності нагальної потреби у використанні застосованих національним органами заходів Суд констатує порушення ст. 8 Конвенції. Так, ЄСПЛ вказує, що обшук, проведений без важливих та достатніх підстав і за відсутності гарантій проти порушення адвокатської таємниці у квартирі заявника, який не обвинувачувався у вчиненні будь-якого злочину, але представляв інтереси обвинувачених у тій самій кримінальній справі, не був «необхідним у демократичному суспільстві». Тому владою держави-відповідача було допущене порушення вимог ст. 8 Конвенції [758, § 49].

Водночас вимога нагальної потреби у застосуванні обмеження права особи на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування може бути пов'язана з терміновістю їх вжиття, але остання не повинна призводити до порушень вимог ст. 8 Конвенції. Так, з урахуванням обставин справи, ЄСПЛ зазначає, що обшук і вилучення в будинку та за місцем роботи заявниці здійснювалися без попереднього судового дозволу, хоча, оскільки розслідування стосовно заявниці та її партнера стосувалося ймовірного ухилення від сплати податків, можуть виникнути сумніви, щодо терміновості ситуації. На національному рівні або перед Судом не було надано жодних аргументів, щоб виправдати таку невідкладність. Крім того, не було проведено жодної ефективної ретроспективної судової перевірки, оскільки суддя, який затвердив протоколи про обшук і вилучення, просто підписав їх, не наводячи жодних конкретних підстав. Таким чином, як і в попередніх аналогічних випадках, Суд дійшов висновку, що втручання в право заявника на повагу до особистого та приватного життя не було здійснене «згідно із законом», як того вимагає ст. 8 Конвенції [679, §§ 17, 18].

Принцип пропорційності забезпечує встановлення ЄСПЛ відповідності вжитого національними органами заходу втручання в право особи на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування законній меті, яка підлягала досягненню шляхом застосування цього заходу. Вирішуючи

питання про пропорційність втручання переслідуваній законній меті, він напрацював низку критеріїв, які були узагальнені ним у рішенні від 07.06.2007 р. у справі «Smirnov v. Russia», в якому Суд зазначає, що критеріями, якими він керується в ході вирішення цього питання, серед інших, є: обставини, за яких видавався ордер на обшук, зокрема, наявність додаткових доказів на момент видання ордеру; зміст і сфера дії ордеру на обшук; спосіб провадження обшуку, включаючи присутність незалежних спостерігачів під час проведення обшуку; масштаби можливих наслідків обшуку, які можуть відобразитися на роботі та репутації особи, в якій проводиться обшук [758, § 44]. У разі дотримання в ході втручання в право особи на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування принципу пропорційності, ЄСПЛ констатує відсутність порушення ст. 8 Конвенції. Так, Суд вказує, що GPS-спостереження за заявником проводилося протягом відносно недовгого періоду часу (близько трьох місяців), так само і візуальне спостереження за ним державними органами здійснювалося, в основному, у вихідні дні та коли він пересувався в автомобілі С. Таким чином, не можна стверджувати, що він був об'єктом тотального та повсякчасного спостереження. Крім того, розслідування, задля якого було організоване спостереження, стосувалося декількох замахів на вбивство політиків і державних службовців із застосуванням вибухівки. Наведене демонструє, що розслідування цих злочинів і, зокрема, запобігання в подальшому аналогічним терористичним актам менш нав'язливими методами спостереження раніше виявилось безрезультатним. Суд вважає, що спостереження за заявником за допомогою системи глобального позиціонування, яке здійснювалося за обставин цієї справи, було пропорційним законним цілям, які переслідувалися, а тому необхідним у демократичному суспільстві в значенні п. 2 ст. 8 Конвенції [768, § 80]. І, навпаки, у разі недотримання національними органами принципу пропорційності ЄСПЛ констатує порушення ст. 8 Конвенції. Так, Суд зазначає, що аналізуючи обставини справи, зокрема той факт, що дозвіл на відповідні обшук і вилучення було надано у зв'язку з незначним правопорушенням, учиненим третьою

особою, але він поширювався на приватне житло заявника (обшук проведено в житлі заявника і належному йому офісному приміщенні у зв'язку з порушенням правил дорожнього руху, вчиненим його сином під час керування автомобілем компанії, що належить заявнику, який проживав у місті з чисельністю близько десяти тисяч мешканців, що цілком ймовірно могло вплинути на репутацію як самого заявника, так і його компанії – Г.К.), Суд вважає, що втручання не було пропорційним меті, яку воно переслідувало [644, §§ 47-52].

У разі обмеження права особи на повагу до її особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування внаслідок застосування спостереження за особою та прослуховування її розмов вимога необхідності в демократичному суспільстві, як вказують вчені, тісно пов'язана з вимогою тимчасовості обмежень, яка полягає в їх застосуванні на певний час та обов'язковому припиненні, коли визнається необхідність припинити обмеження прав особи... Застосування будь-якого обмеження повинно мати певні часові рамки: початок обмежень пов'язується з порушенням нормального стану речей у суспільстві, а закінчення – з їх відновленням [9, с. 99]. Так, ЄСПЛ зауважує, що вимоги пропорційності втручання, його винятковий і тимчасовий характер передбачені в ст. 31 Конституції України та ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [476, § 51].

Підсумовуючи викладене, потрібно зазначити, що дослідження практики ЄСПЛ дозволяє виокремити такі напрацьовані ним міжнародні стандарти формування допустимих доказів: 1) оцінка доказів з точки зору їх допустимості є обов'язком національних судів; 2) отримання доказів внаслідок застосування актів насильства, жорстокості або інших форм поведінки, які можна характеризувати як катування, призводить до безумовного визнання їх недопустимими і застосування правила «плодів отруєного дерева» до отриманих на їх основі доказів; 3) отримання доказів внаслідок застосування актів насильства, жорстокості або інших форм поведінки, які досягли мінімального рівня жорстокості, але не можуть характеризуватися як катування, призводить до визнання їх недопустимими; 4) під час здійснення оцінки таких

доказів з точки зору їх допустимості національні суди повинні враховувати наявність законної мети поводження та співмірність застосованих заходів вимогам ситуації; 5) докази, отримані з порушенням права обвинуваченого мовчати і не свідчити проти себе, у тому числі показання особи, яка в подальшому була визнана обвинуваченим, підлягають визнанню недопустимими; 6) докази, отримані з порушенням права обвинуваченого допитувати свідків, що свідчать проти нього, або вимагати їх допиту, підлягають визнанню недопустимими у разі порушення процесуального порядку проведення перехресного допиту, яке істотно обмежило таке право обвинуваченого; 7) докази, отримані внаслідок провокації злочину, підлягають визнанню недопустимими; 8) відмова у відкритті матеріалів кримінального провадження, у тому числі секретних, яка не супроводжувалася відповідними процедурними гарантіями і не була достатньо обґрунтованою, призводить до визнання доказів недопустимими; 9) докази, отримані з істотним порушенням порядку проведення процесуальних дій, спрямованих на їх одержання, та/або з істотним порушенням права на захист, підлягають визнанню недопустимими; 10) докази, отримані внаслідок втручання в право на повагу до особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування, підлягають визнанню недопустимими у випадках, коли таке втручання: а) здійснене не «згідно із законом» (допущене істотне порушення вимог національного законодавства щодо проведення процесуальних дій, у ході яких отримано докази; застосований захід втручання не передбачено нормами національного законодавства; порушено вимогу передбачуваності; порушено гарантії прав особи, до якої застосовувався захід втручання); б) здійснювалося з метою, не передбаченою у п. 2 ст. 8 Конвенції; в) не було необхідним у демократичному суспільстві (не існувало нагальної потреби втручання у вказане право особи; порушено принцип пропорційності втручання; порушено вимогу тимчасового характеру втручання).

3.2.2. Стандарти формування допустимих доказів у кримінальному процесі України

Міжнародні стандарти формування допустимих доказів закріплені нормами вітчизняного кримінального процесуального закону та широко використовуються у практиці національних судів.

Їх впровадження у вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство, як і міжнародних стандартів формування належних доказів, відбулося з прийняттям чинного КПК України, в якому законодавець визначив поняття допустимих доказів (ч. 1 ст. 86), закріпив обов'язок суб'єктів доказування здійснити оцінку доказів з точки зору їх допустимості (ч. 1 ст. 94), поклав тягар доказування допустимості доказів на сторону, що їх подає (ч. 2 ст. 92), передбачив низку підстав визнання доказів недопустимими (ст. 87, ч. 5 ст. 101, ч. 8 ст. 223, ч. 3 ст. 233 і ч. 12 ст. 290), врегулював особливості визначення допустимості окремих доказів (статті 88 і 88-1), визначив порядок визнання доказів недопустимими (ст. 89), вказав на преюдиціальне значення рішень судів у питаннях допустимості доказів (ст. 90), поклав на суд апеляційної інстанції обов'язок відображати мотиви визнання окремих доказів недопустимими в ухвалі (п. 2 ч. 1 ст. 419), визначив особливості встановлення допустимості доказів, отриманих під час міжнародного співробітництва в ході кримінального провадження (ч. 2 ст. 550, ч. 2 ст. 553 і ч. 2 ст. 598) та передбачив наслідки визнання доказів недопустимими (ч. 2 ст. 86 і ч. 1 ст. 87) [216].

Поняття допустимості доказів вітчизняним законодавцем визначається за допомогою нормативного закріплення поняття допустимих доказів. Так, ч. 1 ст. 86 КПК України передбачає, що доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом [216], що відповідає вимогам ч. 3 ст. 62 Конституції України у частині, яка закріплює, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом [154]. Із урахуванням ч. 1 ст. 86 КПК України, на відміну від належності, яка характеризує зміст доказів, допустимість відображає їх

процесуальну форму, на що неодноразово вказували вчені як у контексті аналізу вказаної норми [142, с. 185; 273, с. 71], так і за умов чинності КПК України 1960 року [100, с. 65; 257, с. 125-126], який не закріплював поняття допустимих доказів, але містив цей термін (ст. 253) [220].

Відсутність законодавчого врегулювання допустимості доказів як їх процесуальної властивості в КПК України 1960 року призвела до визначення підстав визнання доказів недопустимими в інтерпретаційно-правових актах КС України і ВС України та розробки проблематики умов допустимості доказів і підстав визнання їх недопустимими у доктрині кримінального процесу.

У судовій практиці визначення підстав визнання доказів недопустимими здійснювалося шляхом наведення їх відкритого переліку. Так, початково тлумачення норми ч. 3 ст. 62 Конституції України здійснено ВС України, який вказав, що докази повинні визнаватися такими, що одержані незаконним шляхом, наприклад, тоді, коли їх збирання й закріплення здійснено або з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, встановленого кримінально-процесуальним законодавством порядку, або не уповноваженою на це особою чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами (п. 19 постанови Пленуму від 01.11.1996 р. № 9) [408]. У подальшому до тлумачення вказаного положення Конституції України звернувся КС України, який зазначив, що його аналіз дає підстави для висновку, що обвинувачення у вчиненні злочину не може бути обґрунтоване фактичними даними, одержаними в незаконний спосіб, а саме: з порушенням конституційних прав і свобод людини і громадянина; з порушенням встановлених законом порядку, засобів, джерел отримання фактичних даних; не уповноваженою на те особою тощо (п. 3.2 рішення від 20.10.2011 р. № 12-рп/2011) [429].

Розкриваючи підстави визнання доказів недопустимими, вітчизняні вчені традиційно звертаються до виокремлення умов їх недопустимості як критерію для поділу підстав на окремі групи. Вказуючи на корисність такого підходу, особливо в методологічному плані, під час аналізу тих або інших

процесуальних ситуацій чи кримінальних процесуальних категорій справ у цілому, В.О. Попелюшко наголошує, що з огляду процесуальної науки допустимість доказів більш доцільно розглядати як чітко формалізоване поняття та вдаватися до визначення загальних умов (критеріїв) такої їх структуризації з наступним розкриттям змісту кожного з елементів структури, спираючись на чинне законодавство [300, с. 44]. Наведений підхід набув поширення за умов дії КПК України 1960 року та містив певні відмінності в кількісному та термінологічному аспектах, але зводився, в основному, до поділу підстав визнання доказів недопустимими за трьома умовами: їх отримання з неналежного джерела, отримання доказів неналежним суб'єктом, недотримання встановленого законом порядку їх одержання [83, с. 34-36; 265, с. 15]. Наведений підхід широко використовується й у наукових публікаціях, присвячених розкриттю підстав недопустимості доказів на основі чинного КПК України [15, с. 33; 142, с. 182-183; 274, с. 357-358; 432, с. 302; 518, с. 245; 537, с. 57-58; 539, с. 71]. Водночас, закладаючи у ч. 1 ст. 86 КПК України узагальнюючу умову допустимості доказів – їх отримання в порядку, встановленому цим Кодексом, законодавець у нормах кримінального процесуального закону наводить низку підстав визнання доказів недопустимими. Відсилковий характер наведеної норми дозволяє відійти від усталеного в доктрині кримінального процесу підходу до виокремлення підстав визнання доказів недопустимими і запропонувати їх авторський поділ, який дозволить врахувати вимоги кримінальної процесуальної форми, зумовлені міжнародними стандартами доказування (зокрема, недопустимість доказів, які отримані з порушенням конвенційних прав або не відкриті іншій стороні). При цьому традиційний підхід до підстав визнання доказів недопустимими не повинен повністю нівелюватися та може використовуватися для здійснення узагальненого відображення вимог КПК України до отримання доказів.

Аналіз норм кримінального процесуального закону дозволяє виокремити три групи підстав визнання доказів недопустимими: 1) отримання доказів внаслідок істотного порушення прав та свобод людини; 2) отримання доказів

внаслідок інших істотних порушень норм кримінального процесуального закону; 3) допущення істотних порушень норм кримінального процесуального закону, які не пов'язані з отриманням доказів.

У межах першої групи законодавець вказує на недопустимість доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-яких інших доказів, здобутих завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини (ч. 1 ст. 87 КПК України) [216]. Норми кримінального процесуального закону зобов'язують суд визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, зокрема, такі діяння: 1) здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов; 2) отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження; 3) порушення права особи на захист; 4) отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права; 5) порушення права на перехресний допит (ч. 2 ст. 87 КПК України) [216]. Покладення на суд обов'язку визнавати недопустимими докази, отримані внаслідок вказаних порушень, відповідає міжнародним стандартам формування допустимих доказів.

Визначені ч. 2 ст. 87 КПК України підстави визнання доказів недопустимими широко використовуються в судовій практиці [309; 328; 335; 355; 362; 378]. Окремі з цих підстав, з огляду на їх узагальнене формулювання в КПК України, знаходять уточнення з урахуванням норм кримінального процесуального закону, порушення яких було допущене під час досудового розслідування або судового розгляду. Так, істотними порушеннями права на захист, які призводять до недопустимості доказів, у судовій практиці визнаються: 1) проведення слідчих (розшукових) дій за участю підозрюваного

без залучення захисника у випадках, коли участь останнього у кримінальному провадженні є обов'язковою [335]; 2) проведення слідчих (розшукових) дій за участю підозрюваного за відсутності залученого ним захисника поза наявністю в матеріалах кримінального провадження даних про його повідомлення про час та місце проведення відповідних дій і про причини неявки [379]; 3) незалучення захисника та законного представника до слідчих (розшукових) дій за участю затриманого неповнолітнього [334] тощо. У разі встановлення істотності порушення права на захист суду потрібно виходити з положень КПК України, в яких чітко закріплені вимоги щодо залучення захисника, відмови від нього або його заміни, участі захисника в окремих процесуальних діях або кримінальному провадженні в цілому. Те саме стосується порушень права на перехресний допит, оскільки, з урахуванням міжнародних стандартів доказування, сформованих ЄСПЛ, визнанню недопустимими підлягають докази, отримані з істотним обмеженням цього права.

До другої групи належать підстави, які вказують на отримання доказів внаслідок інших істотних порушень норм кримінального процесуального закону. Зазначена група включає, по-перше, підстави, передбачені ч. 3 ст. 87 КПК України, оскільки наведені в ній порушення не пов'язані з істотним порушенням прав та свобод людини, а по-друге, підстави, які прямо або опосередковано закріплені іншими нормами КПК України та свідчать про істотність порушення норм кримінального процесуального закону.

З огляду на вимоги норм кримінального процесуального закону, визнанню недопустимими підлягають докази, отримані: 1) з показань свідка, який надалі був визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні (п. 1 ч. 3 ст. 87 КПК України); 2) після початку кримінального провадження шляхом реалізації органами досудового розслідування чи прокуратури своїх повноважень, не передбачених КПК України, для забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень (п. 2 ч. 3 ст. 87 КПК України); 3) під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи у зв'язку з недопущенням адвоката до цієї слідчої

(розшукової) дії, за умови доведення ним у суді під час судового провадження факту недопущення до участі в обшуку (п. 3 ч. 3 ст. 87 КПК України); 4) під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, якщо така ухвала винесена слідчим суддею без проведення повної технічної фіксації засідання (п. 4 ч. 3 ст. 87 КПК України); 5) під час проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій після закінчення строків досудового розслідування, за винятком їх отримання в ході проведення слідчих (розшукових) дій за дорученням суду у випадках, передбачених ч. 3 ст. 333 КПК України (ч. 8 ст. 223 КПК України); 6) під час проведення обшуку в житлі або іншому володінні особи до постановлення ухвали слідчого судді в разі подальшої відмови слідчого судді в задоволенні клопотання прокурора, слідчого за погодженням з прокурором про обшук (ч. 3 ст. 233 КПК України); 7) речі та документи, отримані під час підготовки і проведення заходів з контролю за вчиненням злочину внаслідок провокації (підбурювання) особи на вчинення цього злочину (ч. 3 ст. 271 КПК України) [216].

Наведені у вказаних нормах кримінального процесуального закону підстави визнання доказів недопустимими використовуються в судовій практиці, хоча й менш широко, ніж підстави, визначені ч. 2 ст. 87 КПК України. Це пов'язано як з конкретизованістю переважної більшості зазначених підстав (пункти 3 і 4 ч. 3 ст. 87, ч. 8 ст. 223 і ч. 3 ст. 233 КПК України), так і недієвістю окремих з них під час судового розгляду (п. 1 ч. 3 ст. 87 КПК України).

Узагальнене формулювання законодавцем підстави, передбаченої п. 2 ч. 3 ст. 87 КПК України, призвело до виокремлення в судовій практиці низки істотних порушень норм кримінального процесуального закону, які призводять до визнання доказів недопустимими. До їх числа, зокрема, належить проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які можуть здійснюватися у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів, під час досудового розслідування злочинів невеликої та середньої тяжкості [317].

Водночас закріплений наведеними нормами кримінального процесуального закону перелік істотних порушень, які призводять до визнання

доказів недопустимими, не є вичерпним. На це звертає увагу ВС у контексті аналізу підстав визнання доказів недопустимими, визначених частинами 2 і 3 ст. 87 КПК України. Так, на думку ВС, перелік діянь, які передбачені у ст. 87 КПК України як підстави для визнання фактичних даних недопустимими як докази, не є вичерпним і становить собою порушення фундаментальних гарантій, що дає певний орієнтир для визначення змісту поняття «істотне порушення» у випадках, які не підпадають під цей перелік [329].

Як свідчать результати дослідження судової практики, звертаючись до вирішення питання про допустимість доказів, суди визнають їх недопустимими як з підстав, визначених частинами 2 і 3 ст. 87, ч. 8 ст. 223 і ч. 3 ст. 233 КПК України, так і з інших підстав, які, на їх думку, свідчать про істотні порушення норм кримінального процесуального закону, допущені в ході отримання доказів. З урахуванням розроблених у доктрині кримінального процесу умов допустимості доказів, їх можна поділити на три групи: 1) підстави, що свідчать про отримання доказів з неналежного джерела; 2) підстави, що свідчать про отримання доказів неналежним суб'єктом; 3) підстави, що свідчать про отримання доказів з порушенням встановленого законом порядку їх отримання¹. отримання¹.

Підстави визнання доказів недопустимими у зв'язку з їх отриманням з неналежного джерела в судовій практиці пов'язані з порушеннями, за яких суд взяв до уваги докази, одержані з джерел, непередбачених ч. 2 ст. 84 КПК України. Зокрема, такими підставами є: 1) отримання доказів з висновку спеціаліста [331]; 2) отримання доказів стосовно розміру матеріальних збитків з довідки у випадках, коли законом встановлено їх отримання з висновку експерта [337]; 3) отримання доказів з показань осіб, наданих ними під час досудового розслідування, крім випадків надання їх у порядку ст. 225 КПК України [318], у тому числі їх отримання з явки з повинною [307]; 4) отримання доказів винуватості з тверджень і заяв підозрюваного, обвинуваченого,

¹ Такий поділ є умовним і використовується задля узагальнення напрацьованих у судовій практиці підстав визнання доказів недопустимими.

зроблених під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу [314]; 5) отримання доказів з пояснень особи, наданих експерту під час проведення експертизи, зокрема в ході проведення судово-психіатричної експертизи, хоча в наведеному випадку констатується порушення п. 4 ч. 2 ст. 87 КПК України [308].

Підстави визнання доказів недопустимими у зв'язку з їх отриманням неналежним суб'єктом у судовій практиці пов'язуються з порушеннями, допущеними під час досудового розслідування. Зокрема, до числа таких підстав належать: 1) отримання доказів слідчим, який не був призначений керівником органу досудового розслідування [372] або не був включений до складу групи слідчих у кримінальному провадженні [390] чи прокурором, який не був призначений керівником відповідного органу прокуратури або включений до складу групи прокурорів, які здійснювали повноваження прокурорів у конкретному кримінальному провадженні [395]; 2) отримання доказів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх слідчим, який не був спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх [334]; 3) отримання доказів співробітником оперативного підрозділу в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій без доручення слідчого [383]; 4) отримання доказів співробітником оперативного підрозділу в результаті проведення слідчих (розшукових) дій за дорученням слідчого у випадках, коли такі дії підлягали проведенню слідчим, зокрема у результаті виконання співробітником оперативного підрозділу на підставі доручення слідчого ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук [351]; 5) отримання доказів співробітником оперативного підрозділу шляхом їх витребування й одержання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб [380].

Найбільш поширеними підставами визнання доказів недопустимими у зв'язку з їх отриманням з порушенням встановленого законом порядку є: 1) отримання доказів до внесення відомостей до ЄРДР, крім випадків їх

одержання в ході проведення у невідкладних випадках огляду місця події¹, та порушення вимоги щодо негайного внесення відомостей до ЄРДР після завершення огляду [306]; 2) провокація (підбурювання) особи на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття [321]; 3) проведення обшуку під виглядом огляду місця події [377]; 4) проведення особистого обшуку під виглядом огляду місця події без затримання особи [301]; 5) відсутність або недобровільність згоди особи на проникнення до її житла чи іншого володіння², крім випадків проникнення на підставі ухвали слідчого судді або в невідкладних випадках до її постановлення [355]; 6) проведення слідчих (розшукових) дій без участі понятих за умови обов'язковості їх запрошення для участі у відповідній дії [329] або за участю понятих, які можуть бути заінтересованими у результатах вирішення справи, зокрема потерпілого [304] та його представника [342]; 7) проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час без обґрунтування підстав невідкладності їх проведення, зокрема пред'явлення особи для впізнання [338]; 8) отримання доказів у результаті пред'явлення особи для впізнання, проведеного після попередньої демонстрації особі, яка впізнає, особи, котра повинна бути пред'явлена для впізнання [388] або після

¹ У цьому контексті потрібно звернути увагу на можливість використання у кримінальному провадженні матеріалів, отриманих: а) оперативними підрозділами у процесі здійснення ОРД; б) уповноваженими посадовими особами у ході здійснення адміністративної діяльності (прикордонного контролю, митного контролю, превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень, тощо). Пряма вказівка на можливість використання у кримінальному процесуальному доказуванні першої групи матеріалів міститься у ч. 2 ст. 99 КПК України, відповідно до якої матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам цієї статті, є документами та можуть використовуватися у кримінальному провадженні як докази [216]. Стосовно другої групи матеріалів кримінальний процесуальний закон не містить такої норми, хоча в слідчій та судовій практиці вони нерідко використовуються для встановлення обставин, які становлять предмет доказування. Використання доказів, отриманих під здійснення ОРД та адміністративної діяльності, зумовлює необхідність здійснення їх оцінки з урахуванням як умов допустимості, визначених КПК України, так і її умов, що впливають зі змісту відповідно Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та КУпАП, на що вченими неодноразово зверталася увага [15, с. 119; 142, с. 330-333; 284, с. 109; 294, с. 518; 453, с. 167-172; 514, с. 150; 586, с. 250]. Окрім того, в судовій практиці вказується на необхідність врахування в ході оцінки допустимості таких доказів факту забезпечення особі права на захист. Так, ВС зазначає, що отримані в порядку КУпАП, який є спрощеним на відміну від КПК України, докази були повністю використані для подальшого притягнення до кримінальної відповідальності, яка передбачає більш серйозне покарання. З огляду на конкретний зв'язок між двома провадженнями, важливість первинних слідчих дій не можна недооцінювати, тому їх слід розглядати крізь призму ст. 6 Конвенції в розумінні забезпечення доступу до захисника [357].

² При цьому ВС неодноразово вказував, що для з'ясування допустимості доказів, отриманих під час огляду в житлі чи іншому володінні особи, якщо наявність та/або добровільність згоди володільця ставиться стороною під сумнів, суд має виходити із сукупності всіх обставин, що супроводжували цю слідчу дію, враховуючи, але не обмежуючись, наявністю письмового підтвердження такої згоди [355; 377].

проведення пред'явлення для впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису` [327]; 9) використання під час проведення слідчого експерименту неналежних вимірювальних приладів [376]; 10) складення висновку експерта³ особою, яка не мала права проводити експертизу [340], у тому числі у випадку непередження експерта про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку та втрати чинності свідочтвом на право проведення експертних досліджень і не продовження його дії [319], складення висновку експерта на підставі недостовірних вихідних даних [345], зазначення в його тексті інших питань, ніж ті, які були поставлені для вирішення експерту слідчим⁴, і надання відповіді на питання без урахування даних проведеного дослідження [323] тощо.

Третя група включає підстави, пов'язані з допущенням істотних порушень норм кримінального процесуального закону, які не стосуються отримання доказів. До їх числа входять, по-перше, невідкриття матеріалів кримінального провадження в порядку ст. 290 КПК України, а по-друге, порушення закріплених статтями 88 і 88-1 КПК України правил використання окремих доказів.

У межах досліджуваної групи підставою визнання доказів недопустимими є їх невідкриття стороною кримінального провадження відповідно до положень ст. 290 КПК України (ч. 12 цієї статті) [216]. Доцільність віднесення наведеної підстави до цієї групи ґрунтується на закріпленому ст. 6 Конвенції праві на справедливий судовий розгляд і

³ Звертаючись до питань оцінки допустимості цього доказу, ВС вказує, що стосовно визнання недопустимими відомостей, які містяться у висновку експерта, суд має оцінити їх з огляду на дотримання процесуального порядку призначення і проведення експертизи; з'ясування компетентності експерта і перевірку обставин, за яких він повинен був підлягати відводу; дотримання вимог закону щодо форми та змісту висновку експерта; допустимість об'єктів, наданих на експертизу. Причому, оцінюючи допустимість об'єктів експертного дослідження, суд має виходити з конкретної мети його проведення та тих питань, які поставлені на вирішення експертним шляхом [354].

⁴ Це не стосується визначених ч. 3 ст. 69 КПК України, ст. 13 Закону України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ і п. 4.14 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (у редакції Наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. № 1950/5), випадків, за яких експерт вправі: 1) викласти питання в редакції, що відповідає рекомендаціям, якщо воно сформульовано неясно або його редакція не відповідає рекомендаціям, але зміст завдання експерту зрозумілий; 2) вирішити питання в порядку експертної ініціативи [216; 411; 413].

підтверджується результатами дослідження судової практики. Так, аналізуючи визначений нормами ст. 290 КПК України порядок відкриття доказів, ВС вказує, що законодавець встановив процедуру, яка забезпечує реалізацію права на справедливий суд у його процесуальному аспекті, тобто надає можливість сторонам майбутнього судового розгляду ознайомитися з доказами кожної з них і підготувати правову позицію, що буде ними обстоюватись у змагальній процедурі судового розгляду [346]. Разом з тим, ВС наголошує, що відповідні положення ст. 290 КПК України передбачають обов'язок сторони обвинувачення лише надати стороні захисту доступ до матеріалів досудового розслідування, тобто створити можливість для сторони захисту ознайомитися з цими матеріалами, зробити копії або інші відображення цих матеріалів. Однак відповідно до ч. 1 ст. 26 КПК України сторони кримінального провадження є вільними у використанні своїх прав. Тому вирішення питання, в якому обсязі скористатися наданою можливістю ознайомитися з матеріалами досудового розслідування, повністю залежить від рішення сторони захисту... Правило недопустимості доказів, передбачене ч. 12 ст. 290 КПК України, стосується лише ситуації, коли сторона обвинувачення не виконала свій обов'язок надати стороні захисту доступ до матеріалів досудового розслідування, внаслідок чого та була позбавлена можливості ознайомитися з ними. Однак це правило не поширюється на ситуацію, коли сторона захисту, маючи доступ до матеріалів, за власним рішенням відмовилася від ознайомлення з ними повністю або в будь-якій частині [559].

Водночас, виходячи з міжнародних стандартів доказування, закріплений ст. 290 КПК України процесуальний порядок відкриття матеріалів кримінального провадження підлягає уточненню в частині повноважень сторони обвинувачення. Так, ч. 2 ст. 290 КПК України містить вказівку на обов'язок прокурора та слідчого за його дорученням надати доступ до матеріалів досудового розслідування, які є в його розпорядженні [216]. Вказаний обов'язок є абсолютним, а його невиконання призводить до визнання доказів недопустимими на підставі ч. 12 ст. 290 КПК України. Проте у практиці

наявні випадки, за яких прокурор, слідчий не здійснюють відкриття матеріалів кримінального провадження, які були підставою для проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Вказані документи не є доказами у розумінні ч. 1 ст. 84 і ч. 2 ст. 99 КПК України, але підлягають відкриттю стороні захисту та дослідженню судом з метою оцінки допустимості доказів, отриманих у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій. На це неодноразово звертав увагу ВС, який дійшов висновку, що сторона обвинувачення повинна вживати необхідних і достатніх заходів для розсекречення матеріалів, які стали процесуальною підставою для проведення негласних слідчих (розшукових) дій, з метою їх надання стороні захисту, і виконувати в такий спосіб вимоги щодо відкриття матеріалів іншій стороні відповідно до ст. 290 КПК України... Якщо сторона обвинувачення вжила всіх необхідних та залежних від неї заходів, спрямованих на розсекречення процесуальних документів, які стали підставою для проведення негласних слідчих (розшукових) дій, однак вони не були розсекречені до моменту передачі справи у суд з причин, що не залежали від волі або процесуальної поведінки прокурора, то в такому разі порушень вимог ст. 290 КПК України з боку сторони обвинувачення немає. Суд має оцінити докази, отримані в результаті негласних слідчих (розшукових) дій у комплексі з розсекреченими процесуальними документами, які стали підставою для їх проведення, та не повинен автоматично визнавати такі докази недопустимими [382]. Такі правові позиції ВС значною мірою відповідають міжнародному стандарту формування допустимих доказів у частині необхідності дотримання відповідних процедурних гарантій відмови у відкритті матеріалів кримінального провадження, у тому числі секретних. Поряд з цим, у КПК України вказаний міжнародний стандарт доказування підлягає врахуванню в частині, відповідно до якої відмова у відкритті матеріалів кримінального провадження повинна бути обґрунтованою. З урахуванням наведеного, вбачається за доцільне доповнити ст. 290 КПК України частинами 2-1 і 11-1, які

б закріплювали порядок відкриття стороною обвинувачення вказаних матеріалів кримінального провадження⁵.

Законодавець також закріплює правила використання окремих доказів, порушення яких призводять до визнання їх недопустимими. Зокрема, до недопустимості призводить: 1) використання доказів, які стосуються судимостей підозрюваного, обвинуваченого або вчинення ним інших правопорушень, що не є предметом цього кримінального провадження, а також відомостей щодо характеру або окремих рис характеру підозрюваного, обвинуваченого на підтвердження винуватості підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 88 КПК України); 2) використання доказів, отриманих від відповідача в позовному провадженні у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, на підтвердження винуватості підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні кримінальних правопорушень (ст. 88-1 КПК України); 3) використання доказів, отриманих у результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії в одному кримінальному провадженні, в іншому кримінальному провадженні без отримання відповідної ухвали слідчого судді (ч. 1 ст. 257 КПК України) [216]. Наприклад, надаючи оцінку законності й обґрунтованості вироку суду першої інстанції, ВС вказує, що в матеріалах кримінального провадження відсутня відповідна ухвала слідчого судді про використання результатів вказаних негласних слідчих (розшукових) дій (контролю за вчинення злочину у формі оперативної закупки наркотичного засобу – Г.К.) в іншому кримінальному провадженні, як того вимагає ст. 257 КПК України, тому всі докази, здобуті внаслідок проведених негласних слідчих (розшукових) дій відносно інших осіб (ОСОБА_5 та ОСОБА_6), суд правильно визнав недопустимими. У зв'язку з цим колегія суддів погоджується з висновком суду першої інстанції про

⁵ На доцільність нормативного закріплення зазначеного міжнародного стандарту доказування у вітчизняному кримінальному процесуальному законі вказало 83,5% з числа респондентів, які поділяють необхідність більш повного врахування в КПК України міжнародних стандартів формування допустимих доказів. При цьому вони пропонують закріпити обов'язки прокурора, слідчого за його дорученням відмовити у відкритті матеріалів кримінального провадження, які не були розсекречені у порядку, встановленому законодавством, з обґрунтуванням такої відмови, вжити заходів до їх розсекречення та невідкладно здійснити їх відкриття після розсекречення (додаток Б).

недопустимість таких доказів з огляду на положення статей 86 і 87 КПК України та вважає, що у зв'язку із зазначеним суд дійшов обґрунтованого висновку про недоведеність вчинення кримінальних правопорушень обвинуваченими ОСОБА_1 та ОСОБА_2 [303].

Аналізуючи сформовані в судовій практиці підстави визнання доказів недопустимими, потрібно вказати, що норми частин 2 і 3 ст. 87 КПК України визначають перелік тих з них, які призводять до безумовної недопустимості доказів. На це звертає увагу законодавець, який у ч. 4 ст. 87 КПК України закріплює, що докази, передбачені цією статтею, повинні визнаватися судом недопустимими під час будь-якого судового розгляду, крім розгляду, якщо вирішується питання про відповідальність за вчинення зазначеного істотного порушення прав та свобод людини, внаслідок якого такі відомості були отримані [216].

Що стосується інших порушень норм кримінального процесуального закону, то їх істотність підлягає встановленню, по-перше, крізь призму ч. 1 ст. 87 КПК України, тобто з урахуванням того, чи призвело допущене порушення до істотного порушення прав і свобод людини. Як вказує ВС, ч. 1 ст. 87 КПК України передбачено, що ключовою умовою для визнання доказів недопустимими є їх отримання внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [373]. По-друге, істотність порушення повинна встановлюватися з урахуванням формулювання відповідної норми у кримінальному процесуальному законі як імперативного правила, порушення якого призводить до визнання доказу недопустимим. Таким чином, у разі, якщо підстави визнання доказів недопустимими не передбачені нормами частин 2 і 3 ст. 87 КПК України, вирішення питання про допустимість/недопустимість доказу в кожному конкретному випадку покладається на розсуд суду. У цьому контексті заслуговує на підтримку позиція В.В. Терьохіна, який зазначає, що припис законодавця про допустимість доказів не має ніякого іншого змісту, крім того,

що зрозумів і визнав придатним до застосування суддя, зважаючи на необхідність вирішення кримінальної справи по суті та вирішення окремого спірного питання [526, с. 19].

Наведені аспекти свідчать про необґрунтованість практики окремих судів, які визнають недопустимими всі докази у кримінальному провадженні або окремі з них у зв'язку з їх отриманням неуповноваженим суб'єктом у випадках відсутності в матеріалах провадження постанови про призначення слідчого/групи слідчих, прокурора/групи прокурорів [569], невнесення прізвища слідчого/прокурора до постанови про призначення слідчої, слідчо-оперативної групи, групи прокурорів [63], невнесення відомостей про слідчого, прокурора, який розпочав досудове розслідування, до ЄРДР [49], проведення слідчих (розшукових) дій слідчим, який хоча й призначений до групи слідчих відповідної постановою, однак ухвала про проведення слідчої (розшукової) дії постановлена не на його прізвище⁶ [576].

Так, за змістом п. 1 ч. 2 ст. 39 та ч. 1 ст. 214 КПК України керівник органу досудового розслідування визначає слідчого (слідчих), який здійснюватиме досудове розслідування, а у випадках здійснення досудового розслідування слідчою групою – визначає старшого слідчої групи, який керуватиме діями інших слідчих [216]. Відповідно до ч. 1 ст. 37 КПК України прокурор, який здійснюватиме повноваження прокурора в конкретному кримінальному провадженні, визначається керівником відповідного органу прокуратури після початку досудового розслідування. У разі необхідності керівник органу прокуратури може визначити групу прокурорів, які здійснюватимуть повноваження прокурорів у конкретному кримінальному провадженні, а також старшого прокурора такої групи, який керуватиме діями інших прокурорів [216]. При цьому норми КПК України не містять жодної вказівки на необхідність ухвалення в цих випадках відповідної постанови.

⁶ У наведеному контексті потрібно звернути увагу на відсутність в опитаних практичних працівників єдиного підходу з цього питання. Так, 48,3 % респондентів вважають, що докази доцільно визнавати недопустимими у всіх випадках їх отриманням таким суб'єктом, а 50,3% – лише у випадках встановлення істотності порушень норм кримінального процесуального закону під час їх отримання (додаток Б).

Більше того, необґрунтованість наведеної практики підтверджується сукупністю інших норм КПК України, в яких законодавець прямо закріплює обов'язок ухвалення відповідними учасниками кримінального процесу вмотивованої постанови у випадках, які стосуються організації досудового розслідування. Зокрема, законодавець зобов'язує керівника органу досудового розслідування ухвалювати вмотивовану постанову у випадку відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування за ініціативою прокурора або з власної ініціативи з наступним повідомленням прокурора та призначенням іншого слідчого за наявності підстав, передбачених цим Кодексом, для його відводу або в разі неефективного досудового розслідування (п. 2 ч. 2 ст. 39 КПК України), а Генерального прокурора, керівника регіональної прокуратури, їх перших заступників і заступників – у випадку доручення здійснення досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, у тому числі слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу, в разі неефективного досудового розслідування (ч. 5 ст. 36 КПК України) [216]. За змістом вказаних положень, ухвалення такої постанови зумовлене необхідністю вмотивування неефективності здійснюваного досудового розслідування чи наявності підстави для відводу. Повноваження щодо призначення певного слідчого, прокурора є організаційно-розпорядчими, а їх реалізація не пов'язана з необхідністю вмотивування відповідного рішення. Тому норми КПК України не містять прямої вимоги щодо ухвалення такої постанови (хоча ч. 3 ст. 110 передбачає право слідчого, прокурора виносити постанову у випадках, коли він визнає це за необхідне), що за її відсутності, відповідно, позбавляє можливості констатувати істотне порушення норм кримінального процесуального закону, яке є підставою визнання всіх отриманих доказів або окремих з них недопустимими.

Необґрунтованими є також випадки визнання доказів недопустимими з підстав їх отримання слідчим, прокурором, який не був включений до слідчої, слідчо-оперативної групи, групи прокурорів за наявності в матеріалах справи постанови про її призначення, або який, хоча й був включений до постанови,

однак відомості про якого відсутні в ЄРДР, з посиланням на те, що за змістом п. 6 ч. 5 ст. 214 КПК України до ЄРДР вносяться відомості про прізвище, ім'я, по батькові та посада слідчого, прокурора, який вніс відомості до реєстру та/або розпочав досудове розслідування [216]. Неповторюючи наведені норми кримінального процесуального закону щодо підстав визнання доказів недопустимими, як додатковий аргумент потрібно вказати, що з урахуванням норм ч. 1 ст. 84 та ч. 1 ст. 86 КПК України допустимими доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані в передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [216]. Тому суд, вирішуючи питання про допустимість доказів, здійснює їх оцінку з позиції дотримання/порушення норм КПК України, якими врегульовано, насамперед, порядок одержання доказів, зокрема встановлює, чи не було допущено істотних порушень прав і свобод особи, щодо якої проводилася та чи інша слідча (розшукова) дія і чи не було істотно порушено норми кримінального процесуального закону, що передбачають порядок її проведення. На це звертає увагу ВС, який вказує, що суд першої інстанції керувався Положенням, яке регулює порядок ведення ЄРДР. Однак неналежне ведення ЄРДР не може спростовувати або підтверджувати належність та допустимість всього об'єму доказів у кримінальному провадженні та з вірогідністю спростовувати суб'єктів, які вправі проводити досудове розслідування. Той факт, що прокурор надав постанову на підтвердження суб'єктності працівників правоохоронного органу для ведення досудового розслідування лише під час судового провадження, також не має впливу на допустимість доказів. Вказаного судом першої інстанції не вимагається і в ст. 214 КПК України... Суд наголошує, що кримінальне провадження відповідно до вимог кримінального процесуального закону формується з документів, які мають доказове значення. Наведене узгоджується з вимогами ст. 99 КПК України, в якій визначено, що документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт,

який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. З огляду на суперечливість висновків суду першої інстанції, з якими погодився суд апеляційної інстанції, та те, що значна кількість доказів визнана недопустимими з надуманих підстав, колегія суддів не може погодитися з тим, що докази у даному кримінальному провадженні здобули оцінку відповідно до вимог кримінального процесуального закону, а разом з цим не має підстав стверджувати про законність та обґрунтованість судових рішень [373].

Необґрунтованою видається також позиція окремих судів щодо визнання недопустимими результатів окремих слідчих (розшукових) дій, проведених слідчим, який хоча й призначений до групи слідчих відповідної постановою, однак ухвала про проведення слідчої (розшукової) дії постановлена не на його прізвище. Наприклад, відповідно до статей 233 – 235 КПК України проникнення до житла чи іншого володіння особи може здійснюватися в тому числі на підставі ухвали слідчого судді. У разі необхідності проведення обшуку слідчий за погодженням з прокурором або прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням, яке повинно містити відомості, передбачені ч. 3 ст. 234 КПК України, а слідчий суддя відмовляє в задоволенні клопотання про обшук, якщо слідчий, прокурор не доведе наявності обставин, передбачених ч. 5 цієї статті. У разі відмови у задоволенні клопотання про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи слідчий, прокурор не має права повторно звертатися до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на обшук того самого житла чи іншого володіння особи, якщо в клопотанні не зазначені нові обставини, які не розглядалися слідчим суддею [216]. Тобто за змістом вказаних норм питання про надання дозволу на обшук вирішується слідчим суддею, виходячи з вмотивованості клопотання слідчого, прокурора щодо необхідності його проведення. Крім того, за змістом ч. 2 ст. 235 КПК України законодавець не ставить вимоги до слідчого судді про визначення конкретного слідчого, прокурора, який проводитиме таку слідчу (розшукову) дії, вказуючи

лише на необхідність зазначення слідчого, прокурора, який подав клопотання про обшук. З огляду на норми статей 39, 40, 41 КПК України, у випадку необхідності утворення слідчої чи слідчо-оперативної групи, керівник органу досудового розслідування визначає старшого слідчої групи, який керуватиме діями інших слідчих, тобто надаватиме їх вказівки і доручення щодо вчинення процесуальних дій у відповідному кримінальному провадженні. Очевидно, що у випадку необхідності проведення одночасного обшуку в декількох приміщеннях, недоцільним є звернення до слідчого судді декількох слідчих однієї і тієї ж слідчої групи з клопотаннями про проведення обшуку в різних приміщеннях у межах одного кримінального провадження, та цілком логічним є надання доручення старшим слідчим групи про отримання ухвал одним слідчим, а після їх отримання – надання доручення іншим слідчим цієї ж групи на проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. З огляду на викладене, у ході вирішення питання про допустимість доказів потрібно, насамперед, виходити з встановлення істотності порушень, які були допущені під час їх отримання, що відповідає як нормам чинного КПК України, так і практиці міжнародних судових інституцій.

Проведене дослідження підстав визнання доказів недопустимими свідчить про недостатньо повне врахування вітчизняним законодавцем міжнародних стандартів формування допустимих доказів, напрацьованих у практиці ЄСПЛ⁷.

По-перше, це стосується міжнародного стандарту доказування, відповідно до якого визнанням недопустимими підлягають докази, отримані внаслідок провокації злочину. З урахуванням норми ч. 3 ст. 271 КПК України, недопустимими визнаються докази, отримані під час підготовки та проведення заходів з контролю за вчиненням злочину внаслідок провокації (підбурювання) особи на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, якби слідчий

⁷ На необхідність більш повного врахування у КПК України системи міжнародних стандартів формування допустимих доказів звернуло увагу 87,5% респондентів, опитаних у ході проведення анкетування (додаток Б).

цьому не сприяв, або з цією самою метою впливу на її поведінку насильством, погрозами, шантажем [216]. Буквальне тлумачення наведеної норми обмежує можливість визнання доказів недопустимими виключно їх отриманням внаслідок провокації злочину під час контролю за вчиненням злочину. Водночас потрібно враховувати, що контроль за вчиненням злочину як негласна слідча (розшукова) дія спрямований на виявлення тяжкого або особливо тяжкого злочину (ч. 2 ст. 246 і ч. 1 ст. 271 КПК України) та не може проводитися у кримінальному провадженні щодо злочинів невеликої або середньої тяжкості. Окрім того, контроль за вчиненням злочину передбачає вжиття заходів, спрямованих, як правило, на передання особі предмета злочину (неправомірної вигоди, грошових коштів за отримані від неї наркотичні засоби, вогнепальну зброю тощо), виявлення яких у слідчій практиці відбувається в результаті затримання особи і проведення її особистого обшуку, обшуку житла або іншого володіння особи, в якому вона перебуває на момент вчинення злочину. Поряд з цим, суб'єктом провокації особи на вчинення злочину законодавець у ч. 3 ст. 271 КПК України визнає лише слідчого та не враховує, що ним може бути також прокурор, співробітник оперативного підрозділу або особа, яка діє за їх згодою або вказівкою.

Викладене свідчить про недосконалість нормативного закріплення такої підстави визнання доказів недопустимими як їх отримання внаслідок провокації злочину та вказує на необхідність внесення відповідних доповнень до ч. 3 ст. 87 КПК України і виключення з нього ч. 3 ст. 271⁸. Внесення таких змін до кримінального процесуального закону дозволить визнавати недопустимими не лише докази, отримані під час підготовки і проведення контролю за вчиненням злочину, але й докази, отримані в ході як інших негласних слідчих (розшукових) дій, так і слідчих (розшукових) дій, у тому числі у кримінальному провадженні щодо злочину невеликої або середньої тяжкості. Окрім того, внесення

⁸ На доцільність удосконалення КПК України у цій частині звернуло увагу 86% з числа респондентів, які поділяють позицію щодо необхідності більш повного врахування в ньому міжнародних стандартів формування допустимих доказів. При цьому вони пропонують віднести провокацію (підбурювання) особи на вчинення злочину до числа істотних порушень прав людини та основоположних свобод і визнати її суб'єктами слідчого, прокурора, співробітника оперативного підрозділу, особи, яка діє за їх згодою або вказівкою (додаток Б).

пропонованих змін до ч. 3 ст. 87 КПК України дозволить, з урахуванням висловлених вище зауважень, застосовувати до доказів, похідних від тих, що отримані внаслідок провокації злочину, правило «плодів отруєного дерева».

По-друге, вітчизняний законодавець не враховує міжнародний стандарт формування допустимих доказів, відповідно до якого визнанню недопустимими підлягають докази, отримані з порушенням гарантій прав особи, до якої застосовувався захід втручання в право на повагу до особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування, зокрема з порушенням гарантій адвокатської таємниці. Однією з її гарантій є визначений ч. 2 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р. № 5076-VI порядок проведення обшуку чи огляду житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, і тимчасового доступу до його речей та документів, відповідно до якого: 1) слідчий суддя, суд в ухвалі в обов'язковому порядку повинен зазначити перелік речей, документів, які планується відшукати, виявити чи вилучити під час проведення вказаних процесуальних дій; 2) під час їх проведення має бути присутній представник ради адвокатів регіону, за винятком випадків його неявки за умови завчасного повідомлення ради адвокатів регіону, що не перешкоджає проведенню відповідної процесуальної дії; 3) для забезпечення участі представника ради адвокатів регіону службова особа, яка буде проводити відповідну процесуальну дію, завчасно повідомляє про це раду адвокатів регіону за місцем її проведення; 4) під час проведення зазначених процесуальних дій представнику ради адвокатів регіону надається право ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення процесуальних дій, що зазначаються в протоколі [403]. Надаючи у цілому схвальну оцінку закріпленому законодавцем порядку проведення вказаних процесуальних дій, потрібно звернути увагу на декілька моментів, які потребують уточнення.

Так, ч. 2 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», передбачаючи за загальним правилом обов'язковість участі представника ради адвокатів регіону в проведенні обшуку чи огляду житла,

іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, тимчасового доступу до його речей і документів, вказує на винятки з цього правила, пов'язані з його неявкою за умови завчасного повідомлення ради адвокатів регіону [403].

Отримання речей і документів внаслідок тимчасового доступу до них, здійсненого за відсутності представника ради адвокатів регіону за умови завчасного повідомлення ради адвокатів регіону не призводить до порушення гарантій адвокатської діяльності. Хоча ч. 1 ст. 165 КПК України й зобов'язує особу, зазначену в ухвалі слідчого судді, надати тимчасовий доступ до зазначених у ній речей і документів, проте норми кримінального процесуального закону не передбачають механізм примусового виконання цієї ухвали. Тобто ухвала слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів підлягає добровільному виконанню особою, зазначеною в ній, а єдиним наслідком її невиконання, з огляду на норму ч. 1 ст. 166 КПК України, є звернення сторони обвинувачення до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на проведення обшуку з метою відшукування та вилучення речей і документів, які були вказані в ухвалі про тимчасовий доступ.

Водночас, у разі неявки представника ради адвокатів регіону для участі в обшуку чи огляді житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, за умови завчасного повідомлення ради адвокатів регіону, законність проведення цих слідчих (розшукових) дій, з огляду на примусовий характер їх виконання, повинна бути забезпечена мінімальними гарантіями. З урахуванням позиції ЄСПЛ, наведеної у рішенні від 05.07.2012 р. у справі «Головань проти України», такими гарантіями повинно бути обов'язкове залучення до проведення відповідної слідчої (розшукової) дії осіб, які мають необхідну юридичну кваліфікацію.

Ч. 7 ст. 223 КПК України передбачає, що обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії, в цілому визначає їх як незаінтересованих

осіб і, врегульовуючи порядок їх залучення до проведення низки слідчих (розшукових) дій, лише містить вказівку на те, що понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження [216]. З огляду на необхідність забезпечення наведених мінімальних гарантій, поняті, які залучаються до участі в обшуку чи огляді житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, повинні мати юридичну кваліфікацію та відповідний досвід практичної роботи у галузі права.

І, нарешті, порядок проведення обшуку чи огляду житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, і тимчасового доступу до його речей та документів повинен охоплюватися предметом регулювання кримінального процесуального законодавства, а не законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність. Останнє повинно врегульовувати порядок забезпечення радою адвокатів регіону гарантій адвокатської діяльності в частині залучення його представника до обшуку чи огляду житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, і тимчасового доступу до його речей та документів.

З урахуванням наведеного, вбачається за доцільне запропонувати внести відповідні зміни до КПК України шляхом його доповнення ст. 165-1, ч. 7-1 ст. 223 і ст. 236-1⁹, а також до ч. 2 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» шляхом її викладення у новій редакції.

Поряд із загальними підставами визнання доказів недопустимими, законодавець закріплює низку додаткових підстав стосовно показань з чужих слів.

⁹ Доцільність удосконалення КПК України у цій частині відзначило увагу 88,2% з числа респондентів, які поділяють позицію щодо необхідності більш повного врахування в ньому міжнародних стандартів формування допустимих доказів. При цьому вони пропонують закріпити у кримінальному процесуальному законі гарантії адвокатської таємниці під час проведення обшуку й огляду в житлі, іншому володінні адвоката, приміщеннях, де він здійснює адвокатську діяльність, тимчасового доступу до його речей і документів, зокрема їх проведення у присутності представника ради адвокатів регіону, а у випадку його неявки для участі в обшуку й огляді за умови завчасного повідомлення ради адвокатів регіону – з обов'язковою участю не менше двох понятих, які мають юридичну кваліфікацію та відповідний досвід практичної роботи у галузі права (додаток Б).

По-перше, показання з чужих слів можуть визнаватися допустимим доказом у виняткових випадках і за умови, що вони є допустимим доказом згідно з іншими правилами допустимості доказів (ч. 2 ст. 97 України) [216]. Вказуючи на винятковість випадків, за яких показання з чужих слів можуть визнаватися допустимим доказом, законодавець не окреслює їх перелік, залишаючи вирішення цього питання на розсуд суду в кожному конкретному випадку. Примірний перелік таких випадків наводиться М.А. Погорецьким і М.Є. Шумилом, які зазначають, що необхідність в отриманні показань з чужих слів може виникати у разі: 1) коли значущість такого доказу надає додаткову та єдину можливість суду встановити істотні обставини кримінального провадження, а також коли без наявності такого доказу неможливо довести необхідну для провадження обставину; 2) якщо використання такого доказу є виправданим у ситуації відсутності первинних доказів або їх сумнівності; 3) коли первинний доказ втрачений або його неможливо отримати; 4) коли за допомогою показань з чужих слів є можливість віднайти інші докази, до яких потрібно звернутися для перевірки фактів, що мають значення для кримінального провадження; 5) коли дані, отримані з показань з чужих слів, можуть бути засобом для перевірки інших доказів у кримінальному провадженні; 6) коли показання з чужих слів може використовуватися як засіб заміни первинного доказу [217, с. 291-292]. Незалежно від підстави, що зумовлює отримання показань з чужих слів, по-перше, визнанню їх допустимим доказом повинна передувати оцінка судом цих показань з точки зору допустимості за правилами, закріпленими статтями 86 і 87 КПК України, по-друге, у ході прийняття рішення про визнання показань з чужих слів допустимим доказом суд зобов'язаний врахувати обставини, визначені абз. 2 ч. 2 ст. 97 КПК України.

Аналізуючи норми абз. 2 ч. 2 ст. 97 КПК України, В.В. Вапнярчук обґрунтовано акцентує увагу на тому, що її будова дає підстави для висновку, що вказані в ній обставини повинні враховуватися в сукупності, а не вибірково [34, с. 252]. Як свідчать результати дослідження судової практики, приймаючи

рішення про визнання показань з чужих слів допустимим доказом, суди враховують закріплені абз. 2 ч. 2 ст. 97 КПК України обставини у сукупності. Так, Апеляційний суд Херсонської області у справі № 766/13786/16-к допитав свідка ОСОБА_4, який показав, що працює лікарем у швидкій допомозі. 20.08.2016 р. близько 20 год. 30 хв. виїхав за викликом. По приїзду на місце виявив ОСОБА_3 (потерпілого, який у подальшому помер внаслідок отриманих опіків – Г.К.) зі слідами термічного опіку грудної клітини, тулубу, верхніх кінцівок. ОСОБА_3 розповів йому, що його облив та підпалив рідний брат (обвинувачений у цій справі ОСОБА_2 – Г.К.). Свідок показав, що вказані опіки були обширними та глибокими, отримані травми у потерпілого були досить важкими. Оцінюючи показання свідка ОСОБА_4, які були послідовними і незмінними як під час розгляду справи у суді першої інстанції, так і під час апеляційного розгляду, суд апеляційної інстанції погодився з висновком суду першої інстанції про допустимість вказаного доказу, оскільки будь-яких підстав для обмови ОСОБА_1 свідок не мав, тому його показання викликають довіру щодо їх достовірності, є переконливими і мають істотне значення для встановлення фактичних обставин, оскільки допитати потерпілого безпосередньо неможливо, у зв'язку з чим використав ці показання на підтвердження винуватості ОСОБА_2 [39].

По-друге, показання з чужих слів можуть визнаватися допустимим доказом незалежно від можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення (ч. 2 ст. 97 КПК України) [216]. Показання з чужих слів є похідним доказом, а тому доказування, як обґрунтовано вказує О.Г. Шило, має спрямовуватися до першоджерела відомостей, що мають значення для кримінального провадження, мінімізації їх інтерпретаторів [595, с. 154]. У цьому аспекті важливим є отримання прямого доказу – показань особи, яка надала первинні пояснення. Водночас його отримання не завжди є можливим з огляду на низку причин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, у зв'язку з чим кримінальний процесуальний закон, як зазначає М.М. Стоянов, не ставить в обов'язкову залежність допустимість показань з чужих слів від

можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення [219, с. 254]. Так, законодавець виокремлює коло випадків, за яких суд має право визнати неможливим допит особи, а саме, якщо вона: 1) відсутня під час судового засідання внаслідок смерті або через тяжку фізичну чи психічну хворобу; 2) відмовляється давати показання в судовому засіданні, не підкоряючись вимозі суду дати показання; 3) не прибуває на виклик до суду, а її місцезнаходження не було встановлено шляхом проведення необхідних заходів розшуку; 4) перебуває за кордоном та відмовляється давати показання (ч. 3 ст. 97 КПК України) [216].

Водночас норма ч. 2 ст. 97 КПК України у частині надання суду права визнати допустимим доказом показання з чужих слів за наявності можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення, неодноразово піддавалася критиці [173, с. 256-257; 194, с. 147]. Так, Н.З. Рогатинська вказує, що зазначена норма порушує одну з основних засад кримінального судочинства – безпосередність дослідження показань, речей і документів, з урахуванням якої суд зобов'язаний безпосередньо дослідити відомості, що містяться в поясненнях особи, на які посилається допитаний у судовому засіданні свідок чи потерпілий [431, с. 124]. Аналізуючи ч. 2 ст. 97 КПК України, суддя А.П. Бущенко в окремій думці до постанови ВС від 05.06.2018 р. у справі № 360/1378/16-к наголошує, що це положення дозволяє, за певних умов, використання показань з чужих слів у разі, якщо особа, що давала первинні показання, не допитана в суді. Якщо ж така особа в суді допитана, то використання показань, що переказують її показання, за цим правилом є недопустимим. Вони також є недопустимими за п. 1 абз. 2 ч. 2 цієї статті [268, с. 273]. Аналогічну позицію висловлює В.В. Вапнярчук, який одночасно зазначає, що для прийняття рішення про використання показань з чужих слів та їх допустимість визначальним є встановлення того, що первинний доказ утрачено або отримати його з об'єктивних причин неможливо, у зв'язку з чим обґрунтовано пропонує внести зміни до ст. 97 КПК України, якими в абз. 1 ч. 2 слова «незалежно від можливості допитати особу, яка надала первинні

пояснення» замінити на «в разі неможливості допитати особу, яка надала первинні пояснення», а в п. 7 ч. 2 виключити фразу «можливість допиту особи, яка надала первинні пояснення» [34, с. 251]. Поділяючи наведену позицію, потрібно вказати, що визнання показань з чужих слів допустимим доказом повинно пов'язуватися з випадками, які унеможливають допит особи, котра надала первинні пояснення, під час судового розгляду як свідка, потерпілого. За наявності можливості суд повинен, з урахуванням наданих йому нормами кримінального процесуального закону повноважень, викликати і допитати таку особу. У свою чергу, отримання під час судового розгляду показань цієї особи, наданих у процесуальному статусі свідка, потерпілого, призводить до відсутності необхідності додаткового підтвердження повідомлених нею відомостей про факти, що входять у предмет доказування, за допомогою показань з чужих слів.

Необхідність внесення відповідних змін до норм ст. 97 КПК України підтверджується й результатами дослідження судової практики, в якій наявні випадки, коли окремі суди визнають допустимими доказами і використовують у судових рішеннях показання з чужих слів поряд з показаннями осіб, які надавали первинні показання. Так, Новокаховський міський суд Херсонської області у вироку від 28.01.2019 р. у справі № 661/150/18 надав оцінку показанням ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9, ОСОБА_4 та ОСОБА_3, які відповідно до витягу з розстановки нарядів Новокаховського ВП ГУНП в Херсонській області на 05.11.2017 р. здійснювали чергування з 08 год. 00 хв. 05.11.2017 р. до 08 год. 00 хв. 06.11.2017 р. У вироку суд вказав, що свідок ОСОБА_9 пояснив, що він є оперуповноваженим відділення карного розшуку Новокаховського ВП ГУНП в Херсонській області в складі слідчо-оперативної групи. Близько опівночі 05.11.2017 р., під час здійснення слідчо-оперативною групою огляду місця події, на мобільний телефон ОСОБА_7 зателефонували ОСОБА_3 та ОСОБА_4 і повідомили про хуліганські дії невідомих. Приїхавши на допомогу, побачили працівників поліції ОСОБА_3 та ОСОБА_4 біля автомобіля ВАЗ-2110, лобове скло та фара якого були розбиті. ОСОБА_3

повідомив, що обвинувачений ОСОБА_1 замахувався пляшкою від пива, якою розбив фари. Після огляду вони разом затримали ОСОБА_1 та ОСОБА_2, які перебували у стані алкогольного сп'яніння. Працівники поліції ОСОБА_8 та ОСОБА_7 в судовому засіданні надали аналогічні ОСОБА_9 показання, підтвердивши, що зі слів працівника поліції ОСОБА_3 їм стало відомо про пошкодження ОСОБА_1 фари, а ОСОБА_2 – лобового скла службового автомобіля під час хуліганських дій. Визнавши показання ОСОБА_9, ОСОБА_8 та ОСОБА_7 допустимими доказами, суд використав їх у вказаному вирoku [50]. Надаючи оцінку показанням вказаних свідків, Херсонський апеляційний суд у вирoku від 11.06.2019 р. у цій справі вказав, що доводи захисника про те, що вони не є прямими свідками вчинення обвинуваченим злочину, а отже їх пояснення не можуть прийматися до уваги, є необґрунтованими, оскільки кримінальним процесуальним законом передбачено показання з чужих слів як джерело доказів і відповідно до вимог статей 96 і 97 КПК України судом першої інстанції їм надано оцінку та обґрунтовано покладено в основу обвинувального вирoku [61]. Більше того, отримання у кримінальному провадженні і показань з чужих слів, і показань осіб, які надали первинні пояснення, нерідко призводить, як наслідок, до необхідності їх оцінки у сукупності. Так, Павлоградський міськрайонний суд Дніпропетровської області у вирoku від 28.10.2019 р. у справі № 761/44670/16-к, оцінюючи докази в їх сукупності та співставляючи показання свідків ОСОБА_10, ОСОБА_15, ОСОБА_41, ОСОБА_14, ОСОБА_26, ОСОБА_19, ОСОБА_24 та інших, дійшов висновку, що до показань свідка ОСОБА_14 потрібно поставитися критично, оскільки вони є показаннями з чужих слів, проте не підтверджуються особами, на яких ОСОБА_14 посилається як на джерело своєї обізнаності [53]. Наведені приклади свідчать про недоцільність визнання допустимими доказами і використання в судових рішеннях показань з чужих слів за умови отримання показань осіб, які надавали первинні показання.

У зв'язку з цим правильною є практика судів, які визнають недопустимими доказами показання з чужих слів за наявності можливості

викликати і допитати особу, яка надала первинні пояснення. Так, Апеляційний суд Одеської області в ухвалі від 11.06.2015 р. у справі № 520/14721/13-к вказав, що не можуть бути взяті до уваги показання свідка ОСОБА_4 про обставини, відомі їй зі слів працівника бюро ритуальних послуг, стосовно того, що ОСОБА_3 (обвинувачений у цьому провадженні – Г.К.) пропонував йому винагороду за фальсифікацію свідоцтва про смерть ОСОБА_6. Як обґрунтовано зазначив ОСОБА_3, вказаний працівник судом допитаний не був, не підтвердив показань свідка ОСОБА_4, клопотання про його допит у судовому засіданні не заявлялося. За таких обставин апеляційний суд дійшов висновку, що показання ОСОБА_4 з чужих слів суперечать положенням ст. 97 КПК України, у зв'язку з чим є недопустимими і підлягають виключенню з мотивувальної частини вироку суду першої інстанції [550].

Наведене свідчить про необхідність внесення відповідних змін до КПК України шляхом викладення абз. 1 ч. 2 і п. 7 абз. 2 ч. 2 ст. 97 у новій редакції¹⁰.

По-третє, показання з чужих слів можуть визнаватися допустимим доказом у разі, якщо підозрюваний, обвинувачений створив або сприяв створенню обставин, за яких особа не може бути допитана (ч. 5 ст. 97 КПК України) [216]. Коло таких обставин законодавцем у нормах кримінального процесуального закону не конкретизується, а в доктрині кримінального процесу визначається на основі аналізу ч. 3 ст. 97 КПК України. Так, виходячи зі змісту вказаної норми, В.В. Король і Т.В. Садова вважають, що підставами неможливості допиту особи, на які міг вплинути обвинувачений, є смерть, тяжка хвороба або небажання давати показання. Для того, щоб довести факт створення обвинуваченим обставин, що спричинили смерть, тяжку хворобу чи залякування свідка, потрібно визнати його винним у вчиненні злочину вироком

¹⁰ На необхідність удосконалення закріплених КПК України стандартів допустимості показань з чужих слів звернуло увагу 79,2% респондентів, опитаних у ході проведення анкетування. При цьому 92% опитаних, які вказали на доцільність удосконалення КПК України у цій частині, пропонують надати суду право визнавати показання з чужих слів допустимим доказом лише у виняткових випадках, які унеможливають допит особи, яка надала первинні показання (додаток Б).

суду з додержанням засади презумпції невинуватості¹¹, проте у ч. 5 ст. 97 КПК України йдеться про визнання особи винною ще до ухвалення вироку [157, с. 432]. Поділяючи наведену позицію, потрібно вказати, що дотримання закладеного законодавцем підходу до визнання показань з чужих слів допустимим доказом у цих випадках призводить до недієвості норми ч. 5 ст. 97 КПК України з огляду на порушення в результаті її застосування презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини як загальної засади кримінального провадження. На основі вимог останньої, вказана норма підлягає уточненню шляхом надання суду права на власний розсуд враховувати обставини, що можуть свідчити про створення підозрюваним, обвинуваченим або його сприяння створенню обставин, за яких особа не може бути допитана [185, с. 270; 212, с. 64]. У зв'язку з цим вбачається за доцільне викласти ч. 5 ст. 97 КПК України у новій редакції¹².

По-четверте, показання з чужих слів підлягають визнанню недопустимим доказом у разі, якщо вони надаються слідчим, прокурором, співробітником оперативного підрозділу або іншою особою стосовно пояснень осіб, наданих слідчому, прокурору або співробітнику оперативного підрозділу під час здійснення ними кримінального провадження (ч. 7 ст. 97 КПК України) [216]. Аналізуючи наведену норму, М.А. Погорецький і М.Є. Шумило наголошують, що встановлена нею заборона пов'язана з тим, що вказані особи мають у провадженні процесуальний інтерес (на стороні обвинувачення), а як підставу

¹¹ Презумпція невинуватості прямо закріплена нормами Конституції України і КПК України як засада кримінального провадження. Водночас підхід законодавця в частині її віднесення до числа засад кримінального провадження був підданий істотній критиці в доктрині кримінального процесу. Зокрема, В.В. Вапнярчук обґрунтовує наведену позицію відсутністю у презумпції невинуватості такої істотної ознаки принципу як фундаментальність щодо закономірностей і найбільш істотних властивостей кримінального провадження, які відображають тип існуючого судочинства (визначають спрямованість і побудову кримінального процесу в цілому) [33, с. 65-66]. Поділяючи таку позицію, потрібно вказати, що презумпція невинуватості за своєю юридичною природою є правовою презумпцією та не може розглядатися як засада кримінального провадження [175, с. 291-292].

¹² На доцільність надання суду права визнавати показання з чужих слів допустимим доказом за наявності обставин, що можуть свідчити про створення підозрюваним, обвинуваченим або його сприяння створенню обставин, за яких особа не може бути допитана, звернуло увагу 87,9% з числа респондентів, які поділяють позицію щодо необхідності удосконалення закріплених КПК України стандартів допустимості показань з чужих слів (додаток Б).

визнання таких показань недопустимими виокремлюють їх отримання з неналежного процесуального джерела [217, с. 292-293].

Хоча норма ч. 7 ст. 97 КПК України містить пряму вказівку на недопустимість зазначених у ній показань з чужих слів, у судовій практиці існують випадки її недотримання. Так, окремі суди першої інстанції визнають допустимими і використовують у вироків на підтвердження винуватості обвинуваченого показання, отримані співробітником оперативного підрозділу з його пояснень під час досудового розслідування [48; 51], що в подальшому нерідко залишається поза увагою судів апеляційної інстанції [551; 554]. ВС неодноразово звертав увагу на неприпустимість такої практики, вказуючи у своїх постановках, що апеляційний суд не дав відповіді на доводи апелянтів про недопустимість конкретних доказів, зокрема, показань з чужих слів свідка – співробітника оперативного підрозділу, що є порушенням вимог ч. 7 ст. 97 КПК України [305] або залишив без уваги те, що суд першої інстанції ґрунтував свої висновки про винуватість засудженого на недопустимих доказах, зокрема показаннях свідка, який входив до складу слідчо-оперативної групи [312].

Разом з тим, показання з чужих слів не можна ототожнювати з показаннями, які надаються під час судового розгляду слідчим, прокурором, співробітником оперативного підрозділу як свідком щодо обставин кримінального провадження. Окремі суди припускаються помилок, визнаючи на підставі ч. 7 ст. 97 КПК України такі показання недопустимими доказами. Так, Волинський апеляційний суд в ухвалі від 22.08.2019 р. у справі № 161/16058/18, керуючись вказаною нормою, визнав недопустимим доказом показання свідків ОСОБА_6 та ОСОБА_7, які є працівниками поліції, щодо обставин використання обвинуваченим ОСОБА_3 завідомо підробленого документа – копії посвідчення учасника бойових дій [562]. На необґрунтованість такої практики судів першої та апеляційної інстанцій звертає увагу ВС, який зазначає, що доводи засудженого про недопустимість як доказів показань свідків ОСОБА_7 та ОСОБА_8, оскільки вони є показаннями з чужих слів, були предметом розгляду суду апеляційної інстанції та визнані безпідставними. Ці

свідки є інспекторами патрульної поліції, які безпосередньо бачили потерпілого після нападу, здійснювали заходи зі встановлення та розшуку нападника, а також затримали свідка ОСОБА_9 з велосипедом, що належав потерпілому. Тобто дані свідки повідомили інформацію, яку безпосередньо сприймали [336].

Поряд з цим, відповідно до ч. 6 ст. 97 КПК України показання з чужих слів підлягають визнанню недопустимим доказом у разі, якщо вони не підтверджуються іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами, відмінними від положень частини другої цієї статті [216]. Водночас проведений вище аналіз підстав визнання доказів недопустимими дозволяє стверджувати, що у цьому випадку не вирішується питання про допустимість/недопустимість показань з чужих слів. Непідтвердження показань з чужих слів за допомогою інших доказів є підставою визнання їх недостовірними доказами, у зв'язку з чим норма ч. 6 ст. 97 КПК України і практика її застосування досліджуватимуться в підрозділі, присвяченому стандартам формування достовірних доказів.

Крім того, в початковій редакції кримінального процесуального закону містилася норма, відповідно до якої показання з чужих слів могли визнаватися допустимим доказом у разі, якщо сторони погоджувалися визнати їх доказом (ч. 4 ст. 97 КПК України). За умов чинності наведеної норми у доктрині кримінального процесу вказувалося, що вона є ключовим моментом визнання показань з чужих слів допустимим доказом у кримінальному провадженні, оскільки, якщо сторони кримінального провадження погоджуються визнати показання з чужих слів доказом, то таким чином ними компенсується сумнівність таких показань, позаяк лише консенсусом, ураховуючи думку одна одної, вони допускають ці відомості в доказування [278, р. 201]. Вказана норма широко використовувалася в судовій практиці [42; 550], але була виключена з КПК України на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства» від 04.10.2019 р. № 187-IX [405].

Оцінка доказів з точки зору допустимості здійснюється, в першу чергу, судами першої та апеляційної інстанцій, що зумовлено покладенням на них обов'язку безпосередньо дослідити докази. Такий підхід вітчизняного законодавця повною мірою відповідає міжнародному стандарту формування допустимих доказів, відповідно до якого оцінка доказів з точки зору їх допустимості є обов'язком національних судів.

Порядок вирішення питання про допустимість доказів законодавцем диференціюється залежно від очевидності допущеного порушення норм кримінального процесуального закону, яке є підставою для визнання доказів недопустимими [185, с. 274; 197, с. 45]. За загальним правилом, визначеним ч. 1 ст. 89 КПК України, суд вирішує питання допустимості доказів під час їх оцінки у нарадчій кімнаті під час ухвалення судового рішення [216]. Виключення з цього правила складають випадки очевидної недопустимості доказів: у разі її встановлення під час судового розгляду суд, керуючись ч. 2 ст. 89 КПК України, повинен визнати докази недопустимими [216]. Норма ч. 2 ст. 89 КПК України ґрунтується на міжнародному стандарті формування допустимих доказів, який передбачає необхідність виключення очевидно недопустимих доказів.

Ініціювання вирішення судом питання про допустимість доказів можливе як за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, про визнання доказів недопустимими (ч. 3 ст. 89 КПК України) [216], так і з власної ініціативи суду. Використання судом повноважень щодо визнання доказів недопустимими за власною ініціативою отримало схвальну оцінку в доктрині кримінального процесу [147, с. 109; 228, с. 64-65; 279, с. 166; 537, с. 147] та пояснюється тим, що норми частин 1 і 2 ст. 89 та ч. 1 ст. 94 КПК України містять імперативну вказівку на здійснення оцінки доказів судом, у зв'язку з чим він є самостійним суб'єктом ініціювання розгляду питання про недопустимість доказів під час судового провадження [142, с. 378].

Тягар доказування допустимості доказів покладається на сторону, що їх подає (ч. 2 ст. 92 КПК України), з одночасним наданням їй права наводити

заперечення проти визнання доказів недопустимими (ч. 3 ст. 89 КПК України) [216]. Покладення тягара доказування на слідчого, прокурора зумовлено необхідністю неухильного дотримання ними вимог процесуальної форми і ґрунтується на вимогах закріпленої ст. 9 КПК України засади законності, а на сторону захисту, потерпілого та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження – наданням їм права збирати докази шляхом здійснення дій, які здатні забезпечити подання суду допустимих доказів (ч. 3 ст. 93 КПК України) [216]. У судовій практиці недоведення стороною кримінального провадження допустимості доказів, наданих нею та поставлених під сумнів, призводить до визнання їх судом недопустимими [306; 355; 360].

Вирішення питання про допустимість доказів здійснюється на основі внутрішнього переконання суду, межі якого обмежуються закріпленими у частинах 1 – 3 ст. 87 КПК України істотними порушеннями прав та свобод людини. Вирішуючи питання про допустимість доказів, суд повинен враховувати низку критеріїв, більшість з яких сформована в практиці ВС.

По-перше, врахуванню судом підлягають істотність допущеного порушення норм кримінального процесуального закону та наслідки, які воно спричинило¹ [185, с. 275-277; 192, с. 134-135]. Із позиції ВС, питання про визнання доказів недопустимими вирішується судом під час їх оцінки у нарадчій кімнаті при ухваленні судового рішення (ч. 1 ст. 89 КПК України) у кожному конкретному випадку залежно від характеру і наслідків порушень критеріїв допустимості [329]. При цьому наслідки порушення норм кримінального процесуального закону мають визначатися, в першу чергу, з урахуванням дотримання прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження.

По-друге, суд повинен враховувати значимість доказу для встановлення обставин, які становлять предмет доказування² [185, с. 275-277; 192, с. 134-135].

¹ На необхідність врахування судом наведеного чинника звернуло увагу 93,1% респондентів, опитаних у ході проведення анкетування (додаток Б).

² Доцільність врахування судом вказаного чинника відзначило 88% опитаних під час проведення анкетування респондентів (додаток Б).

135]. Як вказує ВС, у кожному конкретному випадку суд, оцінюючи допустимість того чи іншого доказу, повинен враховувати істотність допущених порушень кримінального процесуального закону та важливість кожного доказу для встановлення обставин кримінального провадження [329]. Необхідність врахування значимості доказу зумовлена покладеним на суд обов'язком всебічно, повно та неупереджено дослідити всі обставини кримінального провадження (ч. 1 ст. 94 КПК України) [216].

По-третє, суду потрібно враховувати, що визнання доказів недопустимими не призводить до спростування фактів, які підлягають доказуванню та встановлюються, у тому числі, за допомогою цих доказів¹ [185, с. 275-277; 192, с. 134-135]. Як наголошує ВС, встановлення судом недопустимості доказів або порушень вимог процесуального закону під час збирання доказів не може повністю спростовувати фактів, які в них зафіксовано, та показання потерпілих та/або свідків [373]. Факт вчинення кримінального правопорушення й обставини його скоєння за своєю природою є об'єктивними та існують незалежно від їх встановлення під час кримінального провадження. Водночас всебічне, повне і неупереджене дослідження всіх обставин кримінального провадження та їх підтвердження за допомогою доказів дозволяє суду сформулювати внутрішнє переконання щодо їх існування, у зв'язку з чим визнання доказів недопустимими позначається на всебічності та повності встановлення цих обставин.

По-четверте, суд має враховувати позицію сторін кримінального провадження стосовно допустимості доказів² [185, с. 275-277; 192, с. 134-135]. У контексті оцінки викладених у касаційній скарзі доводів сторони захисту стосовно недопустимості протоколів слідчих експериментів зі свідками і відповідних відеозаписів, ВС вказує на неприпустимість порушення питання про недопустимість доказів у касаційній інстанції з огляду на їх дослідження

¹ Позицію щодо необхідності врахування судом зазначеного чинника поділяє 75,2% респондентів, опитаних у ході проведення анкетування (додаток Б).

² На доцільність врахування судом наведеного чинника звернуло увагу 73,8% респондентів, опитаних у ході проведення анкетування (додаток Б).

судом першої інстанції за згодою сторони захисту. При цьому ВС зазначає, що суд під час розгляду справи не може втручатися в стратегію і тактику, обрану стороною захисту, особливо в питаннях дослідження доказів. Якщо сторона не заперечує проти дослідження певного доказу, який міг би бути оспорений з точки зору його допустимості, суд не вправі втручатися в такий спосіб відстоювання стороною своєї позиції. Сторона не може спочатку погоджуватися з необхідністю дослідження в суді доказів, сподіваючись за їх допомогою обґрунтувати свою позицію, а згодом, коли ця тактика не дала очікуваних результатів, заперечувати проти допустимості цих же доказів [311].

По-п'яте, суд має враховувати наслідки визнання доказу недопустимим у контексті вимог до судового рішення, зокрема його законності, обґрунтованості та справедливості (ч. 3 ст. 337, статті 370 і 410 КПК України)¹ [185, с. 275-277; 192, с. 134-135]. Як зазначає ВС, кожний доказ повинен оцінюватися автономно, оскільки його безумовне виключення може призвести до негативних наслідків, що виражатимуться в ухваленні незаконного, необґрунтованого та несправедливого судового рішення [329]. Зокрема, визнання доказу недопустимим може призвести до неповноти судового розгляду або невідповідності висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження.

В окремих випадках розсуд суду стосовно оцінки доказів з точки зору їх допустимості обмежується нормою ст. 90 КПК України, відповідно до якої рішення національного суду або міжнародної судової установи, яке набрало законної сили і ним встановлено порушення прав людини і основоположних свобод, гарантованих Конституцією України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, має преюдиціальне значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів [216]. Застосовуючи наведену норму, ВС обґрунтовано вказує, що суд не має права при оцінці допустимості доказів керуватись оцінкою допустимості цих доказів

¹ Доцільність врахування судом вказаного чинника відзначило 79,2% опитаних під час проведення анкетування респондентів (додаток Б).

іншим судом під час розгляду іншого кримінального провадження відносно інших осіб [313].

Визнання доказів недопустимими призводить до низки правових наслідків, коло яких значною мірою залежить від очевидності допущеного порушення норм кримінального процесуального закону та його нормативного закріплення в КПК України як істотного порушення прав людини та основоположних свобод. За загальним правилом, встановленим ч. 2 ст. 86 КПК України, недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилається суд при ухваленні судового рішення [216].

Визнання доказу недопустимим внаслідок встановлення під час судового розгляду його очевидної недопустимості, відповідно до ч. 2 ст. 89 КПК України, тягне за собою неможливість дослідження такого доказу або припинення його дослідження в судовому засіданні, якщо таке дослідження було розпочате [216]. Поряд з цим, встановлення очевидної недопустимості доказу може призводити й до інших правових наслідків, до числа яких С.О. Ковальчук на основі аналізу норм кримінального процесуального закону відносить: 1) зміну обсягу та порядку дослідження доказів; 2) скасування арешту майна; 3) зміну прокурором обвинувачення; 4) неможливість використання доказів під час судових дій; 5) неможливість посилення на них учасниками судового провадження в судових дебатах та обвинуваченим в останньому слові [142, с. 379].

Визнання доказу недопустимим у зв'язку з його отриманням внаслідок істотного порушення прав людини та основоположних свобод, з урахуванням ч. 1 ст. 87 КПК України, призводить також до визнання недопустимими доказів, здобутих завдяки їм [216]. Вказана норма кримінального процесуального закону визначається як правило (доктрина, концепція) «плодів отруєного дерева» як у доктрині кримінального процесу [92, с. 426-427; 125, с. 58; 271, с. 71-72; 274, с. 359; 279, с. 43; 516, с. 119-120], так і в судовій практиці [364; 365; 384; 391].

З огляду на норму ч. 1 ст. 94 КПК України, допустимість доказів є їх індивідуальною процесуальною властивістю та підлягає встановленню

стосовно кожного окремо взятого доказу. Водночас специфіка застосування правила «плодів отруєного дерева» полягає в його використанні в ході оцінки допустимості сукупності взаємопов'язаних доказів. Як зазначає ВС, зазначена доктрина передбачає оцінку не лише кожного засобу доказування автономно, а і всього ланцюга безпосередньо пов'язаних між собою доказів, з яких одні впливають з інших та є похідними від них. Критерієм віднесення доказів до «плодів отруєного дерева» є наявність достатніх підстав вважати, що відповідні відомості не були б отримані за відсутності інформації, одержаної незаконним шляхом [384]. Таким чином, застосування правила «плодів отруєного дерева», як вказує О.Г. Яновська, вимагає здійснення логічних операцій щодо встановлення джерела походження інформації, завдяки якій здобуто кожен доказ, яким обґрунтовується судове рішення [609, с. 217].

Правило «плодів отруєного дерева» вченими нерідко піддається розширеному тлумаченню за рахунок його поширення на будь-які докази, отримані на основі визнаних недопустимими доказів [142, с. 342; 445, с. 84]. Аналогічний підхід використовується й окремими судами, які визнають докази недопустимими у зв'язку з їх отриманням на основі доказів, визнаних недопустимими з підстав, які не передбачені у частинами 1 – 3 ст. 87 КПК України [44; 553]. Вказуючи на необґрунтованість такого підходу до оцінки допустимості доказів, ВС наголошує, що тлумачення ч. 1 ст. 87 КПК України у частині визнання недопустимими похідних доказів призводить до висновку, що це правило може бути застосовано до похідних доказів лише у разі, якщо первісні докази визнані недопустимими на підставі частин 1 – 3 ст. 87 КПК України. Визнання недопустимими первісних доказів за іншими правилами допустимості, передбаченими КПК України, саме собою не дає підстав для визнання недопустимими похідних доказів на підставі ч. 1 ст. 87 КПК України. Крім того, застосовуючи правило ч. 1 ст. 87 КПК України у частині визнання недопустимими похідних доказів, суд має встановити не лише те, що первісний доказ отриманий з порушенням фундаментальних прав і свобод людини і використовувався в процедурах, які призвели до отримання похідного доказу, а

що похідний доказ здобутий саме завдяки тій інформації, яка міститься в доказі, що визнаний ним недопустимим відповідно до ч. 1 ст. 87 КПК України [381].

Поряд з випадками визнання доказів недопустимими у зв'язку з їх отриманням на основі доказів, одержаних внаслідок істотного порушення прав людини та основоположних свобод, правило «плодів отруєного дерева» підлягає застосуванню до висновків експерта, складених на основі недопустимих доказів [177, с. 233; 185, с. 280]. Так, ч. 5 ст. 101 КПК України передбачає, що висновок експерта не може ґрунтуватися на доказах, які визнані судом недопустимими [216].

Закріплюючи можливість визнання доказів недопустимими на основі правила «плодів отруєного дерева», законодавець не передбачає жодних виключень з цього правила, у тому числі не звертається до правила «неминучого виявлення», про яке згадував у своїй практиці ЄСПЛ. Вченими звертається увага на недоцільність використання правила «неминучого виявлення» у вітчизняному кримінальному процесі. Так, О.В. Бабаєва, М.О. Меркулов та О.Г. Шило вказують, що можливість використання вказаного правила в практиці національних судів виглядає уявною, з огляду на істотні новації КПК України (порівняно з законодавством, яке діяло до 2012 р.) у частині нормативного регулювання інституту допустимості доказів, які заслуговують на позитивну оцінку [597, с. 69-70]. О.В. Капліна зазначає, що виключення з правила «плодів отруєного дерева», у тому числі й правило «неминучого виявлення», потребують ретельної уваги, оскільки вони створюють небезпеку порушення прав людини у кримінальному процесі, спрощення кримінальної процесуальної форми, широкої дискреції правозастосовувачів. Причому, в разі застосування правила «неминучого виявлення» не звертається увага на те, наскільки істотними були порушення та в який спосіб діяла сторона обвинувачення [130, с. 98].

У разі визнання доказів недопустимими суди першої та апеляційної інстанцій, виходячи зі змісту частин 1 і 4 ст. 370, ч. 3 ст. 374, ч. 1 ст. 419 і ч. 2 ст. 420 КПК України, повинні навести мотиви такого рішення. На необхідність

дотримання вказаних норм звертає увагу ВС, який зазначає, що для визнання доказу недопустимим та належного мотивування такого рішення суд має вказати на конкретні порушення вимог КПК України, які були допущені під час його отримання [354]. При визнанні того чи іншого доказу недопустимим, суд має зазначати конкретну норму процесуального закону, порушення якої, з урахуванням наслідків такого порушення та можливостю (неможливістю) їх усунення, дає підстави дійти висновку щодо недопустимості того чи іншого доказу... Ні суд першої інстанції у вироку, ні апеляційний суд в ухвалі, погодившись з висновками про визнання окремих доказів у справі недопустимими, не зазначили, які саме норми процесуального закону було порушено під час проведення слідчих дій, не проаналізували наслідків цих порушень, яким чином це вплинуло на питання доведеності винуватості (невинуватості) ОСОБА_2 та наскільки вони перешкодили прийняти законне й обґрунтоване судове рішення у справі [329].

Вимога вмотивованості поширюється й на випадки застосування судами першої та апеляційної інстанцій правила «плодів отруєного дерева». Стосовно визнання доказу недопустимим за цим правилом ВС вказує, що в рішенні суду має бути чітко доведено похідний характер інформації, яка стала фактичною підставою для проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, від дій, якими були істотно порушені права та свободи людини [391].

ВС як суд касаційної інстанції надає оцінку допустимості доказів у контексті встановлення наявності/відсутності стверджуваних у касаційній скарзі порушень норм кримінального процесуального закону. У переважній більшості випадків ВС вказує на правильність/неправильність здійсненої судами першої та апеляційної інстанцій оцінки доказів з точки зору їх допустимості. Водночас в окремих випадках він надає самостійну оцінку допустимості доказів, які досліджувалися судами першої та апеляційної інстанцій [185, с. 282; 197, с. 47]. Визнаючи докази недопустимими, ВС за достатності інших наявних доказів змінює оскаржувані судові рішення шляхом виключення з їх мотивувальної частини посилання на недопустимі докази [308;

327; 379]. За недостатності наявних доказів ВС, констатує неприпустимість окремих з них, скасовує оскаржувані судові рішення та закриває кримінальне провадження на підставі п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК України у зв'язку з невстановленням достатніх доказів для доведення винуватості обвинуваченого в суді та вичерпанням можливості їх отримати [378].

Підсумовуючи викладене, потрібно зазначити, що у вітчизняному кримінальному процесуальному законі переважна більшість міжнародних стандартів формування допустимих доказів знайшла пряме закріплення. При цьому стандарти, які містять вказівку на неприпустимість доказів, отриманих з істотним порушенням закріплених у Конвенції основоположних прав і свобод людини, визначені вітчизняним законодавцем у КПК України як підстави визнання доказів неприпустимими. Як свідчать результати проведеного дослідження, міжнародні стандарти формування допустимих доказів широко використовуються національними судами.

З урахуванням відсутності в ст. 6 Конвенції правил допустимості доказів і відсутності в ЄСПЛ повноважень досліджувати стверджувані заявником фактичні та правові помилки, допущені національними судами, за винятком випадків, коли вони призводять до порушення конвенційних прав і свобод, на що неодноразово звертав увагу ЄСПЛ, визначення підстав, порядку та правових наслідків визнання доказів неприпустимими здійснюється вітчизняним законодавцем, а їх застосування – національними судами.

Аналіз норм кримінального процесуального закону та сформованої на їх основі судової практики до числа стандартів формування допустимих доказів, поряд з міжнародними, дозволяє також віднести: 1) вирішення питання про допустимість/неприпустимість доказів здійснюється на основі внутрішнього переконання суду, яке обмежується закріпленими нормами кримінального процесуального закону істотними порушеннями прав та основоположних свобод людини і уточняється передбаченим ним преюдиціальним значенням рішень національних судів або міжнародних судових установ, які набрали законної сили та якими встановлено порушення прав людини і основоположних

свобод, гарантованих Конституцією України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 2) під час вирішення питання про недопустимість доказу врахуванню судом підлягають: а) істотність допущеного порушення норм кримінального процесуального закону та наслідки, які воно спричинило; б) значимість доказу для встановлення обставин, які становлять предмет доказування; в) його визнання недопустимим не призводить до спростування фактів, які підлягають доказуванню; г) позиція сторін кримінального провадження стосовно допустимості доказу; д) наслідки визнання його недопустимим у контексті вимог до судового рішення, зокрема його законності, обґрунтованості та справедливості; 3) ініціювання вирішення судом питання про допустимість доказів можливе як за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, про визнання доказів недопустимими, так і з власної ініціативи суду.

Поряд з наведеними стандартами формування допустимих доказів, нормами кримінального процесуального закону закріплена система стандартів допустимості показань з чужих слів. Зокрема, до їх числа, з урахуванням пропонованих змін до КПК України, потрібно віднести такі стандарти: 1) показання з чужих слів можуть визнаватися допустимим доказом у виняткових випадках і за умови, що вони є допустимим доказом згідно з іншими правилами допустимості доказів; 2) показання з чужих слів можуть визнаватися допустимим доказом у разі неможливості допитати особу, яка надала первинні пояснення; 3) показання з чужих слів можуть визнаватися допустимим доказом за наявності обставин, що можуть свідчити про створення підозрюваним, обвинуваченим або його сприяння створенню обставин, за яких особа не може бути допитана; 4) показання з чужих слів підлягають визнанню недопустимим доказом у разі, якщо вони надаються слідчим, прокурором, співробітником оперативного підрозділу або іншою особою стосовно пояснень осіб, наданих слідчому, прокурору або співробітнику оперативного підрозділу під час здійснення ними кримінального провадження.

3.3. Стандарти формування достовірних доказів

3.3.1. Система міжнародних стандартів формування достовірних доказів

У кримінальному процесі низки країн романо-германської правової системи як одна з процесуальних властивостей доказів визначається їх достовірність¹, встановлення якої спрямоване на з'ясування відповідності доказів об'єктивній дійсності. У вітчизняному кримінальному процесуальному законі поняття достовірності доказів не закріплюється, хоча її зміст значною мірою ґрунтується на міжнародних стандартах формування достовірних доказів, напрацьованих ЄСПЛ у ході надання ним оцінки дотриманню закріпленого ст. 6 Конвенції права на справедливий судовий розгляд.

У контексті встановлення стверджуваних заявником порушень ст. 6 Конвенції Суд застосовує сформований ним загальний підхід до оцінки доказів, указуючи на її здійснення національними судами. Водночас ЄСПЛ звертає увагу на власний обов'язок вирішити питання про справедливість провадження у справі в цілому, з огляду на який він повинен встановити законність способу отримання доказів і перевірити їх достовірність. Так, узагальнюючи напрацьовані ним підходи до питання допустимості та достовірності доказів [631, § 42; 686, § 96], Суд вказує, що він повинен вирішити питання про те, чи було справедливим провадження у справі загалом, включаючи спосіб, в який були здобуті докази. У цьому контексті необхідно, зокрема, враховувати й питання про те, чи було надано заявнику можливість спростувати достовірність доказів і заперечити проти їх використання. До уваги береться якість доказів, а також те, чи породжують обставини, за яких вони були здобуті, будь-які сумніви щодо їх надійності й точності [485, §§ 273, 274].

¹ У кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи достовірність доказів позначається терміном «credibility of evidences». Вказаний термін використовується в законодавстві США, де він знайшов нормативне закріплення у Федеральних правилах доказування США. Зокрема, правила 607 – 609, 611 і 806 встановлюють порядок встановлення достовірності показань свідка, у тому числі показань з чужих слів [792]. У судовій практиці, сформованій у США, застосовується стандарт доказування «окремі достовірні докази», зміст якого розкривається в доктрині кримінального процесу, на що зверталася увага вище.

Наведена позиція свідчить про вирішення ЄСПЛ питання про достовірність доказів у чіткому взаємозв'язку з їх допустимістю. В окремих випадках він прямо вказує на взаємозумовленість оцінки допустимості та достовірності доказів, здійснюваної національними судами. Зокрема, Суд зазначає, що у випадках, коли оспорується достовірність доказів, наявність справедливих процедур для дослідження питання про допустимість доказів набуває ще більшої вагомості [631, § 47; 647, § 95]. У зв'язку з цим висновок про дотримання п. 1 ст. 6 Конвенції ЄСПЛ у таких випадках робить з урахуванням здійсненого ним дослідження гарантій, які супроводжували оцінку допустимості та достовірності доказів [647, §§ 104, 105].

Вказуючи на вагомість оцінки національними судами доказів з точки зору їх достовірності, ЄСПЛ наголошує, що в тому випадку, коли доказ є дуже переконливим і немає підстав вважати його недостовірним, то й необхідність у підтверджуючих доказах, відповідно, є меншою [686, § 96]. І, навпаки, з позиції Суду, в разі виникнення сумнівів стосовно достовірності певного джерела доказів, відповідно, зростає необхідність підтвердження його доказами з інших джерел [482, § 49].

У своїй практиці ЄСПЛ звертається до питання про обґрунтованість оцінки доказів з точки зору їх достовірності, здійсненої національними судами, у разі: 1) якщо ним надається оцінка стверджуваному заявником порушенню закріпленого п. 1 ст. 6 Конвенції права на справедливий судовий розгляд внаслідок позбавлення його можливості перевірити достовірність доказів (зокрема, показань відсутніх свідків, показань зі слів інших осіб, показань анонімних свідків, висновків експерта); 2) використання національними судами для обґрунтування судових рішень показань учасників кримінального провадження, отриманих за обставин, що свідчать про застосування щодо них катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або вказують на можливу недобровільність їх надання (зокрема, визнавальних показань обвинуваченого, показань свідків, потерпілих), у тому числі й у випадках подальшої відмови учасників кримінального провадження від таких

показань або їх зміни; 3) обґрунтування національними судами ухвалених ними судових рішень на основі доказів, суперечливість яких не була усунута в ході судового розгляду [185, с. 287; 199, с. 139-140].

До оцінки стверджуваного заявником порушення права на справедливий судовий розгляд внаслідок позбавлення його можливості перевірити достовірність доказів ЄСПЛ звертається у випадках, коли національними судами використані показання відсутніх свідків і показання зі слів інших осіб, у зв'язку з чим ним здійснюється одночасна перевірка допустимості та достовірності доказів [185, с. 287; 203, с. 252-253]. Так, Суд зауважує, що визнання допустимим доказом показань відсутніх свідків призводить до потенційно невідповідних умов для обвинуваченого, який, у принципі, під час судового розгляду кримінальної справи повинен мати ефективну можливість оскаржити доказ проти нього. Зокрема, він повинен мати можливість перевірити точність і достовірність показань свідків шляхом їх допиту в усній формі в його присутності або під час надання показань свідком, або на певній пізнішій стадії провадження [475, § 75]. У зв'язку з цим ЄСПЛ констатує порушення п. 1 та підпункту «d» п. 3 ст. 6 Конвенції в разі використання національними судами як доказу показань свідків, які не з'явилися в судові засідання та не були допитані судом, якщо не існувало вагомих підстав для їх неявки, а показання свідка, який не з'явився, були єдиною або вирішальною підставою для ухвалення стосовно обвинуваченого обвинувального вироку [479, § 124; 743, § 110; 748, § 165].

Досліджуючи правові позиції ЄСПЛ у частині оцінки справедливості судового розгляду в разі використання національними судами показань відсутніх свідків і показань з чужих слів, І.В. Гловюк, В.А. Завтур і М.М. Стоянов вказують, що правило «винятковості або вирішальної міри» (за якого обвинувальний вирок, заснований виключно або вирішальною мірою на вказаних показаннях, у цілому має визнаватися несумісним з вимогами справедливості відповідно до ст. 6 Конвенції) не є абсолютним, може застосовуватися негнучким чином з урахуванням особливостей конкретної

правової системи і з огляду на загрози, пов'язані з прийняттям таких доказів, повинно становити досить важливий фактор для врівноваження за допомогою протилежних чинників, включаючи наявність міцних процесуальних гарантій [80, с. 111-112]. Так, припускаючи можливість використання національними судами показань відсутніх свідків і показань зі слів інших осіб, у ході встановлення факту дотримання національними судами ст. 6 Конвенції ЄСПЛ застосовує згаданий раніше триступеневий тест, на останньому етапі якого він має надати відповідь на питання про те, чи були достатні врівноважуючі фактори, у тому числі важливі процесуальні гарантії, що компенсують складності, з якими зіткнулася сторона захисту в результаті прийняття як доказу неперевіраних показань, і забезпечують справедливість судового розгляду, що оцінюється в цілому [630, §§ 119-147; 748, § 107]. Розкриваючи коло врівноважуючих факторів, Суд до їх числа відносить заходи, здатні забезпечити справедливу та належну оцінку достовірності такого доказу, і зазначає, що вирішення вказаного питання дозволить обґрунтувати засудження на підставі такого доказу лише за умови, що він є достатньо достовірним з урахуванням його важливості для справи [475, § 75]. Одним з таких урівноважуючих заходів ЄСПЛ визнає застосування в ході проведення допиту свідка на попередніх етапах провадження відеозапису. Зокрема, на його думку, якби щонайменше був відеозапис допиту свідка М., то це дозволило б суду, сторонам обвинувачення та захисту в судовому засіданні спостерігати за поведінкою свідка під час допиту та скласти власне уявлення щодо достовірності його показань [475, § 92].

Встановлення Судом відсутності достатніх урівноважуючих заходів є негативною відповіддю на завершальне питання зазначеного триступеневого тесту щодо можливості використання показань відсутніх свідків і показань зі слів інших осіб, у зв'язку з чим призводить у кінцевому підсумку до визнання ним порушення права на справедливий судовий розгляд. Як вказує ЄСПЛ, нездатність органів влади України докласти всіх розумних зусиль для забезпечення явки свідка М., важливість його показань для засудження заявниці та відсутність достатніх урівноважуючих заходів, які дозволили б провести

справедливу та належну оцінку достовірності неперевіраних показань, змушують Суд дійти висновку, що відсутність у заявниці на будь-якій стадії провадження можливості допитати М. або вимагати, щоб її допитали, зробила судовий розгляд у цілому несправедливим. Відповідно було порушення п. 1 та підпункту «d» п. 3 ст. 6 Конвенції [475, §§ 94, 95].

Поряд з цим, оцінка стверджуваному заявником порушенню права на справедливий судовий розгляд внаслідок позбавлення його можливості перевірити достовірність доказів надається ЄСПЛ у випадках, коли національними судами в ухвалених ними судових рішеннях використовувалися показання анонімних свідків [185, с. 289; 203, с. 253].

Вказуючи на винятковість випадків використання національними судами показань анонімних свідків [770, § 56], ЄСПЛ у ході встановлення факту дотримання ними ст. 6 Конвенції звертає увагу на необхідність забезпечення співмірності інтересів сторін обвинувачення та захисту, врівноваження можливостей останньої за допомогою судової процедури і неможливість використання показань анонімних свідків як єдиного або вирішального доказу. Зокрема, Суд зазначає, що ст. 6 Конвенції спеціально не вимагає враховувати інтереси свідків. Проте, коли на карту ставиться життя, свобода або безпека людини, тоді, за загальним правилом, питання потрапляє в сферу дії ст. 8 Конвенції. Подібні інтереси свідків і жертв захищаються, в принципі, іншими статтями Конвенції, згідно з якими Договірні Держави повинні організувати своє судочинство у кримінальних справах таким чином, щоб ці інтереси не були під загрозою. За таких обставин принципи справедливого судового розгляду вимагають також, щоб у відповідних випадках інтереси захисту були співмірними з інтересами тих свідків або жертв, яких викликали до суду для давання показань. Однак якщо зберігається анонімність свідків обвинувачення, захист зіштовхується з такими труднощами, яких під час розгляду кримінальних справ зазвичай не повинно бути. Суд визнає, що в таких випадках п. 1 і підпункт «d» п. 3 ст. 6 Конвенції вимагають, щоб ці труднощі захисту достатньою мірою врівноважувалися судовою процедурою. І, нарешті,

обвинувальний вирок не повинен ґрунтуватися виключно або вирішальною мірою на анонімних твердженнях [657, §§ 70, 72, 76; 770, §§ 53-55].

У своїй практиці ЄСПЛ констатує дотримання національними судами ст. 6 Конвенції в разі забезпечення ними можливості оспорення стороною захисту під час судового розгляду достовірності показань анонімних свідків обвинувачення. Так, Суд зауважує, що в цій справі анонімних свідків у присутності адвоката заявника під час апеляційного провадження допитала суддя-слідчий, якій особи свідків були відомі, тим часом як захисту – ні. У протоколі від 19.11.1990 р., що засвідчує факти, ця суддя виклала обставини, на підставі яких апеляційний суд мав можливість зробити висновки стосовно правдивості їх показань... Адвокат був не лише присутнім на допиті, йому ще й дозволили поставити всі запитання, які він вважав важливими в інтересах захисту, крім тих запитань, що могли призвести до розкриття їх особи, і він отримав відповіді на всі свої запитання... Безумовно, було б краще, якби заявник був присутнім під час допиту свідків, проте, зваживши на всі обставини, Суд вважає, що Апеляційний суд м. Амстердама мав право вирішити, що інтереси заявника в цьому випадку є менш важливими, ніж необхідність гарантувати безпеку свідків... У цій справі судове провадження з метою отримання показань свідків Y.15 і Y.16 потрібно вважати таким, що достатньо компенсує труднощі, з якими зіштовхнувся захист, оскільки йому дозволили оспорити заяви анонімних свідків і піддати сумніву достовірність їх заяв у відкритому судовому засіданні, зокрема привернувши увагу до того факту, що обоє свідків є наркоманами... В обвинувальному вирокі апеляційний суд не спирався тільки або значною мірою на заяви свідків Y.15 і Y.16..., отримані за умов, коли права захисту не можуть бути повністю гарантовані згідно з вимогами Конвенції. Суд переконався, що у кримінальному процесі, який закінчився засудженням заявника, було саме так, підтвердженням чого є чітка заява апеляційного суду про те, що він поставився до заяв свідків Y.15 і Y.16 «з належною обережністю і стриманістю» [657, §§ 73-76].

У випадках, коли національні суди не забезпечили стороні захисту можливості оспорити достовірність показань анонімних свідків обвинувачення, ЄСПЛ вказує на порушення ними п. 1 і підпункту «d» п. 3 ст. 6 Конвенції [703, §§ 49, 50]. При цьому Суд зазначає, що справедливо – як було зазначено Урядом і Комісією, – що анонімні офіцери поліції допитувалися в присутності слідчого, який сам переконався в їх особі та в дуже детальній офіційній доповіді про встановлені ним факти висловив свою думку про їх надійність і достовірність повідомлених ними відомостей, а також про наведені ними причини зберігання анонімності. Проте ці заходи не можуть вважатися достатньою підставою для позбавлення захисту можливості ставити питання свідкам у його присутності, маючи власне судження про їх поведінку. Тому не можна сказати, що перешкоди в умовах, за яких довелося працювати захисту, врівноважуються процедурою, про яку йшлося вище. Більше того, єдиним доказом, на який покладался апеляційний суд і який підтверджував впізнання заявників як осіб, що вчинили злочин, були показання анонімних офіцерів поліції. Таким чином, обвинувальний вирок заявників вирішальною мірою ґрунтувався на цих анонімних заявах [770, §§ 62, 63].

Крім того, до оцінки стверджуваного заявником порушення права на справедливий судовий розгляд внаслідок позбавлення його можливості перевірити достовірність доказів ЄСПЛ звертається у випадках, коли національні суди позбавили заявника можливості подати альтернативні висновки експерта з метою спростування висновків експерта, поданих стороною обвинувачення. Як зауважує Суд, відповідно до ст. 6 Конвенції до його функцій не належить вирішення питання про те, чи є достовірним конкретний висновок експерта, отриманий національним судом. Крім деяких винятків, загальне правило полягає в тому, що національний суд має широкі межі розсуду при виборі між суперечливими висновками експерта і відборі того, який він вважає послідовним і достовірним. Проте правила допустимості доказів іноді можуть суперечити принципам рівності сторін і змагальності судового розгляду або порушувати справедливість розгляду іншим чином. У

контексті експертних доказів правила допустимості не повинні позбавляти сторону захисту можливості їх ефективного оспорювання, зокрема, шляхом подання або отримання альтернативних звітів або висновків. За певних обставин відмова у прийнятті альтернативної експертизи як доказу може вважатися порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції [708, § 169], оскільки може бути складно оспорити висновок експерта без допомоги іншого експерта у відповідній сфері [694, § 187].

Поряд з можливістю подання стороною захисту альтернативного висновку експерта, спрямованого на оспорення висновку експерта, поданого стороною обвинувачення, ЄСПЛ звертає увагу на можливість перевірки достовірності останнього за допомогою допиту експерта. Зокрема, Суд зазначає, що сторона захисту вправі оспорювати не лише експертний висновок як такий, але й також достовірність тих, хто його складав, шляхом допиту [694, § 711].

У низці справ ЄСПЛ звертає увагу на неприпустимість використання національними судами для обґрунтування судових рішень показань учасників кримінального провадження, отриманих за обставин, що свідчать про застосування щодо них катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або вказують на можливу недобровільність їх надання (зокрема, визнавальних показань обвинуваченого, показань свідків, потерпілих), у тому числі й у випадках подальшої відмови учасників кримінального провадження від таких показань або їх зміни [185, с. 293; 203, с. 254].

Що стосується визнавальних показань обвинуваченого, отриманих за обставин, які свідчать про застосування щодо нього катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження, то ЄСПЛ наголошує, що право не давати показання та право не свідчити проти себе є загальновизнаними міжнародними стандартами, які лежать в основі поняття справедливого розгляду, передбаченого ст. 6 Конвенції. Зміст цих прав полягає, у тому числі, в забезпеченні захисту підозрюваних від будь-яких проявів незаконного примусу з боку влади; таким чином, їх дотримання допомагає уникнути судових помилок і сприяє реалізації цілей ст. 6 Конвенції. Право не свідчити проти

самого себе, зокрема, передбачає, що сторона обвинувачення у кримінальній справі прагне довести свою версію у справі проти обвинуваченого, не вдаючись до доказів, отриманих шляхом примусу або придушення волі обвинуваченого. Визнавальні показання, отримані на порушення ст. 3 Конвенції, за визначенням вважаються недостовірними. Крім того, у кримінальному провадженні вони часто стають безпосереднім приводом для жорстокого поводження. Використання таких показань для визнання особи винуватою є несумісним з гарантіями, передбаченими ст. 6 Конвенції [757, §§ 81, 82].

Вказуючи на неприпустимість використання національними судами показань свідків, отриманих за обставин, що свідчать про застосування щодо них катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження, ЄСПЛ з урахуванням конкретних обставин справи зауважує, що заявника примусили зізнатися, а свідків Т. та О. – дати показання, що підтверджують вину заявника... Показання, здобуті внаслідок такого поводження, національні суди фактично використали як докази у кримінальному процесі проти заявника... Окрім того, це зроблено попри те, що факт жорстокого поводження вже був установлений у паралельному провадженні у справі, порушеній проти відповідних співробітників поліції. У зв'язку з цим Суд зазначає, що національні суди обґрунтовували використання визнань тим, що заявник зізнався слідчому, а не працівникам поліції, які з ним жорстоко поводитися, що свідок Т. підтвердив своє попереднє зізнання на очній ставці 11.08.1999 р., і що обидва свідки – Т. та О. дали аналогічні показання в ході слухань 26.10.1999 р. у Сьонікському окружному суді. Однак Суд такі підстави не переконують. Насамперед, на думку Суду, в разі наявності переконливих доказів того, що особу піддали жорстокому поводженню, зокрема фізичному насильству та погрозам, той факт, що ця особа зізналася або підтвердила вимушене зізнання у подальших показаннях іншому органу влади, ніж тому, що несе відповідальність за це жорстоке поводження, не має автоматично призводити до висновку, що таке визнання чи пізніші показання не були зроблені внаслідок жорстокого поводження та страху, який особа може відчувати і згодом. Також

таке виправдання явно суперечило висновку, зробленому в обвинувальному вирoku щодо відповідних працівників поліції, згідно з яким «погрожуючи продовженням жорстокого поводження, співробітники поліції змусили заявника зізнатися»... І, нарешті, в національних судів було достатньо доказів того, що впродовж 1999 і на початку 2000 року свідкам Т. та О. постійно погрожували новими катуваннями і помстою... Крім того, факт їх подальшого перебування на військовій службі, безсумнівно, посилював побоювання та впливав на їх показання, що підтверджує суттєва зміна характеру останніх після демобілізації. Отже, достовірність показань, наданих у той період, мала б викликати серйозні сумніви, а тому, безумовно, не слід було наводити їх на обґрунтування достовірності показань, наданих під катуванням. У світлі викладених вище міркувань Суд доходить висновку, що використання таких доказів, хоч би який вплив ці показання, здобуті під тортурами, мали на результати кримінального провадження у справі заявника, перетворило розгляд його справи на несправедливий у цілому [674, §§ 64-66].

Звертаючи увагу на неприпустимість використання національними судами показань свідків, отриманих за обставин, що вказують на можливу недобровільність їх надання, ЄСПЛ зауважує, що національні суди визнали заявника винним, спираючись на показання К., якого вони вважали ключовим свідком у справі. Під час судового розгляду заявник стверджував, що К. дав показання проти нього під тиском працівників міліції, але сам К. заперечував це в суді. На перший погляд видається, що процесуальні гарантії було дотримано. Проте, беручи до уваги конкретні обставини цієї справи, Суд вважає, що заявнику не надали адекватної можливості оспорити доказову силу цих показань. Зокрема, Суд зауважує, що заявник послався на конкретні факти і документи, які свідчать про те, що на момент допиту пана К. (водія таксі, який в минулому не мав судимості і не був причетним до інших правопорушень, які згадуються в матеріалах справи) слідчим його було затримано в адміністративному порядку у зв'язку з правопорушенням у сфері обігу наркотичних засобів. Як стверджував заявник (і це підтвердив Хмельницький

міськрайонний суд у своєму рішенні від 05.05.2005 р.), саме в цей конкретний період часу показання пана К. змінилися не на користь заявника. Заявник також надав суду першої інстанції аудіозапис розмови, яку він мав з паном К. і під час якої той нібито визнав, що звів на нього наклеп під тиском міліції. Суд визнає, що реакція як суду першої інстанції, так і ВС на ці аргументи є вражаюче недостатньою та неадекватною... Повертаючись до обставин справи, що розглядається, Суд зазначає таке: по-перше, суди вирішили надати значення обвинувальним показанням пана К., проігнорували при цьому конкретні та відповідні факти, здатні поставити під сумнів достовірність і точність цих показань; по-друге, так і не було переконливо встановлено, що пан К. давав ці показання добровільно, тоді як його заяви у суді про їх добровільність могли бути результатом подальшого його залякування; і, нарешті, показання пана К. змінилися не на користь заявника з часу його допиту, що збігався з часом його затримання. З огляду на викладене вище Суд доходить висновку, що мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції [485, §§ 275-281].

У низці справ ЄСПЛ звертає увагу на обов'язок національних судів усунути суперечливість між доказами, зокрема між показаннями свідків між собою та з іншими доказами [185, с. 296; 203, с. 255], а у разі неможливості її усунення – тлумачити будь-які сумніви на користь обвинуваченого. Так, Суд вказує, що неузгодженості між власними показаннями свідків, наданими у різні періоди часу, так само як і серйозні неузгодженості між різними видами доказів, наданими стороною обвинувачення, призводять до серйозних підстав для оскарження довіри до свідка та доказової сили його показань; таким чином, цей вид оскарження становить заперечення, здатне вплинути на оцінку фактичних обставин справи, які ґрунтувалися на цих доказах, та, зрештою, і на результат судового розгляду [676, § 206].

Неусунення національними судами суперечливості між доказами за відсутності інших доказів винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення призводить до констатації ЄСПЛ порушення ними права на справедливий суд, закріпленого п. 1 ст. 6 Конвенції. Так, у

рішенні від 13.11.2018 р. у справі «Чжан проти України» Суд погоджується з аргументом заявника, що ключовим доказом, на підставі якого він був засуджений за вчинення вбивства, були показання друзів потерпілого Са., Су. та Д., які в різні періоди часу були непослідовними... Суд вказує, що в цій справі сторона захисту у своїх неодноразово висловлених протягом всього провадження запереченнях вказувала на зазначені неузгодженості та суперечності. Крім того, національні суди у своїх рішеннях самі визнали їх серйозними недоліками, неодноразово даючи вказівки повернути справу на додаткове досудове розслідування. Проте Суд зазначає, що зрештою жодних спроб розглянути ці питання не було... Хоча беззаперечні недоліки у показаннях свідків вимагали більш ретельної оцінки національними судами, вони без будь-яких пояснень вирішили не ставити під сумнів достовірність цих доказів, не кажучи вже про тлумачення будь-яких сумнівів на користь обвинуваченого. Суд звертає увагу на той факт, що, окрім цих неузгодженостей у показаннях свідків обвинувачення, жодних речових або інших доказів проти заявника не було. Крім того, на користь сторони захисту були численні показання студентів-китайців, а один з них у певний момент навіть зізнався, що випадково поранив одного з українців... Зрештою, Суд зазначає, що національні суди усіх трьох інстанцій не дали жодної оцінки особливо актуальним та важливим зауваженням заявника щодо серйозних недоліків у показаннях свідків сторони обвинувачення і стверджуваної незаконності та свавільності виключення з матеріалів справи усіх показань свідків сторони захисту... Зазначених міркувань достатньо для висновку Суду, що кримінальне провадження проти заявника в цілому становило порушення його права на справедливий суд за п. 1 ст. 6 Конвенції [496, §§ 62-74].

Підсумовуючи викладене, потрібно вказати, що в практиці ЄСПЛ сформовані такі міжнародні стандарти формування достовірних доказів:

- 1) оцінка доказів з точки зору їх достовірності є обов'язком національних судів;
- 2) національні суди зобов'язані забезпечити стороні захисту можливість оспорити докази сторони обвинувачення з метою перевірки їх достовірності

(зокрема, шляхом допиту свідків обвинувачення, виклику та допиту свідків захисту, подання висновків експерта, складених за дорученням сторони захисту); 3) показання відсутніх свідків і показання зі слів інших осіб підлягають використанню національними судами з урахуванням: а) вагомості підстав для неявки свідка в судове засідання і, відповідно, для прийняття як доказу неперевірених показань свідка, який не з'явився; б) значимості цих показань для ухвалення стосовно обвинуваченого обвинувального вироку (чи є цей доказ єдиним або вирішальним); в) наявності достатніх урівноважуючих факторів, у тому числі процесуальних гарантій для сторони захисту; 4) показання анонімних свідків підлягають використанню національними судами виключно за умови забезпечення співмірності інтересів сторін обвинувачення та захисту, врівноваження можливостей останньої за допомогою судової процедури і не можуть бути єдиним або вирішальним доказом, покладеним в основу обвинувального вироку; 5) визнавальні показання обвинуваченого, показання свідків і потерпілих, отримані за обставин, що свідчать про застосування щодо них катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження, є недостовірними; 6) за наявності суперечливості в доказах національні суди зобов'язані її усунути, а в разі неможливості її усунення – тлумачити будь-які сумніви на користь обвинуваченого; 7) у разі виникнення сумнівів щодо достовірності доказу відповідно зростає необхідність підтвердження його за допомогою інших доказів.

3.3.2. Стандарти формування достовірних доказів у кримінальному процесі України

Міжнародні стандарти формування достовірних доказів знайшли закріплення у вітчизняному кримінальному процесуальному законі та широке використання в практиці національних судів.

Нормативному закріпленню механізму встановлення достовірності доказів вітчизняним законодавцем присвячена значна кількість норм КПК

України, в яких він поклав на суб'єктів доказування обов'язок здійснення оцінки доказів з точки зору їх достовірності (ч. 1 ст. 94), врегулював особливості з'ясування достовірності показань свідків та інших учасників кримінального провадження (ст. 96 та частини 7 і 15 ст. 352), висновків експерта (частини 1, 3 – 5 ст. 356), речових доказів (частини 1 і 3 ст. 357), документів, звуко- та відеозаписів (ч. 3 ст. 358 і ч. 4 ст. 359), закріпив заборону вирішення судом апеляційної інстанції в разі призначення нового розгляду в суді першої інстанції питання про достовірність або недостовірність доказів (ч. 2 ст. 415) і заборону вирішення цього питання судом касаційної інстанції (ч. 1 ст. 433) тощо [216]. Водночас поняття достовірності доказів, на відміну від поняття їх належності та допустимості, законодавцем не розкривається.

У доктрині кримінального процесу достовірність доказів визначається шляхом акцентування уваги на її змісті та функціональному призначенні. Так, характеризуючи зміст достовірності доказів, одна група вчених визначає її як відповідність доказів об'єктивній дійсності [21, с. 13; 231, с. 94; 579, с. 19; 588, с. 9], а інша – як доведене й обґрунтоване знання про обставини справи, що відповідає об'єктивній дійсності [108, с. 68] або рівень такого знання [139, с. 38]. Розкриваючи функціональне призначення достовірності, окремі науковці характеризують її як здатність доказів встановлювати поза розумним сумнівом наявність або відсутність обставин, які мають значення для кримінального провадження [148, р. 79]. Надаючи узагальнююче визначення достовірності з урахуванням наведених критеріїв, вчені розглядають її як відповідність змісту доказів об'єктивній дійсності та придатність на основі такої відповідності використовуватися для встановлення фактів та обставин, які мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [142, с. 187-188; 447, с. 91; 448, с. 110]. Тобто достовірність характеризує зміст доказів і не стосується їх процесуальної форми, про що зазначається значною кількістю вчених [2, с. 61; 168, с. 71; 447, с. 90-91; 448, с. 110] та що дозволяє розмежувати її з допустимістю доказів.

На відміну від належності, яка відображає зв'язок доказу з обставинами, що підлягають доказуванню, достовірність вказує на його однозначність та узгодженість з іншими доказами, які використовуються для встановлення кожної з цих обставин. У судовій практиці нерозмежування окремими судами належності та достовірності доказів призводить до помилок в їх оцінці. Так, Іванівський районний суд Херсонської області у вирoku від 19.02.2015 р. у справі № 656/801/14-к визнав неналежним доказом протокол слідчого експерименту від 14.10.2014 р., оскільки він спростовується показаннями обвинуваченого та потерпілого в судовому засіданні в тій їх частині, що умислу на викрадення паспорту він не мав, а хотів лише провчити потерпілого не кидати речі та документи, корисливу мету та корисливий мотив не переслідував [45]. Полтавський апеляційний суд в ухвалі від 26.02.2020 р. у справі № 592/5228/14-к визнав неналежним доказом флеш-носій інформації із записом проведення негласної слідчої (розшукової) дії № 1494168, оскільки неможливо встановити джерело походження інформації, яка міститься на флеш-носії [572].

Оцінка доказів з точки зору достовірності здійснюється після встановлення їх належності та допустимості, на що вказується низкою вчених [161, с. 89; 261, с. 254; 435, с. 15]. Як і належність та допустимість, достовірність є індивідуальною процесуальною властивістю доказів, але на відміну від них, встановлення судом достовірності доказів характеризується декількома особливостями.

По-перше, оцінка доказів з точки зору їх достовірності здійснюється шляхом співставлення змісту кожного з них зі змістом інших доказів, на що неодноразово зверталася увага науковців [139, с. 38-39; 232, с. 125]. Із цього випливає, що встановлення достовірності доказів можливе лише на основі сукупності доказів, які, на думку вчених, з однієї сторони, є достатніми для формування відповідного висновку [1, с. 149; 89, с. 9; 161, с. 89; 218, с. 255; 254, с. 183; 261, с. 254], а з іншої – стосуються однієї й тієї самої обставини, що підлягає доказуванню [161, с. 89; 447, с. 94; 448, с. 110].

По-друге, встановлення достовірності можливе стосовно як одного доказу, так і їх системи, що стосується конкретної обставини, яка підлягає доказуванню. У доктрині кримінального процесу така система доказів позначається поняттям «часткова» [261, с. 255] та розглядається як сукупність доказів, що встановлюють конкретний факт (наприклад, підтверджують достовірність речового доказу) [232, с. 126].

По-третє, оцінка достовірності доказів значною мірою залежить від того, до якого виду доказів вони належать за критерієм відношення джерела відомостей про доказуваний факт до самого цього факту – прямих або непрямих. Хоча окремі вчені зазначають, що способи оцінки достовірності доказів багато в чому залежать від конкретного виду доказів і специфіки самої кримінальної справи [263, с. 65], проте лише цей критерій класифікації доказів може впливати на особливості оцінки доказів з точки зору їх достовірності.

Доказ являє собою єдність фактичних даних та їх джерел [291, с. 30], у зв'язку з чим наявність суб'єктивної впевненості особи у достовірності фактичних даних, що становлять зміст доказу, є підставою вважати єдність цих фактичних даних та їх процесуальних джерел доказом [447, с. 93; 448, с. 109]. У цьому контексті кожному процесуальному джерелу доказів притаманні власні особливості встановлення його достовірності, значною мірою розроблені в доктрині кримінального процесу [68, с. 153-161; 142, с. 346-348; 231, с. 120-193; 263, с. 101-163]. Специфіка оцінки доказів з точки зору їх достовірності свідчить про обґрунтованість позиції вчених, які констатують, що встановлення достовірності доказів становить найбільш складну та значну за обсягом частину кримінального процесуального доказування [161, с. 88; 263, с. 30].

Під час судового розгляду оцінка доказів з точки зору їх достовірності здійснюється судом, що повною мірою відповідає міжнародному стандарту формування достовірних доказів, згідно з яким вона є обов'язком національних судів, які повинні враховувати конкретні та відповідні факти, здатні поставити під сумнів достовірність і точність доказів. У вітчизняному кримінальному процесі цей обов'язок національних судів ґрунтується на нормі ч. 1 ст. 94 КПК

України, яка одночасно вказує на передумови оцінки доказів з точки зору їх достовірності: 1) основу встановлення достовірності кожного доказу становить всебічне, повне і неупереджене дослідження всіх обставин кримінального провадження; 2) достовірність доказу встановлюється шляхом співставлення його змісту зі змістом інших наявних у кримінальному провадженні доказів.

Обов'язок здійснити оцінку доказів з точки зору їх достовірності законодавець покладає лише на суди першої та апеляційної інстанцій. При цьому, якщо для суду першої інстанції встановлення достовірності доказів є обов'язковим у кожній справі, то суд апеляційної інстанції надає їм власну оцінку з точки зору вказаної процесуальної властивості лише у випадках, коли ним здійснювалося безпосереднє дослідження доказів. Поряд з цим, у випадках призначення нового розгляду в суді першої інстанції, суд апеляційної інстанції, відповідно до ч. 2 ст. 415 КПК України, не має права вирішувати наперед питання про достовірність або недостовірність доказів [216]. Суд касаційної інстанції, з огляду на норму ч. 1 ст. 433 КПК України, не має права вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу [216]. На це звертає увагу ВС, який у постанові від 22.01.2019 р. у справі № 759/8398/15-к зазначає, що оцінка доказів з точки зору їх достовірності є завданням судів першої та, у певних випадках, апеляційної інстанцій. Суд, який досліджує докази (у цьому випадку – апеляційний), має широкий розсуд в оцінці їх достовірності, виходячи як з надійності джерел доказів, так і з узгодженості досліджуваного доказу з іншими наявними у справі фактичними даними [349].

Норми КПК України значною мірою кореспондують напрацьованому ЄСПЛ міжнародному стандарту формування достовірних доказів, який встановлює обов'язок національних судів забезпечити стороні захисту можливість оспорити докази сторони обвинувачення з метою перевірки їх достовірності (зокрема, шляхом допиту свідків обвинувачення, виклику та допиту свідків захисту, подання висновків експерта, складених за дорученням сторони захисту). У вітчизняному кримінальному процесуальному законі наведений стандарт доказування закріплюється шляхом надання стороні

захисту низки прав: 1) вимагати допиту свідків обвинувачення (п. 1 ч. 4 ст. 42, ч. 5 ст. 44 і ч. 4 ст. 46 КПК України), у тому числі їх допиту щодо попередніх показань, які не узгоджуються з їх показаннями (ч. 4 ст. 96 КПК України), якому кореспондує обов'язок сторони обвинувачення забезпечити присутність під час судового розгляду свідків обвинувачення з метою реалізації права сторони захисту на допит перед незалежним та неупередженим судом (ч. 3 ст. 23 КПК України), що підлягає виконанню незалежно від заявлення стороною захисту клопотання про виклик і допит цих свідків; 2) збирати і подавати суду докази (п. 2 ч. 4 ст. 42, ч. 5 ст. 44, ч. 4 ст. 46 і ч. 3 ст. 93 КПК України), у тому числі: а) вимагати виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення (п. 1 ч. 4 ст. 42, ч. 5 ст. 44 і ч. 4 ст. 46 КПК України); б) для доведення недостовірності показань свідка надавати показання, документи, які підтверджують його репутацію, зокрема, щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство або інші діяння, що підтверджують нечесність свідка (ч. 2 ст. 96 КПК України); в) залучати експертну установу, експертів/експерта для проведення експертизи (ч. 1 ст. 242 КПК України) і заявляти суду клопотання про доручення їм проведення експертизи (ч. 1 ст. 332 КПК України); г) для доведення або спростування достовірності висновку експерта надавати відомості, які стосуються знань, вмінь, кваліфікації, освіти та підготовки експерта (ч. 5 ст. 356 КПК України); 3) брати участь під час судового розгляду в допиті свідків обвинувачення (п. 1 ч. 4 ст. 42, ч. 5 ст. 44 і ч. 4 ст. 46 і ч. 7 ст. 352 КПК України), у тому числі в одночасному допиті двох чи більше вже допитаних учасників кримінального провадження (ч. 15 ст. 352 КПК України); 4) під час участі в допиті свідка – ставити йому запитання щодо його можливості сприймати факти, про які він дає показання, та щодо інших обставин, які можуть мати значення для оцінки достовірності показань свідка (ч. 1 ст. 96 КПК України), а під час здійснення перехресного допиту свідка – ставити йому навідні запитання (ч. 7 ст. 352 КПК України), з покладенням на свідка обов'язку відповідати на запитання, спрямовані на з'ясування достовірності його показань (ч. 3 ст. 96 КПК України); 5) брати участь у допиті

експерта, в тому числі одночасному допиті двох чи більше експертів (ч. 4 ст. 356 КПК України); 6) під час участі в допиті експерта – ставити йому запитання, що стосуються достовірності висновку (ч. 3 ст. 356 КПК України); 7) заявляти клопотання про виключення з числа доказів долучених до матеріалів кримінального провадження або наданих суду особою, яка бере участь у ньому, для ознайомлення документів, звуко- та відеозаписів, які викликають сумнів у їх достовірності, та вирішення справи на підставі інших доказів або призначення відповідної експертизи цих документів, звуко- та відеозаписів (ч. 3 ст. 358 і ч. 4 ст. 359 КПК України) [185, с. 304-305; 187, р. 300-301].

У судовій практиці забезпеченню стороні захисту можливості оспорити докази сторони обвинувачення з метою перевірки їх достовірності надається вагоме значення. При цьому таке право підлягає забезпеченню судами першої та апеляційної інстанцій, на що звертає увагу ВС у контексті надання оцінки дотриманню ними права подавати докази. Так, у постанові від 22.01.2019 р. у справі № 697/2272/14-к ВС зазначає, що якщо для оцінки експертного висновку, наданого стороною захисту, суду необхідно пересвідчитися, що експерт, який надав висновок, розуміє наслідки надання ним завідомо недостовірного висновку або з'ясувати інші питання, що мають значення для оцінки достовірності експертного дослідження, суд має за клопотанням сторони викликати експерта, попередити його про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку та надати сторонам можливість піддати експерта перехресному допиту. Тим більше, у цій справі сторона захисту заявляла клопотання про допит експерта, який складав зазначений висновок, в суді першої інстанції. Захист повторив цю вимогу також в апеляційному суді. У цій справі, як в інших справах, що стосуються дорожньо-транспортних подій, експертне дослідження може вплинути на остаточне рішення або позначитися на остаточному рішенні суду. Тому право захисту спростовувати висновки експертів, надані обвинуваченням, за допомогою іншого висновку, наданого захистом, має бути забезпечене судом [348].

Водночас праву сторони захисту оспорити докази сторони обвинувачення з метою перевірки їх достовірності притаманний диспозитивний характер, у зв'язку з чим утримання або відмова від його реалізації під час судового розгляду справи у судах першої та/або апеляційної інстанцій позбавляє сторону захисту можливості оскаржувати судові рішення в касаційному порядку з цих мотивів. Так, відхиляючи викладені в касаційній скарзі доводи захисника засудженого щодо недостовірності доказів, ВС у постанові від 16.10.2019 р. у справі № 640/6847/15-к вказує, що ЄСПЛ неодноразово звертав увагу на те, що необхідно встановити, чи були дотримані права обвинуваченого, пов'язані зі здійсненням захисту, зокрема, чи була надана можливість особі оскаржити достовірність доказів та протидіяти їх використанню... Як впливає з матеріалів справи, засуджений, в інтересах якого подана касаційна скарга, мав широкі можливості оспорювати як достовірність записів, отриманих у результаті негласних слідчих (розшукових) дій, так і їх використання судом як доказів. Проте він скористався своїми можливостями лише частково. Захисник засудженого оспорювала саме законність використання записів. Достовірність записів сторона захисту сумніву не піддавала [382].

Більш чітко наведена позиція сформульована ВС у постанові від 18.02.2020 р. у справі № 199/8582/18, в якій він наголошує, що враховуючи, що судово-медична та судово-балістична експертизи проведені особами, які володіють спеціальними знаннями, мають право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи та попереджені про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок, об'єктивних підстав не довіряти результатам експертиз та вважати їх висновки недостовірними у суду не було. Висновки, складені за результатами вказаних експертиз, містять посилання на ухвали суду, які стали підставою їх проведення, а також перелік запитань, поставлених перед експертами. За наявності сумнівів щодо законності підстав проведення експертиз чи змісту поставлених перед експертом запитань, сторона захисту, реалізуючи закріплені в статтях 22, 26 КПК України принципи змагальності й диспозитивності, в

стадії дослідження доказів мала процесуальну можливість клопотати про надання документів, що стали підставою для проведення експертиз, однак цього не зробила [396].

У вітчизняному кримінальному процесуальному законі визначено можливість використання як доказів показань свідків і потерпілих, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, та показань з чужих слів з одночасним наведенням достатніх гарантій, спрямованих як на забезпечення їх достовірності, так і її встановлення судом. У цілому підхід вітчизняного законодавця відповідає міжнародному стандарту доказування, відповідно до якого показання відсутніх свідків і показання зі слів інших осіб підлягають використанню національними судами з урахуванням: а) вагомості підстав для неявки свідка в судові засідання і, відповідно, для прийняття як доказу неперевірених показань свідка, який не з'явився; б) значимості цих показань для ухвалення стосовно обвинуваченого обвинувального вироку (чи є цей доказ єдиним або вирішальним); в) наявності достатніх урівноважуючих факторів, у тому числі процесуальних гарантій для сторони захисту.

Так, однією із загальних засад кримінального провадження є безпосередність дослідження показань, речей і документів (п. 16 ч. 1 ст. 7 і ст. 23 КПК України), з урахуванням змісту якої, по-перше, суд досліджує докази безпосередньо, у тому числі отримує усно показання учасників кримінального провадження, по-друге, він може визнати доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, у тому числі прийняти як доказ показання осіб, які не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, лише у випадках, передбачених КПК України (частини 1 і 2 ст. 23 КПК України), по-третє, суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому ст. 225 КПК України, і не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них (ч. 4 ст. 95 КПК України) [216].

Звертаючись до змісту засади безпосередності дослідження доказів, ВС у постанові від 19.11.2019 р. у справі № 750/5745/15-к вказує, що вона спрямована передусім на найкраще забезпечення права сторін на перехресний допит особи, яка дає показання, що дає стороні можливість з'ясувати всі обставини, які вона вважає важливими для вирішення справи, уточнити показання свідка та поставити під сумнів ті чи інші повідомлення особи або її репутацію... Однак Суд зазначає, що засаді безпосередності, як і будь-якій іншій загальній засаді, притаманна певна гнучкість у ході застосування в конкретних обставинах. Залежно від обставин ця засада реалізується в різних формах, оскільки суд має узгоджувати її з іншими засадами кримінального процесу та/або легітимними інтересами суспільства чи окремих осіб. Наприклад, принцип безпосередності зазнає певних легітимних обмежень у випадку допиту особи, до якої застосовані заходи безпеки або яка відсутня безпосередньо в залі судового засідання (ст. 232 КПК України), і такі легітимні обмеження не можна вважати порушенням принципу безпосередності. Також суди апеляційної та касаційної інстанцій в більшості випадків ґрунтують свої висновки на показаннях, які були надані в суді першої інстанції, оскільки багаторазовий допит особи у судах різних інстанцій без вагомих причин не тільки був би обтяжливим для такої особи, учасників і суспільства, але й суперечив би самому змісту інстанційності [386].

Законодавець обмежує використання показань учасників кримінального провадження, які безпосередньо не допитувалися судом під час судового розгляду, виключно випадками їх надання свідками і потерпілими під час досудового розслідування в судовому засіданні з підстав і в порядку, визначених ст. 225 КПК України. При цьому нормами кримінального процесуального закону закріплюється низка достатніх урівноважуючих факторів, у тому числі заходів, здатних забезпечити справедливу та належну оцінку достовірності такого доказу: 1) винятковість випадків отримання показань у такому порядку, до яких належать: існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжка хвороба, наявність інших обставин, що можуть

унеможливити їх допит у суді або вплинути на повноту чи достовірність показань; 2) отримання таких показань слідчим суддею шляхом допиту свідка чи потерпілого в судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворого свідка, потерпілого; 3) проведення допиту в присутності сторін кримінального провадження, за винятком випадків: а) неприбуття сторони, що була належним чином повідомлена про місце та час проведення судового засідання, для участі в допиті особи за клопотанням протилежної сторони; б) відсутності сторони захисту, якщо на момент його проведення жодній особі не повідомлено про підозру в цьому кримінальному провадженні; 4) проведення цієї слідчої (розшукової) дії з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду; 5) надання суду під час судового розгляду права допитати свідка, потерпілого, який допитувався в ході досудового розслідування в судовому засіданні, зокрема у випадках, якщо такий допит проведений за відсутності сторони захисту або якщо є необхідність уточнення показань чи отримання показань щодо обставин, які не були з'ясовані в результаті допиту під час досудового розслідування; 6) можливість перевірки правдивості показань свідка, потерпілого та з'ясування розбіжностей з показаннями, наданими у порядку, передбаченому ст. 225 КПК України, шляхом їх оголошення в ході його допиту під час судового розгляду (частини 1, 4 і 5 ст. 225 КПК України) [216].

У контексті наведених урівноважуючих факторів потрібно зазначити, що законодавець, закріплюючи винятковість випадків отримання показань свідків і потерпілих під час досудового розслідування в судовому засіданні, залишає їх коло відкритим. Такий підхід є цілком обґрунтованим, оскільки дозволяє слідчому судді в кожному конкретному випадку встановити наявність обставин, які можуть унеможливити допит свідків і потерпілих у суді або вплинути на повноту чи достовірність показань. На основі судової практики І.В. Гловюк зазначає, що такими обставинами судами визнаються: родинні відносини, колишній шлюб, виїзд за межі України, значна віддаленість місця проживання, ризик вчинення стосовно свідка протиправних дій з метою змусити його

змінити свої показання під час судового розгляду на користь обвинуваченого, дружні відносини, строк досудового розслідування, незаконний вплив службових осіб пенітенціарної служби на засудженого, який відбуває покарання та є свідком у справі, а також вказує на неприпустимість охоплення дією ч. 1 ст. 225 КПК України випадків виїзду особи за межі України, віддаленості місця проживання та забезпечення строків досудового розслідування [73, с. 275-276]. Звертаючись до проблематики вказаних урівноважуючих факторів, О.О. Подобний вважає за доцільне застосовувати зазначений правовий механізм допиту свідків і потерпілих стосовно учасників кримінального провадження, до яких застосовуються заходи безпеки [297, с. 66].

У судовій практиці наявні випадки дослідження судом першої інстанції показань свідка, які надавалися ним у цій справі під час судового розгляду в суді, рішення якого було скасоване. Так, ВС у постанові від 19.11.2019 р. у справі № 750/5745/15-к вказує, що положення «суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання» (перше речення ч. 4 ст. 95 КПК України), не може тлумачитися як безумовна заборона використання показань, які особа давала перед іншим складом суду в тій же справі... Суд зазначає, що під час минулого розгляду сторонам була надана необмежена можливість піддати цього свідка перехресному допиту, і матеріали провадження підтверджують, що сторони повною мірою скористалися такою можливістю, зокрема й можливістю дискредитувати ці показання. Суд першої інстанції за результатами допиту цього свідка дійшов висновку, що його показання в певних аспектах суперечать показанням, які той давав під час досудового розслідування. Залишаючи осторонь правильність таких висновків суду, сама їх наявність свідчить про те, що сторони ефективно і результативно використали своє право на перехресний допит. У судах апеляційної та касаційної інстанцій сторона захисту жодним чином не згадувала про будь-які порушення, які стосувалися допиту цього свідка. Також під час нового судового розгляду не було встановлено будь-яких суттєвих обставин, які не були б відомі під час минулого розгляду і які б

вимагали повторного допиту цього свідка з огляду на такі обставини. За згодою сторони захисту був досліджений аудіозапис допиту цього свідка, на якому зафіксовані й запитання та відповіді під час перехресного допиту, що давало суду можливість не лише сприймати зміст його показань, але й спостерігати манеру його поведінки під час допиту і робити висновки для оцінки їх достовірності. Сторона захисту під час нового розгляду не була позбавлена можливості при дослідженні аудіозапису та/або інших доказів звертати увагу суду на ті аспекти показань, які є важливими для оцінки їх достовірності. Враховуючи всі ці фактори, Суд вважає, що за обставин цієї справи дослідження показань свідка ОСОБА_3, які він давав під час минулого розгляду, забезпечувало сторонам достатні процесуальні гарантії, здатні компенсувати неможливість його допиту під час нового судового розгляду, а тому визнання цих показань допустимим доказом не порушувало права обвинувачених на справедливий судовий розгляд [386].

Використання національними судами як доказу показань з чужих слів ґрунтується на нормах ст. 97 КПК України і також гарантується законодавцем шляхом закріплення достатніх урівноважуючих факторів, у тому числі заходів, здатних забезпечити справедливу та належну оцінку достовірності цього доказу. До числа таких гарантій належать: 1) обов'язок суду врахувати обставини, визначені ч. 2 ст. 97 КПК України, у тому числі обставини надання первинних пояснень, які викликають довіру щодо їх достовірності, переконливість відомостей щодо факту надання первинних пояснень, складність спростування пояснень, показань з чужих слів для сторони, проти якої вони спрямовані, співвідношення показань з чужих слів з інтересами особи, яка надала ці показання, можливість допиту особи, яка надала первинні пояснення, або причини неможливості такого допиту; 2) необхідність підтвердження показань з чужих слів іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами, відмінними від положень ч. 2 ст. 97 КПК України; 3) надання сторонам кримінального провадження вказаних вище у контексті дослідження можливості сторони захисту оспорити докази сторони обвинувачення прав,

реалізація яких спрямована на з'ясування достовірності показань свідка: а) ставити свідку запитання щодо його можливості сприймати факти, про які він дає показання, та щодо інших обставин, які можуть мати значення для оцінки достовірності показань свідка; б) надавати для доведення недостовірності показань свідка показання, документи, які підтверджують його репутацію, зокрема, щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство або інші діяння, що підтверджують нечесність свідка; в) викликати і допитувати свідка щодо попередніх показань, які не узгоджуються з його показаннями (частини 1, 2 і 4 ст. 96 КПК України)² [216].

У доктрині кримінального процесу звертається увага на безпосередній взаємозв'язок достовірності показань з чужих слів з первинним джерелом відомостей, які повідомляє такий свідок, у зв'язку з чим наслідком встановлення недостовірності джерела показань з чужих слів є визнання їх недостовірними [426, с. 85]. З урахуванням цього, цілком обґрунтованим є визнання судом недостовірними показань, наданих зі слів невстановлених осіб, оскільки за таких обставин суд взагалі позбавлений можливості перевірити достовірність джерела походження показань з чужих слів. Так, ВС в ухвалі від 05.11.2019 р. у справі № 284/230/17 вказує, що аналізуючи показання свідка ОСОБА_4, суд першої інстанції обґрунтовано визнав їх недостовірними з огляду на те, що вони не можуть бути доказом, оскільки про обставини, про які він повідомив, він дізнався від невідомих осіб [560].

Аналізований підхід знаходить практичне застосування не лише до показань з чужих слів, але й до висновків експерта, отриманих на основі недостовірних вихідних даних. Так, ВС у постанові від 28.01.2020 р. у справі № 456/2742/15-к зазначає, що висновки балістичної експертизи ґрунтувалися на тій версії подій, яку засуджений викладав під час слідчого експерименту і повторив під час допиту в суді першої інстанції. Висновок експерта зводиться

² Вказані гарантії визначаються як достатні урівноважуючі фактори, здатні забезпечити справедливу та належну оцінку достовірності показань з чужих слів, й опитаними практичними працівниками. Зокрема, перша з них визнається таким фактором 89% респондентів, друга – 92,6% опитаних, третя – 93,6% респондентів (додаток Б).

до того, що спричинення потерпілому смертельного поранення є можливим за обставин, описаних засудженим. Однак суд першої інстанції дійшов висновку, що опис події, який надав засуджений, не відповідає обставинам, установленим за допомогою інших доказів, зокрема відеозапису події з мобільного телефону потерпілого. Таким чином, висновок балістичної експертизи, що ґрунтується на даних, визнаних судом недостовірними, не може вважатися таким, що має значення для встановлення дійсних обставин справи, оскільки є правильним лише за умови, що первинні дані, на яких він ґрунтується, є достовірними [389].

Необхідність підтвердження показань з чужих слів іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами, відмінними від положень ч. 2 ст. 97 КПК України, прямо передбачена нормою ч. 6 ст. 97 КПК України. У разі підтвердження показань з чужих слів, вони використовуються судами для встановлення обставин, які складають предмет доказування. Так, Одеський апеляційний суд у вироку від 28.02.2020 р. у справі № 500/5008/17 вказав, що показання свідків ОСОБА_5 та ОСОБА_6 (які є показаннями з чужих слів – Г.К.) підтверджені показаннями потерпілої ОСОБА_3, висновками експертиз, протоколом огляду місця події та іншими доказами, дослідженими судом першої інстанції, які були визнані належними, допустимими та достовірними, а в сукупності вони є достатніми та взаємопов'язаними для висновку про винуватість ОСОБА_1 у вчиненні інкримінованих йому злочинів, у зв'язку з чим використав показання вказаних свідків на підтвердження винуватості обвинуваченого [52]. І, навпаки, у разі їх непідтвердження або недостатнього підтвердження іншими доказами, вони не можуть використовуватися судами для встановлення обставин, які входять до предмета доказування. Так, Полтавський апеляційний суд у вироку від 20.11.2019 р. у справі № 538/17/18 зазначив, що показання свідка ОСОБА_15 про те, що ОСОБА_2 повідомив їй, що взяв транспортний засіб у сусіда ОСОБА_10, не спростовують факту незаконного заволодіння транспортним засобом ОСОБА_2, оскільки про такі обставини свідку відомо лише зі слів обвинуваченого. Більше того, потерпіла ОСОБА_3 зазначає, що залишила мопед близько 20 год., а вже близько 21 год.

того ж дня, зі слів ОСОБА_15, він приїхав на мопеді до її сина. Такі обставини повністю спростовують версію ОСОБА_2 про те, що він допомагав ОСОБА_16 ремонтувати мопед, а після цього взяв транспортний засіб покататись [56].

Поряд з цим, показання з чужих слів не можуть підтверджуватися іншими показаннями з чужих слів. На це звертає увагу суддя А.П. Бущенко, який в окремій думці до постанови ВС від 05.06.2018 р. у справі № 360/1378/16-к вказує, що як вбачається з матеріалів провадження, ОСОБА_6 та ОСОБА_5 розповідають про події зі слів ОСОБА_2. Більше того, ОСОБА_4 розповідає зі слів ОСОБА_6 про події, про які та їй розповіла зі слів ОСОБА_2. Це вже показання про показання з чужих слів, тобто hearsay у квадраті [268, с. 272].

Разом з тим, норма ч. 6 ст. 97 КПК України, з урахуванням висловлених у підрозділі 3.2.2 зауважень до її змісту, підлягає уточненню, оскільки визначає непідтвердження показань з чужих слів за допомогою інших доказів, визнаних допустимими згідно з правилами, відмінними від положень ч. 2 цієї статті, як підставу визнання їх недопустимими, а не достовірними. З урахуванням наведеного, вбачається за доцільне у частині 6 статті 97 КПК України слова «недопустимим доказом» замінити словами «недостовірним доказом».

На відміну від ЄСПЛ, який наголошує на тому, що показання анонімних свідків підлягають використанню національними судами виключно за умови забезпечення співмірності інтересів сторін обвинувачення та захисту, врівноваження можливостей останньої за допомогою судової процедури і не можуть бути єдиним або вирішальним доказом, покладеним в основу обвинувального вироку, вітчизняний законодавець не оперує терміном «анонімні свідки». Водночас він закріплює низку випадків, за яких суд може використовувати показання окремих учасників кримінального провадження зі зміною дійсних даних про їх особу, а саме: 1) показання свідків, потерпілих, обвинувачених та експертів, до яких застосовані заходи безпеки (пункти 9 і 10 ч. 2 ст. 65, ч. 3 ст. 351, ч. 9 ст. 352 і ч. 2 ст. 353 КПК України); 2) показання викривачів (ч. 10 ст. 352 КПК України); 3) показання свідків – осіб, які

проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення (ч. 2 ст. 256 КПК України) [216].

У разі використання таких показань забезпечення співмірності інтересів сторін кримінального провадження та врівноваження можливостей сторони захисту здійснюється за рахунок: 1) покладення на сторону обвинувачення обов'язку забезпечити присутність під час судового розгляду свідків обвинувачення (ч. 3 ст. 23 КПК України); 2) надання стороні захисту права брати участь під час судового розгляду в допиті свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту (п. 1 ч. 4 ст. 42, ч. 5 ст. 44 і ч. 4 ст. 46 КПК України); 3) надання стороні захисту права брати участь під час судового розгляду в допиті потерпілого та експерта (ч. 2 ст. 353 і ч. 3 ст. 356 КПК України)³ [216]. При цьому зазначені повноваження підлягають реалізації з урахуванням особливостей проведення допиту вказаних осіб, закріплених пунктами 9 і 10 ч. 2 ст. 65, ч. 3 ст. 351, частини 9 і 10 ст. 352 і ч. 2 ст. 353 КПК України та Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23.12.1993 р. № 3782-XII [216; 407].

Вітчизняний кримінальний процесуальний закон не містить норм, які б прямо вказували на неможливість використання в обвинувальному вирoku показань вказаних учасників кримінального провадження як єдиного або вирішального доказу. Водночас зі змісту ч. 1 ст. 94 і ч. 3 ст. 370 КПК України випливає неприпустимість обґрунтування судового рішення, яким встановлюється винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, на основі єдиного доказу як один зі стандартів формування достатньої сукупності доказів.

Окрім того, вітчизняний законодавець закріплює в цілому напрацьований ЄСПЛ міжнародний стандарт доказування, відповідно до якого визнавальні показання обвинуваченого, показання свідків і потерпілих, отримані за

³ Вказані гарантії визначаються як фактори, за допомогою яких забезпечується співмірність інтересів сторін кримінального провадження та врівноважуються можливості сторони захисту у разі використання показань окремих учасників кримінального провадження зі зміною дійсних даних про їх особу, й опитаними практичними працівниками. Зокрема, перша з них визнається таким фактором 83,8% респондентів, друга – 86,8% опитаних, третя – 85% респондентів (додаток Б).

обставин, що свідчать про застосування щодо них катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження, є недостовірними. Водночас він значною мірою уточнює його шляхом: 1) віднесення до числа обставин, що призвели до істотного порушення прав людини, не лише катування, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження, але й погрози застосування такого поводження, а також жорстокого поводження та погрози його застосування; 2) охоплення випадків отримання за вказаних обставин не лише визнавальних показань обвинуваченого, показань свідків і потерпілих, але й будь-яких інших доказів; 3) віднесення отримання доказів внаслідок вказаного істотного порушення прав людини до числа підстав визнання доказів недопустимими, а не недостовірними (ч. 1 і п. 2 ст. 87 КПК України) [216].

У разі відповідності змісту доказів об'єктивній дійсності вони визнаються судом достовірними і використовуються для обґрунтування судових рішень. Як свідчать результати дослідження судової практики, ВС звертає увагу на правильність практики судів, які визнають докази достовірними у разі, якщо вони є послідовними і логічними [330], не суперечать іншим зібраним доказам та є конкретними [392], є стабільними, послідовними та узгоджуються з іншими дослідженими в судовому засіданні доказами [394].

За наявності суперечності між доказами суд зобов'язаний усунути її шляхом проведення відповідних судових дій з їх дослідження. Вітчизняний кримінальний процесуальний закон містить низку норм, які визначають повноваження суду, спрямовані на усунення суперечливості доказів, що відповідає сформованому ЄСПЛ міжнародному стандарту доказування, відповідно до якого за наявності суперечливості в доказах національні суди зобов'язані її усунути, а в разі неможливості її усунення – тлумачити будь-які сумніви на користь обвинуваченого. При цьому вітчизняний законодавець закріплює, що суд вправі: 1) призначити одночасний допит двох чи більше вже допитаних учасників кримінального провадження (свідків, потерпілих, обвинувачених) – для з'ясування причин розбіжності в їх показаннях (ч. 15

ст. 352 КПК України); 2) за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою викликати експерта для допиту – для роз'яснення висновку (ч. 1 ст. 356 КПК України); 3) призначити одночасний допит двох чи більше експертів – для з'ясування причин розбіжностей в їх висновках, що стосуються одного і того самого предмета чи питання дослідження (ч. 4 ст. 356 КПК України); 4) за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам, якщо: а) суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності; б) існують достатні підстави вважати висновок експерта (експертів) необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає інші обґрунтовані сумніви в його правильності (пункти 1 і 3 ч. 2 ст. 332 КПК України); 5) за клопотанням учасника судового провадження доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам, якщо долучені до матеріалів кримінального провадження або надані суду особою, яка бере участь у кримінальному провадженні, для ознайомлення документи, звуко- та відеозаписи викликають сумнів у їх достовірності (ч. 3 ст. 358 і ч. 4 ст. 359 КПК України); 6) за клопотанням сторони кримінального провадження доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії – в разі, якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні або перевірці обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, і вони не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом (ч. 3 ст. 333 КПК України) [216].

За результатами оцінки доказів з точки зору достовірності вони підлягають визнанню недостовірними у разі невідповідності їх змісту об'єктивній дійсності. Результати дослідження судової практики свідчать, що ВС вказує на правильність практики судів, які визнають докази недостовірними у разі, якщо вони суперечать іншим дослідженим доказам [394] або спростовуються ними [393].

У частині покладення на суд обов'язку тлумачити будь-які сумніви на користь обвинуваченого норми вітчизняного кримінального процесуального закону в повному обсязі відповідають міжнародним стандартам формування достовірних доказів. Так, згідно з ч. 4 ст. 17 КПК України, усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи [216], що є ваговою гарантією презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини як загальної засади кримінального провадження.

У разі, якщо суд не усунув суперечливості в доказах, з огляду на частини 1 і 4 ст. 370 КК України, він зобов'язаний навести мотиви, з яких взяв до уваги одні докази та відкинув інші, які їм суперечать. Ненаведення судом відповідних мотивів у судовому рішенні призводить до скасування останнього або його зміни судом апеляційної інстанції з підстав невідповідності висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження (п. 2 ч. 1 ст. 409 КПК України). Зокрема, судові рішення вважається таким, що не відповідає фактичним обставинам кримінального провадження, у тому числі, якщо за наявності суперечливих доказів, які мають істотне значення для висновків суду, в судовому рішенні не зазначено, чому суд взяв до уваги одні докази і відкинув інші (п. 3 ч. 1 ст. 411 КПК України) [216].

Так, скасовуючи вирок Чаплинського районного суду Херсонської області від 15.01.2018 р. щодо ОСОБА_2 і призначаючи новий розгляд у тому ж суді першої інстанції в іншому складі суду, Апеляційний суд Херсонської області в ухвалі від 18.09.2018 р. у справі № 665/2130/15-к вказав, що обґрунтовуючи висновок про недоведеність вчинення ОСОБА_2 злочину, передбаченого ч. 2 ст. 289 КК України, суд першої інстанції взяв за основу показання ОСОБА_2 про його непричетність до заволодіння автомобілем потерпілого. Надаючи перевагу показанням обвинуваченого ОСОБА_2, суд у вирoku не навів переконливих мотивів, з яких він визнав ці показання достовірними, і не звернув уваги на те, що вони суперечать зібраним і дослідженим доказам, зокрема, показанням потерпілого ОСОБА_4, свідка ОСОБА_5, які ставлять під сумнів висновок суду про невинуватість ОСОБА_2. Ці обставини залишилися

поза увагою суду та не отримали належної оцінки у вирокі, про що суд взагалі умовчав при прийнятті рішення по суті, тобто судом не були досліджені обставини, з'ясування яких може мати істотне значення для правильного вирішення справи, чим було допущено неповноту судового розгляду [555].

Сформований у практиці ЄСПЛ міжнародний стандарт доказування, згідно з яким у разі виникнення сумнівів стосовно достовірності доказу відповідно зростає необхідність підтвердження його за допомогою інших доказів, у КПК України не закріплений, хоча значною мірою ґрунтується на обов'язку суду встановити достатність доказів і вимогах до обґрунтованості судового рішення (ч. 1 ст. 94 та ч. 3 ст. 370) і впливає з поняття належних доказів у частині визнання такими доказів, які використовуються для підтвердження достовірності/недостовірності інших доказів (ст. 85). Стосовно окремих доказів законодавець прямо вказує на необхідність їх підтвердження за допомогою інших доказів за умови визнання судом останніх допустимими. Це стосується показань з чужих слів і документів, оригінали яких були втрачені або знищені (крім випадків, якщо вони втрачені або знищені з вини потерпілого або сторони, яка їх надає), не можуть бути отримані за допомогою доступних правових процедур або знаходяться у володінні однієї зі сторін, а вона не надає їх на запит іншої сторони (ч. 6 ст. 97 і ч. 5 ст. 99) [216].

Результати проведеного дослідження дозволять стверджувати, що переважна більшість напрацьованих у практиці ЄСПЛ міжнародних стандартів формування достовірних доказів знайшла пряме закріплення в нормах КПК України або опосередковано впливають з їх змісту. Так, нормами кримінального процесуального закону закріплені такі міжнародні стандарти: 1) оцінка доказів з точки зору їх достовірності є обов'язком національних судів; 2) національні суди зобов'язані забезпечити стороні захисту можливість оспорити докази сторони обвинувачення з метою перевірки їх достовірності (зокрема, шляхом допиту свідків обвинувачення, виклику та допиту свідків захисту, подання висновків експерта, складених за дорученням сторони захисту); 3) за наявності суперечливості в доказах національні суди зобов'язані

її усунути, а в разі неможливості її усунення – тлумачити будь-які сумніви на користь обвинуваченого.

Окремі міжнародні стандарти формування достовірних доказів у КПК України знайшли часткове закріплення. Так, стандарти використання показань відсутніх свідків і показань з чужих слів – у частині нормативного визначення достатніх урівноважуючих факторів, у тому числі процесуальних гарантій для сторони захисту, а стандарти використання показань анонімних свідків – у частині нормативного забезпечення співмірності інтересів сторін обвинувачення та захисту, зокрема врівноваження можливостей останньої. Інші елементи змісту вказаних стандартів не закріплюються нормами кримінального процесуального закону, але водночас широко використовуються в практиці вітчизняних судів.

Міжнародний стандарт формування достовірних доказів, згідно з яким у разі виникнення сумнівів щодо достовірності доказу відповідно зростає необхідність підтвердження його за допомогою інших доказів, нормами КПК України не закріплений, хоча значною мірою ґрунтується на обов'язку суду встановити достатність доказів і вимогах до обґрунтованості судового рішення.

3.4. Стандарти формування достатньої сукупності доказів

3.4.1. Система міжнародних стандартів формування достатньої сукупності доказів

У кримінальному процесі низки країн романо-германської правової системи термін «достатність доказів»⁴ застосовується для позначення процесуальної властивості, яка характеризує їх сукупність, що використовується для ухвалення окремих процесуальних рішень. У вітчизняному кримінальному процесі поняття достатності доказів не знайшло

⁴ У кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи достатність доказів позначається терміном «sufficiency of evidences». На відміну від країн романо-германської правової системи, у кримінальному процесі окремих країн англосаксонської правової системи «достатність доказів» розглядається як один зі стандартів доказування. Зокрема, він знаходить широке застосування в судовій практиці, сформованій у США та Канаді, на що вказувалося вище.

нормативного закріплення. Водночас вагомий вплив на розвиток вітчизняної моделі достатності доказів як їх системної процесуальної властивості здійснюють міжнародні стандарти формування достатньої сукупності доказів, напрацьовані в практиці ЄСПЛ, у переважній більшості випадків, під час надання ним оцінки дотриманню національними судами положень статей 3 і 6 Конвенції, які гарантують заборону катування та право на справедливий судовий розгляд.

У доктрині кримінального процесу окремі зі сформованих ЄСПЛ вимог щодо достатності доказів розглядаються в тісному взаємозв'язку з вимогами стосовно їх достовірності та визначаються як елементи змісту стандарту доказування «поза розумним сумнівом». Так, розкриваючи зміст вказаного стандарту доказування, Л.П. Брич виокремлює в його структурі такі елементи: 1) вимогу щодо можливості перевірити джерело доказів; 2) вимогу достатності доказів; 3) вимогу об'єктивної узгодженості доказів; 4) вимогу щодо ієрархічності доказів [25, с. 258-260].

Аналізуючи наведену позицію, потрібно звернути увагу на необхідність її уточнення з урахуванням сформованого в практиці ЄСПЛ розуміння достатності доказів. Так, з позиції Суду, в практиці національних судів вказана процесуальна властивість доказів не може пов'язуватися виключно із застосуванням стандарту доказування «поза розумним сумнівом» і може стосуватися використання інших стандартів формування рівня переконання, необхідного для прийняття відповідного процесуального рішення.

Як свідчать результати дослідження практики ЄСПЛ, він звертається до оцінки достатності доказів, які використовуються не лише для обґрунтування національними судами вироків, але й для обґрунтування національними органами інших процесуальних рішень, зокрема:

1) про застосування тримання під вартою. При цьому Суд встановлює достатність доказів, використаних національними судами для обґрунтування наявності підстав застосування тримання під вартою. Так, ЄСПЛ зазначає, що він повинен переконатися, чи мали національні суди під час ухвалення

оскаржуваних рішень у своєму розпорядженні достатні докази для обґрунтування тримання під вартою [614, § 51];

2) про продовження строку досудового розслідування. У цьому контексті ЄСПЛ вказує на можливість продовження вказаного строку для обґрунтування необхідності отримання доказів, достатніх для ухвалення судового рішення. Зокрема, Суд наголошує, що будь-яке продовження розслідування повинно ґрунтуватися на дійсних підставах, таких як необхідність забезпечення достатніх доказів для отримання обвинувального вироку, для більш глибокого розуміння сутності й обсягу злочинної діяльності підозрюваного або для розкриття більшого кримінального кола [672, § 101];

3) про закриття кримінального провадження. При цьому ЄСПЛ звертає увагу на необхідність обґрунтування за допомогою достатніх доказів фактичних обставин, викладених у процесуальному рішенні про закриття кримінального провадження. Так, Суд вважає, що розслідування скарг заявника було необґрунтовано тривалим та характеризувалося недоліками, визнаними національними органами влади, а висновки згаданого розслідування не ґрунтувались на наявних доказах. Зокрема, 08.09.2005 р. слідчий прокуратури зазначив, що заявник зазнав тілесних ушкоджень внаслідок падіння, хоча ніхто, включаючи працівників міліції, ніколи не стверджували, що вони бачили, щоб заявник падав. Те ж стосується і постанови від 02.04.2009 р. про закриття кримінальної справи у зв'язку з відсутністю будь-яких відомостей щодо того, чи могли тілесні ушкодження утворитися в заявника за вказаних ним обставин чи за обставин, вказаних працівниками міліції [497, § 91].

Окрім того, перша з виокремлених Л.П. Брич вимог (щодо можливості здійснення перевірки джерела доказів) є одним з елементів достовірності, а третя та четверта з них (щодо об'єктивної узгодженості доказів та їх ієрархічності) – елементами достатності доказів, яка водночас визначена вченою як самостійна вимога, поряд з наведеними. У свою чергу, вимоги об'єктивної узгодженості доказів та їх ієрархічності є основою для виокремлення напрацьованих ЄСПЛ міжнародних стандартів формування

достатньої сукупності доказів, але не відображають повною мірою його правові позиції щодо достатності доказів.

У низці справ ЄСПЛ надає власну оцінку достатності доказів, яка здійснюється ним з урахуванням декількох аспектів.

По-перше, у разі її здійснення Суд застосовує стандарт доказування «поза розумним сумнівом» [636, § 282], з урахуванням якого встановлює достатність доказів, які досліджувалися національними судами і використовувалися ними для обґрунтування ухвалюваного процесуального рішення, та доказів, наданих безпосередньо Суду.

По-друге, ЄСПЛ здійснює оцінку доказів з точки зору їх достатності в контексті встановлення наявності/відсутності стверджуваного заявником порушення положень Конвенції, у зв'язку з чим сукупність доказів, яка береться ним до уваги, повинна бути достатньою саме для вирішення цього питання. Так, надаючи оцінку достатності наявних у його розпорядженні доказів, Суд вказує, що застосування сили посадовими особами щодо заявників у ході обшуку неодмінно повинно було призвести до травм ув'язнених, яких утримували у камері № 8 «Монастиря». Суд вважає докази, що впливають з усних показань заявників і свідків, достатніми, щоб встановити, що перший і другий заявники отримали травми. Крім того, на думку Суду, відсутність матеріальних доказів, таких як медичні записи або висновки медичного обстеження, що підтверджують конкретні травми заявників, не заважають Суду дійти висновку, чи мало місце застосування надмірної сили, у результаті якого заявники отримали ушкодження. У зв'язку з цим Суд вважає, що існуюча система реєстрації ушкоджень дозволяє співробітникам пенітенціарних установ не реєструвати їх і не реагувати на медичні скарги, що, на думку Суду, і мало місце у цьому випадку. Суд зазначає, що у зв'язку з відсутністю медичної документації в цьому випадку в нього немає достовірних письмових джерел доказів, щоб встановити, чи зазнавали конкретні заявники жорстокого поводження. Крім того, Суд не зобов'язаний встановлювати тип і ступінь ушкоджень, якщо він визнає, що поводження досягло рівня, за якого може бути

застосована ст. 3 Конвенції. На підтвердження цих висновків Суд посилається на показання інших свідків, які він вважає переконливими. Зокрема, він вважає, що показання другого заявника, який спостерігав обшук у коридорі через щілину у дверях, і показання пана Гетьманського, який бачив, як поранені ув'язнені йшли до медичної частини під конвоєм або за допомогою інших ув'язнених, є надійними і такими, що заслуговують на довіру [652, § 218].

По-третє, ЄСПЛ здійснює оцінку з точки зору достатності не лише доказів, які досліджувалися національними судами та були покладені в основу їх судових рішень, але й нових доказів, поданих Суду. Як вказує А.І. Григор'єв, особливістю процесуальної доктрини ЄСПЛ є те, що він вправі отримувати та оцінювати докази, які раніше не розглядалися в юрисдикції держави-відповідача, у тому числі не були надані національним судам або не досліджувалися ними [87, с. 146]. Так, Суд неодноразово звертав увагу на відсутність у нього перешкод стосовно прийняття до уваги будь-якої додаткової інформації та нових аргументів під час визначення сутності скарги, якщо він вважає їх належними. Наприклад, нова інформація може бути корисною для підтвердження або спростування оцінки, зробленої Договірною Державою. Такі нові матеріали мають форму або додаткових відомостей щодо фактів, які лежать в основі визнаних прийнятними скарг, або юридичних аргументів, пов'язаних з цими фактами [689, § 147; 690, § 89]. Водночас ЄСПЛ вказує на необхідність обережного ставлення до нових доказів, зокрема у випадках їх надання Урядом. Так, Суд зазначає, що в документах, переданих Урядом у жовтні 2004 р., робиться посилання на низку нових доказів, які не були надіслані Суду. Декілька недатованих документів, на яких ґрунтуються висновки цього документа, не відповідають іншим доказам, наявним у матеріалах справи. Ніякого пояснення не було подано ні щодо того, чому такі важливі докази як показання техніків та огляд літаків, не були отримані раніше, ні чому додані заяви льотчиків суперечать їх показанням, які вони, ймовірно, надали раніше. Не зрозуміло, чому цей документ, який побачив світ у травні 2004 р., був

переданий Суду та іншій стороні лише у жовтні 2004 р. Тому Суд буде ставитися до його змісту з обережністю [684, § 176].

По-четверте, встановлення ЄСПЛ достатності доказів на підтвердження стверджуваного заявником порушення положень Конвенції призводить до покладення тягара доказування на Уряд. Так, здійснивши оцінку наявних у його розпорядженні доказів, Суд дійшов висновку про існування достатніх доказів на користь версії заявника щодо перебігу подій, а тому тягар доказування поклав на Уряд [474, § 108].

По-п'яте, здійснюючи оцінку доказів з точки зору їх достатності, ЄСПЛ не пов'язаний оцінкою, наданою національними судами. Аналізуючи практику Суду у справах, в яких він звертався до оцінки доказів, Д.В. Афанасьєв вказує, що зроблені в рішеннях національних судів висновки щодо фактів справи не мають для ЄСПЛ наперед встановленої сили і не є обов'язковими для нього. Суд вправі оцінити факти інакше, ніж національні суди [7, с. 130].

На основі оцінки доказів з точки зору їх достатності, здійсненої з урахуванням наведених аспектів, ЄСПЛ констатує наявність/відсутність стверджуваного заявником порушення положень Конвенції. Так, Суд зазначає, що інцидент з працівниками міліції відбувся рано-вранці, коли заявник вочевидь йшов з дому на роботу, та, як видається, після інциденту заявник пішов на роботу, де він негайно повідомив своїх колег, що його було побито. Доказів того, що заявник зазнав тілесних ушкоджень до або після зазначеного інциденту, немає. Суд також вважає, що результати розслідування, зважаючи на його численні недоліки, не спростували твердження заявника про те, що його заштовхнули до райвідділу міліції, а потім побили. Суд також зазначає, що в будь-якому разі численні свідки бачили «штовханину» біля дверей до райвідділу міліції. Навіть якщо прийняти надану Урядом версію подій, видається, що до заявника було застосовано певну фізичну силу. З огляду на його вік, застосована фізична сила могла сприйматися заявником як дуже сильна. Враховуючи обставини справи у викладі Уряду (заявник заблокував двері до райвідділу міліції та схопив одного з працівників міліції за формену

куртку), підготовку, яку, як стверджувалось, працівники міліції отримали для того, щоб вміти поводитись у подібних ситуаціях, вік заявника та стан його здоров'я, видається, що застосована до нього фізична сила була надмірною, зважаючи на те, що внаслідок цього в заявника було діагностовано струс мозку і він перебував у лікарні протягом сімнадцяти днів. Отже, зважаючи на виклади подій обох сторін, у цій справі достатньо доказів, щоб «поза розумним сумнівом» дійти висновку, що заявник зазнав жорстокого поводження з боку міліції в порушення матеріального аспекту ст. 3 Конвенції [497, §§ 76-79].

Поряд з наданням власної оцінки достатності доказів, ЄСПЛ звертається до вирішення питання про обґрунтованість здійсненої національними судами оцінки доказів з точки зору вказаної процесуальної властивості.

За загальним правилом, сформованим у практиці ЄСПЛ, оцінка доказів з точки зору їх достатності є обов'язком національних судів. Суд не використовує термін «достатність доказів», водночас стосовно їх оцінки у цілому вказує, що як правило, національні суди, зокрема суд першої інстанції, повинні оцінити подані їм докази [637, § 68; 771, § 33]. При цьому ЄСПЛ виходить із закріпленого нормами національного законодавства обов'язку судів, у першу чергу суду першої інстанції, безпосередньо дослідити докази.

Разом з тим, ЄСПЛ констатує можливість здійснення оцінки доказів судом апеляційної інстанції, але водночас наголошує на неможливості надання ним іншої оцінки змісту доказів, досліджених судом першої інстанції (іншого їх тлумачення), за умови, якщо вони не були предметом безпосереднього дослідження під час апеляційного розгляду. Так, Суд наголошує, що із судової ухвали від 31.03.1999 р. постає очевидним, що засудження заявника апеляційним судом ґрунтувалося, в основному, на новому тлумаченні показань очевидців, безпосередньо яких суд не заслухав попри прохання про це заявника. Все відбулося так, немов би апеляційний суд, недовіряючи свідкам захисту, апріорі не визнав їх, невдаючись до їх заслуховування та задовольнившись показаннями, зафіксованими у матеріалах справи з тим, щоб заперечити рішення суду першої інстанції, який звільнив заявника на підставі, зокрема заяв

цих свідків. Поза всяким сумнівом, хоч суду апеляційної інстанції належить надавати оцінку різним зібраним показанням, так само як і визначати доцільність використання тих, що їх хотів навести заявник, проте глибшого аналізу не було зроблено, і заявника визнано винним на підставі тих показань, які викликали достатні сумніви у суду першої інстанції щодо обґрунтованості висунутого проти нього обвинувачення, і які на підставі цих показань призвели до його виправдання судом першої інстанції. За таких умов відмова суду апеляційної інстанції заслухати цих свідків всупереч клопотанням заявника щодо цього, перед тим, як визнати його винним, суттєво обмежила його право на захист [612, § 45].

На думку ЄСПЛ, судові рішення, яким встановлюється винуватість обвинуваченого, не може обґрунтовуватися за допомогою єдиного доказу. За загальним правилом, сформованим у практиці Суду, в основу обвинувального вироку національними судами повинна покладатися сукупність доказів, достатня для засудження обвинуваченого за вчинення кримінального правопорушення [501, § 66; 657, §§ 68-83].

У своїй практиці ЄСПЛ звертає увагу на вагоме значення прямих доказів у сукупності наявних у кримінальному провадженні доказів, але водночас вказує на неприпустимість абсолютизації встановлення національними органами обставин кримінального провадження за допомогою прямих доказів. Так, Суд вважає, що хоч на практиці, можливо, іноді важко довести факт незгоди без наявності прямих доказів зґвалтування, таких як сліди насильства чи показання безпосередніх свідків, органи влади все ж таки повинні перевірити всі факти і приймати рішення на підставі оцінки всіх наявних обставин... Суд доходить висновку, що органи влади не провели достатнього розслідування наявних обставин у справі заявниці через те, що надмірно наголошували на необхідності прямих доказів зґвалтування. Їхній підхід у цій конкретній справі був обмежувальним, який практично підвищує «чинення опору» до статусу визначальної ознаки цього злочину [704, §§ 181, 182].

Докази, які використовуються національними судами для ухвалення судового рішення, з позиції ЄСПЛ, повинні перебувати у тісному логічному взаємозв'язку. Зокрема, здійснивши ретельний аналіз використаних національними судами доказів (показань анонімних свідків Y.15 та Y.16, показань свідків N. та R., показань експерта захисту K. та свідка обвинувачення I.) та вказавши на недоліки кожного з них [657, §§ 68-82], ЄСПЛ зазначає, що жоден зі стверджуваних недоліків, що розглядався самостійно, не призвів до висновку, що заявнику не було забезпечено справедливого судового розгляду. Більше того, навіть розгляд стверджуваних недоліків у сукупності не дозволяє встановити, що провадження в цілому було несправедливим. Доходячи цього висновку, Суд врахував той факт, що національні суди мали право розглядати різні докази, що були їм надані, як підтверджуючі один одного. Відповідно, порушення п. 1 ст. 6, взятого в сукупності підпунктом «d» п. 3 ст. 6 Конвенції, не було [657, § 83]. На вагомість цього висновку Суду звертають увагу Г.В. Діков та О.С. Чернишова, на думку яких п. 83 рішення у справі «Doorson v. the Netherlands» прямо вказує на «кумулятивний» ефект багатьох доказів для вирішення питання про те, чи був вирок справедливим [503, с. 410].

Надаючи оцінку достатності доказів, використаних національними судами для ухвалення судових рішень, ЄСПЛ вказує на недоліки формування ними їх сукупності. Так, Суд зазначає, що прокурор не спробував перевірити наявність стріляних гільз, які повинні були свідчити про запеклу перестрілку..., йому потрібно було приділити більше уваги збиранню доказів на місці, з тим, щоб відтворити події..., не було перевірено наявність слідів пороху на руках чи одязі вбитого. У будь-якому випадку ці прорахунки повинні вважатися надзвичайно серйозними у зв'язку з тим, що тіло вбитого було пізніше передане жителям села, що зробило неможливим проведення будь-яких додаткових досліджень, включаючи аналіз куль, які знаходилися в тілі. Єдиними речовими доказами, вилученими з місця події, були зброя та боєприпаси, ймовірно використані паном Abdülmenaf Kaуа. Хоча це і важлива слідча дія, проте прокурор прийняв рішення, не отримавши результатів балістичної експертизи [692, § 89].

У своїй практиці ЄСПЛ звертає увагу на те, що взаємозв'язок доказів повинен носити об'єктивний характер і не зазнавати суб'єктивного впливу. Як зазначає Л.П. Брич, вимагаючи об'єктивної узгодженості доказів, ЄСПЛ водночас заперечує проти того, щоб така узгодженість була інспірованою органами державного обвинувачення [25, с. 260]. Так, Суд вважає дивовижним той факт, що через два роки після подій заявник і С. (інший обвинувачений у цій справі – Г.К.) дали досить докладні показання, які, на думку слідчого, не містили ніяких розбіжностей або суперечливих моментів. Такий ступінь узгодженості між показаннями заявника та іншого обвинуваченого у справі дають підстави для підозри, що їх показання ретельно скоординували. Проте національні суди вважали такі детальні показання незаперечним доказом їх достовірності та використали їх як підставу для визнання заявника винуватим у скоєнні злочину, попри те, що він давав свої показання за відсутності захисника і відмовився від них одразу після того, як з'явився захисник, вибраний на його власний розсуд, а також на те, що ці показання не підтверджувалися жодним іншим матеріалом. За таких обставин, є серйозні підстави припускати, що ці підписані заявником показання були здобуті всупереч його волі [500, § 79].

Із точки зору ЄСПЛ, сукупність доказів, яка використовується національними судами для ухвалення судових рішень, повинна характеризуватися ієрархічною побудовою. Здійснюючи оцінку доказів, Суд у низці справ використовує термін «ключовий (вирішальний) доказ», під яким розуміє покладений в основу судового рішення доказ, який в їх сукупності займає центральне місце та має вирішальне значення для засудження обвинуваченого. Так, ЄСПЛ зазначає, що ВС України виключив тільки частину доказів, які, як встановлено, було отримано в порушення прав, гарантованих Конвенцією... Виключення первинних визнавальних показань заявника з переліку доказів істотно підірвало аргумент ВС України стосовно того, що його визнавальні показання та визнавальні показання іншого підсудного були послідовними і підтверджували одне одного. Більше того, обидва підсудних під час судового розгляду відмовилися від усіх своїх визнавальних показань. Решта

доводів, наведених ВС України на підтвердження обвинувального вироку щодо заявника, зокрема ґрунтувались на результатах судових експертиз та єдиному речовому доказі (кейсі з ключами), посилення на які, як видається, не було вирішальним для результату провадження [501, § 66].

Втрата ключового (вирішального) доказу може призвести до визнання ЄСПЛ наявної сукупності доказів недостатньою для ухвалення національними судами обвинувального вироку. Як вважає А.Б. Маханек, втрата таких доказів є порушенням вимог Конвенції [248, с. 104]. Так, ЄСПЛ наголошує, що на завершальному етапі розслідування слідчий вказав на неможливість проведення додаткової експертизи щодо обставин смерті Оксани Беленко, оскільки «тканинний архів» померлої (зразки її тканини) та її медична документація були втрачені. Суд вважає незрозумілу втрату центрального доказу достатньою для компрометації результатів розслідування. Згадані недоліки, на жаль, призвели до неможливості пояснення за результатами розслідування походження підозрілих пов'язаних слідів на її тілі. Ця інформація могла б стати важливим елементом аналізу причини її смерті, а також з'ясування інших обставин події... Наявність «тканинного архіву» померлої та її медичної документації була настільки важливою для правильного вирішення вимог заявниці, що їх втрата критично підірвала її перспективи на успіх у будь-яких інших видах національних проваджень, які вона могла б порушити стосовно цих подій... Відповідно, в цій справі мало місце порушення процесуального аспекту ст. 2 Конвенції [638, §§ 81-85].

Встановлення ЄСПЛ ключового (вирішального) доказу в разі надання оцінки використовуваним національними судами показань відсутніх свідків призвело до формування в його практиці правила «єдиного або вирішального доказу» [185, с. 332; 202, р. 89]. Згідно з цим правилом, якщо визнання вини обвинуваченого виключно або переважно ґрунтується на показаннях свідків, яких обвинувачений не може допитати на будь-якій стадії провадження, то його право на захист обмежуються несправедливо [475, § 75]. Прикладом його застосування є рішення від 20.12.2001 р. у справі «P.S. v. Germany», в якому

ЄСПЛ зазначає, що інформація, яку надала дівчинка (восьмирічна С., за вчинення сексуального насильства над якою національними судами засуджено заявника – Г.К.), була єдиним прямим доказом злочину, про який йдеться, і національні суди ґрунтували свій висновок про винуватість заявника вирішальною мірою на заявах С. У цьому відношенні даний випадок схожий на справу «А.М. v. Italy», про яку йдеться вище (засуджуючи заявника в цій справі за вчинення сексуального насильства щодо неповнолітньої особи, національні суди покладалися виключно на заяви, зроблені в США, а заявник у жодній стадії провадження не мав можливості протистояти особам, які його звинувачували – Г.К.), і відрізняється від попередніх рішень, коли Суд переконався, що кримінальне провадження стосовно сексуальних злочинів, взяте до уваги у цілому, було справедливим, оскільки засудження або повністю ґрунтувалися на інших доказах, ніж заяви потерпілого (для порівняння, заява № 36686/97, рішення від 12.12.1999 р.), або ґрунтувалися невиключно на заявах потерпілих (для порівняння, заява № 35253/97, рішення від 31.08.1999 р.). За даних обставин використання цього доказу призвело до таких обмежень права на захист, за яких заявник не може стверджувати, що отримав справедливий судовий розгляд. Таким чином, мало місце порушення підпункту «d» п. 3 ст. 6, взятого разом з п. 1 цієї статті Конвенції [730, §§ 30-32].

Поряд з цим, ЄСПЛ звертає увагу на меншу вагомість похідних доказів у сукупності наявних у розпорядженні національних судів доказів і вказує на їх обов'язок обережно ставитися до здійснення оцінки таких доказів та їх подальшого використання в судових рішеннях [185, с. 333; 202, р. 89]. Із позиції Суду, факт обережного ставлення національних судів до неперевічених показань відсутнього свідка був розцінений Судом як важлива гарантія. Суди повинні були довести, що їм було відомо про те, що показання відсутнього свідка були менш вагомими [475, § 90].

Підсумовуючи викладене, потрібно зазначити, що дослідження практики ЄСПЛ дозволяє виокремити такі напрацьовані ним міжнародні стандарти формування достатньої сукупності доказів: 1) оцінка доказів з точки зору їх

достатності є обов'язком національних судів; 2) неможливість надання судом апеляційної інстанції іншої оцінки змісту доказів, досліджених судом першої інстанції (іншого їх тлумачення), за умови, якщо вони не були предметом безпосереднього дослідження під час апеляційного розгляду; 3) неприпустимість обґрунтування судового рішення, яким встановлюється винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, на основі єдиного доказу; 4) докази, які використовуються для ухвалення судового рішення, повинні перебувати у тісному логічному взаємозв'язку; 5) взаємозв'язок доказів повинен носити об'єктивний характер; 6) сукупність доказів повинна характеризуватися ієрархічною побудовою.

3.4.2. Стандарти формування достатньої сукупності доказів у кримінальному процесі України

Міжнародні стандарти формування достатньої сукупності доказів здебільшого використовуються в практиці національних судів і ґрунтуються на нормі ч. 1 ст. 94 КПК України.

Звертаючись до виокремлення процесуальних властивостей доказів, вітчизняний законодавець у ч. 1 ст. 94 КПК України покладає на слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд оцінити сукупність зібраних доказів з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення [216]. Водночас поняття достатності доказів, як і поняття їх достовірності, у кримінальному процесуальному законі не розкривається.

У доктрині кримінального процесу достатність доказів визначається як їх процесуальна властивість, що відображає наявність системи належних, допустимих і достовірних доказів, яка отримана в результаті всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин кримінальної справи і всієї сукупності зібраних у ній доказів, і яка достовірно встановлює всі обставини, що утворюють предмет доказування [160, с. 36; 516, с. 60], на конкретний момент кримінального провадження з метою ухвалення відповідного процесуального рішення [122, с. 295]. Таким чином, поняття достатності

доказів розкривається вченими на основі її сутнісних елементів і ґрунтується на нормі ч. 1 ст. 94 КПК України, яка значною мірою закладає розуміння вказаної процесуальної властивості доказів.

Достатність в її змістовному аспекті характеризується наявністю сукупності доказів, на що законодавцем звертається увага в ч. 1 ст. 94 КПК України. Із урахуванням вказаної норми, оцінці з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення підлягає саме сукупність зібраних доказів [216].

У доктрині кримінального процесу сукупність доказів визначається шляхом розкриття її змісту та функціонального призначення. Так, В.С. Зеленецький розглядає сукупність доказів як особливим чином організоване об'єднання всієї численності належних і допустимих фактичних даних, які утворюють у своїй єдності цілісну та стабільну їх систему, що забезпечує адекватне (істинне) відображення всіх елементів предмета доказування, прийняття законних та обґрунтованих рішень у кримінальній справі [118, с. 5]. Тобто зміст сукупності доказів становить система відомостей про факти, за допомогою яких встановлюються обставини, що підлягають доказуванню, а за функціональним призначенням вона спрямована на забезпечення ухвалення процесуальних рішень. При цьому кожен доказ, що входить до їх сукупності, використовуваної для постановлення відповідного процесуального рішення, повинен характеризуватися процесуальними властивостями належності, допустимості та достовірності. Звертаючи на це увагу, низка вчених у контексті визначення поняття достатності доказів вказує на відображення цією процесуальною властивістю сукупності належних, допустимих і достовірних доказів [100, с. 82; 142, с. 190; 516, с. 60].

Достатність доказів, як зазначає Р.В. Костенко, не забезпечується механічним сумуванням належних за змістом, допустимих за формою та достовірних доказів. Вказане поняття залежить від чіткої побудови всіх зібраних доказів у систему, ланки якої є взаємопов'язаними між собою та не вступають у логічну суперечність одна з одною [160, с. 29]. У результаті

здійснення оцінки доказів з точки зору їх достатності суб'єкти доказування, вказані в ч. 1 ст. 94 КПК України, встановлюють притаманність наявній сукупності доказів ознак системи. Вимоги до системи доказів, яка використовується для обґрунтування процесуальних рішень, кримінальним процесуальним законом прямо не закріплюються, хоча аналіз низки його норм свідчить про побічне віднесення до їх числа повноти та узгодженості (ч. 1 ст. 94, частини 3 і 4 ст. 370 та ч. 1 ст. 411 КПК України).

У доктрині кримінального процесу коло вимог до системи доказів визначається доволі неоднозначно. Так, О.О. Хмиров наголошує, що основними вимогами до неї є її повнота, достовірність, надійність, узгодженість та однозначність [584, с. 108]. Звертаючись до характеристики системи непрямих доказів, Ю.В. Шелегов вважає, що вона має відповідати вимогам однозначності, повноти, внутрішньої узгодженості та надійності [594, с. 105-106].

Аналізуючи наведені підходи потрібно зазначити, що відповідність системи доказів вимогам повноти, однозначності й узгодженості є достатньою для її використання в ході обґрунтування процесуальних рішень.

Повнота системи доказів свідчить про всебічне та повне встановлення за їх допомогою всіх обставин, які становлять предмет доказування. Структура останнього, як зазначає О.О. Хмиров, є об'єктивним критерієм повноти системи доказів: якщо доказами встановлюються всі елементи, які входять до нього, система є повною, а якщо певні з цих елементів не мають «своїх» доказів, належна повнота системи ще не досягнута, і система повинна бути поповнена шляхом збирання, перевірки та включення до неї відсутніх доказів [584, с. 108].

Однозначність системи доказів вказує на можливість обґрунтування на їх основі єдиного висновку щодо обставин, які становлять предмет доказування, та виключає іншу інтерпретацію останніх. Як наголошує О.В. Руденко, система доказів характеризується достатністю, коли сумарне значення її компонентів складає обсяг, необхідний для достовірних висновків щодо розслідуваного злочину [435, с. 159]. При цьому вчені неодноразово звертали увагу на можливість характеристики за допомогою достатності двох сторін системи

доказів – кількісної та якісної (змістовної), на підставі чого дійшли висновку, що по-перше, наявність якісної (змістовної) сторони зумовлює відсутність наперед визначених критеріїв достатності, у зв'язку з чим вона встановлюється на основі внутрішнього переконання [139, с. 41], а по-друге, що кількісна характеристика сукупності доказів не відіграє вирішального значення, оскільки основною є її якісна (змістовна) характеристика [100, с. 83].

Узгодженість доказів свідчить про відповідність змісту одних доказів, що використовуються для встановлення конкретної обставини, яка входить у предмет доказування, змісту інших доказів, використовуваних для її встановлення, а також про їх відповідність змісту доказів, що використовуються для встановлення інших обставин. Оперуючи для позначення вказаної вимоги терміном «якісна визначеність доказів», Ю.М. Грошевий зазначає, що її встановлення полягає у виявленні об'єктивно необхідного казуального (причинно-наслідкового) зв'язку доказів між собою та встановлюваними у справі фактами. Іншими словами, повинні бути виявлені зв'язки зумовленості, співпадіння, співіснування в просторі та часі доказів між собою та з досліджуваною подією злочину [91, с. 128-129].

Висновки вчених про доцільність виокремлення достовірності та надійності як вимог до системи доказів вбачаються недостатньо обґрунтованими. Що стосується достовірності, то по-перше, вона є індивідуальною процесуальною властивістю доказу, а не їх системи, у зв'язку з чим її встановлення передуює оцінці доказів з точки зору достатності, а по-друге, встановлення недостовірності призводить до виключення доказу з їх системи, оскільки використання недостовірного доказу тягне за собою порушення вимог однозначності й узгодженості доказів. Надійність системи доказів, як вказують вчені, напрямку пов'язана з їх внутрішньою узгодженістю та взаємозв'язком [594, с. 106] й означає не лише її здатність достовірно встановлювати фактичні обставини справи, але й робити це з певним «запасом міцності», створювати резерв доказової інформації, необхідної на той випадок, якщо в ході подальшого провадження у справі окремі докази будуть поставлені під сумнів або

виключені із системи [584, с. 110]. Не заглиблюючись в аналіз цієї позиції, необхідно вказати, що у наведеному вченими розумінні надійність доказів охоплюється повнотою як вимогою до їх системи.

Таким чином, система доказів, які використовуються для ухвалення процесуальних рішень, повинна відповідати вимогам повноти, однозначності й узгодженості. Вказані вимоги становлять основу для виокремлення стандартів достатності доказів, а саме: 1) докази повинні повно встановлювати обставини предмета доказування, для підтвердження яких вони використовуються в процесуальному рішенні; 2) докази, які використовуються в процесуальному рішенні, мають забезпечувати обґрунтування єдиного висновку щодо обставин, які становлять предмет доказування; 3) докази, які використовуються для ухвалення судового рішення, повинні бути узгоджені між собою та перебувати у тісному взаємозв'язку.

У ході судового розгляду оцінка доказів з точки зору їх достатності покладається на суд (ч. 1 ст. 94 КПК України), що повною мірою відповідає міжнародному стандарту формування достатньої сукупності доказів, відповідно до якого вона є обов'язком національних судів. У вітчизняному кримінальному процесуальному законі вказаний обов'язок ґрунтується на нормі ч. 1 ст. 94 КПК України, згідно з якою суд оцінює сукупність зібраних доказів з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення [216]. При цьому обов'язок здійснити оцінку достатності доказів законодавець покладає лише на суди першої та апеляційної інстанцій.

Суди першої та апеляційної інстанцій надають оцінку з точки зору достатності сукупності безпосередньо досліджених ними доказів. При цьому здійснена судом першої інстанції оцінка доказів, як вказує С.О. Ковальчук, не є обов'язковою для суду апеляційної інстанції, оскільки останній, ґрунтуючись на результатах безпосереднього дослідження доказів, вправі дати їм власну оцінку. У разі, якщо судом апеляційної інстанції дослідження доказів не проводилося, здійснювана ним оцінка доказів обмежується їх оцінкою судом першої інстанції [142, с. 387] та повинна відповідати їй. Такий підхід узгоджується з правовими

позиціями, які свого часу висловлювалися ВС України у ч. 5 п. 5 постанови Пленуму від 15.05.2006 р. № 1, відповідно до якої виходячи з принципу безпосередності дослідження доказів, апеляційний суд не вправі дати їм іншу оцінку, ніж та, яку дав суд першої інстанції, якщо їх не було досліджено під час апеляційного розгляду справи [410]. Поряд з вказаною постановою Пленуму, наведена позиція використовувалася ВС України у його судових рішеннях [400]. На сьогодні до питання оцінки судом апеляційної інстанції доказів, отриманих під час судового розгляду судом першої інстанції та безпосередньо недосліджених у ході апеляційного провадження, звертається ВС, який, зокрема, в постанові від 17.05.2018 р. у справі № 480/1877/16-к зазначає, що згідно з доктринальними положеннями кримінального процесуального права при апеляційному перегляді в суду не виникає обов'язку досліджувати всю сукупність доказів з дотриманням засади безпосередності, якщо він по-новому (інакше) не тлумачить докази, отримані в суді першої інстанції, однак якщо апеляційний суд переоцінює хоча б один доказ, здобутий у суді першої інстанції, він повинен безпосередньо дослідити всі інші докази з дотриманням вимог ст. 23 КПК України [310].

Такий підхід є дещо ширшим, від сформованого у практиці ЄСПЛ, який передбачає неможливість надання судом апеляційної інстанції іншої оцінки змісту доказів, досліджених судом першої інстанції (іншого їх тлумачення), за умови, якщо вони не були предметом безпосереднього дослідження під час апеляційного розгляду. Натомість вироблений підхід зумовлює необхідність безпосереднього дослідження змісту тих доказів, дослідження яких є недоцільним, наприклад у випадку визнання недопустимим доказу з огляду на відсутність процесуальної підстави його отримання – ухвала слідчого судді не відкрита в порядку ст. 290 КПК України, слідча (розшукова) дія оформлена протоколом огляду місця події, хоча по суті проведено обшук, що передбачає необхідність отримання ухвали на його проведення, а також в інших випадках, коли підстава визнання доказу недопустимим є очевидною та не потребує дослідження його змісту, на що не звернув увагу суд першої інстанції.

Крім того, такий підхід зумовлює необхідність безпосереднього дослідження змісту тих доказів, яким апеляційний суд не дав іншої оцінки, ніж суд першої інстанції, однак сукупність яких не дає підстав для висновку про їх достатність для прийняття рішення, якого дійшов суд першої інстанції.

У цьому контексті досить обґрунтованою є позиція Чернівецького апеляційного суду, який в ухвалі від 12.09.2019 р. у справі № 727/4888/16-к констатував, що протокол проведення негласної слідчої (розшукової) дії у виді візуального спостереження за ОСОБА_1 є єдиним, основним, невід’ємним і беззаперечним доказом спільної участі ОСОБА_3 з ОСОБА_1 та ОСОБА_2 у скоєнні крадіжки майна потерпілого ОСОБА_6 та який з вказаних вище причин (ухвала слідчого судді не відкрита в порядку ст. 290 КПК України – Г.К.) є недопустимим доказом, інші покладені районним судом в основу обвинувального вироку докази щодо даного епізоду не можна визнати належними і достатніми для доведення винуватості ОСОБА_1, ОСОБА_3 та ОСОБА_2 у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України, оскільки вони не вказують на факт, що обвинувачені ОСОБА_3 та ОСОБА_2 були обізнані про наміри ОСОБА_1 вчинити крадіжку майна потерпілого ОСОБА_6, а також на факт попередньої змови між ними, як того вимагає диспозиція даної статті КК України. Інших доказів для доведення винуватості ОСОБА_1, ОСОБА_3 та ОСОБА_2 за ч. 3 ст. 185 КК України орган досудового розслідування та прокурор суду не надали [576]. Таким чином, суд апеляційної інстанції, безпосередньо не дослідивши ані протокол негласної слідчої (розшукової) дії, ані всі інші наявні у справі докази, обґрунтовано констатував їх недостатність для доведення винуватості двох осіб у вчиненні інкримінованого злочину та відсутність кваліфікуючої ознаки вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб щодо третьої особи.

При вирішенні питання про безпосередність дослідження доказів судом апеляційної інстанції, потрібно виходити з декількох моментів. По-перше, суд апеляційної інстанції не може дати іншої оцінки змісту доказу (виправдувальної/обвинувальної), ніж та, яку дав суд першої інстанції, без його

безпосереднього дослідження. По-друге, суд апеляційної інстанції, надаючи іншу оцінку доказу в аспекті його процесуальної властивості (належності, допустимості, достовірності), зобов'язаний безпосередньо дослідити цей доказ у випадках, коли така оцінка впливає з його змісту, а також безпосередньо дослідити інші докази, якщо переоцінка одного може вплинути на оцінку інших, але також з позиції їх змісту. По-третє, суд апеляційної інстанції не зобов'язаний безпосередньо досліджувати усю сукупність доказів у випадках, коли після надання іншої оцінки доказу (доказам) він констатує очевидну достатність/недостатність сукупності доказів, іншої оцінки яким він не надавав, для прийняття процесуального рішення.

Суд касаційної інстанції, відповідно до ч. 1 ст. 433 КПК України, не має права досліджувати докази, встановлювати та визнавати доведеними обставини, що не були встановлені в оскарженому судовому рішенні [216], у зв'язку з чим не наділений правом здійснювати їх оцінку, у тому числі з точки зору їх достатності. Звертаючи увагу на цю обставину, ВС у постанові від 26.02.2020 р. у справі № 759/358/18 вказує, що в цьому провадженні, за умови підтвердження порушення права на захист під час впізнання, сукупність доказів, представлена стороною обвинувачення, має отримати оцінку суду з точки зору їх достатності для доведеності винуватості ОСОБА_1 в інкримінованому йому кримінальному правопорушенні, а докази, що входять у сукупність, і з точки зору їх достовірності. З огляду на зміст ч. 1 ст. 433 КПК України вирішення таких питань знаходиться поза межами компетенції суду касаційної інстанції [399].

Аналізуючи положення ч. 1 ст. 433 КПК України, потрібно виокремити декілька аспектів щодо можливості/неможливості оцінки достатності доказів судом касаційної інстанції. Перш за все, необхідно зазначити, що вказана норма містить пряму заборону щодо оцінки достовірності того чи іншого доказу судом касаційної інстанції, а також заборону дослідження доказів, що має наслідком неможливість їх оцінки з точки зору належності. Разом з тим, наведена норма передбачає, що суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм процесуального права, тобто по

суті констатує порушення норм КПК України, у тому числі й тих, що стосуються встановлення допустимості/недопустимості доказу, на які суди першої та апеляційної інстанцій не звернули увагу. Оскільки прямої заборони щодо оцінки доказу з точки зору допустимості аналізована норма не містить, то очевидним є те, що суд касаційної інстанції може визнати доказ недопустимим, що зумовлює необхідність надання ним оцінки усій іншій сукупності доказів з точки зору достатності. Здійснюючи таку оцінку, суд касаційної інстанції повинен враховувати: 1) чи впливає визнання доказу недопустимим на необхідність дослідження інших доказів і можливість надання іншої оцінки окремим доказам у справі; 2) чи очевидно є достатність/недостатність сукупності інших доказів для прийняття кінцевого процесуального рішення⁵.

Окрім того, цілком обґрунтованою є практика ВС щодо здійснення оцінки достатності доказів і закриття кримінального провадження у випадках, коли суди першої та апеляційної інстанцій на підставі наявних у справі доказів дійшли помилкового висновку про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення. Так, ВС у постанові від 25.11.2019 р. у справі № 420/1667/18 зазначає, що єдиним доказом на підтвердження розміру матеріальних збитків, завданих товариству з обмеженою відповідальністю «Топаз» протиправними діями засуджених ОСОБА_1 і ОСОБА_2, є довідки зазначеного товариства щодо вартості викраденого майна... За обставин справи, тільки шляхом залучення експерта і на підставі його висновку в цьому кримінальному провадженні могла бути встановлена вартість викраденого майна та розмір матеріальних збитків. На порушення вимог п. 6 ч. 2 ст. 242 КПК України сторона обвинувачення не вчинила процесуальних дій із залучення експерта. Таким чином, суди першої та апеляційної інстанцій належним чином не встановили такий елемент складу злочину як розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Надані стороною обвинувачення, досліджені

⁵ Наведена позиція поділяється й опитаними практичними працівниками, з яких на необхідність врахування судом касаційної інстанції першого з наведених чинників звернуло увагу 84%, а другого – 88,2% респондентів (додаток Б).

й оцінені судами першої та апеляційної інстанцій докази не є належними і достатніми, щоб зробити висновок про вартість майна, яке було предметом замаху на крадіжку, у вчиненні якого обвинувачувалися ОСОБА_1 і ОСОБА_2, та про розмір матеріальної шкоди [387].

На відміну від ЄСПЛ, який вказує на неприпустимість обґрунтування судового рішення, яким встановлюється винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, на основі єдиного доказу, вітчизняний законодавець прямо не закріплює такої вимоги. Водночас вона значною мірою ґрунтується на нормах ч. 1 ст. 94 КПК України у частині оцінки судом з точки зору достатності саме сукупності зібраних доказів і ч. 3 ст. 370 КПК України, що визнає обґрунтованим рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду й оціненими судом відповідно до ст. 94 КПК України [216].

У практиці ВС обґрунтування судами першої та апеляційної інстанцій обвинувального вироку на основі єдиного доказу визнається істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону, що призводить до його скасування та закриття кримінального провадження на підставі п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК України. Так, у постанові від 29.03.2018 р. у справі № 459/2045/15-к ВС зазначає, що обвинувальний вирок щодо засуджених за епізодом щодо потерпілої ОСОБИ_10 ґрунтується на її показаннях, зі змісту яких убачається, що вона бачила трьох осіб чоловічої статі, котрі її пограбували, проте не вказала на їх особи; а також даних слідчого експерименту від 23.06.2015 р. з відео- та фотофіксацією до них, у ході якого ОСОБА_5 та ОСОБА_6 добровільно відтворили обставини пограбування ОСОБА_10. При цьому апеляційний суд визнав дані протоколу вказаної слідчої (розшукової) дії недопустимим доказом. За таких обставин, визнавши, що єдиним належним і допустимим доказом винуватості засуджених за вказаним епізодом є показання потерпілої, яка не вказала на їх особи як виконавців вчиненого щодо неї злочину, суду апеляційної інстанції належало скасувати вирок місцевого суду в цій частині і закрити кримінальне провадження на підставі п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК України у зв'язку з

невстановленням достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді і вичерпанням можливостей їх отримати, але цього зроблено не було [304].

На нормі ч. 1 ст. 94 КПК України, яка зобов'язує суд здійснити оцінку сукупності зібраних доказів з точки зору їх взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення [216] ґрунтується напрацьований ЄСПЛ стандарт формування достатньої сукупності доказів, відповідно до якого докази, що використовуються для ухвалення судового рішення, повинні перебувати у тісному логічному взаємозв'язку. Логічний взаємозв'язок доказів передбачає таке їх співвідношення, за якого кожен доказ, що входить у сукупність, узгоджується з іншими доказами, підтверджується цими доказами і не містить суперечностей та неузгодженостей з ними.

На відміну від дослідженого стандарту формування достатньої сукупності доказів, напрацьований ЄСПЛ стандарт доказування, згідно з яким взаємозв'язок доказів повинен носити об'єктивний характер, прямо не передбачений нормами вітчизняного кримінального процесуального закону. Водночас у них законодавець покладає на суд обов'язки зберігати об'єктивність і неупередженість (ч. 6 ст. 22 КПК України), всебічно, повно та неупереджено дослідити всі обставини кримінального провадження (ч. 1 ст. 94 КПК України) та підтвердити доказами об'єктивно з'ясовані обставини (ч. 3 ст. 370 КПК України) [216]. Виходячи з наведених положень, суд зобов'язаний забезпечити обґрунтування судового рішення за допомогою сукупності доказів, яка перебуває в об'єктивному взаємозв'язку та не зазнає суб'єктивного впливу.

Поряд з цим, відповідно до ч. 2 ст. 94 КПК України, жоден доказ не має наперед встановленої сили [216]. Недотримання судом цієї норми свідчить про його упередженість, внаслідок якої сукупність доказів, покладена в основу судового рішення, втрачає об'єктивний характер. На обов'язок судів дотримуватися вимог ч. 2 ст. 94 КПК України звертає увагу ВС, який, надаючи у постанові від 21.06.2018 р. у справі № 349/651/16-к оцінку порушенням вимог кримінального процесуального закону, допущеним судом апеляційної інстанції, вказав, що судом не дотримано вимог ст. 94 КПК України та допущено явну

упередженість, оскільки критично оцінюючи показання свідка ОСОБА_5 з тих підстав, що вона є дружиною обвинуваченого, суд взяв до уваги показання свідка ОСОБА_6, яка є дружиною потерпілого [322].

На відміну від ЄСПЛ, з точки зору якого сукупність доказів повинна характеризуватися ієрархічною побудовою, вітчизняний законодавець у нормах кримінального процесуального закону не закріплює вказівок на ієрархічність доказів. Водночас національні суди використовують термін «ключовий доказ» і звертаються як до визначення такого доказу в конкретній справі, так і до встановлення його впливу на достатність доказів. Так, у постанові від 07.05.2019 р. у справі № 654/3305/15-к ВС вказує, що посилення у вирoku та ухвалі на недопустимий доказ – протокол про результати аудіо-, відеоконтролю особи від 22.06.2015 р. і, як наслідок, виключення його з доказової бази жодним чином не впливає на правильність висновків судових інстанцій про вчинення ОСОБА_2 розбійного нападу на потерпілу ОСОБА_5 за наявності сукупності інших належних, допустимих та достовірних доказів його вини у вчиненні зазначеного злочину, розглянутих й оцінених судом. Доказ, який підлягає виключенню, не є прямим і ключовим у сукупності доказів, що підтверджують винуватість ОСОБА_2, а тому його виключення не створює передбачених ст. 412 КПК України підстав для скасування судового рішення [375]. І, навпаки, неналежність, недопустимість або недостовірність ключового доказу призводить до визнання сукупності доказів недостатньою для ухвалення обвинувального вирoku. Так, у постанові від 22.05.2019 р. у справі № 710/179/17 ВС зазначає, що суди першої та апеляційної інстанцій свій висновок про винуватість обґрунтували, зокрема, даними, встановленими з показань потерпілої ОСОБА_3, свідка ОСОБА_4, а також даними протоколу огляду місця події з фототаблицею до нього, протоколів проведення слідчих експериментів за участю свідків ОСОБА_4 і ОСОБА_5, висновків судово-медичних та судово-психіатричної експертиз. Також під час судового розгляду була допитана свідок ОСОБА_6, яка показала, що ОСОБА_4 їй казала, що ОСОБА_2 вбив ОСОБА_5, однак вона боялася давати такі показання, оскільки той погрожував, що буде

таке саме, як з ОСОБА_2. Ці показання суди визнали недопустимим доказом, пославшись на те, що вони не були відкриті стороні обвинувачення як докази у ході виконання вимог ст. 290 КПК України. Колегія суддів не може погодитися з висновком суду щодо недопустимості цього доказу із зазначеної підстави. У судовому засіданні свідок ОСОБА_6 пояснила, що цю інформацію від ОСОБА_4 вона отримала влітку 2017 року під час спільних сільськогосподарських робіт, а захисту про це стало відомо лише в жовтні 2017 року, тобто під час судового розгляду. Враховуючи викладене, суд дійшов неправильного висновку про недопустимість такого доказу як показання свідка ОСОБА_6. Сторона обвинувачення під час перехресного допиту не отримала від свідка інформацію, яка б ставила під сумнів достовірність її показань, а також не надала будь-яких доказів, що спростовують її показання. За таких обставин, достовірність ключового доказу в цій справі – показань єдиного очевидця подій свідка ОСОБА_4 – не була доведена стороною обвинувачення поза розумним сумнівом [378]. Водночас застосування наведеного стандарту формування достатньої сукупності доказів повинно чітко узгоджуватися з нормою ч. 2 ст. 94 КПК України.

Підсумовуючи викладене, потрібно зазначити, що у вітчизняному кримінальному процесуальному законі знайшли закріплення три міжнародні стандарти формування достатньої сукупності: 1) оцінка доказів з точки зору їх достатності є обов'язком національних судів; 2) неможливість надання судом апеляційної інстанції іншої оцінки змісту доказів, досліджених судом першої інстанції (іншого їх тлумачення), за умови, якщо вони не були предметом безпосереднього дослідження під час апеляційного розгляду (при цьому в практиці національних судів наведений стандарт доказування знайшов більш широкого тлумачення); 3) докази, які використовуються для ухвалення судового рішення, повинні перебувати у тісному логічному взаємозв'язку.

Інші міжнародні стандарти формування достатньої сукупності доказів або опосередковано закріплюється нормами КПК України, або ґрунтуються на них. Так, неприпустимість обґрунтування судового рішення, яким встановлюється

винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, на основі єдиного доказу як стандарт доказування ґрунтується на нормах ч. 1 ст. 94 і ч. 3 ст. 370 КПК України. Стандарт доказування, відповідно до якого взаємозв'язок доказів повинен носити об'єктивний характер, випливає зі змісту ч. 6 ст. 22, ч. 1 ст. 94 і ч. 3 ст. 370 КПК України.

Незалежно від форми їх нормативного закріплення (прямої чи опосередкованої), всі наведені стандарти доказування широко використовуються в практиці вітчизняних судів.

Міжнародний стандарт доказування, відповідно до якого сукупність доказів повинна характеризуватися ієрархічною побудовою, знайшов застосування виключно в судовій практиці.

Аналіз норм кримінального процесуального закону та сформованої на їх основі судової практики, поряд з міжнародними стандартами формування достатньої сукупності доказів, дозволяє виокремити ще один стандарт доказування, притаманний вітчизняному кримінальному процесу – жоден доказ не має наперед встановленої сили.

РОЗДІЛ 4.

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ФОРМУВАННЯ РІВНЯ ПЕРЕКОНАННЯ, НЕОБХІДНОГО ДЛЯ ПРИЙНЯТТЯ ВІДПОВІДНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РІШЕННЯ, ЇХ НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

4.1. Стандарт доказування «обґрунтована підозра»

4.1.1. Загальна характеристика міжнародного стандарту доказування «обґрунтована підозра»

Міжнародний правовий стандарт доказування «обґрунтована підозра» ґрунтується на положенні підпункту «с» п. 1 ст. 5 Конвенції, відповідно до якого одним з обмежень права особи на свободу та особисту недоторканність є законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення [152]. Таким чином, вказане положення дозволяє визнати арешт або затримання особи законним виключно у випадках наявності: 1) обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення; 2) обґрунтованої переконаності в необхідності запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення.

Обов'язок встановлення наявності обґрунтованої підозри положеннями Конвенції покладається на національні суди. Так, п. 3 ст. 5 Конвенції передбачає, що кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту «с» п. 1 ст. 5, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження [152].

Вказуючи на вагоме значення забезпечення дотримання стандарту доказування «обґрунтована підозра» в практиці національних судів, ЄСПЛ

широко використовує його під час встановлення дотримання ними підпункту «с» п. 1 і п. 3 ст. 5 Конвенції. Уперше стандарт «обґрунтована підозра» Судом було використано в рішенні від 30.08.1990 р. у справі «Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom», в якому він зазначає, що «обґрунтованість» підозри, на якій має ґрунтуватися арешт, утворює суттєву частину гарантії від свавільного арешту і затримання, яка викладена в підпункті «с» п. 1 ст. 5 Конвенції [664, § 32]. У подальшому на значення вказаного стандарту у кримінальному провадженні ЄСПЛ звертає увагу в низці рішень, в яких вказує, що наявність обґрунтованої підозри у тому, що затримана особа вчинила злочин, є умовою *sine qua non* для законності триваючого ув'язнення [698, § 153], правомірності подальшого тримання її під вартою [656, § 40] та законності продовження строку тримання під вартою [706, § 73; 753, § 45], а переконання в обґрунтованості підозри, що взята під варту особа вчинила злочин, є неодмінною умовою для законності тривалого тримання під вартою та його належним критерієм [691, §§ 114, 116]. Із цієї гарантії, як зазначає ЄСПЛ, випливає, що за відсутності обґрунтованої підозри особа не може бути за жодних обставин затримана або взята під варту з метою примушення її зізнатися у вчиненні злочину, свідчити проти інших осіб або з метою отримання від неї фактів чи інформації, які можуть служити підставою для обґрунтованої підозри щодо неї [485, § 75; 649, § 48].

Стосовно сфери застосування стандарту доказування «обґрунтована підозра» ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово вказував на обов'язок національних судів встановити наявність обґрунтованої підозри як на момент затримання або ухвалення рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту і перевірки їх законності відповідно до п. 4 ст. 5 Конвенції, так і на момент ухвалення рішення про продовження строку тримання під вартою. Так, Суд зазначає, що вказаний обов'язок покладається на посадову особу, яка відправляє правосуддя, з моменту ухвалення першого рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, тобто негайно після затримання [483, § 84; 646, § 102]. Стосовно перевірки

національними судами законності затримання чи взяття під варту в порядку п. 4 ст. 5 Конвенції та ухвалення рішення про взяття під варту ЄСПЛ вказує, що компетентний суд має перевірити не лише дотримання процесуальних вимог національного законодавства, а й обґрунтованість підозри, яка стала підставою для затримання, та легітимність мети, з якою здійснювалися це затримання і подальше тримання під вартою [754, § 47].

Широке застосування стандарту доказування «обґрунтована підозра» у практиці ЄСПЛ призвело до формування низки критеріїв встановлення її обґрунтованості.

Звертаючись до визначення поняття стандарту доказування «обґрунтована підозра», ЄСПЛ початково зробив акцент на його фактичній стороні. Так, уперше наводячи визначення його поняття, Суд у рішенні від 30.08.1990 р. у справі «Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom» погодився з ЄКПЛ та Урядом СК у тому, що наявність «обґрунтованої підозри» передбачає наявність фактів або інформації, які могли б переконати об'єктивного спостерігача в тому, що відповідна особа могла вчинити злочин [664, § 32]. Наведене визначення неодноразово використовувалося в інших справах, в яких заявниками вказувалося на порушення національними судами у ході кримінального провадження підпункту «с» п. 1 та/або п. 3 ст. 5 Конвенції [485, § 175; 649, § 48; 673, § 82; 698, § 155; 774, § 108].

Із часом ЄСПЛ, притримуючись наведеного визначення поняття стандарту доказування «обґрунтована підозра», поряд з його фактичною стороною, додатково звертає увагу на правову сторону. Так, у рішенні від 19.10.2000 р. у справі «Włoch v. Poland» ЄСПЛ вказує, що на додаток до її фактичної сторони, наявність «обґрунтованої підозри» за змістом підпункту «с» п. 1 ст. 5 Конвенції вимагає, щоб покладені в основу факти можна було обґрунтовано вважати такими, що підпадають під одну зі статей КК, які описують кримінальну поведінку. Таким чином, «обґрунтованої підозри», безперечно, не може бути, якщо дії або факти, які ставлять у провину затриманому, не становлять злочин на той час, коли вони сталися [774, § 109].

У своїй практиці ЄСПЛ звертає увагу на тісний взаємозв'язок і взаємозалежність обґрунтованості підозри та обставин кримінального провадження. Те, що саме можна вважати «обґрунтованим», на думку Суду, буде залежати від усіх обставин [664, § 32]. Таким чином, Суд відзначає необхідність встановлення наявності обґрунтованої підозри у кожному кримінальному провадженні з урахуванням усіх його обставин, зокрема тих, що свідчать про можливу винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення [808, р. 160].

Відповідно до сформованої ЄСПЛ практики, висновки щодо наявності обґрунтованої підозри, викладені в рішеннях національних судів, повинні ґрунтуватися на наданих стороною обвинувачення доказах, достатніх у своїй сукупності для затримання особи або взяття її під варту. Так, Суд вказує, що встановлений підпунктом «с» п. 1 ст. 5 Конвенції стандарт не передбачає, що поліція повинна володіти достатніми доказами для пред'явлення обвинувачення на момент арешту або під час перебування заявника під вартою [642, § 53; 649, § 48; 698, § 155; 718, § 55; 726, § 36], оскільки за наявності таких доказів поліція могла б, як можна припустити, пред'явити обвинувачення, а заявники б постали перед компетентним правовим органом [642, § 53]. У зв'язку з цим ЄСПЛ доходить висновку, що факти, які викликають підозру, не повинні бути того самого рівня з тими, що є необхідними для обґрунтування засудження або навіть пред'явлення обвинувачення, що здійснюється на наступному етапі процесу кримінального розслідування [718, § 55; 726, § 36]. При цьому ЄСПЛ визнає, що також необов'язково, щоб затриманій особі було, в кінцевому підсумку, пред'явлене обвинувачення або щоб ця особа постала перед судом [649, § 48], а той факт, що заявнику не пред'являлося обвинувачення, а його справа не розглядалася судом не означає, що його попереднє ув'язнення не відповідало підпункту «с» п. 1 ст. 5 Конвенції [698, § 155].

Із позиції ЄСПЛ, обґрунтована підозра в жодному разі не може ґрунтуватися на суб'єктивних припущеннях суб'єктів доказування щодо вчинення особою кримінального правопорушення. Так, акцентуючи увагу на

фактичній стороні обґрунтованої підозри, у рішенні від 13.11.2007 р. у справі «Cebotari v. Moldova» Суд зазначає, що того факту, що підозра є добросовісною, недостатньо [649, § 48]. Як обґрунтовано наголошують вчені, припущення, навіть добросовісне, не є достатнім обґрунтуванням підозри, так само, як і загальна негативна характеристика особи [581, с. 122], у зв'язку з чим обмеження права на свободу та особисту недоторканність може мати місце лише за наявності обґрунтованої підозри, а тільки суб'єктивного переконання (*bona fide*) недостатньо [295, с. 42].

Окрему увагу ЄСПЛ звертає на особливості застосування стандарту доказування «обґрунтована підозра» у кримінальних справах про терористичні злочини, пов'язані з її обґрунтуванням на підставі фактичних даних, отриманих із секретних джерел. Зокрема, Суд вказує на зниження в цій категорії справ рівня стандарту доказування «обґрунтована підозра», але підкреслює неприпустимість послаблення гарантії, закріпленої підпунктом «с» п. 1 ст. 5 Конвенції [642, § 61]. У розширеному вигляді вказана правова позиція знайшла виклад у рішенні від 30.08.1990 р. у справі «Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom», в якому ЄСПЛ наголошує, що поліції часто доводиться заарештовувати підозрюваного терориста на підставі достовірної інформації, яка не може, не ставлячи під загрозу джерело інформації, бути розкритою підозрюваному або наданою до суду на підтримку обвинувачення. З огляду на труднощі, пов'язані з розслідуванням та обвинуваченням у вчиненні злочинів, пов'язаних з тероризмом, обґрунтованість підозри, що виправдовує такі арешти, не завжди може бути оцінена відповідно до тих самих стандартів, що застосовуються у справі про звичайний злочин. Проте потреби боротьби з терористичними злочинами не можуть виправдати розширення поняття «обґрунтованість» до тієї межі, коли сутність гарантії, передбаченої підпунктом «с» п. 1 ст. 5 Конвенції, буде послабленою... Від Договірних Держав не може вимагатися встановити обґрунтованість підозри, яка обґрунтовує арешт підозрюваного терориста, шляхом розкриття конфіденційних джерел підтверджуючої інформації або навіть фактів, які можуть вказувати на такі

джерела чи ідентифікувати їх. Проте Уряд повинен надати, принаймні, якісь факти або відомості, здатні переконати Суд у тому, що заарештована особа обґрунтовано підозрювалася у вчиненні стверджуваного злочину [664, §§ 32, 34].

У своїй практиці ЄСПЛ значну увагу присвячує якості рішень національних судів про взяття особи під варту та про продовження строку застосування цього запобіжного заходу та вказує на неприпустимість стереотипного формулювання підозри без наведення її обґрунтування [489, § 76; 677, § 138; 776, § 70]. Суд наголошує на необхідності не лише встановлення національними судами існування обґрунтованої підозри, але й відображення її існування в судових рішеннях шляхом наведення змісту підозри, обставин справи і доказів, які дозволяють обґрунтовано підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення [182, с. 137; 185, с. 355]. Так, у рішенні від 26.07.2001 р. у справі «Ilijkov v. Bulgaria» ЄСПЛ вказує, що незважаючи на те, що факти, які могли б виправдати позбавлення заявника волі, могли існувати, вони не були вказані в рішеннях судів, очевидно, внаслідок дії презумпції та перенесення тягара доказування. Проте завданням Суду не є встановлення таких фактів і зайняття місця національних органів, які приймали рішення про тримання заявника під вартою: останні зобов'язані вивчити всі факти, що висуваються за або проти затримання, та викласти їх у своїх рішеннях [680, § 86].

У своїй практиці ЄСПЛ відзначає тісний взаємозв'язок стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «достатня підстава». Так, Суд вказує на необхідність – на додаток до наявності обґрунтованої підозри – обґрунтування будь-якого періоду тримання під вартою шляхом наведення посадовою особою, яка здійснює правосуддя, відповідних і достатніх підстав затримання [483, § 84; 646, § 102].

Особливо чітко взаємозв'язок стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «достатня підстава» простежується у рішеннях, в яких ЄСПЛ, надаючи оцінку законності продовження строків тримання під вартою,

наголошує на недостатності обґрунтованої підозри для ухвалення національними судами рішення про продовження строків застосування зазначеного запобіжного заходу. Вказуючи на основі аналізу практики Суду динамічний, триваючий характер обґрунтованої підозри, Х.Р. Слюсарчук наголошує, що ступінь обґрунтованості підозри, який став підставою для обрання запобіжного заходу, наприклад тримання під вартою, не може бути прийнятним для вирішення питання про продовження строків тримання під вартою [463, с. 11]. Безперечно, що стандарт доказування «обґрунтована підозра» має динамічний характер, на що звертає увагу ЄСПЛ у низці своїх рішень. При цьому Суд виходить з необхідності забезпечення на момент затримання особи або взяття її під варту мінімального рівня обґрунтованої підозри. Так, у рішенні від 02.03.2006 р. у справі «Dolgova v. Russia» ЄСПЛ вказує, що хоча заявниця оскаржувала свою участь у злочинній діяльності, але вона була затримана в будівлі, в якій були, імовірно, вчинені стверджувані злочини. Тому Суд погодився, що на першому етапі взяття її під варту було виправдано розумними підозрами щодо вчинення нею цих злочинів [656, § 39]. Під час подальшого провадження рівень обґрунтованої підозри внаслідок отримання в ході кримінального процесуального доказування доказів, які підтверджують винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, може зростати, що, в кінцевому підсумку, призведе до визнання її винуватою в його вчиненні. І, навпаки, отримання доказів, які спростовують її винуватість, матиме наслідком спростування підозри і визнання особи невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення.

Як наголошує ЄСПЛ, обґрунтована підозра щодо заявника може виправдати початкове взяття його під варту [696, § 108], але після закінчення певного строку наявність обґрунтованої підозри перестане бути підставою для позбавлення свободи [494, § 80], достатньою умовою для законності триваючого ув'язнення [698, § 153], правомірності подальшого тримання особи під вартою [656, § 40] та законності продовження строку тримання заявника під вартою [753, § 45]. Аналізуючи практику ЄСПЛ у частині застосування

стандарту доказування «обґрунтована підозра», О.А. Міцкан і М.А. Погорецький наголошують, що з плином часу така підозра у вчиненні кримінального правопорушення не може бути самостійною підставою для продовження обмеження прав особи, мають бути наведені відповідні їй достатні підстави (ризика), підкріплені доказами [295, с. 46]. Водночас їх наявність зумовлюється застосуванням стандарту доказування «достатня підстава», а підвищення рівня обґрунтованості підозри, з позиції ЄСПЛ, не впливає на ухвалення національними судами рішення про продовження строків застосування вказаного запобіжного заходу. Так, у рішенні від 15.07.2002 р. у справі «Kalashnikov v. Russia» Суд зазначає, що, по-перше, переконання в обґрунтованості підозри, що взята під варту особа вчинила злочин, є неодмінною умовою для законності тривалого тримання під вартою, але після певного періоду часу воно перестає мати вирішальне значення; по-друге, наявність обґрунтованої підозри про участь особи у злочині хоча й може розглядатися як належний критерій, але сам по собі не може бути підставою тривалого тримання під вартою; по-третє, перешкоджання слідству, поряд з підозрою у вчиненні злочину, яке йому ставилося у вину, могло на початковому етапі бути підставою для тримання під вартою, проте по ходу процесу та завершенню збирання доказів така підстава неминуче стала менш обґрунтованою [691, §§ 114, 116, 117]. У зв'язку з цим більш доречною є позиція І.В. Гловюк та А.С. Степаненка, які вважають, що хоча сама по собі обґрунтованість підозри вже не буде достатньою умовою тримання особи під вартою, проте сам рівень обґрунтованості підозри щодо причетності особи до вчиненого кримінального правопорушення не має бути збільшений [79, с. 17].

У низці рішень ЄСПЛ вказує, що поряд з обов'язком дослідити конкретні факти, під час ухвалення рішення про взяття під варту та продовження строків тримання під вартою національні суди зобов'язані розглянути питання про можливість застосування до особи альтернативних запобіжних заходів [483, § 84; 494, § 80; 685, § 83], у тому числі на підставі клопотання заявника [493, § 42].

Наведені правові позиції щодо застосування стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «достатня підстава» під час ухвалення національними судами рішень про взяття під варту та продовження строків тримання під вартою ЄСПЛ узагальнює в рішенні від 10.01.2012 р. у справі «Ananyev and Others v. Russia», в якому вказує, що до засудження обвинувачений повинен вважатися невинуватим, і він може братися під варту, тільки якщо було переконливо доказано шляхом посилання на конкретні факти і докази, зібрані обвинуваченням, що (i) наявна обґрунтована підозра у вчиненні ним злочину, та (ii) існує значна загроза, що він переховуватиметься, продовжить займатися злочинною діяльністю, перешкоджатиме здійсненню правосуддя або порушить громадський порядок, та (iii) ці ризики не можуть бути достатнім чином зменшені використанням застави або будь-якого іншого запобіжного заходу, непов'язаного з позбавленням волі [633, § 202].

Таким чином, надаючи тлумачення підпункту «с» п. 1 ст. 5 Конвенції, ЄСПЛ визнає, що на момент затримання особи стандарт доказування «обґрунтована підозра» є достатньою умовою забезпечення його законності та може поєднуватися зі стандартом доказування «достатня підстава» за наявності обґрунтованої переконаності в необхідності запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення. Водночас на момент взяття особи під варту та продовження строків тримання під вартою стандарти доказування «обґрунтована підозра» та «достатня підстава» підлягають застосуванню в сукупності: перший вказує на наявність фактичних даних, які підтверджують вчинення кримінального правопорушення конкретною особою, а другий – фактичних даних, що вказують на наявність ризиків щодо подальшої її поведінки, які не можуть бути усунуті або зменшені за допомогою застосування альтернативних, більш м'яких запобіжних заходів [171, с. 96; 185, с. 359].

Тягар доказування наявності обґрунтованої підозри, як наголошує ЄСПЛ, покладається на сторону обвинувачення. Так, Суд неодноразово вказував, що національні органи влади зобов'язані встановити наявність конкретних фактів,

які відповідають підставам для подальшого тримання під вартою [493, § 40; 680, § 85] та перевищують за своїм значенням правило поваги до свободи особи [741, § 67].

Перекладення тягара доказування на сторону захисту шляхом покладення на неї обов'язку спростувати існування обґрунтованої підозри не допускається. Як вказує ЄСПЛ у низці рішень, перекладення тягара доказування щодо цього на особу, яка перебуває під вартою, є рівноцінним порушенню принципу ст. 5 Конвенції – положення, яке робить тримання під вартою винятковим відступом від права на свободу і таким, що дозволяється лише у вичерпно перерахованих та чітко визначених випадках [493, § 40; 656, § 45; 680, § 85; 741, § 67].

Водночас у разі наведення стороною захисту певних доводів на спростування існування обґрунтованої підозри, відсутності мети застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, відсутності підстав для продовження строку тримання під вартою або на підтвердження наявності підстав для застосування альтернативних запобіжних заходів, національні суди повинні надати їм належну оцінку в судових рішеннях. Так, у рішенні від 25.03.1999 р. у справі «Nikolova v. Bulgaria» ЄСПЛ вказує, що хоча п. 4 ст. 5 Конвенції не зобов'язує суддю, що розглядає скаргу на затримання, звертатися до кожного аргументу, що міститься в поданій скарзі, його гарантії будуть позбавлені своєї сутності, якщо суддя, ґрунтуючись на національному законодавстві і практиці, може вважати невідповідними або ігнорувати конкретні факти, на які посилається затриманий та які здатні поставити під сумнів існування умов, необхідних для законності позбавлення волі в значенні Конвенції [724, § 61]. Наведену правову позицію ЄСПЛ уточнює в рішенні від 12.03.2009 р. у справі «Сергій Волосюк проти України», в якому зазначає, що хоча п. 4 ст. 5 Конвенції не зобов'язує досліджувати кожний аргумент у доводах особи, взятої під варту, стосовно законності такого заходу, суддя, розглядаючи таке звернення, повинен врахувати наведені особою конкретні факти, здатні поставити під сумнів існування умов, які для цілей Конвенції є неодмінними для забезпечення законності позбавлення свободи [754, § 50].

Таким чином, стандарт доказування «обґрунтована підозра» в практиці ЄСПЛ характеризується такими критеріями: 1) обґрунтована підозра передбачає наявність фактів або інформації, які могли б переконати об'єктивного спостерігача у тому, що відповідна особа могла вчинити діяння, що підпадає під ознаки кримінального правопорушення, відповідальність за яке на момент його вчинення встановлювалася нормами КК; 2) обґрунтована підозра повинна ґрунтуватися на усіх обставинах кримінального провадження, встановлених на момент затримання особи, взяття її під варту або продовження строку тримання під вартою, та наданих стороною обвинувачення доказах, достатніх у своїй сукупності для ухвалення відповідного рішення, і не може ґрунтуватися на припущеннях; 3) існування обґрунтованої підозри встановлюється національними судами і відображається в судових рішеннях шляхом наведення змісту підозри, обставин справи і доказів, які дозволяють обґрунтовано підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення; 4) обґрунтована підозра є неодмінною, але не єдиною умовою законності затримання особи, її взяття під варту та продовження строків тримання під вартою: вказані запобіжні заходи підлягають застосуванню за наявності не лише обґрунтованої підозри щодо вчинення особою кримінального правопорушення, але й достатніх підстав для їх застосування; 5) тягар доказування наявності обґрунтованої підозри покладається на сторону обвинувачення та не може перекладатися на сторону захисту, але у разі наведення нею доводів на спростування існування обґрунтованої підозри національні суди повинні надати їм належну оцінку в судових рішеннях.

4.1.2. Стандарт доказування «обґрунтована підозра» у кримінальному процесі України

Вітчизняний законодавець у нормах кримінального процесуального закону широко оперує термінами «підозра» й «обґрунтована підозра», але не наводить визначення їх понять. У доктрині кримінального процесу існують різноманітні підходи до розкриття змісту понять «підозра» [88, с. 20; 132,

с. 241] й «обґрунтована підозра» [90, с. 43; 262, с. 9; 286, р. 153; 299, с. 6; 436, с. 77], які співпадають у двох аспектах: визначенні сутності обґрунтованої підозри (певної сукупності доказів), і рівня переконання, якого необхідно досягнути за їх допомогою (припущення про можливість вчинення особою кримінального правопорушення) [110, с. 92]. З урахуванням цих аспектів, обґрунтована підозра являє собою припущення про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення, засноване на наявних у кримінальному провадженні доказах і сформоване на рівні, необхідному для ухвалення відповідного процесуального рішення. У зв'язку з цим вченими підставно вказується, що обґрунтована підозра є визначальною ознакою, без наявності якої неможливе застосування запобіжного заходу; вона становить собою, так би мовити, фільтр, який дозволяє уникнути незаконного, необґрунтованого обрання запобіжного заходу – перш за все тримання під вартою [454, с. 35].

Термін «обґрунтована підозра» використовується вітчизняним законодавцем у КПК України для позначення необхідної умови: 1) ухвалення рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (п. 1 ч. 3 ст. 132); 2) вжиття уповноваженою службовою особою, що здійснила затримання, слідчим, слідчим суддею низки процесуальних дій, спрямованих на забезпечення прав затриманої особи (частини 2, 6 і 7 ст. 206, ч. 3 ст. 210 та ч. 1 ст. 213); 3) звернення прокурора до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на проведення моніторингу банківських рахунків як негласної слідчої (розшукової) дії (ч. 1 ст. 269-1); 4) здійснення повідомлення про підозру (ч. 1 ст. 276).

Аналіз норм КПК України, в яких законодавець оперує терміном «обґрунтована підозра», дозволяє стверджувати, що в одній частині з них мова йде про відповідний стандарт доказування як нормативно закріплене правило, що відображає можливість ухвалення низки процесуальних рішень, передбачених нормами кримінального процесуального закону, лише за умови доведення стороною обвинувачення обґрунтованості припущення про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення на рівні,

необхідному для постановлення відповідного процесуального рішення. В іншій частині норм термін «обґрунтована підозра» використовується законодавцем у розумінні, відмінному від змісту вказаного стандарту доказування. Необхідність правильного розуміння стандарту доказування «обґрунтована підозра» зумовлює потребу у зверненні до детального дослідження наведених випадків використання законодавцем терміну «обґрунтована підозра».

Ухвалення рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Як одне із загальних правил застосування заходів забезпечення кримінального провадження законодавець закріплює неприпустимість їх застосування у випадках, якщо слідчий, прокурор не доведе наявності обставин, вказаних у ч. 3 ст. 132 КПК України, у тому числі існування обґрунтованої підозри щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження [216]. Водночас, як випливає зі змісту норм кримінального процесуального закону, присвячених врегулюванню окремих заходів забезпечення кримінального провадження, вказане правило не може носити загальний характер, оскільки поширюється лише на частину з них.

По-перше, покладення в ч. 3 ст. 132 КПК України на слідчого, прокурора обов'язку довести існування обґрунтованої підозри свідчить про неможливість його застосування до заходу забезпечення кримінального провадження, виконання якого не потребує ухвали слідчого судді, суду – виклику слідчим, прокурором.

По-друге, частина заходів забезпечення кримінального провадження застосовується в разі невиконання учасниками кримінального провадження покладених на них процесуальних обов'язків. Так, привід може бути застосований до підозрюваного, обвинуваченого або свідка, який був у встановленому КПК України порядку викликаний (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття (частини 1 і 2 ст. 139 та ч. 3 ст. 140 КПК України) [216]. Грошове стягнення

застосовується в цих самих випадках до підозрюваного, свідка, потерпілого, цивільного відповідача, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також до підозрюваного, обвинуваченого, який не виконав обов'язки, що охоплюються особистим зобов'язанням, до поручителя, який не виконав взяті на себе зобов'язання, до батьків, опікунів і піклувальників неповнолітнього підозрюваного, який був переданий їм під нагляд (ч. 1 ст. 139, ч. 2 ст. 179, ч. 5 ст. 180 і ч. 5 ст. 493 КПК України) [216]. Обґрунтованість підозри не впливає на застосування вказаних заходів забезпечення кримінального провадження, у тому числі й до підозрюваного (за винятком випадків його затримання з метою приводу), оскільки вони є наслідком невиконання учасниками кримінального провадження покладених на них процесуальних обов'язків. Більше того, норми ч. 1 ст. 141 і ч. 1 ст. 145 КПК України, які визначають вимоги до змісту відповідно клопотання про здійснення приводу та клопотання про накладення грошового стягнення, не вказують на необхідність наведення в них відомостей, що підтверджують обґрунтованість підозри [172, с. 311; 185, с. 364].

По-третє, тимчасовий доступ до речей і документів є способом збирання доказів сторонами кримінального провадження [233, с. 191-192; 504, р. 199; 578, с. 198], у зв'язку з чим його застосування, як і інших способів збирання доказів (як виняток законодавець виокремлює моніторинг банківських рахунків як одну з негласних слідчих (розшукових) дій), не може ґрунтуватися на стандарті доказування «обґрунтована підозра». При цьому законодавець не включає до числа вимог до змісту клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів вказівку на наведення відомостей на підтвердження наявності обґрунтованої підозри (ч. 2 ст. 160 КПК України). Повною мірою це стосується і тимчасового вилучення майна, яке здійснюється під час затримання особи, обшуку й огляду та триває до вирішення питання про арешт майна або його повернення (ч. 1 ст. 167 та частини 1 і 2 ст. 168 КПК України).

По-четверте, арешт майна допускається з метою забезпечення збереження речових доказів і спеціальної конфіскації (пункти 1 і 2 ч. 2 ст. 170 КПК

України). Оскільки у цих випадках арешт майна спрямовується на забезпечення схоронності речових доказів і подальше вирішення їх долі на підставі судового рішення, у тому числі й шляхом застосування спеціальної конфіскації з підстав і в порядку, визначених частинами 9 і 10 ст. 100 КПК України, то рішення про його застосування може не ґрунтуватися на наявності обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Як передбачають пункти 2 і 4 ч. 2 ст. 173 КПК України, у разі, якщо арешт майна накладається з метою збереження речових доказів, під час вирішення питання про його накладення слідчий суддя, суд повинен враховувати можливість використання майна як доказу у кримінальному провадженні, а в разі, якщо він накладається з метою забезпечення спеціальної конфіскації, – можливість застосування спеціальної конфіскації майна [216].

У ході ухвалення рішення про застосування вказаних заходів забезпечення кримінального провадження (виклику, приводу, грошового стягнення, тимчасового доступу до речей і документів, тимчасового вилучення майна й арешту майна у випадках, передбачених пунктами 1 і 2 ч. 2 ст. 170 КПК України) застосовується стандарт доказування «достатня підстава». Зокрема, на це міститься пряма вказівка у ч. 2 ст. 133 КПК України, відповідно до якої слідчий, прокурор під час досудового розслідування мають право викликати особу, якщо є достатні підстави вважати, що вона може дати показання, які мають значення для кримінального провадження, або її участь у процесуальній дії є обов’язковою [216].

Усі інші заходи забезпечення кримінального провадження (тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя, арешт майна у випадках, передбачених пунктами 3 і 4 ч. 2 ст. 170 КПК України, затримання особи, запобіжні заходи) підлягають застосуванню з дотриманням стандарту доказування «обґрунтована підозра». Водночас термін «обґрунтована підозра»

законодавець застосовує лише у нормах кримінального процесуального закону, присвячених врегулюванню підстав застосування арешту майна у випадках, передбачених пунктами 3 і 4 ч. 2 ст. 170 КПК України, запобіжних заходів і затримання особи на підставі ухвали слідчого судді, суду. Так, п. 3 ч. 2 ст. 173 КПК України до числа обставин, які підлягають врахуванню слідчим суддею, судом під час вирішення питання про арешт майна у випадках, передбачених пунктами 3 і 4 ч. 2 ст. 170 КПК України (арешт майна з метою конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи і з метою відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди), відносить наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність [216]. Ч. 2 ст. 177 КПК України закріплює, що підставою застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені ч. 1 цієї статті [216]. П. 4 ч. 1 ст. 190 КПК України встановлює, що ухвала про дозвіл на затримання з метою приводу повинна містити посилання на обставини, які дають підстави для обґрунтованої підозри про вчинення особою кримінального правопорушення [216].

Як свідчать результати дослідження практики, слідчі судді додержуються вказаних норм кримінального процесуального закону та, задовольняючи клопотання, встановлюють обґрунтованість підозри, на що посилаються у відповідній ухвалі [567; 573; 575].

Стосовно тимчасового обмеження в користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади і тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя законодавець оперує терміном «підозра». Зокрема, закріплюючи вимоги до змісту клопотань про тимчасове обмеження в користуванні

спеціальним правом, про відсторонення від посади і про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності та продовження строку такого тимчасового відсторонення, законодавець відносить до їх числа необхідність викладу обставин, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення, та посилення на обставини (п. 3 ч. 2 ст. 152, п. 3 ч. 2 ст. 155 і частини 3 і 6 ст. 155-1 КПК України) [216]. Поряд з цим, законодавець зобов'язує слідчого суддю в ході вирішення питання про застосування наведених заходів забезпечення кримінального провадження враховувати достатність доказів, які вказують на вчинення особою кримінального правопорушення (п. 2 ч. 2 ст. 152 і п. 2 ч. 2 ст. 157 КПК України) [216]. Піддаючи обґрунтованій критиці норму п. 2 ч. 2 ст. 152 КПК України, І.В. Гловюк вказує, що вона потребує корегування, оскільки, по-перше, для повідомлення особи про підозру вже необхідна наявність достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення (п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України); по-друге, вона в такому формулюванні встановлює надто високий стандарт доказування для вирішення питання про тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом; по-третє, вимога про наведення достатніх доказів, що вказують на вчинення особою кримінального правопорушення, не висувається до клопотання слідчого, прокурора, на підставі чого пропонує внести зміни до КПК України, а саме: вимогу «достатність доказів, що вказують на вчинення особою кримінального правопорушення» замінити на формулювання «наявність обґрунтованої підозри у вчиненні кримінального правопорушення» [74, с. 362-363; 76, с. 99]. Аналогічні пропозиції висловлені В.А. Завтуром стосовно необхідності удосконалення норми п. 2 ч. 2 ст. 157 КПК України [110, с. 97]. Поділяючи наведені позиції, потрібно зазначити, що вказані заходи забезпечення кримінального провадження підлягають застосуванню до підозрюваного, у зв'язку з чим під час ухвалення рішення про їх застосування слідчий суддя (а в разі ухвалення рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної

відповідальності та продовження строку такого тимчасового відсторонення – Вища рада правосуддя) повинен керуватися стандартом «обґрунтована підозра».

Таким чином, стандарт доказування «обґрунтована підозра» підлягає застосуванню лише під час ухвалення рішення про застосування частини заходів забезпечення кримінального провадження, а саме: тимчасового обмеження в користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя, арешту майна у випадках, передбачених пунктами 3 і 4 ч. 2 ст. 170 КПК України, затримання особи, запобіжних заходів [172, с. 313; 185, с. 328]. При цьому, як вказує А.П. Бущенко, оскільки на судді лежить обов'язок зробити висновок щодо обґрунтованості підозри, він не тільки повноважний, але й зобов'язаний аналізувати всі складові цієї підозри. Висновок щодо обґрунтованості підозри, як і будь-який судовий висновок, включає два основні елементи: висновок про доведеність події та висновок про правову кваліфікацію події [823, с. 130].

Потрібно звернути увагу на те, що стандарт доказування «обґрунтована підозра» підлягає використанню не лише слідчим суддею, судом під час ухвалення рішення про застосування вказаних заходів забезпечення кримінального провадження, але й слідчим, прокурором у ході обґрунтування клопотання про їх застосування, яка розглядається вченими як одна з гарантій забезпечення прав людини під час їх застосування [596, с. 270]. Необхідність обґрунтування слідчим, прокурором вказаного клопотання зумовлена покладеним на них ч. 3 ст. 132 КПК України тягарем доказування, під яким у контексті застосування заходів забезпечення кримінального провадження в доктрині кримінального процесу розуміють необхідність для слідчого, прокурора надати належні, допустимі, достовірні та достатні докази того, що застосування заходу забезпечення кримінального провадження потрібне для забезпечення дієвості кримінального провадження [77, с. 87]. Поряд з цим, необхідність наведення у клопотанні про застосування запобіжних заходів обставин, які дають підстави для обґрунтованої підозри про вчинення особою кримінального правопорушення, впливає зі змісту ч. 1 ст. 185 КПК України,

яка закріплює обов'язок прокурора відкликати клопотання про застосування запобіжного заходу та відкликати дозвіл на затримання, якщо такий дозвіл був отриманий, у разі, якщо після подання клопотання про застосування запобіжного заходу йому стали відомі обставини, що виключають обґрунтовану підозру у вчиненні особою кримінального правопорушення [216].

З урахуванням наведеного, вбачається доцільність у внесенні до п. 1 ч. 3 ст. 132, п. 3 ч. 2 ст. 150 і п. 3 ч. 2 ст. 155 КПК України відповідних доповнень, спрямованих на уточнення сфери застосування стандарту доказування «обґрунтована підозра» під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Вжиття уповноваженою службовою особою, що здійснила затримання, слідчим, слідчим суддею низки процесуальних дій, спрямованих на забезпечення прав затриманої особи. Законодавець у нормах кримінального процесуального закону передбачає використання стандарту доказування «обґрунтована підозра» як необхідної умови їх вжиття вказаними учасниками кримінального процесу. По-перше, у разі затримання особи без ухвали слідчого судді наявність в уповноваженої службової особи, яка його здійснила, підстав для обґрунтованої підозри, що при повідомленні про затримання ця особа може зашкодити досудовому розслідуванню, є умовою самостійного здійснення нею такого повідомлення з дотриманням вимоги щодо його негайності (ч. 1 ст. 213 КПК України) [216]. По-друге, наявність у слідчого підстав для обґрунтованої підозри, що доставлення затриманої особи тривало довше, ніж це необхідно, покладає на нього обов'язок провести перевірку для вирішення питання про відповідальність винуватих у цьому осіб (ч. 3 ст. 210 КПК України) [216]. По-третє, отримання слідчим суддею з будь-яких джерел відомостей, які створюють обґрунтовану підозру, що в межах територіальної юрисдикції суду знаходиться особа, позбавлена свободи за відсутності судового рішення, яке набрало законної сили, або не звільнена з-під варти після внесення застави у встановленому КПК України порядку, покладає на нього обов'язок постановити ухвалу, якою зобов'язати будь-який орган державної влади чи

службову особу, під вартою яких тримається особа, негайно доставити цю особу до слідчого судді для з'ясування підстав позбавлення свободи (ч. 2 ст. 206 КПК України) [216]. По-четверте, якщо зовнішній вигляд, стан особи під час будь-якого судового засідання чи інші відомі слідчому судді обставини дають підстави для обґрунтованої підозри порушення вимог законодавства під час її затримання або тримання в уповноваженому органі державної влади, державній установі він, незалежно від наявності заяви особи, зобов'язаний забезпечити невідкладне проведення її судово-медичного обстеження, доручити відповідному органу досудового розслідування провести дослідження відповідних фактів і вжити необхідних заходів для забезпечення безпеки особи згідно із законодавством (частини 6 і 7 ст. 206 КПК України) [216]. Водночас у наведених нормах мова йде не про обґрунтовану підозру як стан внутрішньої переконаності слідчого судді у вчиненні затриманою особою кримінального правопорушення, у тому числі на рівні, достатньому для застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а про обґрунтовану підозру як стан його внутрішньої переконаності в наявності обставин, передбачених нормами вказаних статей. Відповідно, норми частин 2, 6 і 7 ст. 206, ч. 3 ст. 210 та ч. 1 ст. 213 КПК України не стосуються стандарту доказування «обґрунтована підозра».

Звернення прокурора до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на проведення моніторингу банківських рахунків як негласної слідчої (розшукової) дії. Застосування стандарту доказування «обґрунтована підозра» нормами кримінального процесуального закону закріплене як неодмінна умова звернення прокурора до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на проведення зазначеної негласної слідчої (розшукової) дії. Так, згідно з ч. 1 ст. 269-1 КПК України, за наявності обґрунтованої підозри, що особа здійснює злочинні дії з використанням банківського рахунку, або з метою розшуку чи ідентифікації майна, що підлягає конфіскації або спеціальній конфіскації, у кримінальних провадженнях, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України, прокурор може звернутися до слідчого судді в порядку,

передбаченому статтями 246, 248 і 249 цього Кодексу, для винесення ухвали про моніторинг банківських рахунків [216]. У частині закріплення обґрунтованої підозри вказана норма стосується не вчинення особою кримінального правопорушення, а лише припущення прокурора про можливість вчинення особою злочинних дій з використанням банківського рахунку, що може бути підтверджене або спростоване за результатами проведення негласної слідчої (розшукової) дії, передбаченої ст. 269-1 КПК України. Відповідно, норма ч. 1 вказаної статті не охоплюється стандартом доказування «обґрунтована підозра», а під час ініціювання її проведення прокурор повинен керуватися стандартом доказування «достатня підстава», застосування якого дозволить, з урахуванням наявних фактичних даних, обґрунтувати у відповідному клопотанні наявність підстав для проведення моніторингу банківських рахунків як негласної слідчої (розшукової) дії [185, с. 372; 207, с. 96].

Здійснення повідомлення про підозру. На відміну від ухвалення слідчим суддею, судом рішень про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а слідчим судом – також і про проведення моніторингу банківських рахунків як негласної слідчої (розшукової) дії, використання стандарту доказування «обґрунтована підозра» нормами кримінального процесуального закону прямо не закріплене як необхідна умова здійснення повідомлення про підозру. Так, згідно з ч. 1 ст. 276 КПК України, повідомлення про підозру обов'язково здійснюється в порядку, передбаченому ст. 278 цього Кодексу, у випадках: 1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення; 2) обрання до особи одного з передбачених цим Кодексом запобіжних заходів; 3) наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення [216]. Аналізуючи наведені підстави повідомлення особи про підозру, О.В. Капліна обґрунтовано поділяє їх залежно від кількості доказів, які обґрунтовують підозру, на два види: 1) випадки, коли слідчому та/або прокурору вже достовірно відомо про факт вчинення кримінального

правопорушення певною особою: зібрані достатні докази для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення та/або щодо особи необхідно обрати один із запобіжних заходів (пункти 2 і 3 ч. 1 ст. 276 КПК України); 2) випадки, коли доказів ще замало, знання слідчого чи прокурора на цьому етапі ще є невизначеними, неповними, уривчастими, а висновок про вчинення кримінального правопорушення певною особою можна зробити лише на підставі того, що вона затримана на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення (п. 1 ч. 1 ст. 276 КПК України) [132, с. 239-240]. Тобто, як перший, так і другий з виокремлених видів підстав повідомлення про підозру передбачає наявність обґрунтованої підозри, рівень обґрунтованості якої водночас диференціюється залежно від підстав його здійснення. У зв'язку з цим обґрунтованою є позиція І.В. Гловюк, О.А. Міцкан, М.А. Погорецького й А.С. Степаненка, які на основі системного тлумачення норм КПК України вказують на застосовність стандарту доказування «обґрунтована підозра» до здійснення повідомлення особи про підозру [79, с. 16; 295, с. 38].

Розглядаючи скарги на повідомлення про підозру, слідчі судді обґрунтовано вказують, що його перевірка з точки зору обґрунтованості підозри з врахуванням положень ст. 17 КПК України не входить до предмету судового розгляду, який здійснюється слідчим суддею відповідно до положень ч. 1 ст. 303 КПК України у стадії досудового розслідування, оскільки у цій стадії слідчий суддя не уповноважений вдаватись до оцінки отриманих слідством доказів та порядку їх отримання, давати оцінку зібраним доказам з точки зору їх допустимості, а без такої оцінки висновок щодо обґрунтованості повідомленої особі підозри є неможливим. У стадії досудового розслідування слідчий суддя може оцінити лише достатність зібраних доказів для підозри певної особи у вчиненні кримінального правопорушення, не вдаючись до їх оцінки як допустимих [564; 571].

Таким чином, як свідчить проведений аналіз норм кримінального процесуального закону, стандарт доказування «обґрунтована підозра» являє

собою нормативно закріплене правило, що відображає можливість ухвалення низки процесуальних рішень, передбачених нормами кримінального процесуального закону, лише за умови доведення стороною обвинувачення обґрунтованості припущення про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення на рівні, необхідному для постановлення відповідного процесуального рішення. Закріпивши стандарт доказування «обґрунтована підозра» у вітчизняному кримінальному процесуальному законі, законодавець, з однієї сторони, дотримується його критеріїв, сформованих у практиці ЄСПЛ, а з іншої, – дещо відходить від визначеної ним сфери застосування вказаного стандарту доказування. Так, стандарт доказування «обґрунтована підозра», з урахуванням його змісту, підлягає застосуванню під час: 1) ухвалення слідчим суддею рішення про застосування низки заходів забезпечення кримінального провадження: тимчасового обмеження в користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, арешту майна у випадках, передбачених пунктами 3 і 4 ч. 2 ст. 170 КПК України, затримання особи, запобіжних заходів; 2) складання прокурором або слідчим за погодженням з прокурором письмового повідомлення про підозру⁶.

4.2. Стандарт доказування «достатня підстава»

4.2.1. Загальна характеристика міжнародного стандарту доказування «достатня підстава»

Міжнародний стандарт доказування «достатня підстава» сформований у практиці ЄСПЛ у ході надання оцінки правомірності ухвалення національними судами рішень про затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою. Його застосування ґрунтується на положеннях Конвенції, які дозволяють визнати арешт або затримання особи законним за наявності

⁶ Наведена позиція поділяється й опитаними практичними працівниками, з яких на застосування стандарту доказування «обґрунтована підозра» в першому з наведених випадків звернуло увагу 96,3%, другому – 91,7% респондентів (додаток Б).

обґрунтованої переконаності в необхідності запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення (підпункт «с» п. 1 ст. 5) і закріплюють право кожного заарештованого та затриманого негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, із забезпеченням йому розгляду справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження (п. 3 ст. 5) [152].

У доктрині кримінального процесу зазначається, що в контексті достатності підстав для застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту як найбільш суворого ЄСПЛ дійшов висновку, що суди повинні оцінювати вагомість причин та підстав для затримання [262, с. 11]. Для позначення причин і підстав затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою Суд у своїй практиці оперує терміном «відповідні та достатні підстави» [483, § 84; 634, § 48; 646, § 102; 698, § 153; 732, § 100; 763, § 90; 765, § 84; 772, § 30; 773, § 12; 776, § 43].

У своїй практиці ЄСПЛ не розкриває змісту вказаного терміну, але неодноразово звертається до визначення кола таких підстав, акцентуючи при цьому увагу на важливості врахування тяжкості злочину як фактору, що впливає на ухвалення національними судами рішення про затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою, але одночасно вказуючи на її недостатність для ухвалення відповідного процесуального рішення за відсутності належних і достатніх підстав. Так, у рішенні від 30.08.1990 р. у справі від «Case of Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom» Суд вказує, що після взяття під варту пана Fox, пані Campbell та пана Hartley офіцер поліції, який здійснював арешт, просто повідомив їм, що вони заарештовані на підставі ст. 11(1) Закону 1978 року за підозрою в належності до терористів. Сама по собі ця вказівка на юридичні підстави для арешту не є достатньою для цілей п. 2 ст. 5 [664, § 41]. У подальшому наведену правову позицію щодо недостатності вказівки на тяжкість злочину як підставу для затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою ЄСПЛ конкретизує в низці рішень, в яких відзначає неправомірність обґрунтування національними судами рішення

про взяття під варту та про продовження строку застосування цього запобіжного заходу виключно або основним чином тяжкістю пред'явленого обвинувачення [493, § 41; 766, § 70]. При цьому ЄСПЛ констатує, що, по-перше, тяжкість пред'явленого обвинувачення не може сама по собі слугувати виправданням тривалого строку тримання під вартою [678, § 100; 732, § 102] та хоча вона і являє собою істотний елемент під час оцінки того, що обвинувачений може переховуватися або продовжити злочинну діяльність, необхідність продовження строку тримання під вартою не може оцінюватися виключно з абстрактної точки зору, з урахуванням тільки тяжкості пред'явленого обвинувачення [639, § 101; 678, § 102]; по-друге, попереднє ув'язнення, у тому числі внаслідок продовження строку тримання під вартою, не повинно передбачати покарання у вигляді позбавлення волі [701, § 51; 706, § 74; 753, § 51; 765, § 91]; по-третє, попереднє тримання під вартою не може бути «формою очікування» обвинувального вироку [701, § 51].

На підставі наведеного ЄСПЛ неодноразово звертав увагу на можливість ухвалення національними судами рішень про затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою за наявності, поряд з тяжкістю вчиненого злочину, інших істотних підстав, які свідчать про ймовірність вчинення особою дій, спрямованих на ухилення від досудового розслідування чи судового розгляду, здійснення протидії йому або подальше вчинення злочинів. Положення підпункту «с» п. 1 ст. 5 Конвенції містять дві підстави для затримання особи, тримання її під вартою та продовження строків тримання під вартою: 1) запобігання вчиненню нею правопорушення; 2) запобігання її втечі після вчинення правопорушення [152].

У практиці ЄСПЛ вказані підстави набувають більш широкого тлумачення, що зумовлено особливостями нормативного закріплення підстав затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою в нормах національного кримінального процесуального законодавства держав-учасниць Конвенції. Як свідчать результати дослідження практики Суду, до числа підстав, достатніх для ухвалення національними судами рішень про

затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою, належать: 1) небезпека переховування [634, § 50; 646, § 88; 678, § 1010; 709, § 8; 717, § 36; 732, § 106; 776, § 48], у тому числі від правосуддя в цілому [633, § 202; 765, § 85; 772, § 31] або слідства зокрема [483, § 85]; 2) ризик перешкоджання здійсненню правосуддя в цілому [633, § 202; 678, § 101; 776, § 48]; 3) ризик чинення тиску на свідків [646, § 88; 698, § 162; 765, § 85] і фальсифікації доказів [483, § 85; 634, § 50; 646, § 88; 698, § 85]; 4) ризик змови [483, § 85; 634, § 50; 646, § 88; 717, § 36; 765, § 85; 772, § 31]; 5) ризик вчинення обвинуваченим нових злочинів [483, § 85; 634, § 50; 646, § 88; 709, § 9; 717, § 36; 772, § 31] або продовження зайняття злочинною діяльністю [633, § 202; 678, § 101; 776, § 48]; 6) ризик спричинення порушення громадського порядку [483, § 85; 633, § 202; 634, § 50; 646, § 88; 701, § 51; 765, § 85]; 7) необхідність захисту затриманого [483, § 85; 634, § 50; 646, § 88].

Поряд з підставами затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою, ЄСПЛ істотну увагу присвячує характеристиці обставин, які підтверджують наявність тієї або іншої підстави. Для їх позначення Суд використовує термін «relevant factors» («відповідні фактори») [628, § 124; 678, § 102; 732, § 105; 763, § 87; 772, § 33]. У контексті аналізу практики Суду щодо встановлення наявності ризику переховування від органів досудового розслідування та/або суду, В.О. Рибалко визначає їх як релевантні обставини [427, с. 154]. Як свідчать результати дослідження практики ЄСПЛ, він надає оцінку наявності/відсутності підстав затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою, з точки зору їх підтвердження конкретними фактами, встановленими національними судами, у зв'язку з чим більш доречним вбачається використання терміну «відповідні обставини».

Надаючи оцінку небезпеці переховування як одній з підстав затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою, ЄСПЛ неодноразово вказував, що такі обставини можуть або підтвердити наявність такої небезпеки, або зробити її настільки незначною, що вона не зможе слугувати виправданням тримання під вартою [678, § 102; 701, § 43; 732, § 106;

763, § 87; 765, § 98; 772, § 33; 775, § 52]. Із позиції ЄСПЛ, до числа обставин, які підтверджують наявність підстав затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою і підлягають врахуванню національними судами, належать відомості про особу обвинуваченого, його поведінку та дії, а саме: 1) характер обвинуваченого та його моральні якості [722, § 10; 772, § 33]; 2) наявність в обвинуваченого постійного місця проживання [696, § 108; 706, § 76; 722, § 10; 753, § 54]; 3) рід його занять [722, § 10] і наявність у нього роботи [706, § 76; 753, § 54]; 4) наявність і розмір активів обвинуваченого [722, § 10; 772, § 33]; 5) його сімейне становище [678, § 104; 756, § 72], наявність на утриманні неповнолітніх дітей [706, § 76; 756, § 72] і хворих близьких родичів [776, § 52], наявність/відсутність стійких родинних зв'язків [696, § 108; 722, § 10]; 6) усталений спосіб життя обвинуваченого [706, § 76] та наявність за межами місця проживання власності і близьких родичів [628, § 126]; 7) вік і стан здоров'я обвинуваченого [628, § 126; 696, § 108; 709, § 11; 776, § 52] та його близьких родичів [706, § 76]; 8) наявність/відсутність у нього кримінального минулого [696, § 108] і наявність/відсутність судимості [706, § 76]; 9) наявність/відсутність в обвинуваченого зв'язків з державою, в якій він обвинувачується у вчиненні злочину [722, § 10; 772, § 33]; 10) наявність у нього міжнародних контактів [772, § 33], у тому числі численних ділових зв'язків за кордоном [738, § 76]; 11) факт вчинення злочину організованою групою [629, § 50; 776, § 51]; 12) ймовірність розголошення подробиць розслідування співучасникам злочину [776, § 53]; 13) поведінка обвинуваченого, у тому числі як належна – залишення за місцем проживання за наявності реальної можливості для втечі [706, § 76], невтручання в розслідування [776, § 50], відшкодування завданої злочином шкоди [756, § 72] та дотримання взятого на себе зобов'язання [482, § 64], так і неналежна – підробка виправдувальних доказів, зміна датування документації та маніпулювання свідками у попередньому кримінальному провадженні [772, § 36]; 14) інші дії обвинуваченого, які вчиняються ним після відкриття кримінального провадження та можуть свідчити про намір ухилення від

кримінального правосуддя: дії, які вказують на наміри термінового відчуження нерухомості, придбання іноземної валюти [628, § 125], знищення обвинувальних доказів, зокрема шляхом фальсифікації та закриття банківських рахунків, маніпулювання свідками і схиляння їх до надання неправдивих показань [772, § 36].

Результати дослідження практики ЄСПЛ свідчать, що наведені обставини підлягають врахуванню національними судами у тій або іншій сукупності. Така позиція Суду пояснюється тим, що жодна з вказаних обставин, взята сама по собі, не може ні підтвердити, ні спростувати наявність підстав затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою. На це ЄСПЛ неодноразово звертав увагу в контексті надання оцінки правомірності ухвалення національними судами вказаних процесуальних рішень у разі відсутності в обвинуваченого постійного місця проживання та/або роботи, а також вчинення злочину організованою групою. Зокрема, в першому випадку Суд зазначає, що для нього необов'язково встановлювати ситуацію заявника з житлом і роботою: навіть, якщо припустити, що він не має постійного місця проживання та є безробітним, сама по собі відсутність визначеного місця проживання або постійної роботи не створює загрози того, що обвинувачений втече або продовжить займатися злочинною діяльністю [737, § 68; 753, § 54; 776, § 52]. У другому випадку Суд вказує, що факт обвинувачення особи у злочинній змові сам по собі є недостатнім для виправдання тривалих періодів тримання під вартою, її особисті обставини і поведінка завжди повинні братися до уваги [629, § 50; 753, § 53; 776, § 51].

У низці випадків ЄСПЛ вказує на неприйнятність використання національними судами окремих обставин для підтвердження наявності підстав затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою. Зокрема, до числа таких обставин Суд відносить:

1) наявність в обвинуваченого судимості за вчинення ненасильницького злочину. На думку ЄСПЛ, попередня судимість не виправдовувала тримання заявника під вартою, оскільки він був засуджений за ненасильницькі злочини,

непорівнювані за природою або ступенем тяжкості з обвинуваченням, пред'явленим йому у межах оспорюваного розгляду [651, § 40; 776, § 48];

2) попереднє притягнення обвинуваченого до адміністративної відповідальності за незначні ненасильницькі правопорушення. Із позиції ЄСПЛ, факт притягнення заявника до адміністративної відповідальності за такі адміністративні правопорушення не виправдовує його тривалого тримання під вартою [629, § 51; 753, § 52; 776, § 50];

3) переховування співучасника злочину від правосуддя. На думку Суду, поведінка співучасника злочину, що полягає в його втечі від слідчих органів, не може бути вирішальним фактором у ході оцінки ймовірності переховування заявника від слідства та суду [706, § 76];

4) взяті до уваги національними судами обставини, які, з точки зору ЄСПЛ, є сумнівними. Із позиції Суду, такими обставинами є: незадоволення слідчого поведінкою заявника під час його ознайомлення з матеріалами справи, надання заявником інтерв'ю засобам масової інформації, його небажання давати показання та визнавати свою вину [482, § 67].

Таким чином, ЄСПЛ чітко розмежовує підстави затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою й обставини (позначені в практиці Суду як «фактори»), що підтверджують наявність тієї або іншої підстави. Із позиції ЄСПЛ, підстави вказують на ймовірність настання ризиків, які встановлені нормами національного кримінального процесуального законодавства держав-учасниць Конвенції та яким надається оцінка Суду в разі їх зазначення заявником у скарзі. Обставинами є конкретні факти, які встановлені національними судами у кримінальному провадженні, наведені з відповідним обґрунтуванням в їх процесуальних рішеннях і відображають ймовірність настання того або іншого ризику [185, с. 383-384; 193, с. 213].

У своїх рішеннях ЄСПЛ неодноразово звертав увагу на те, що він встановлює наявність або відсутність порушення п. 3 ст. 5 Конвенції, в основному, на підставі мотивів, наведених у рішеннях національних судів, і реальних фактів, вказаних заявником у своїх скаргах [483, § 86; 670, § 65; 732,

§ 99; 772, § 30; 773, § 12; 776, § 45]. При цьому до завдань Суду не входить встановлення таких фактів з підміною національних органів, які прийняли рішення про тримання заявника під вартою, та наведення власного аналізу фактів, що свідчать на користь його тримання під вартою або проти цього [723, § 74; 753, § 55; 776, § 53]. Він повинен з'ясувати, чи національні суди встановили і переконливо продемонстрували існування конкретних фактів, які підтверджують висновки про те, що заявник міг переховуватися від слідства та суду, перешкоджати встановленню істини у справі або продовжити займатися злочинною діяльністю [706, § 75]. У зв'язку з цим ЄСПЛ не приймає до уваги обставини, які вперше були згадані під час розгляду ним справи і жодного разу не вказувалися національними судами в їх рішеннях [723, § 74; 732, § 105; 753, § 55; 776, § 53].

Як вказує ЄСПЛ, обов'язок встановити підстави затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою, й обставини, які підтверджують їх наявність, покладається на національні суди [483, § 84; 678, § 101; 698, § 152; 706, § 75; 732, § 99; 772, § 30]. Саме національні суди повинні забезпечити, щоб попереднє ув'язнення обвинуваченого не перевищувало розумний строк [732, § 99; 759, § 62]. При цьому ЄСПЛ виходить з того, що розумний строк не може бути визначений *in abstracto* [670, § 64; 732, § 98; 772, § 30] і в кожній справі повинен визначатися у відповідності до її особливостей [670, § 64; 732, § 98; 772, § 30; 773, § 10], оскільки не існує визначених строків, застосовних до кожної справи [710, § 45]. Тривале тримання під вартою може бути виправданим, тільки якщо у справі наявні конкретні вказівки на те, що загальна вимога суспільних інтересів, незважаючи на презумпцію невинуватості, переважає вимогу поваги до особистої свободи [646, § 90; 670, § 64; 698, § 152; 710, § 42; 732, § 98; 772, § 30].

У своїй практиці ЄСПЛ чітко визначає момент виникнення в національних судів обов'язку встановлення підстав затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою, й обставин, які підтверджують їх наявність. Так, з позиції Суду, обов'язок посадової особи, яка здійснює

правосуддя, надавати відповідні та достатні підстави для тримання під вартою, в доповнення до наявності обґрунтованої підозри, покладається на неї з моменту ухвалення першого рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, тобто негайно після затримання [646, § 102].

Із метою забезпечення розумного строку попереднього ув'язнення обвинуваченого національні суди повинні дослідити всі факти, які свідчать на користь або проти існування реальної вимоги суспільного інтересу, що виправдовує, з належним урахуванням принципу презумпції невинуватості, відхід від правила поваги до особистої свободи, закріпленого в ст. 5 Конвенції, та повинні вказати їх у своїх рішеннях за клопотаннями про звільнення з-під варти [483, § 86; 698, § 152; 710, § 43; 732, § 99; 776, § 45]. В окремих справах ЄСПЛ уточнює, що рішення національних судів повинні містити посилання не лише на конкретні факти, але й на докази, зібрані обвинуваченням [633, § 202].

Аргументи «за» і «проти» звільнення з-під варти не повинні бути «загальними та абстрактними» [483, § 86; 732, § 99; 759, § 63]. При цьому ЄСПЛ вказує на обов'язок національних судів встановити і продемонструвати наявність конкретних фактів, які стосуються підстав тримання обвинуваченого під вартою [678, § 101; 706, § 75; 763, § 87], і доказів, зібраних обвинуваченням [633, § 202]. Як вказує ЄСПЛ, якщо законодавство передбачає презумпцію щодо факторів, які стосуються підстав продовження тримання під вартою, то існування конкретних фактів, що переважають принцип поваги до особистої свободи, має бути переконливо продемонстровано [483, § 86; 680, § 84; 732, § 99].

Надаючи оцінку встановленню національними судами підстав затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою, й обставин, які підтверджують їх наявність, ЄСПЛ керується презумпцією на користь звільнення особи з-варті [181, р. 86; 185, с. 387]. Із позиції Суду, будь-яка система обов'язкового тримання під вартою до розгляду справи судом сама по собі є несумісною з п. 3 ст. 5 Конвенції [680, § 84; 763, § 87]. При цьому друга частина п. 3 ст. 5 Конвенції не надає судам можливості вибору між

доставлянням обвинуваченого до судді протягом розумного строку або його звільненням до суду [753, § 46; 776, § 44]. До визнання його винуватим обвинувачений повинен вважатися невинуватим, і мета розглянутого положення полягає в тому, щоб забезпечити його тимчасове звільнення, як тільки його тримання під вартою перестає бути розумним [646, § 89; 710, § 41; 753, § 46; 776, § 44]. Особа, обвинувачена у вчиненні злочину, повинна завжди звільнятися до суду, якщо держава-відповідач не продемонструє, що наявні «належні та достатні» підстави, які виправдовують продовження тримання її під вартою [648, § 32; 753, § 46; 776, § 44]. П. 3 ст. 5 Конвенції не може розглядатися як такий, що безумовно допускає тримання під вартою за умови, що воно триває не довше певного строку. Обґрунтування будь-якого строку тримання під вартою, яким коротким він би не був, має бути переконливо продемонстроване владою [648, § 33; 753, § 46; 756, § 66; 776, § 44].

Тягар доказування наявності підстав затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою, й обставин, які підтверджують їх наявність, покладається на національні органи. Зокрема, ЄСПЛ вказує, що на національні органи покладений обов'язок встановлювати існування конкретних фактів, які можуть бути підставою для тривалого тримання під вартою [680, § 85; 706, § 75; 753, § 47; 776, § 45].

У своїй практиці ЄСПЛ неодноразово вказував на неприпустимість перекладення на сторону захисту тягара доказування підстав затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою, й обставин, які підтверджують їх наявність. Так, Суд зазначає, що перекладення тягара доказування на обвинуваченого є рівнозначним порушенню ст. 5 Конвенції, положення якої визнають взяття під варту виключним випадком відступу від права на повагу до особистої свободи, що допускається лише у суворо визначених випадках, вичерпний перелік яких наведений у цій статті [678, § 101; 680, § 85; 706, § 75; 753, § 47; 776, § 45].

Водночас, виходячи з потреби встановлення національними судами всіх фактів і доказів, які мають відношення до справи, ЄСПЛ вказує на необхідність

врахування ними доводів, наведених стороною захисту на користь звільнення обвинуваченого з-під варти [678, § 104; 696, § 108; 706, § 76], у тому числі його посилянь на факти, які вказують на зменшення ризиків переховування, продовження заняття злочинною діяльністю або перешкоджання провадженню у кримінальній справі [776, § 52]. При цьому Суд звертає увагу на те, що доводи заявника, викладені ним у клопотанні про звільнення з-під варти, підлягають ретельній перевірці національними судами та аналізу в їх судових рішеннях [696, § 108].

На основі проведеної оцінки мотивів, наведених у рішеннях національних судів, та фактів і доказів, вказаних заявником у скарзі, ЄСПЛ має дійти висновку про наявність або відсутність порушення п. 3 ст. 5 Конвенції [483, § 86; 646, § 91; 776, § 51]. При цьому Суд встановлює, чи були підстави, наведені національними судами, достатніми для ухвалення ними рішення про затримання, взяття під варту або продовження строків тримання під вартою.

У своїх рішеннях ЄСПЛ неодноразово вказував на динамічність підстав затримання, взяття під варту або продовження строків тримання під вартою: якщо на початковому етапі провадження ті або інші підстави визнаються достатніми, то на його подальших етапах небезпека виникнення конкретного ризику має тенденцію до зменшення [650, § 36; 667, § 40; 670, § 66], хоча й повністю не зникає [765, § 95]. Із точки зору Суду, навіть у складній кримінальній справі, в якій потрібні численні та складні слідчі дії, за нормального розвитку подій ймовірні ризики поступово зменшуються по мірі того, як проводиться розслідування, фіксуються показання та здійснюється перевірка [651, § 43; 772, § 35]. У зв'язку з цим ЄСПЛ вказує, що, поряд з наявністю обґрунтованої підозри, він повинен встановити, чи продовжують інші обставини, на які посилалися національні суди, виправдовувати позбавлення волі [772, § 30; 776, § 43].

У разі визнання наведених національними судами підстав достатніми для затримання, взяття під варту або продовження строків тримання під вартою, ЄСПЛ здійснює оцінку того, чи проявили компетентні національні органи

«особливу старанність» під час розслідування та розгляду справи [670, § 66; 698, § 153; 710, § 44; 717, § 35; 732, § 100; 765, § 84; 772, § 30]. Такий обов'язок покладається на національні суди, у першу чергу, у зв'язку з триманням підозрюваного під вартою. Як вказує ЄСПЛ, якщо підозрюваний перебуває під вартою, він має право на те, щоб розгляду його справи надавалася пріоритетність і він проводився особливо ретельно [759, § 64], що водночас не повинно перешкоджати належному здійсненню правосуддя [709, § 12; 773, § 17].

За умови визнання вказаних у рішеннях національних судів підстав недостатніми, ЄСПЛ вказує на відсутність необхідності розглядати з точки зору п. 3 ст. 5 Конвенції питання про те, чи здійснювався розгляд з «особливою ретельністю» [723, § 76; 753, § 59; 763, § 90; 776, § 43] протягом розумного строку [732, § 108], оскільки тривалий строк тримання заявника під вартою (зокрема, у цій справі – два роки і майже чотири місяці) сам по собі не може вважатися розумним за змістом п. 3 ст. 5 Конвенції [678, § 105].

У разі визнання наведених національними судами підстав затримання, взяття під варту або продовження строків тримання під вартою достатніми, ЄСПЛ констатує відсутність порушення п. 3 ст. 5 Конвенції. І, навпаки, за умови визнання вказаних в їх рішеннях підстав недостатніми для затримання, взяття під варту або продовження строків тримання під вартою, Суд доходить висновку про наявність порушення п. 3 ст. 5 Конвенції. Як свідчать результати дослідження практики, ЄСПЛ констатує наявність порушення п. 3 ст. 5 Конвенції у випадках: 1) відсутності в рішеннях національних судів вказівки на підстави взяття заявника під варту й аналізу доводів заявника на користь звільнення з-під варту [696, § 108; 732, § 106]; 2) обґрунтування національними судами наявності достатніх підстав виключно тяжкістю пред'явленого обвинувачення, відсутності у них вказівки на конкретні факти [639, § 103], а також відмови національних судів від розгляду можливості застосування альтернативних запобіжних заходів [656, § 50; 678, § 104; 706, § 83; 763, § 90; 776, § 57]; 3) ненаведення національними судами конкретних підстав,

посилання виключно на тяжкість пред'явленого обвинувачення та перекладення на заявника тягаря доказування [680, § 87; 741, § 69].

За наявності в рішеннях національних судів декількох підстав затримання, взяття під варту або продовження строків тримання під вартою ЄСПЛ надає послідовну оцінку дотриманню ними п. 3 ст. 5 Конвенції під час встановлення кожної з них. Визнавши порушення п. 3 ст. 5 Конвенції стосовно однієї з наведених національними судами підстав, Суд може не надавати оцінку іншим підставам. Так, у рішенні від 26.01.1993 р. у справі «W. v. Switzerland» ЄСПЛ вказує, що Уряд стверджував про існування ризику продовження вчинення заявником злочинів у разі його звільнення. Федеральний суд Швейцарії без розгляду аргументів обвинувальної палати – достатньо переконливих – не став розглядати цей аспект, оскільки небезпека ухилення від правосуддя та змови були достатнім виправданням тривалого тримання під вартою, з чим погодився Суд [772, § 37].

Таким чином, у практиці ЄСПЛ стандарт доказування «достатня підстава» характеризується такими критеріями: 1) достатня підстава відображає рівень переконання щодо ймовірності настання встановленого нормами національного кримінального процесуального законодавства держави-учасниці Конвенції ризику, необхідний для ухвалення національними судами рішення про затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою; 2) наявність достатньої підстави повинна підтверджуватися сукупністю конкретних фактів, які встановлені національними судами у ході кримінального провадження, наведені з відповідним обґрунтуванням в їх процесуальних рішеннях і відображають ймовірність настання такого ризику; 3) наявність достатньої підстави встановлюється національними судами шляхом дослідження всіх фактів і доказів, які свідчать на користь тримання заявника під вартою або проти цього, та їх переконливої демонстрації в судових рішеннях; 4) за відсутності достатньої підстави для тримання заявника під вартою він підлягає негайному звільненню; 5) тягар доказування наявності достатньої підстави покладається на національні органи і не може перекладатися на

сторону захисту, але у разі наведення нею доводів на спростування наявності достатньої підстави національні суди повинні здійснити їх ретельну перевірку та навести їх аналіз у своїх судових рішеннях.

4.2.2. Стандарт доказування «достатня підстава» у кримінальному процесі України

Оснoву стандарту доказування «достатня підстава» становить сформульований у німецькій класичній філософії закон достатньої підстави. Розглядаючи достатню підставу як один з двох великих принципів, на яких ґрунтуються міркування (поряд з принципом суперечності), Г.В. Лейбніц свого часу в трактаті «Монадологія» (1714 р.) вказав, що з огляду на принцип достатньої підстави жодне явище не може виявитися істинним або дійсним, жодне твердження справедливим без достатньої підстави, чому саме справа йде так, а не інакше, хоча ці підстави у більшості випадків зовсім не можуть бути нам відомі [226, с. 418]. Аналізуючи запропонований Г.В. Лейбніцом підхід до розуміння закону достатньої підстави, В.В. Соколов відзначає притаманний йому раціоналістичний зміст, розглядає його як закон емпіричного дослідження та звертає увагу на другий аспект цього закону, відповідно до якого переконливість будь-якої думки, судження, висновку є прямо пропорційною їх обґрунтованості, для реалізації якої залучаються всі логічні закони і правила [468, с. 28]. Вказаний аспект, на думку С.І. Скабеліна, є значимим для концепції кримінального судочинства, оскільки причиною кожного процесуального рішення є зібраний раніше фактичний матеріал, який покладається в основу провадження слідчих дій [455, с. 1751]. Застосування закону достатньої підстави у кримінальному процесі забезпечує встановлення суб'єктом доказування залежності між наявними фактичними даними і процесуальним рішенням, яке підлягає прийняттю за наявності достатньої підстави: наявність фактичних даних створює можливість для ухвалення такого процесуального рішення та забезпечує його обґрунтованість, хоча викладеним у ньому висновкам суб'єкта доказування притаманний той або інший ступінь

ймовірності залежно від виду процесуального рішення. У зв'язку з цим вченими цілком обґрунтовано вказується на притаманність стандарту доказування «достатня підстава» змішаного, перспективно-ретроспективного характеру: ознака перспективності зумовлюється об'єктом пізнання – ймовірністю настання певної події в майбутньому (обґрунтована ймовірність настання одного або декількох ризиків), а ознака ретроспективності полягає в тому, що ймовірність настання певного ризику обґрунтовується достовірними фактичними даними минулого [463, с. 12].

У вітчизняному кримінальному процесі застосування стандарту доказування «достатня підстава» значною мірою ґрунтується на вимозі законності, відповідно до якої форма та зміст будь-якого процесуального рішення, яке ухвалюється під час кримінального провадження, повинні суворо відповідати нормам закону. Виокремлюючи два аспекти законності кримінального процесуального рішення (формальний і змістовий), Н.В. Глинська вказує, що з точки зору форми воно буде вважатися законним, якщо його прийняли у визначений законом час компетентні суб'єкти, уповноважені на це кримінальним процесуальним законом, виражене у встановленій законом для такого різновиду кримінального процесуального рішення документальній формі з додержанням вимог щодо структури його змісту та реквізитів, а також коли особою, яка приймає рішення, були дотримані умови, за наявності яких може бути прийняте таке кримінальне процесуальне рішення, у тому числі додержано процедуру його ухвалення (послідовне вчинення ряду процесуальних дій, що передують ухваленню кримінального процесуального рішення, якщо це передбачено в КПК України) [72, с. 197]. При цьому, як зазначає П.А. Лупінська, законність рішення залежить від забезпечення його такою інформацією, яка в одних випадках створює «достатні підстави вважати», а в інших – після об'єктивної, всебічної та повної перевірки є підставою для істинного, достовірного висновку. Тому потрібно розрізняти необхідний рівень знання про фактичні підстави рішення, який може і не досягати істини, та наявність сукупності даних, достатніх для прийняття

рішення. Ці фактичні дані, наявні у справі, перевірені й оцінені особами, що приймають рішення, складають основу прийнятого рішення, забезпечують його законність та обґрунтованість [239, с. 114-115]. Поділяючи наведені позиції, потрібно вказати, що однією з умов ухвалення низки процесуальних рішень, яка забезпечує їх законність, є достатні підстави, за наявності яких підлягає ухваленню те або інше процесуальне рішення.

Визначення поняття стандарту доказування «достатня підстава» наводиться А.А. Павлишиним і Х.Р. Слюсарчук, які вважають, що у кримінальному провадженні він являє собою рівень переконання (переконаності), придатний для прийняття уповноваженими законом особами рішень про затримання особи та (або) проведення обшуку, який досягається на підставі оцінки фактів та обставин кримінального провадження в їх цілісності, що здійснюється з використанням спеціальних знань цих осіб, отриманих внаслідок їх професійного досвіду (в питанні встановлення наявності «достатньої підстави»), результати якої свідчать про наявність «ймовірності», а не впевненості та безсумнівності, на користь необхідності прийняття відповідного рішення у кримінальному провадженні [276, с. 109]. Водночас наведене визначення підлягає уточненню з урахуванням сфери застосування вказаного стандарту доказування, окресленої нормами КПК України.

У кримінальному процесуальному законі термін «достатні підстави» використовується законодавцем для позначення необхідної умови: 1) ухвалення слідчим, прокурором рішення про відмову у визнанні потерпілим з підстав, передбачених ч. 5 ст. 55 КПК України; 2) ухвалення слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом у межах їх компетенції рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (ч. 2 ст. 133, ч. 1 ст. 134, ч. 1 ст. 148, ч. 1 ст. 152, ч. 1 ст. 157, частини 1, 2, 5 і 7 ст. 163, ч. 2 ст. 167, частини 3 – 5 ст. 170, ч. 2 ст. 177, ч. 4 ст. 189, п. 2 ч. 2 ст. 194 КПК України); 3) ухвалення прокурором рішення про об'єднання матеріалів досудових розслідувань з підстав, вказаних у ч. 1 ст. 217 КПК України; 4) ухвалення слідчим суддею рішення про дозвіл на проведення обшуку (ч. 5 ст. 234 КПК

України), а під час його проведення – ухвалення слідчим, прокурором рішення про проведення обшуку осіб, які перебувають у житлі чи іншому володінні (ч. 5 ст. 236 КПК України); 5) ухвалення слідчим, прокурором, слідчим суддею в межах їх компетенції рішення про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ч. 3 ст. 248, ч. 4 ст. 258, ч. 1 ст. 260, ч. 2 ст. 261 і ч. 1 ст. 271 КПК України); 6) ухвалення слідчим суддею рішення про можливість використання інформації, отриманої в результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії, в іншому кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 257 КПК України); 7) ухвалення прокурором, слідчим суддею в межах їх компетенції рішення про продовження строку досудового розслідування (ч. 8 ст. 295 і ч. 5 ст. 295-1 КПК України); 8) ухвалення судом у випадках, передбачених п. 3 ч. 2 ст. 332 КПК України, рішення про проведення експертизи; 9) ухвалення слідчим, прокурором, слідчим суддею в межах їх компетенції рішення про проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції з підстав, передбачених п. 5 ч. 1 ст. 232 і п. 5 ч. 1 ст. 336 КПК України; 10) ухвалення слідчим суддею, судом у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру рішення про поміщення особи, передбаченої ст. 498 КПК України, у приймальник-розподільник для дітей (ч. 4 ст. 499 КПК України); 11) ухвалення слідчим, прокурором рішення про здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність (ч. 1 ст. 503 КПК України); 12) ухвалення уповноваженим (центральним) органом України рішення про відмову у виконанні запиту про міжнародну правову допомогу з підстав, передбачених п. 5 ч. 2 ст. 557 КПК України; 13) здійснення прокурором, слідчим за погодженням з прокурором повідомлення про підозру у кримінальному провадженні, що перейняте від іншої держави (ч. 4 ст. 598 КПК України) [216].

Необхідність правильного розуміння стандарту доказування «достатня підстава» зумовлює потребу у зверненні до більш детального дослідження наведених випадків.

Ухвалення слідчим, прокурором рішення про відмову у визнанні потерпілим з підстав, передбачених ч. 5 ст. 55 КПК України. Відповідно до вказаної норми, за наявності очевидних та достатніх підстав вважати, що заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано шкоди, зазначеної в ч. 1 ст. 55 КПК України, слідчий або прокурор виносить вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим, яка може бути оскаржена слідчому судді [216]. Аналіз норми ч. 5 ст. 55 КПК України дозволяє стверджувати, що, по-перше, встановлення вказаних у ній достатніх підстав пов'язане з визначенням слідчим, прокурором процесуального статусу потерпілого як учасника кримінального провадження: за наявності таких підстав особа не може бути визнана потерпілим. По-друге, наведені в ч. 5 ст. 55 КПК України підстави для ухвалення рішення про відмову у визнанні потерпілим повинні бути не лише достатніми, але й очевидними, тобто не передбачати необхідності їх доказування. У зв'язку з цим встановлення слідчим, прокурором передбачених ч. 5 ст. 55 КПК України достатніх підстав для ухвалення рішення про відмову у визнанні потерпілим не охоплюється змістом стандарту доказування «достатня підстава».

Ухвалення слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом у межах їх компетенції рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. До числа заходів забезпечення кримінального провадження, застосування яких здійснюється за наявності достатніх підстав, законодавець відносить: виклик слідчим, прокурором, судовий виклик, тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом і тимчасове вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, арешт майна та запобіжні заходи (ч. 2 ст. 133, ч. 1 ст. 134, ч. 1 ст. 148, ч. 1 ст. 152, ч. 1 ст. 157, частини 1, 2, 5 і 7 ст. 163, ч. 2 ст. 167, частини 3 – 5 ст. 170, ч. 2 ст. 177, ч. 4 ст. 189, п. 2 ч. 2 ст. 194 КПК України).

Оперуючи терміном «достатні підстави», законодавець визначає їх коло залежно від виду заходу забезпечення кримінального провадження, який підлягає застосуванню. Так, достатніми підставами є: 1) у разі виклику слідчим, прокурором, судового виклику – ймовірність того, що особа може дати показання, які мають значення для кримінального провадження (ч. 2 ст. 133 і ч. 1 ст. 134 КПК України); 2) у разі тимчасового обмеження в користуванні спеціальним правом і тимчасового вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом – ймовірність продовження підозрюваним вчинення кримінального правопорушення, вчинення іншого кримінального правопорушення, продовження або вчинення протиправної поведінки щодо перешкоджання кримінальному провадженню (ч. 1 ст. 148 і ч. 1 ст. 152 КПК України); 3) у разі відсторонення від посади – ймовірність продовження вчинення підозрюваним чи обвинуваченим під час перебування на посаді кримінального правопорушення, продовження або вчинення протиправної поведінки щодо знищення чи підробки речей і документів, які мають значення для досудового розслідування, впливу за допомогою незаконних засобів на свідків та інших учасників кримінального провадження та протиправного перешкоджання кримінальному провадженню іншим чином (ч. 1 ст. 157 КПК України); 4) у разі тимчасового доступу до речей і документів – ймовірність того, що вони відповідають вимогам, встановленим ч. 5 ст. 163 КПК України, а у разі надання можливості вилучення речей і документів – ймовірність реальної загрози їх зміни або знищення без такого вилучення; 5) у разі тимчасового вилучення майна – ймовірність того, що майно у вигляді речей, документів, грошей тощо відповідає ознакам, вказаним у ч. 2 ст. 167 КПК України; 6) у разі арешту майна: а) у випадку, передбаченому п. 1 ч. 2 ст. 170 КПК України – ймовірність того, що воно відповідає критеріям, зазначеним у ст. 98 КПК України (ч. 3 ст. 170 КПК України); б) у випадку, передбаченому п. 2 ч. 2 ст. 170 КПК України – ймовірність того, що воно підлягатиме спеціальній конфіскації у випадках, встановлених КК України (ч. 4 ст. 170 КПК України); в) у випадку, передбаченому п. 3 ч. 2 ст. 170 КПК України – ймовірність застосування

покарання у виді конфіскації майна або застосування до юридичної особи заходу кримінально-правового характеру у виді конфіскації майна (ч. 5 ст. 170 КПК України); 7) у разі застосування запобіжних заходів – ймовірність вчинення підозрюваним, обвинуваченим, засудженим дій, передбачених ч. 1 ст. 177 КПК України: а) переховування від органів досудового розслідування та/або суду; б) знищення, приховування або спотворення будь-якої з речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; в) незаконного впливу на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста в цьому ж кримінальному провадженні; г) перешкоджання кримінальному провадженню іншим чином; д) вчинення іншого кримінального правопорушення чи продовження кримінального правопорушення, в якому він підозрюється, обвинувачується (ч. 2 ст. 177 КПК України) [216].

Як впливає зі змісту ч. 2 ст. 177 КПК України, підстава застосування запобіжних заходів є комплексною: наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення та наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України [216]. Таким чином, законодавець вказує на використання під час застосування запобіжних заходів стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «достатня підстава» в їх взаємозв'язку: перший забезпечуватиме доведення стороною обвинувачення обґрунтованості припущення про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення на рівні, необхідному для постановлення ухвали про застосування відповідного заходу забезпечення кримінального провадження, а другий підтверджуватиме існування передбачених нормами кримінального процесуального закону ризиків, під якими у доктрині кримінального процесу розуміють наявність відомостей, отриманих з передбачених законом джерел, які свідчать про можливість виникнення в майбутньому вказаних у ч. 1 ст. 177 КПК України проявів протиправної поведінки підозрюваного, обвинуваченого [215, с. 300].

Поряд з наведеними ризиками, слідчий суддя, суд повинен встановити обставини, які підлягають врахуванню під час обрання запобіжного заходу. Так, відповідно до ч. 1 ст. 178 КПК України, при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу, крім наявності ризиків, зазначених у ст. 177 КПК України, слідчий суддя, суд на підставі наданих сторонами кримінального провадження матеріалів зобов'язаний оцінити у сукупності всі обставини, у тому числі:

- 1) вагомість наявних доказів про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення;
- 2) тяжкість покарання, що загрожує відповідній особі в разі визнання підозрюваного, обвинуваченого винуватим у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він підозрюється, обвинувачується;
- 3) вік та стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого;
- 4) міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці його постійного проживання, у тому числі наявність у нього родини й утриманців;
- 5) наявність у підозрюваного, обвинуваченого постійного місця роботи або навчання;
- 6) репутацію підозрюваного, обвинуваченого;
- 7) майновий стан підозрюваного, обвинуваченого;
- 8) наявність судимостей у підозрюваного, обвинуваченого;
- 9) дотримання підозрюваним, обвинуваченим умов застосованих запобіжних заходів, якщо вони застосовувалися до нього раніше;
- 10) наявність повідомлення особі про підозру у вчиненні іншого кримінального правопорушення;
- 11) розмір майнової шкоди, у завданні якої підозрюється, обвинувачується особа, або розмір доходу, в отриманні якого внаслідок вчинення кримінального правопорушення підозрюється, обвинувачується особа, а також вагомість наявних доказів, якими обґрунтовуються відповідні обставини [216].

Як свідчать результати дослідження практики, слідчі судді додержуються вказаних норм кримінального процесуального закону та, задовольняючи клопотання про застосування запобіжного заходу, встановлюють усі три складові елементи, на що посилаються у відповідній ухвалі [558; 567].

Обов'язок встановлення достатніх підстав законодавець покладає на суб'єкта доказування, який вправі ухвалити процесуальне рішення про

застосування відповідного заходу забезпечення кримінального провадження:

- 1) слідчого, прокурора – стосовно здійснюваного ним виклику (ч. 2 ст. 133 КПК України);
- 2) слідчого, прокурора, іншу уповноважену службову особу – стосовно тимчасового вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, і тимчасового вилучення майна (ч. 1 ст. 148 і ч. 3 ст. 168 КПК України);
- 3) слідчого суддю, суд – стосовно судового виклику, тимчасового обмеження в користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасового доступу до речей і документів, арешту майна, застосування запобіжних заходів (ч. 1 ст. 134, ч. 1 ст. 152, ч. 1 ст. 157, ч. 5 ст. 163, ч. 1 ст. 172, ч. 1 ст. 194 КПК України) [216].

У разі, коли рішення про застосування заходу забезпечення кримінального провадження підлягає ухваленню слідчим суддею, судом (за винятком судового виклику), тягар доказування наявності достатніх підстав покладається на особу, яка ініціювала перед ним вирішення питання про його застосування шляхом подання відповідного клопотання. При цьому коло учасників кримінального провадження, які вправі звернутися з клопотанням про застосування заходу забезпечення кримінального провадження, законодавцем ставиться у залежність від виду останнього. Відповідно, тягар доказування покладається на:

- 1) слідчого, прокурора – щодо достатніх підстав для тимчасового обмеження в користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, застосування запобіжних заходів (ч. 1 ст. 152, ч. 1 ст. 157 і ч. 1 ст. 194 КПК України);
- 2) сторону кримінального провадження – щодо тимчасового доступу до речей і документів (ч. 5 ст. 163 КПК України);
- 3) прокурора, слідчого за погодженням з прокурором, а також цивільного позивача (з метою забезпечення цивільного позову) – щодо арешту майна (ч. 1 ст. 171 КПК України) [216].

Наслідком недоведення вказаними учасниками кримінального провадження наявності достатніх підстав є постановлення слідчим суддею, судом ухвали про відмову у застосуванні наведених заходів забезпечення кримінального провадження (ч. 1 ст. 152, ч. 1 ст. 157, ч. 5 ст. 163, ч. 1 ст. 173 і ч. 1 ст. 194 КПК України). Поряд з цим, стосовно застосування запобіжних

заходів законодавець як додаткову гарантію прав підозрюваного, обвинуваченого закріплює, що слідчий, прокурор не мають права ініціювати застосування запобіжного заходу без наявності для цього підстав, передбачених КПК України (ч. 2 ст. 177 КПК України) [216].

Таким чином, у розумінні вітчизняного законодавця, істотно відмінному від розуміння ЄСПЛ, за наявності достатніх підстав підлягають застосуванню не лише всі запобіжні заходи, але й інші заходи забезпечення кримінального провадження: виклик слідчим, прокурором, судовий виклик, тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом і тимчасове вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна й арешт майна.

Ухвалення прокурором рішення про об'єднання матеріалів досудових розслідувань з підстав, вказаних у ч. 1 ст. 217 КПК України. Як передбачає ч. 1 ст. 217 КПК України, у разі необхідності в одному провадженні можуть бути об'єднані матеріали досудових розслідувань щодо декількох осіб, підозрюваних у вчиненні одного кримінального правопорушення, або щодо однієї особи, підозрюваної у вчиненні кількох кримінальних правопорушень, а також матеріали досудових розслідувань, по яких не встановлено підозрюваних, проте є достатні підстави вважати, що кримінальні правопорушення, щодо яких здійснюються ці розслідування, вчинені однією особою (особами) [216]. Таким чином, однією з підстав об'єднання матеріалів досудових розслідувань є наявність у прокурора достатніх підстав вважати, що кримінальні правопорушення, щодо яких здійснюються досудові розслідування, по яких не встановлено підозрюваних, вчинені однією особою (особами). Водночас рішення прокурора про об'єднання матеріалів досудових розслідувань є організаційно-правовим, у зв'язку з чим встановлення прокурором передбачених ч. 1 ст. 217 КПК України достатніх підстав для ухвалення рішення про об'єднання матеріалів досудових розслідувань не охоплюється змістом стандарту доказування «достатня підстава».

Ухвалення слідчим суддею рішення про дозвіл на проведення обшуку (ч. 5 ст. 234 КПК України), а під час його проведення – ухвалення слідчим, прокурором рішення про проведення обшуку осіб, які перебувають у житлі чи іншому володінні (ч. 5 ст. 236 КПК України). З огляду на ч. 5 ст. 234 КПК України, достатньою підставою для проведення обшуку є ймовірність того, що: 1) було вчинено кримінальне правопорушення; 2) відшукувані речі і документи мають значення для досудового розслідування; 3) відомості, які містяться у відшукуваних речах і документах, можуть бути доказами під час судового розгляду; 4) відшукувані речі, документи або особи знаходяться в зазначеному в клопотанні житлі чи іншому володінні особи; 5) за встановлених обставин обшук є найбільш доцільним та ефективним способом відшукування та вилучення речей і документів, які мають значення для досудового розслідування, встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб, а також заходом, пропорційним втручанню в особисте і сімейне життя особи [216].

Тягар доказування наявності достатніх підстав покладається на слідчого, прокурора, який звертається до слідчого судді з клопотанням про надання дозволу на проведення обшуку [565]. Недоведення слідчим, прокурором наявності вказаних достатніх підстав призводить до ухвалення слідчим суддею на підставі ч. 5 ст. 234 КПК України рішення про відмову в задоволенні клопотання про надання дозволу на проведення обшуку [556].

Під час виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи стандарт доказування «достатня підстава» може застосовуватися слідчим, прокурором для ухвалення рішення про проведення обшуку осіб, які перебувають у житлі чи іншому володінні. Так, ч. 5 ст. 236 КПК України закріплює, що за рішенням слідчого чи прокурора може бути проведено обшук осіб, які перебувають у житлі чи іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження [216]. Відповідно, достатньою підставою для проведення обшуку осіб, які перебувають у житлі чи іншому володінні, з огляду на ч. 5 ст. 236 КПК України, є ймовірність того, що вказані

особи переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження [216].

Ухвалення слідчим, прокурором, слідчим суддею в межах їх компетенції рішення про надання дозволу або відмову в наданні дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ч. 3 ст. 248, ч. 4 ст. 258, ч. 1 ст. 260, ч. 2 ст. 261 і ч. 1 ст. 271 КПК України). У цілому, достатня підстава для проведення негласної слідчої (розшукової) дії визначена ч. 3 ст. 248 КПК України, відповідно до якої нею є ймовірність того, що: 1) вчинений злочин відповідної тяжкості; 2) під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії можуть бути отримані докази, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які вчинили злочин [216]. Стосовно окремих негласних слідчих (розшукових) дій підстави, достатні для їх проведення, конкретизуються нормами кримінального процесуального закону. Так, достатньою підставою для проведення аудіо-, відеоконтролю особи є ймовірність того, що розмови цієї особи або інші звуки, рухи, дії, пов'язані з її діяльністю або місцем перебування тощо, можуть містити відомості, які мають значення для досудового розслідування (ч. 1 ст. 260 КПК України), для накладення арешту на кореспонденцію – ймовірність того, що поштово-телеграфна кореспонденція певної особи іншим особам або інших осіб їй може містити відомості про обставини, які мають значення для досудового розслідування, або речі і документи, що мають істотне значення для досудового розслідування (ч. 2 ст. 261 КПК України), для здійснення контролю за вчиненням злочину – ймовірність того, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин (ч. 1 ст. 271 КПК України) [216].

Тягар доказування наявності достатніх підстав для проведення негласної слідчої (розшукової) дії покладається на слідчого, прокурора, який звертається до слідчого судді з клопотанням про надання дозволу на її проведення [552]. Недоведення прокурором, слідчим наявності вказаних достатніх підстав призводить до постановлення слідчим суддею на підставі ч. 3 ст. 248 КПК

України ухвали про відмову в задоволенні клопотання про надання дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії [549].

Ухвалення слідчим суддею рішення про можливість використання інформації, отриманої в результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії, в іншому кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 257 КПК України). Згідно з ч. 1 ст. 257 КПК України, достатньою підставою для використання інформації, отриманої в результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії, в іншому кримінальному провадженні є ймовірність того, що така інформація свідчить про виявлення ознак кримінального правопорушення, яке не розслідується в даному кримінальному провадженні [216]. Тягар доказування наявності достатніх підстав, поряд із законністю отримання інформації, покладається на прокурора, який звертається до слідчого судді з клопотанням про надання дозволу на використання інформації, отриманої в результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії, в іншому кримінальному провадженні [561]. Наслідком недоведення слідчим, прокурором наявності вказаних достатніх підстав, так само як і недоведення ним законності отримання інформації, є ухвалення слідчим суддею на підставі ч. 1 ст. 257 КПК України рішення про відмову у задоволенні поданого ним клопотання [548].

Ухвалення прокурором, слідчим суддею в межах їх компетенції рішення про продовження строку досудового розслідування (ч. 8 ст. 295 і ч. 5 ст. 295-1 КПК України). З огляду на ч. 8 ст. 295 і ч. 5 ст. 295-1 КПК України, достатньою підставою для продовження строку досудового розслідування прокурором, слідчим суддею є ймовірність того, що сталася подія кримінального правопорушення, яка дала підстави для повідомлення про підозру, та/або підозрюваний причетний до цієї події кримінального правопорушення [216].

У разі продовження строку досудового розслідування прокурором, тягар доказування наявності достатніх підстав, поряд з наявністю підстав, передбачених ч. 6 ст. 295 КПК України, покладається на слідчого, прокурора, який звернувся з відповідним клопотанням. У разі продовження строку досудового розслідування слідчим суддею, тягар доказування наявності

достатніх підстав, поряд з наявністю підстав, визначених ч. 4 ст. 295-1 КПК України, і необхідністю додаткового строку для отримання доказів, які можуть бути використані під час судового розгляду, або для проведення чи завершення проведення експертизи, за умови що ці дії не могли бути здійснені чи завершені раніше з об'єктивних причин, покладається на слідчого, який звернувся з відповідним клопотанням [566]. Недоведення ними наявності вказаних достатніх підстав, так само як і інших вказаних підстав та обставин, призводить до ухвалення прокурором на підставі ч. 8 ст. 295 КПК України рішення про відмову в задоволенні поданого слідчим, прокурором клопотання про продовження строку досудового розслідування, а слідчим суддею на підставі ч. 5 ст. 295-1 КПК України рішення про відмову в задоволенні поданого слідчим клопотання про продовження строку досудового розслідування [570].

Ухвалення судом у випадках, передбачених п. 3 ч. 2 ст. 332 КПК України, рішення про проведення експертизи. Відповідно до наведеної норми, достатньою підставою для доручення судом своєю ухвалою проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам є ймовірність того, що висновок експерта (експертів) є необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає інші обґрунтовані сумніви в його правильності [216]. Оскільки рішення про проведення експертизи у випадках, передбачених ч. 2 ст. 332 КПК України, може ухвалюватися судом як за клопотанням сторін кримінального провадження або потерпілого, так і за власною ініціативою, то тягар доказування наявності достатніх підстав покладається на сторони кримінального провадження, потерпілого лише у випадках подання ними клопотання про проведення експертизи [568]. Наслідком недоведення сторонами кримінального провадження, потерпілим наявності вказаних достатніх підстав є ухвалення судом рішення про відмову в задоволенні клопотання про проведення експертизи [563].

Ухвалення слідчим, прокурором, слідчим суддею в межах їх компетенції рішення про проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції з підстав, передбачених п. 5 ч. 1 ст. 232 і п. 5 ч. 1 ст. 336 КПК України. Згідно з п. 5 ч. 1

ст. 232 КПК України, допит осіб, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування можуть бути проведені в режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у випадках наявності інших, окрім передбачених пунктами 1 – 4 ч. 1 ст. 232 КПК України, підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми [216]. Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 336 КПК України, судове провадження може здійснюватися в режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення, у тому числі яке знаходиться поза межами приміщення суду (дистанційне судове провадження), в разі наявності інших, окрім передбачених пунктами 1 – 4 ч. 1 ст. 336 КПК України, підстав, визначених судом достатніми [216]. Водночас рішення слідчого, прокурора, слідчого судді в межах їх компетенції про проведення допиту, впізнання в режимі відеоконференції, рішення слідчого судді про відмову в задоволенні клопотання сторони кримінального провадження чи інших учасників кримінального провадження про проведення вказаних слідчих (розшукових) дій у режимі відеоконференції, рішення суду про проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції (п. 5 ч. 1 ст. 232 і п. 5 ч. 1 ст. 336 КПК України), є організаційно-правовими, у зв'язку з чим вирішення вказаного питання не охоплюється змістом стандарту доказування «достатня підстава».

Ухвалення слідчим суддею, судом у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру рішення про поміщення особи, передбаченої ст. 498 КПК України, у приймальник-розподільник для дітей (ч. 4 ст. 499 КПК України). Відповідно до вказаної норми, за наявності достатніх підстав вважати, що особа, передбачена ст. 498 КПК України (особа, яка після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність), вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, за яке КК України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років, вона може бути поміщена в приймальник-розподільник для дітей на строк до тридцяти днів на підставі ухвали слідчого судді, суду, постановленої за клопотанням прокурора згідно з

правилами, передбаченими для обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою [216].

Як впливає зі змісту норми ч. 4 ст. 499 КПК України, тягар доказування наявності вказаних у ній достатніх підстав, покладається на прокурора, який звернувся до слідчого судді, суду з клопотанням про поміщення особи у приймальник-розподільник для дітей [574]. У разі недоведення прокурором наявності визначених нормою ч. 4 ст. 499 КПК України достатніх підстав, слідчий суддя, суд зобов'язані відмовити у поміщенні особи у приймальник-розподільник для дітей. Водночас рішення про відмову в поміщенні особи у приймальник-розподільник для дітей може бути ухвалене слідчим суддею, судом у разі доведення прокурором наявності вказаних у ч. 4 ст. 499 КПК України достатніх підстав, але за умови недоведення ним наявності ризиків, які дають достатні підстави вважати, що особа може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України або того, що жоден з більш м'яких заходів не може запобігти цьому [557].

Ухвалення слідчим, прокурором рішення про здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, з підстав, наведених у ч. 1 ст. 503 КПК України. Так, зазначена норма закріплює, що кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, здійснюється за наявності достатніх підстав вважати, що: 1) особа вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності; 2) особа вчинила кримінальне правопорушення в стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку [216]. Проте рішення слідчого, прокурора про здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, з підстав, наведених у ч. 1 ст. 503 КПК України, носить організаційно-правовий характер. Відповідно, встановлення слідчим,

прокурором вказаних у ч. 1 ст. 503 КПК України достатніх підстав для ухвалення рішення про здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, не пов'язане зі стандартом доказування «достатня підстава».

Ухвалення уповноваженим (центральним) органом України рішення про відмову у виконанні запиту про міжнародну правову допомогу з підстав, передбачених п. 5 ч. 2 ст. 557 КПК України. Так, вказана норма як одну з підстав відмови у виконанні запиту про міжнародну правову допомогу за відсутності міжнародного договору України передбачає наявність достатніх підстав вважати, що запит спрямований на переслідування, засудження або покарання особи за ознаками її раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [216]. Водночас рішення уповноваженого (центрального) органу України про відмову у виконанні запиту про міжнародну правову допомогу, у тому числі й з підстав, передбачених п. 5 ч. 2 ст. 557 КПК України, є організаційно-правовим. У зв'язку з цим встановлення уповноваженим (центральним) органом України наведених у вказаній нормі достатніх підстав для ухвалення рішення про відмову у виконанні запиту про міжнародну правову допомогу не охоплюється змістом стандарту доказування «достатня підстава».

Здійснення прокурором, слідчим за погодженням з прокурором повідомлення про підозру у кримінальному провадженні, що перейняте від іншої держави (ч. 4 ст. 598 КПК України). Як передбачає зазначена норма, за наявності достатніх підстав для повідомлення про підозру воно повинно бути здійснене згідно з законом України про кримінальну відповідальність і в порядку, передбаченому цим Кодексом [216]. Відповідно, норма ч. 4 ст. 598 КПК України вказує на здійснення повідомлення про підозру в разі перейняття кримінального провадження в загальному порядку, встановленому кримінальним процесуальним законом, що свідчить про поширення на

складання письмового повідомлення про підозру стандарту доказування «обґрунтована підозра». У зв'язку з цим використання законодавцем у наведеній нормі терміну «достатні підстави» не відображає відповідний стандарт доказування, а вказує на момент складання прокурором, слідчим за погодженням з прокурором письмового повідомлення про підозру та одночасно є засобом законодавчої техніки, спрямованим на формулювання відсилкової норми.

Таким чином, проведений аналіз норм кримінального процесуального закону свідчить, що стандарт доказування «достатня підстава» являє собою нормативно закріплене правило, що відображає можливість ухвалення низки процесуальних рішень, передбачених нормами кримінального процесуального закону, лише за умови формування в суб'єктів, уповноважених на їх прийняття, переконаності в наявності фактичної основи для ухвалення відповідного процесуального рішення та його відповідності потребам кримінального процесуального доказування на рівні, необхідному для ухвалення такого процесуального рішення. Встановлення в досліджених випадках наявності/відсутності достатніх підстав для ухвалення відповідного процесуального рішення забезпечує його законність.

При цьому в переважній більшості норм КПК України, в яких законодавець використовує термін «достатні підстави», мова йде про відповідний стандарт доказування [185, с. 411; 189, с. 63]. Зокрема, стандарт доказування «достатня підстава», з урахуванням його змісту, підлягає застосуванню під час: 1) ухвалення слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом у межах їх компетенції рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 2) ухвалення слідчим суддею рішення про дозвіл на проведення обшуку, а під час його проведення – ухвалення слідчим, прокурором рішення про проведення обшуку осіб, які перебувають у житлі чи іншому володінні; 3) ухвалення слідчим, прокурором, слідчим суддею в межах їх компетенції рішення про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій; 4) ухвалення слідчим суддею рішення про можливість

використання інформації, отриманої в результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії, в іншому кримінальному провадженні; 5) ухвалення прокурором, слідчим суддею в межах їх компетенції рішення про продовження строку досудового розслідування; 6) ухвалення судом у випадках, передбачених п. 3 ч. 2 ст. 332 КПК України, рішення про проведення експертизи; 7) ухвалення слідчим суддею, судом у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру рішення про поміщення особи, передбаченої ст. 498 КПК України, у приймальник-розподільник для дітей⁷.

Водночас в окремих нормах КПК України законодавець оперує терміном «достатні підстави» у розумінні, відмінному від змісту вказаного стандарту доказування. Зокрема, це стосується випадків, за яких встановлення наявності/відсутності достатніх підстав здійснюється задля ухвалення процесуальних рішень, пов'язаних з визначенням процесуального статусу окремих учасників кримінального провадження (про відмову у визнанні потерпілим з підстав, передбачених ч. 5 ст. 55 КПК України), моменту повідомлення про підозру в перейнятому кримінальному провадженні (ч. 4 ст. 598 КПК України) і вирішенням низки організаційно-правових питань, пов'язаних із здійсненням кримінального провадження (про об'єднання матеріалів досудових розслідувань з підстав, вказаних у ч. 1 ст. 217 КПК України, про проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції з підстав, передбачених п. 5 ч. 1 ст. 232 і п. 5 ч. 1 ст. 336 КПК України, про відмову у виконанні запиту про міжнародну правову допомогу з підстав, передбачених п. 5 ч. 2 ст. 557 КПК України, про здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, з підстав, наведених у ч. 1 ст. 503 КПК України).

⁷ Наведена позиція поділяється й опитаними практичними працівниками, з яких на застосування стандарту доказування «достатня підстава» в першому з наведених випадків звернуло увагу 95,6%, другому – 88,5%, третьому – 86,8%, четвертому – 82,8%, п'ятому – 91,4%, шостому – 83,8%, сьомому – 88% респондентів (додаток Б).

4.3. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом»

4.3.1. Загальна характеристика міжнародного стандарту доказування «поза розумним сумнівом»

У кримінальному процесуальному законодавстві країн романо-германської правової системи значну роль у формуванні стандарту доказування «поза розумним сумнівом» відіграє практика міжнародних судових інституцій: МКС, міжнародних кримінальних судів *ad hoc*, зокрема МТКЮ, та ЄСПЛ. У цьому аспекті, як зазначає О.М. Толочко, стандарт доказування «поза розумним сумнівом» є проявом відповідності національного процесуального законодавства визнаним міжнародним стандартам і стандартам цивілізованих національних процесуальних систем [531, с. 6].

Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» знайшов широке використання в практиці міжнародних судових інституцій, в якій він розглядається як, з однієї сторони, обов'язок сторони обвинувачення довести винуватість обвинуваченого, а з іншої – обов'язок відповідного суду переконатися для засудження обвинуваченого в його винуватості у вчиненні злочину, що не підлягає сумніву на розумних підставах.

У п. 3 ст. 66 Римського статуту передбачено, що для засудження обвинуваченого Суд повинен переконатися в тому, що обвинувачений винуватий у вчиненні злочину та це не підлягає сумніву на розумних підставах [428]. У Правилах процедури і доказування, наведених в Офіційних звітах першої сесії Асамблеї держав-учасниць Римського статуту МКС, яка відбулася у м. Нью-Йорк 03-10.09.2002 р., таке положення відсутнє. Так, у ч. 2 правила 139 вказується, що Судова Палата постановляє рішення про визнання вини і наводить мотиви цього рішення, які заносяться до протоколу [401].

У Правилах процедури і доказування МТКЮ, прийнятих 11.02.1994 р., з поправками від 08.07.2015 р., стандарт доказування «поза розумним сумнівом» закріплюється схожим чином до викладення його змісту в п. 3 ст. 66 Римського статуту. Так, правило 87(А) передбачає, що вина особи може бути встановлена

тільки тоді, коли більшість Судової Палати буде переконана, що вина доведена поза розумними сумнівами [832, р. 89]. Наведене положення знайшло свою реалізацію в практиці МТКЮ, на що звертає увагу В.В. Гутник, який зазначає, що у вирокі в справі Купре вказується, що для засудження підсудного за вчинення злочину, обвинувачення повинно переконати Судову Палату (поза розумним сумнівом), що підсудний є винним. Для визначення, що обвинувачення довело вину обвинуваченого поза розумним сумнівом за кожним пунктом обвинувачення, Судова Палата повинна встановити, чи є якісь інші розумні тлумачення наявних доказів, окрім тих, які підтверджують вину обвинуваченого. Будь-які сумніви повинні тлумачитися на користь обвинуваченого. А за недостатності доказів винуватості обвинуваченого Судова Палата повинна його виправдати [94, с. 134].

У своїх рішеннях МКС надає тлумачення стандарту доказування «поза розумним сумнівом». Зокрема, він зазначає, що вказаний стандарт доказування у кримінальному праві не може містити у собі уявний чи фривольний сумнів, заснований на емпатії чи упередженні. Такий сумнів повинен ґрунтуватися на логіці та здоровому глузді і мати раціональний зв'язок з доказами, їх відсутністю чи неузгодженістю. Під час оцінки доказів і визначення того, чи було досягнуто певного доказового порогу прийняття рішення потрібно проводити цілісну оцінку та зважування всіх доказів, взятих разом у зв'язку з предметом доказування (спірним фактом) (*fact at issue*) [508, с. 132].

Аналізуючи проблематику доказування в сучасному міжнародному кримінальному процесі, Р.В. Романов вказує, на етапі ухвалення рішення МКС і міжнародні кримінальні суди *ad hoc* застосовують стандарт доказування «поза розумним сумнівом». Для відповідності доказів вказаному стандарту вони повинні в сукупності відповідати таким критеріям: по-перше, бути достатніми, щоб висновок про винуватість обвинуваченого був єдиним розумним висновком; по-друге, бути достатніми для того, щоб інші висновки (про невинуватість обвинуваченого) були можливими, але вкрай мало ймовірними; по-третє, складатися з показань свідків, які були безпосередніми учасниками

подій; по-четверте, складатися з прямих доказів (тільки непрямі докази не призводять до висновку поза розумних сумнівів); по-п'яте, бути більш переконливими, достовірними і повними, ніж докази протилежної сторони; по-шосте, бути поданими суду, обговорюватися в межах судового процесу, а також бути визнаними допустимими. При цьому недостовірність окремих доказів не позбавляє суд можливості ухвалити обґрунтоване рішення з дотриманням стандарту. Судова Палата повинна провести комплексну оцінку всіх доказів у їх сукупності [434, с. 13-14].

Положення Конвенції та Регламенту ЄСПЛ у редакції від 07.07.2003 р., що набрала чинності з 01.11.2003 р. [152; 424], не містять вказівок на використання стандарту доказування «поза розумним сумнівом». Водночас вказаний стандарт доказування, будучи закладеним ЄКПЛ, широко використовується в практиці ЄСПЛ. При цьому, з огляду на відсутність у кримінальному процесуальному законодавстві України поняття стандарту доказування «поза розумним сумнівом», практика ЄСПЛ відіграє вагомий роль як у його розумінні у вітчизняній доктрині кримінального процесу, так і застосуванні цього стандарту національними судами. Як вказують Р.Ш. Бабанли і М.В. Сіроткіна, оскільки у вітчизняному кримінальному процесуальному законі відсутнє визначення розумного сумніву чи доведеності вини поза розумним сумнівом, то для належного розуміння сутності поняття «поза розумним сумнівом» в Україні, насамперед, потрібно керуватися практикою ЄСПЛ, в якій Суд ілюструє європейський стандарт розуміння аналізованого принципу [10, с. 20].

Початково стандарт доказування «поза розумним сумнівом» (з одночасним визначенням поняття «розумний сумнів») був використаний ЄКПЛ у так званій «Greek Case» у контексті встановлення факту застосування тортур і жорстокого поводження. Зокрема, у звіті Підкомісії ЄКПЛ від 05.11.1969 р. у цій справі вказується, що в кожному випадку заява про тортури і жорстоке поводження, як порушення ст. 3 Конвенції, повинна бути доведена поза розумних сумнівів. Розумний сумнів не є сумнівом, який оснований на суто

теоретичній можливості або виник для уникнення несприятливого висновку; це сумнів, оснований на існуючих фактах [841].

У подальшому стандарт доказування «поза розумним сумнівом» використовувався ЄКПЛ й у звітах в інших справах під час встановлення факту дотримання ст. 3 Конвенції. Так, у справі «Ireland v. the United Kingdom» ЄКПЛ, як і в так званій «Greek Case», використовує стандарт доказування «поза розумним сумнівом» під час оцінки значимості зібраних даних. Розглядаючи наведену справу, ЄСПЛ погодився з висновками Комісії щодо розуміння стандарту доказування «поза розумним сумнівом» та одночасно додав, що, по-перше, таке доказування може впливати із сукупності ознак чи неспростованих презумпцій⁸, достатньо вагомих, чітких та узгоджених між собою, а по-друге, у цьому контексті підлягає врахуванню поведінка сторін під час пошуку доказів [683, § 161].

Встановлюючи факт дотримання ст. 3 Конвенції, ЄСПЛ широко використовує положення про те, що доказування на основі стандарту «поза розумним сумнівом» має впливати із сукупності ознак чи неспростованих фактичних презумпцій, достатньо вагомих, чітких і узгоджених між собою [480, § 54; 481, § 65; 485, § 150; 491, § 54; 610, § 50; 636, § 282; 761, § 47].

При цьому виникнення в заявника тілесних ушкоджень під час його тримання під вартою розглядається як достатня підстава для вагомих та

⁸ В англomовному тексті рішень ЄСПЛ використовується термін «unrebutted presumptions of fact», який в їх українomовному тексті перекладається як «неспростовні фактичні презумпції». Водночас, звертаючи увагу на неправильність перекладу терміну «unrebutted presumptions of fact», А.П. Бущенко обґрунтовано вказує на відмінність неспростованих і неспростовних презумпцій: у першому випадку – це презумпція, яку поки ніхто не спростував, а у другому – це така презумпція, яку неможливо спростувати [823, с. 128]. Така позиція відповідає поняттю неспростовних презумпцій у загальнотеоретичній юриспруденції, в якій під ними прийнято розуміти встановлені в імперативній формі припущення, що спричиняють настання конкретних юридичних наслідків і щодо яких законодавець не передбачає можливості їх спростування [245, с. 104-105]. Наприклад, неспростовною є презумпція знання законів, відповідно до якої особа вважається такою, що знає закони тієї країни, громадянином якої вона є або на території якої вона постійно проживає, та не звільняється від відповідальності за їх незнання у випадку вчинення нею злочину [71, с. 67]. На основі неспростовних презумпцій конкретні обставини та факти, які мають значення для кримінального провадження, вважаються встановленими і не підлягають доказуванню. І, навпаки, спростовні презумпції підлягають перевірці під час доказування і можуть бути спростовані з урахуванням фактів та обставин кримінального провадження, у зв'язку з чим доказування на основі стандарту «поза розумним сумнівом» повинно здійснюватися з урахуванням спростовних презумпцій, вірогідність яких була предметом перевірки у ході судового розгляду. З урахуванням наведеного, потрібно вказати на доцільність використання для позначення презумпцій щодо фактів, які не були спростовані під час судового розгляду, терміну «неспростовані фактичні презумпції».

обґрунтованих фактичних презумпцій. Так, у рішенні від 22.05.2001 р. у справі «Altay v. Turkey» ЄСПЛ вказує, що якщо особі було завдано тілесних ушкоджень під час її тримання під вартою, коли вона повністю перебувала під контролем службових осіб поліції, то будь-яке ушкодження, що з'явилося в цей період, дає підстави для вагомих фактичних презумпцій [610, § 50]. У рішенні від 19.02.2009 р. у справі «Суптель проти України» Суд зазначає, що коли вся чи значна частина інформації стосовно подій, про які йдеться, відома винятково органам влади – як це має місце у справі щодо ув'язнених осіб, які перебувають під контролем органів влади, – і коли у таких осіб під час їхнього ув'язнення з'являються тілесні ушкодження, це породжує відповідні обґрунтовані презумпції факту [761, § 47].

Тягар доказування обставин походження в заявника тілесних ушкоджень покладається на Уряд. Так, ЄСПЛ звертає увагу на те, що у випадках, коли особа затримується поліцією здоровою, але при звільненні з-під варти виявляється, що в неї є тілесні ушкодження, на державу покладається обов'язок надати правдоподібне пояснення щодо причин виникнення цих ушкоджень [481, § 68; 490, § 46; 491, § 56; 740, § 34] і навести доводи, які встановлюють факти, що піддають сумніву твердження заявника, особливо якщо ці твердження підкріплені медичними довідками [610, § 50; 611, § 167; 752, § 87].

Підтвердження факту заподіяння заявнику тілесних ушкоджень під час тримання під вартою та відсутність обґрунтованих пояснень Уряду щодо їх походження є підставою для визнання ЄСПЛ наявності порушення ст. 3 Конвенції. Так, у рішенні від 04.09.2014 р. у справі «Рудяк проти України» ЄСПЛ зазначає, що зважаючи на серйозність ушкоджень заявника та відсутність будь-яких інших пояснень їх походження, Суд доходить висновку, що представники держави піддавали заявника нелюдському поводженню. Відповідно було порушення матеріального аспекту ст. 3 Конвенції [491, § 59].

У подальшому ЄСПЛ почав поступово відходити від застосування стандарту доказування «поза розумним сумнівом» виключно для потреб встановлення факту дотримання ст. 3 Конвенції. Як вказує А.С. Степаненко, з

часом визначене у його справах пряме обмеження щодо порушень ст. 3 Конвенції зникло з практики ЄСПЛ, і він почав застосовувати (та й досі застосовує) вказаний стандарт під час розгляду заяв про порушення не лише ст. 3, але й інших статей Конвенції [508, с. 136].

Так, у рішенні від 27.06.2000 р. у справі «*Salman v. Turkey*» стандарт доказування «поза розумним сумнівом» був використаний ЄСПЛ під час оцінки доказів для встановлення факту порушення ст. 2 Конвенції. У цій справі, як і в низці попередніх, Суд зазначає, що доказування на основі вказаного стандарту може впливати зі співіснування достатньо сильних, зрозумілих та узгоджених висновків або подібних неспростованих презумпцій факту. Якщо події у справі цілком або значною мірою знаходяться в межах виключних знань органів влади, як і стосовно осіб, що перебувають під їх контролем у ході тримання під вартою, виникатимуть серйозні презумпції факту щодо тілесних ушкоджень і смерті, які мали місце під час такого затримання. Справді, тягар доказування може розглядатися як покладений на владу, щоб забезпечити задовільне і переконливе пояснення [745, §§ 97-103].

У рішенні від 09.06.2005 р. у справі «*Fadeyeva v. Russia*» ЄСПЛ використовує стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у контексті встановлення факту дотримання ст. 8 Конвенції. При цьому Суд вказує, що під час оцінки показань загальним принципом є застосування стандарту доказування «поза розумним сумнівом». Таке доказування впливає зі співіснування достатньо сильних, зрозумілих і узгоджених між собою висновків та інших аналогічних неспростованих презумпцій факту. У таких ситуаціях Суд практикує гнучкий підхід, враховуючи природу розглядуваного субстантивного права і будь-яких труднощів стосовно доказових елементів. У деяких випадках тільки Уряд має доступ до інформації, яка здатна підтвердити або спростувати твердження заявника; отже, суворе застосування принципу *affirmanti, non neganti, incumbit probatio*⁹ є неможливим [660, § 79]. Для потреб вказаної статті

⁹ У перекладі з латинської мови цей термін означає «тягар доказування покладається на того, хто стверджує, а не того, хто заперечує».

Конвенції стандарт доказування «поза розумним сумнівом» був використаний ЄСПЛ й у рішенні від 26.10.2006 р. у справі «*Ledyayeva, Dobrokhotova, Zolotareva and Romashina v. Russia*», в якому він застосовується під час оцінки доказів щодо характеру та масштабів передбачуваного втручання в права заявників відповідно до ст. 8 Конвенції [700, §§ 89, 90].

У рішенні від 21.02.2006 р. у справі «*Şeker v. Turkey*» ЄСПЛ здійснює комплексне застосування стандарту доказування «поза розумним сумнівом», використовуючи його під час встановлення фактів порушення статей 2, 3, 5, 6, 8 і 13 Конвенції. Приймавши під час оцінки доказів стандарт доказування «поза розумним сумнівом», Суд дійшов висновку, що фактичні обставини, за яких зник син заявника, залишаються предметом спекуляцій і припущень, і що, відповідно, немає достатніх доказів, на підставі яких можна зробити висновок про те, що син заявника був поза розумним сумнівом викрадений і згодом убитий представниками держави у поліції, як стверджується заявником. На підставі цього Суд встановив відсутність порушень цих статей Конвенції, але водночас вказав, що відповідно до сформованої судової практики, встановлені обставини не виключають, що скарга стосовно ст. 2 Конвенції може бути «спірною» для цілей ст. 13, вимоги якої є ширшими, ніж обов'язок проводити розслідування, покладений ст. 2. Оскільки відсутні підстави вважати, що ефективне кримінальне розслідування було проведене відповідно до ст. 13 Конвенції, то Суд констатував її порушення [751, §§ 63-66, 84, 90, 96-98].

Поряд з цим, у практиці ЄСПЛ поступово почало відбуватися переміщення тягара доказування від Уряду до заявника. Як зазначає В.В. Вапнярчук, норми Конвенції не покладають на заявника тягар доказування, і тому під час розгляду скарг в її рамках він постійно перекладається [34, с. 160]. Так, у рішенні від 21.02.2006 р. у справі «*Şeker v. Turkey*» ЄСПЛ вказує, що твердження заявника про те, що викрадення його сина здійснювали представники держави, не підтверджується жодними переконливими доказами. У зв'язку з цим Суд зауважує, що йому не було надано жодних показань очевидців або доказів, що підтверджують пояснення заявника у вирішальному

ступені. Більше того, заявник утримувався від надання національним органам влади імен осіб, які нібито були свідками викрадення пана Mehmet Şah Şeker працівниками поліції в цивільному [751, § 64].

Результатом відходу від покладення тягара доказування на Уряд стало встановлення факту порушення Конвенції на основі оцінки ЄСПЛ сукупності наявних доказів. Так, у рішенні від 06.04.2000 р. у справі «Labita v. Italy» Суд вказує, що оскільки наявні докази не дають Суду підстав вважати доведеним поза всяким розумним сумнівом, що заявник зазнавав поводження, яке досягло мінімального рівня жорстокості, необхідного для визнання факту порушення ст. 3, Суд констатує недостатність доказів для висновку, що було допущено порушення ст. 3 Конвенції стосовно тверджень про погане поводження [698, § 129]. Вказану позицію ЄСПЛ уточнює в рішенні від 10.02.2004 р. у справі «Геннадій Науменко проти України», в якому зазначає, що для того, щоб визначити, чи поводження, що було викрите зацікавленою особою, справді мало місце, Суд повинен спиратися на всі елементи доказів, які йому надані, чи, у разі потреби, на ті, які він зможе офіційно отримати [613, § 109].

Стандарт доказування «поза розумними сумнівами» зазнав різкої критики з боку окремих суддів ЄСПЛ за двома основними напрямками.

По-перше, це пов'язано з необґрунтованістю покладення Судом тягара доказування на заявника. Як вказують судді Pastor Ridruejo, Bonello, Makarczyk, Tulkens, Strážnická, Butkevych, Casadevall та Zupančič у спільній окремій думці, яка частково не збігається з позицією більшості, до рішення від 06.04.2000 р. у справі «Labita v. Italy», критерій, застосований для оцінювання доказів у цій справі, є неадекватним, можливо, нелогічним і навіть непридатним, оскільки за відсутності ефективного розслідування заявник не мав змоги отримати докази, а органи влади навіть не спромоглися ідентифікувати охоронців, як вважається, відповідальних за погане поводження, на яке він скаржився [803]. Схожу позицію висловлює суддя R. Maruste в окремій думці до рішення від 06.12.2007 р. у справі «Козинець проти України», зазначаючи, що тягар доказування в таких справах покладається на Уряд, який має довести «поза

розумним сумнівом», що тілесні ушкодження не були нанесені представником держави [269].

По-друге, така критика пов'язана з неврахуванням Судом відмінностей змісту застосовуваного ним стандарту доказування «поза розумним сумнівом» від змісту аналогічного стандарту, що використовується в практиці національних судів. Як наголошують судді Pastor Ridruejo, Bonello, Makarczyk, Tulkens, Strážnická, Butkevych, Casadevall та Zupančič у спільній окремій думці, яка частково не збігається з позицією більшості, до рішення від 06.04.2000 р. у справі «Labita v. Italy», стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у деяких правових системах є елементом кримінального судочинства. Проте ЄСПЛ не розглядає питання вини чи невинуватості осіб або покарання винних у порушенні; його завдання полягає в захисті потерпілих і забезпеченні відшкодування шкоди, спричиненої діями держави, відповідальної за порушення. Мірило, метод і критерій доведення у відношенні до відповідальності за Конвенцією відрізняються від тих, які застосовуються в різних національних системах у відношенні до відповідальності осіб за кримінальні правопорушення [803]. Певним чином уточнює наведену позицію суддя G. Bonello, який в окремій думці до рішення від 11.04.2000 р. у справі «Sevtaş Veznedaroğlu v. Turkey» визнає стандарт доказування «поза розумним сумнівом», який вимагається Судом у справах про тортури, недостатньо обґрунтованим з правової точки зору і недосяжним на практиці. Він зазначає, що доказування «поза розумним сумнівом» відображає максимальний стандарт, належний і бажаний під час визначення кримінальної відповідальності, а також вказує на обов'язок Суду в ході розгляду протилежних версій подій встановити: 1) на кого закон покладає тягар доказування; 2) чи вказують передбачені законом припущення на користь однієї зі сторін; 3) «баланс ймовірностей», який за наявності суперечливих версій видається більш прийнятним і таким, що заслуговує на довіру [820].

Частково враховуючи наведену критику, ЄСПЛ почав поступово відходити від сформованого розуміння стандарту доказування «поза розумним

сумнівом» і вказувати на його автономне значення. Як зазначається в рішенні від 06.07.2005 р. у справі «*Nachova and Others v. Bulgaria*», Суд неодноразово встановлював, що він застосовує стандарт «доказу, що виключає розумні сумніви», проте з усією очевидністю заявляв, що даний стандарт не повинен розумітися як такий, що вимагає настільки високого ступеня ймовірності, як у кримінальному судочинстві. Він встановлював, що доказ може впливати зі співіснування істотно незаперечних, очевидних та узгоджених припущень або схожих неспростованих презумпцій існування факту. Практика Суду щодо доказування свідчить про гнучкість прийняття до уваги природи окремих прав і супутніх труднощів доказування. Суд відкидає пропозиції встановити тверді правила дослідження й оцінки доказів і дотримується принципу вільної оцінки всіх доказів... У своєму підході до питань доказів і доказування Суд враховує покладене на нього ст. 19 Конвенції завдання «забезпечувати дотримання зобов'язань, прийнятих на себе Високими Договірними Сторонами», приділяючи особливу увагу тому, що для них виключно серйозним є визнання їх відповідальними у порушенні основоположних прав [720, § 166]. Узагальнюючи наведену позицію, ЄСПЛ у рішенні від 29.09.2005 р. у справі «*Mathew v. the Netherlands*» вказує, що під час використання Судом у ході оцінки доказів стандарту доказування «поза розумним сумнівом», його метою ніколи не було запозичити підхід національних правових систем, які використовують цей стандарт: застосовуючись Судом, він має автономне значення [707, § 156].

Таким чином, стандарт доказування «поза розумним сумнівом» закріплюється положеннями низки міжнародно-правових актів, які врегульовують здійснення доказування в МКС і міжнародних кримінальних судах *ad hoc*, зокрема МТКЮ, що пояснюється здійсненням ними розгляду кримінальних справ по суті. У практиці зазначених міжнародних судових інституцій вказаний стандарт доказування передбачає можливість засудження обвинуваченого за умови доведення стороною обвинувачення його винуватості у вчиненні злочину, що не підлягає сумніву на розумних підставах [185, с. 424;

209, р. 161]. Положення міжнародно-правових актів, які врегульовують порядок розгляду справ ЄСПЛ, не містять вказівок на стандарт доказування «поза розумним сумнівом», у зв'язку з чим він є надбанням прецедентної практики Суду. Поступово розвиваючись у практиці ЄСПЛ, він на сьогодні сформувався як стандарт доказування, що має автономне значення, передбачає доведення обставин з урахуванням сукупності ознак чи неспростованих презумпцій, достатньо вагомих, чітких і узгоджених між собою, та дозволяє встановити факт порушення Конвенції на основі оцінки сукупності наявних доказів.

4.3.2. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному процесі України

Перша спроба нормативного закріплення стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві була здійснена наприкінці 2009 року. Зокрема, проект КПК України, внесений Кабінетом Міністрів України на загальне обговорення 14.10.2009 р., містив положення, присвячені визначенню понять «переконання поза розумним сумнівом» і «розумний сумнів». Відповідно до ч. 7 ст. 87 вказаного проекту, переконання поза розумним сумнівом є таким, що виключає будь-який розумний сумнів у достовірності тих обставин, які доводить сторона. Розумним є сумнів, який ґрунтується на певних обставинах та здоровому глузді, впливає зі справедливого та зваженого розгляду усіх належних та допустимих відомостей, визнаних доказами, або з відсутності таких відомостей і є таким, що змусив би особу утриматися від прийняття рішення в питаннях, які мають для неї найбільш важливе значення [219, с. 59].

Нормативне закріплення у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві стандарту доказування «поза розумним сумнівом» вперше отримав у чинному КПК України, згідно з ч. 2 ст. 17 якого ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом [216]. Таким чином, законодавець, по-перше, не

визначає поняття вказаного стандарту доказування, а по-друге, пов'язує його виключно зі встановленням винуватості обвинуваченого, тягар доказування якої покладає на сторону обвинувачення [178, с. 216; 185, с. 425].

Вчені-процесуалісти неодноразово зверталися до поняття стандарту доказування «поза розумним сумнівом», але не сформували однозначного підходу до його визначення. На сьогодні в доктрині кримінального процесу стандарт доказування «поза розумним сумнівом» визначається за допомогою виокремлення складових його поняття [531, с. 7], характеристики притаманних йому ознак [10, с. 20; 463, с. 15], розкриття поняття «розумний сумнів» [34, с. 157]. Як зазначає А.М. Безносюк, пошук ідеального та юридично коректного визначення стандарту доказування «поза розумним сумнівом» є марним, що зумовлено тим, що: по-перше, це поняття є оціночним, а тому складним для визначення; по-друге, наявність такого визначення в законі не гарантуватиме його правильного застосування; по-третє, емпіричні спостереження не демонструють потреби у його визначенні; по-четверте, відсутність законодавчого визначення стандарту допускає можливість його розвитку разом зі стандартами суспільства, що змінюються [16, с. 26]. Поділяючи наведену позицію в цілому, потрібно вказати, що необхідність у нормативному закріпленні поняття стандарту доказування «поза розумним сумнівом» відсутня, оскільки воно є оцінним поняттям, у зв'язку з чим визначається суб'єктами доказування під час кримінального провадження з урахуванням конкретних його обставин. Водночас наявність поняття вказаного стандарту в доктрині кримінального процесу сприяє розкриттю його змісту, що зумовлює необхідність у його визначенні [178, с. 216; 185, с. 425-426].

Поняття стандарту доказування «поза розумним сумнівом» підлягає визначенню за допомогою виокремлення притаманних йому ознак, сукупність яких дозволить охарактеризувати його зміст. До визначення кола ознак вказаного стандарту доказування звертаються Р.Ш. Бабанли, М.В. Сіроткіна й О.М. Толочко, які виокремлюють три його ознаки: 1) не будь-який сумнів можна констатувати як розумний, існування сумнівів під час прийняття рішення

є природним та не означає, що рішення є неправильним; 2) для вирішення поставленого питання необхідно, щоб була впевненість, непохитність, відсутність будь-яких вагань; 3) поняття «поза розумним сумнівом» не є тотожним поняттю «абсолютна впевненість» [10, с. 20; 531, с. 8]. Водночас такий підхід не дозволяє вичерпно визначити ознаки досліджуваного стандарту доказування. Ознаки стандарту доказування «поза розумним сумнівом» повинні відображати особливості, що дозволять розкрити його сутність, а сукупність таких ознак має забезпечити його відмежування від інших стандартів доказування. З огляду на це, до числа ознак стандарту доказування «поза розумним сумнівом» доречно віднести: 1) він відображає рівень достовірності знання про обставини кримінального провадження, якого повинен досягнути суб'єкт доказування; 2) він уможлиблює досягнення необхідного рівня достовірності знання на основі достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів; 3) він використовується для ухвалення процесуального рішення про визнання обвинуваченого винуватим/невинуватим у вчиненні кримінального правопорушення [178, с. 216; 185, с. 426-427].

З урахуванням наведених ознак, стандарт доказування «поза розумним сумнівом» являє собою нормативно закріплене правило, що відображає рівень достовірності знання про обставини кримінального провадження, якого повинен досягнути суб'єкт доказування на основі достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів для ухвалення процесуального рішення про визнання обвинуваченого винуватим/невинуватим у вчиненні кримінального правопорушення. Такий рівень достовірності знання про обставини кримінального провадження може бути досягнутий виключно за рахунок розумності сумніву, яка характеризується, на думку Х.Р. Слюсарчук, обґрунтованістю та неспростовністю [463, с. 15]. Обґрунтованість свідчить про те, що сумнів виник у суб'єкта доказування на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, оціненими у порядку ст. 94 КПК України, і не містить припущень щодо цих обставин. Неспростовність полягає в тому, що сумнів не може бути подоланий за результатами оцінки наявної сукупності

доказів, але дозволяє ухвалити процесуальне рішення з урахуванням стандарту доказування «поза розумним сумнівом» [178, с. 216-217; 185, с. 427].

Запровадження стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у вітчизняне кримінальне процесуальне доказування викликало жваву дискусію серед науковців, частина яких вказувала на його неприйнятність і відмінність його змісту від змісту відповідного стандарту, сформованого у кримінальному процесуальному законодавстві країн англосаксонської правової системи. Критика, якої зазнав вказаний стандарт, стосувалася, в основному, двох аспектів: 1) його несумісності зі встановленням об'єктивної істини як метою кримінального процесуального доказування [16, с. 28; 282, с. 19; 457, р. 151; 463, с. 17; 465, с. 11]; 2) неможливості його узгодження з внутрішнім переконанням суб'єктів доказування як результатом оцінки доказів [250, с. 45; 255, с. 59; 463, с. 17; 508, с. 156].

Встановлення співвідношення стандарту доказування «поза розумним сумнівом» та об'єктивної істини пов'язане, у першу чергу, з визначенням мети кримінального процесуального доказування. Протягом тривалого часу в доктрині відстоювалася позиція, яка широко поділяється й сучасними вченими, про те, що метою доказування є встановлення істини у кримінальній справі [149, с. 68; 264, с. 6; 430, с. 269]. До прийняття чинного КПК України така позиція ґрунтувалася на нормах КПК України 1960 року, які не закріплювали обов'язок суб'єктів доказування щодо її встановлення, але покладали на них обов'язок щодо всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи (ст. 22), а також неодноразово оперували терміном «встановлення істини у кримінальній справі» (статті 7-3, 48, 61, 142, 148, 155, 177 і 184) [220]. При цьому істина розглядалася як відповідність висновків досудового розслідування та суду про обставини справи об'єктивним фактам дійсності [264, с. 6]. Водночас реалії слідчої та судової практики засвідчили, що істина встановлюється далеко не у кожному кримінальному провадженні, що зумовлюється низкою чинників як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, на що свого часу звертав увагу Л.М. Любойко [229, с. 7].

Внаслідок цього в доктрині кримінального процесу відбувся перегляд теоретичних уявлень щодо мети кримінального процесуального доказування, у зв'язку з чим вона на сьогодні пов'язується з достовірністю отриманого знання щодо обставин кримінального провадження, а не його істинністю. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом», як вказує А.С. Степаненко, встановлює мету доказування, якою є достовірність як найвищий ступінь ймовірності [508, с. 179]. Достовірність є формою існування істини, що обґрунтовується певним способом [155, с. 130], у зв'язку з чим вказаний стандарт, як такий, що відповідає здійснюваному у кримінальному судочинстві реальному процесу оцінки доказів, немає підстав протиставляти прагненню суду та сторони обвинувачення до досягнення істини, що призводить, за умови дотримання вимог кримінальної процесуальної форми, до отримання достовірних висновків про встановлювані у кримінальній справі обставини [250, с. 45].

Поряд з цим, стандарт доказування «поза розумним сумнівом» повною мірою відповідає сформованому у сучасній доктрині кримінального процесу теоретичним уявленням про його мету. Оскільки мета припускає існування певних обґрунтованих ймовірностей, то останні в будь-якому випадку повинні ґрунтуватися на стандарті доказування «поза розумним сумнівом». У цьому аспекті знаходить вираження об'єктивний елемент стандарту доказування «поза розумним сумнівом» – доведеність стороною обвинувачення обставин кримінального провадження та їх встановленість на момент ухвалення відповідного процесуального рішення [178, с. 217; 185, с. 429].

Встановлення співвідношення стандарту доказування «поза розумним сумнівом» з внутрішнім переконанням суб'єктів доказування також ґрунтується на меті кримінального процесуального доказування, оскільки сформованість внутрішнього переконання відображає досягнення результату доказової діяльності суб'єкта доказування. Внутрішнє переконання в доктрині кримінального процесу визначають як мету оцінки доказів [190, с. 115; 217, с. 282; 218, с. 255] і розглядають у психологічному та гносеологічному аспектах [256, с. 146]. При цьому щодо співвідношення стандарту доказування

«поза розумним сумнівом» з внутрішнім переконанням суб'єктів доказування потрібно звернути увагу на декілька аспектів. По-перше, внутрішнє переконання відображає стан упевненості суб'єкта доказування в правильності його висновків щодо належності, допустимості, достовірності та достатності доказів. У той самий час, стандарт доказування «поза розумним сумнівом» стосується лише достовірності доказів і достатності їх сукупності для ухвалення відповідного процесуального рішення. Тобто вказаний стандарт не може охоплювати собою внутрішнє переконання суб'єкта доказування в цілому, а стосується лише окремих його аспектів. По-друге, у закріпленому в КПК України вигляді стандарт доказування «поза розумним сумнівом» стосується не всіх процесуальних рішень, а лише кінцевих, які пов'язані зі встановленням винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення. При цьому потрібно вказати, що таким кінцевим процесуальним рішенням може бути як обвинувальний чи виправдувальний вирок суду, так і постанова слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження з підстав і в порядку, визначених ст. 284 КПК України. Відповідно, стандарт доказування «поза розумним сумнівом» впливає на формування внутрішнього переконання суб'єктів доказування лише у випадках ухвалення вказаних процесуальних рішень і не поширюється на прийняття процесуальних рішень з інших питань, що виникають у ході кримінального провадження. По-третє, внутрішнє переконання суб'єкта доказування формується на підставі оцінки сукупності доказів, у зв'язку з чим щодо неї воно може передбачати: 1) їх достатність для ухвалення відповідного процесуального рішення; 2) їх недостатність для його ухвалення. В обох випадках оцінка достатності доказів ґрунтується на стандарті доказування «поза розумним сумнівом», оскільки суб'єкт доказування може ухвалити рішення щодо винуватості/невинуватості особи виключно після усунення розумних сумнівів щодо винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення [178, с. 218; 185, с. 430-431].

Таким чином, стандарт доказування «поза розумним сумнівом» поглиблює внутрішнє переконання суб'єкта доказування щодо достовірності

доказів і достатності їх сукупності для ухвалення процесуального рішення, яким особа визнається винуватою/невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення. Відповідно, слушною є позиція вчених, які вказують, що стандарт доказування «поза розумним сумнівом» не усуває, і тим більше, не замінює собою внутрішнє переконання [463, с. 17], а вдало його доповнює [250, с. 45], дещо формалізуючи суб'єктивну складову внутрішнього переконання та роблячи процес прийняття рішення більш передбачуваним [508, с. 177], у зв'язку з чим є структурним елементом механізму формування внутрішнього переконання [255, с. 59], що дозволяє більш точно визначити його характер (ступінь), необхідний для ухвалення рішення по суті кримінальної справи [250, с. 44]. У цьому аспекті знаходить вираження суб'єктивний аспект стандарту доказування «поза розумним сумнівом» – сформованість за його допомогою внутрішнього переконання суб'єкта доказування щодо встановленості обставин кримінального провадження, які свідчать про винуватість/невинуватість обвинуваченого та у своїй сукупності є достатніми для ухвалення відповідного процесуального рішення. Викладене свідчить про обґрунтованість запровадження стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальне процесуальне законодавство України, його відповідність меті доказування та узгодженість з внутрішнім переконанням суб'єктів доказування [178, с. 218; 185, с. 431-432].

Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» широко застосовується в практиці ВС, правові позиції якого сформували основу для його правильного розуміння та використання судами першої та апеляційної інстанцій.

Звертаючись до визначення поняття стандарту доказування «поза розумним сумнівом», ВС вказує, що він означає, що сукупність обставин справи, встановлена під час судового розгляду, виключає будь-яке інше розуміння пояснення події, яка є предметом судового розгляду, крім того, що інкримінований злочин був учинений і обвинувачений є винним у вчиненні цього злочину [302; 369; 370; 374]. Тобто стандарт доказування «поза розумним сумнівом» передбачає формування в суду внутрішнього переконання в тому, що

по-перше, мала місце подія кримінального правопорушення, а по-друге, кримінальне правопорушення вчинене саме обвинуваченим. У цьому аспекті вказаний стандарт доказування стосується лише визначених пунктами 1 і 2 ч. 1 ст. 91 КПК України обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні: події кримінального правопорушення (часу, місця, способу та інших обставин вчинення кримінального правопорушення) та винуватості обвинуваченого у його вчиненні, форми вини, мотиву і мети вчинення кримінального правопорушення [216].

Із урахуванням кола обставин, які охоплюються пунктами 1 і 2 ч. 1 ст. 91 КПК України, ВС зазначає, що поза розумним сумнівом має бути доведений кожний з елементів, які є важливими для правової кваліфікації діяння: як ті, що утворюють об'єктивну сторону діяння, так і ті, що визначають його суб'єктивну сторону [324; 325; 341; 361]. Зокрема, в конкретних кримінальних провадженнях як елемент об'єктивної сторони ВС визнає наявність насильства, небезпечного для життя [324], а елементів суб'єктивної сторони – наявність умислу та спеціальної мети [352], умислу саме такого характеру, що є необхідним елементом складу злочину [325; 333; 350; 361], умислу на заподіяння тяжких тілесних ушкоджень [371], хуліганського мотиву [341] тощо. У зв'язку з цим ВС уточнює, що поза розумним сумнівом повинно бути доведено всі обставини, які з огляду на ст. 91 КПК України належать до предмета доказування та мають правове значення для правильної кваліфікації діяння [367].

Із позиції ВС, доведеність вини особи поза розумним сумнівом може встановлюватися виключно на підставі наявної сукупності доказів, досліджених під час судового розгляду. Так, ВС вказує, що стандартом доказування «поза розумним сумнівом» суди мають керуватися при вирішенні питання про достатність встановлених під час судового розгляду доказів для визнання особи винуватою [325; 333; 361; 363]. При цьому оцінці підлягають як докази, надані стороною обвинувачення, так і докази, надані стороною захисту. Так, ВС зазначає, що питання про доведеність поза розумним сумнівом кожного з

елементів, які є важливими для правової кваліфікації діяння має бути вирішено на підставі безстороннього та неупередженого аналізу наданих сторонами обвинувачення і захисту допустимих доказів, які свідчать за чи проти тієї або іншої версії подій [333; 350; 361; 367]. Водночас, керуючись принципом свободи оцінки доказів, суд може не враховувати окремі докази з наведенням у вирoku мотивів прийняття такого рішення. Як вказує ВС, приписи ст. 62 Конституції України формулюють відповідний стандарт доведення винуватості особи у суді на підставі оцінки всієї сукупності доказів, але вони не забороняють суду зазначати у судовому рішенні мотиви прийняття чи відхилення окремих доказів, врахування чи неврахування певних фактів чи обставин [326].

Із урахуванням норм ч. 2 ст. 17 і ст. 92 КПК України, ВС звертає увагу на те, що обов'язок доказування покладений на прокурора [350; 353], а тому саме сторона обвинувачення має довести винуватість особи поза розумним сумнівом [324; 341]. Дотримуючись засади змагальності та виконуючи свій професійний обов'язок, передбачений ст. 92 КПК України, обвинувачення має довести перед судом за допомогою належних, допустимих та достовірних доказів, що існує єдина версія, якою розумна і безстороння людина може пояснити факти, встановлені в суді, а саме – винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, щодо якого їй пред'явлено обвинувачення [320; 344; 358; 368].

При цьому ВС вказує, що обов'язок всебічного і неупередженого дослідження судом усіх обставин справи у цьому контексті означає, що для того, щоб визнати винуватість доведеною поза розумним сумнівом, версія обвинувачення має пояснювати усі встановлені судом обставини, що мають відношення до події, яка є предметом судового розгляду. Суд не може залишити без уваги ту частину доказів та встановлених на їх підставі обставин лише з тієї причини, що вони суперечать версії обвинувачення. Наявність таких обставин, яким версія обвинувачення не може надати розумного пояснення або які свідчать про можливість іншої версії інкримінованої події, є підставою для розумного сумніву в доведеності вини особи [324; 325; 341; 350]. Відповідно, з

точки зору ВС, для додержання стандарту доведення поза розумним сумнівом недостатньо, щоб версія обвинувачення була лише більш вірогідною за версію захисту. Законодавець вимагає, щоб будь-який сумнів у версії обвинувачення був спростований фактами, встановленими на підставі доказів, і єдина версія, якою безстороння людина може пояснити факти, встановлені в суді, є та версія подій, яка дає підстави для визнання особи винною в пред'явленому обвинуваченні [324; 325; 341; 350].

Сторона захисту під час судового розгляду може висунути версію щодо невинуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення або його меншої винуватості. Із позиції ВС, наведеної в постанові від 09.10.2018 р. у справі № 372/4155/15-к, така версія повинна бути спростована стороною обвинувачення за допомогою фактів, встановлених на підставі доказів. Як вказує ВС, якщо сторона захисту висуває версію про те, що підготовчі дії, які ставляться у вину засудженому, не пов'язані з умислом на вчинення інкримінованого злочину, а здійснювалися з іншою метою, обвинувачення має надати докази, які поза розумним сумнівом спростовують таку версію [333].

У разі, якщо версія сторони захисту не була спростована стороною обвинувачення під час судового розгляду у судах першої та апеляційної інстанцій, ВС, керуючись п. 2 ч. 1 ст. 436 і ст. 438 КПК України, вправі скасувати судові рішення і призначити новий розгляд у суді першої чи апеляційної інстанції. Зокрема, ВС у постанові від 27.11.2018 р. у справі № 131/370/17 зазначає, що засуджений не заперечував своєї винуватості в убивстві, однак стверджував, що вчинив його виключно через довготривалі неприємні відносини з потерпілою та постійні образи з її боку. За таких обставин судам належало з'ясувати, чи довело обвинувачення поза розумним сумнівом, що саме корисливий мотив зумовив дії засудженого, спрямовані на вбивство потерпілої, і чи спростовують докази, надані обвинуваченням, версію засудженого про подію [343].

Доведеність винуватості особи поза розумним сумнівом визначається ВС як неодмінна умова ухвалення обвинувального вироку. Зокрема, він зазначає,

що обвинувальний вирок ухвалюється судом лише в тому випадку, коли вина обвинуваченої особи доведена поза розумним сумнівом [339; 359; 366; 368]. В основі такої позиції лежить норма ч. 3 ст. 373 КПК України, відповідно до якої обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях і ухвалюється лише за умови доведення в ході судового розгляду винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення [216]. Як вказує ВС у постанові від 05.07.2018 р. у справі № 551/257/16-к, висновок суду про винуватість особи має ґрунтуватися на твердому переконанні, що надані сторонами докази в їх сукупності доводять винуватість особи «поза розумним сумнівом». І, навпаки, висновок суду про винуватість особи не може ґрунтуватися лише на припущенні, що ця особа могла вчинити злочин, якщо з огляду на певні обставини чи докази існує «розумний» сумнів у цьому [326]. У разі, якщо винуватість особи не доведена поза розумним сумнівом, суд, керуючись ч. 1 ст. 373 КПК України, повинен ухвалити виправдувальний вирок.

Проведений аналіз постанов ВС дозволяє виокремити низку критеріїв, якими характеризується вказаний стандарт доказування: 1) сторона обвинувачення повинна довести поза розумним сумнівом перед судом за допомогою достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів, досліджених під час судового розгляду, винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, щодо якого йому пред'явлене обвинувачення, у тому числі кожен з елементів, що утворюють об'єктивну і суб'єктивну сторону діяння та мають значення для його правової кваліфікації; 2) версія сторони обвинувачення за рахунок пояснення всіх встановлених судом обставин, які мають значення для кримінального провадження, повинна надавати розумне пояснення події, яка є предметом судового розгляду, й унеможливлувати розумні сумніви у доведеності винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, у тому числі шляхом спростування інших версій інкримінованої події; 3) у разі виникнення сумніву у версії сторони обвинувачення щодо винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, він підлягає спростуванню за допомогою

фактів, встановлених на підставі доказів; 4) у разі висунення стороною захисту версії щодо невинуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення або його меншої винуватості, вона повинна бути спростована стороною обвинувачення за допомогою фактів, встановлених на підставі доказів; 5) у разі недоведення поза розумним сумнівом винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення суд повинен ухвалити виправдувальний вирок [185, с. 437-438; 208, с. 216].

У нормативно закріпленому розумінні стандарт доказування «поза розумним сумнівом» стосується лише доказування винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення, будучи при цьому елементом презумпції невинуватості. Водночас поступовий відхід від такого розуміння дозволить використовувати вказаний стандарт доказування, з урахуванням практики ЄСПЛ, під час оцінки доказів для визначення встановленості всіх обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Це пояснюється тим, що будь-яка з визначених ч. 1 ст. 91 КПК України обставин встановлюється на підставі наявних у конкретному кримінальному провадженні доказів з певним ступенем ймовірності. І саме суб'єкт доказування на підставі здійсненої оцінки доказів вправі визнати наявний ступінь ймовірності з'ясування тієї або іншої обставини таким, що дозволяє визнати її встановленою поза розумним сумнівом [178, с. 219; 185, с. 438]. Викладене дозволяє запропонувати розширити зміст стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному процесуальному доказуванні шляхом доповнення ст. 92 КПК України ч. 3, яка б містила вказівку на необхідність встановлення поза розумним сумнівом усіх зазначених у ч. 1 ст. 91 обставин, які становлять предмет доказування у кримінальному провадженні¹⁰.

¹⁰ На доцільність нормативного розширення сфери застосування стандарту доказування «поза розумним сумнівом» шляхом його поширення на встановлення всіх обставин, вказаних у ч. 1 ст. 91 КПК України, звернуло увагу 85,3% респондентів (додаток Б).

ВИСНОВКИ

Дослідження теоретико-методологічних, нормативно-правових і правозастосовних аспектів проблематики міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі дозволило сформулювати та узагальнити такі висновки:

1. Теоретичну основу формування концепції міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі становлять стандарти доказування, які являють собою систему закріплених у нормах кримінального процесуального закону та сформованих у судовій практиці ВС правил, які забезпечують формування суб'єктом доказування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів та досягнення за результатами їх оцінки рівня переконання, необхідного для прийняття відповідного процесуального рішення.

Поняття «стандарти доказування» є більш широким, порівняно з поняттям «стандарти доказаності», та, на відміну від нього, дозволяє врахувати не лише достатність доказів як їх системну властивість, але й індивідуальні властивості кожного доказу – належність, допустимість і достовірність. У цьому аспекті поняття «стандарти доказування» виходить за межі оцінки доказів з точки зору їх достатності та дозволяє врахувати правила формування доказів, у тому числі їх оцінки за всіма іншими критеріями, вказаними у ч. 1 ст. 94 КПК України, що відповідає вимогам КПК України і сформованій на його основі судовій практиці.

Система стандартів доказування включає в себе як стандарти доказаності («достатня підстава», «обґрунтована підозра» та «поза розумним сумнівом»), так і інші стандарти доказування, які ґрунтуються на понятті кримінального процесуального доказування та забезпечують формування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів.

2. Країнам англосаксонської правової системи притаманна відмінність у визначенні системи стандартів доказування, зумовлена особливостями їх формування в судовій практиці кожної з країн. У цілому вона складається з двох

основних стандартів доказування, які стосуються ухвалення кінцевого процесуального рішення: «баланс ймовірностей» («перевага доказів») та «поза розумним сумнівом». Окрім того, у системі стандартів доказування в США виокремлюється проміжний стандарт «зрозумілі та переконливі докази», а в Канаді – «доказ, що породжує розумний сумнів», якому водночас не надається характеру проміжного стандарту доказування. Інші стандарти доказування застосовуються у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи або в ході проведення окремих процесуальних дій («обґрунтована підозра», «розумно вважати» («розумні/обґрунтовані підстави вважати»), «ймовірна причина» («достатня підстава»)), або в окремих стадіях кримінального процесу («окремі достовірні докази», «достатність доказів», «повітря реальності»), у зв'язку з чим є, по суті, допоміжними по відношенню до вказаних основних стандартів доказування.

3. Міжнародні стандарти доказування являють собою систему закріплених у нормах міжнародних договорів, ратифікованих Україною, та сформованих у практиці міжнародних судових інституцій, юрисдикція яких визнана Україною, правил, що забезпечують формування суб'єктом доказування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів та досягнення за результатами їх оцінки рівня переконання, необхідного для прийняття відповідного процесуального рішення.

4. Основним критерієм класифікації міжнародних стандартів доказування є їх функціональне призначення, за яким вони підлягають поділу на дві групи: стандарти формування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів та стандарти формування рівня переконання, необхідного для ухвалення відповідного процесуального рішення. Наведений класифікаційний критерій найбільш повно забезпечує відображення системи міжнародних стандартів доказування та передбачає виокремлення окремих стандартів у межах вказаних груп. До першої групи належать стандарти формування належних доказів, стандарти формування допустимих доказів, стандарти формування достовірних доказів і стандарти формування достатньої

сукупності доказів, а до другої – стандарти доказування «достатня підстава», «обґрунтована підозра» та «поза розумним сумнівом».

5. Міжнародними стандартами формування належних доказів є: 1) оцінка доказів з точки зору їх належності є обов'язком національних судів; 2) з точки зору належності оцінці підлягають як наявні докази, так і докази, які подаються стороною захисту (зокрема, висновок експерта) або про отримання яких заявлено клопотання (зокрема, клопотання про допит свідків та експертів); 3) оцінюючи належність доказів, у тому числі тих, що подаються стороною захисту або про отримання яких стороною захисту заявлено клопотання, національні суди повинні з'ясувати їх значимість для встановлення фактів/обставин кримінального провадження; 4) національні суди вправі відмовити стороні захисту в поданні доказів або задоволенні клопотання про їх отримання лише у разі визнання таких доказів неналежними; 5) покладення на сторону захисту тягара доказування належності доказів, які подаються нею або про отримання яких нею заявлено клопотання; 6) відмова національних судів стороні захисту в поданні доказів або задоволенні клопотання про їх отримання без обґрунтування неналежності доказів призводить до обмеження права на захист, несумісного з гарантіями справедливого судового розгляду, закріпленими ст. 6 Конвенції; 7) забезпечення використання доказів для підтвердження достовірності чи недостовірності інших доказів; 8) відображення національними судами оцінки доказів з точки зору їх належності та її мотивів в ухвалюваних судових рішеннях.

6. У вітчизняному кримінальному процесуальному законі знайшли пряме закріплення чотири міжнародні стандарти формування належних доказів: 1) оцінка доказів з точки зору їх належності є обов'язком національних судів, який уточнено за рахунок вказівки на її здійснення під час досудового розслідування слідчим, прокурором, слідчим суддею; 2) забезпечення використання доказів для підтвердження достовірності чи недостовірності інших доказів; 3) покладення на сторону захисту тягара доказування належності доказів, що подаються нею або про отримання яких нею заявлено клопотання,

який уточнено шляхом покладення на сторону обвинувачення тягаря доказування належності доказів, що подаються нею; 4) відображення національними судами оцінки доказів з точки зору їх належності та її мотивів в ухвалюваних судових рішеннях.

Низка міжнародних стандартів формування належних доказів (з точки зору належності оцінці підлягають як наявні докази, так і докази, які подаються стороною захисту або про отримання яких заявлено клопотання; оцінюючи належність доказів, у тому числі тих, що подаються стороною захисту або про отримання яких стороною захисту заявлено клопотання, національні суди повинні з'ясувати їх значимість для встановлення фактів/обставин кримінального провадження; національні суди вправі відмовити стороні захисту в поданні доказів або задоволенні клопотання про їх отримання лише у разі визнання таких доказів неналежними) опосередковано закріплюється нормами кримінального процесуального закону та ґрунтується на них. Незалежно від форми їх нормативного закріплення (прямої чи опосередкованої), всі наведені стандарти доказування широко використовуються в практиці вітчизняних судів.

Окремі міжнародні стандарти формування належних доказів (зокрема, відмова національних судів стороні захисту в поданні доказів або задоволенні клопотання про їх отримання без обґрунтування неналежності доказів призводить до обмеження права на захист, несумісного з гарантіями справедливого судового розгляду, закріпленими ст. 6 Конвенції) знайшли застосування виключно в судовій практиці.

7. До числа міжнародних стандартів формування допустимих доказів належать: 1) оцінка доказів з точки зору їх допустимості є обов'язком національних судів; 2) отримання доказів внаслідок застосування актів насильства, жорстокості або інших форм поведінки, які можна характеризувати як катування, призводить до безумовного визнання їх недопустимими і застосування правила «плодів отруєного дерева» до отриманих на їх основі доказів; 3) отримання доказів внаслідок застосування актів насильства, жорстокості або інших форм поведінки, які досягли

мінімального рівня жорстокості, але не можуть характеризуватися як катування, призводить до визнання їх недопустимими; 4) під час здійснення оцінки таких доказів з точки зору їх допустимості національні суди повинні враховувати наявність законної мети поводження та співмірність застосованих заходів вимогам ситуації; 5) докази, отримані з порушенням права обвинуваченого мовчати і не свідчити проти себе, у тому числі показання особи, яка в подальшому була визнана обвинуваченим, підлягають визнанню недопустимими; 6) докази, отримані з порушенням права обвинуваченого допитувати свідків, що свідчать проти нього, або вимагати їх допиту, підлягають визнанню недопустимими у разі порушення процесуального порядку проведення перехресного допиту, яке істотно обмежило таке право обвинуваченого; 7) докази, отримані внаслідок провокації злочину, підлягають визнанню недопустимими; 8) відмова у відкритті матеріалів кримінального провадження, у тому числі секретних, яка не супроводжувалася відповідними процедурними гарантіями і не була достатньо обґрунтованою, призводить до визнання доказів недопустимими; 9) докази, отримані з істотним порушенням порядку проведення процесуальних дій, спрямованих на їх одержання, та/або з істотним порушенням права на захист, підлягають визнанню недопустимими; 10) докази, отримані внаслідок втручання в право на повагу до особистого та сімейного життя, житла і таємниці листування, підлягають визнанню недопустимими у випадках, коли таке втручання: а) здійснене не «згідно із законом» (допущене істотне порушення вимог національного законодавства щодо проведення процесуальних дій, у ході яких отримано докази; застосований захід втручання не передбачено нормами національного законодавства; порушено вимогу передбачуваності; порушено гарантії прав особи, до якої застосовувався захід втручання); б) здійснювалося з метою, не передбаченою у п. 2 ст. 8 Конвенції; в) не було необхідним у демократичному суспільстві (не існувало нагальної потреби втручання у вказане право особи; порушено принцип пропорційності втручання; порушено вимогу тимчасового характеру втручання).

8. У вітчизняному кримінальному процесуальному законі переважна більшість міжнародних стандартів формування допустимих доказів знайшла пряме закріплення. При цьому стандарти, які містять вказівку на недопустимість доказів, отриманих з істотним порушенням закріплених у Конвенції основоположних прав і свобод людини, визначені вітчизняним законодавцем у КПК України як підстави визнання доказів недопустимими. Міжнародні стандарти формування допустимих доказів широко використовуються національними судами.

Аналіз норм кримінального процесуального закону та сформованої на їх основі судової практики до числа стандартів формування допустимих доказів, поряд з міжнародними, дозволяє також віднести: 1) вирішення питання про допустимість/недопустимість доказів здійснюється на основі внутрішнього переконання суду, яке обмежується закріпленими нормами кримінального процесуального закону істотними порушеннями прав та основоположних свобод людини й уточняється передбаченим ним преюдиціальним значенням рішень національних судів або міжнародних судових установ, які набрали законної сили та якими встановлено порушення прав людини і основоположних свобод, гарантованих Конституцією України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 2) під час вирішення питання про недопустимість доказу врахуванню судом підлягають: а) істотність допущеного порушення норм кримінального процесуального закону та наслідки, які воно спричинило; б) значимість доказу для встановлення обставин, які становлять предмет доказування; в) його визнання недопустимим не призводить до спростування фактів, які підлягають доказуванню; г) позиція сторін кримінального провадження стосовно допустимості доказу; д) наслідки визнання його недопустимим у контексті вимог до судового рішення, зокрема його законності, обґрунтованості та справедливості; 3) ініціювання вирішення судом питання про допустимість доказів можливе як за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого, представника юридичної особи, щодо

якої здійснюється провадження, про визнання доказів недопустимими, так і з власної ініціативи суду.

9. Міжнародними стандартами формування достовірних доказів є:

- 1) оцінка доказів з точки зору їх достовірності є обов'язком національних судів;
- 2) національні суди зобов'язані забезпечити стороні захисту можливість оспорити докази сторони обвинувачення з метою перевірки їх достовірності (зокрема, шляхом допиту свідків обвинувачення, виклику та допиту свідків захисту, подання висновків експерта, складених за дорученням сторони захисту);
- 3) показання відсутніх свідків і показання зі слів інших осіб підлягають використанню національними судами з урахуванням: а) вагомості підстав для неявки свідка в судові засідання і, відповідно, для прийняття як доказу неперевірених показань свідка, який не з'явився; б) значимості цих показань для ухвалення стосовно обвинуваченого обвинувального вироку (чи є цей доказ єдиним або вирішальним); в) наявності достатніх урівноважуючих факторів, у тому числі процесуальних гарантій для сторони захисту;
- 4) показання анонімних свідків підлягають використанню національними судами виключно за умови забезпечення співмірності інтересів сторін обвинувачення та захисту, врівноваження можливостей останньої за допомогою судової процедури і не можуть бути єдиним або вирішальним доказом, покладеним в основу обвинувального вироку;
- 5) визнавальні показання обвинуваченого, показання свідків і потерпілих, отримані за обставин, що свідчать про застосування щодо них катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження, є недостовірними;
- 6) за наявності суперечливості в доказах національні суди зобов'язані її усунути, а в разі неможливості її усунення – тлумачити будь-які сумніви на користь обвинуваченого;
- 7) у разі виникнення сумнівів щодо достовірності доказу відповідно зростає необхідність підтвердження його за допомогою інших доказів.

10. Переважна більшість напрацьованих у практиці ЄСПЛ міжнародних стандартів формування достовірних доказів знайшла пряме закріплення в

нормах КПК України або опосередковано впливають з їх змісту. Так, нормами кримінального процесуального закону закріплені такі міжнародні стандарти: 1) оцінка доказів з точки зору їх достовірності є обов'язком національних судів; 2) національні суди зобов'язані забезпечити стороні захисту можливість оспорити докази сторони обвинувачення з метою перевірки їх достовірності (зокрема, шляхом допиту свідків обвинувачення, виклику та допиту свідків захисту, подання висновків експерта, складених за дорученням сторони захисту); 3) за наявності суперечливості в доказах національні суди зобов'язані її усунути, а в разі неможливості її усунення – тлумачити будь-які сумніви на користь обвинуваченого.

Окремі міжнародні стандарти формування достовірних доказів у КПК України знайшли часткове закріплення. Так, стандарти використання показань відсутніх свідків і показань з чужих слів – у частині нормативного визначення достатніх урівноважуючих факторів, у тому числі процесуальних гарантій для сторони захисту, а стандарти використання показань анонімних свідків – у частині нормативного забезпечення співмірності інтересів сторін обвинувачення та захисту, зокрема врівноваження можливостей останньої. Інші елементи змісту вказаних стандартів не закріплюються нормами кримінального процесуального закону, але водночас широко використовуються у практиці вітчизняних судів.

Міжнародний стандарт формування достовірних доказів, згідно з яким у разі виникнення сумнівів щодо достовірності доказу відповідно зростає необхідність підтвердження його за допомогою інших доказів, нормами КПК України не закріплений, хоча значною мірою ґрунтується на обов'язку суду встановити достатність доказів і вимогах до обґрунтованості судового рішення.

11. До числа міжнародних стандартів формування достатньої сукупності доказів належать: 1) оцінка доказів з точки зору їх достатності є обов'язком національних судів; 2) неможливість надання судом апеляційної інстанції іншої оцінки доказам, дослідженим судом першої інстанції, за умови, якщо вони не були предметом безпосереднього дослідження під час апеляційного розгляду;

3) неприпустимість обґрунтування судового рішення, яким встановлюється винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, на основі єдиного доказу; 4) докази, які використовуються для ухвалення судового рішення, повинні перебувати у тісному логічному взаємозв'язку; 5) взаємозв'язок доказів повинен носити об'єктивний характер; 6) сукупність доказів повинна характеризуватися ієрархічною побудовою.

12. У вітчизняному кримінальному процесуальному законі знайшли закріплення три міжнародні стандарти формування достатньої сукупності доказів: 1) оцінка доказів з точки зору їх достатності є обов'язком національних судів; 2) неможливість надання судом апеляційної інстанції іншої оцінки змісту доказів, досліджених судом першої інстанції (іншого їх тлумачення), за умови, якщо вони не були предметом безпосереднього дослідження під час апеляційного розгляду (при цьому в практиці національних судів наведений стандарт доказування знайшов більш широкого тлумачення); 3) докази, які використовуються для ухвалення судового рішення, повинні перебувати у тісному логічному взаємозв'язку.

Інші міжнародні стандарти формування достатньої сукупності доказів або опосередковано закріплюється нормами КПК України, або ґрунтуються на них. Так, неприпустимість обґрунтування судового рішення, яким встановлюється винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, на основі єдиного доказу як стандарт доказування ґрунтується на нормах ч. 1 ст. 94 і ч. 3 ст. 370 КПК України. Стандарт доказування, відповідно до якого взаємозв'язок доказів повинен носити об'єктивний характер, випливає зі змісту ч. 6 ст. 22, ч. 1 ст. 94 і ч. 3 ст. 370 КПК України.

Незалежно від форми їх нормативного закріплення (прямої чи опосередкованої), всі наведені стандарти доказування широко використовуються в практиці вітчизняних судів.

Міжнародний стандарт доказування, відповідно до якого сукупність доказів повинна характеризуватися ієрархічною побудовою, знайшов застосування виключно в судовій практиці.

Аналіз норм кримінального процесуального закону та сформованої на їх основі судової практики, поряд з міжнародними стандартами формування достатньої сукупності доказів, дозволяє виокремити ще один стандарт доказування, притаманний вітчизняному кримінальному процесу – жоден доказ не має наперед встановленої сили.

13. Міжнародний стандарт доказування «обґрунтована підозра» характеризується такими критеріями: 1) обґрунтована підозра передбачає наявність фактів або інформації, які могли б переконати об'єктивного спостерігача в тому, що відповідна особа могла вчинити діяння, що підпадає під ознаки кримінального правопорушення, відповідальність за яке на момент його вчинення встановлювалася нормами КК; 2) обґрунтована підозра повинна ґрунтуватися на всіх обставинах кримінального провадження, встановлених на момент затримання особи, взяття її під варту або продовження строку тримання під вартою, та наданих стороною обвинувачення доказах, достатніх у своїй сукупності для ухвалення відповідного рішення, і не може ґрунтуватися на припущеннях; 3) існування обґрунтованої підозри встановлюється національними судами і відображається в судових рішеннях шляхом наведення змісту підозри, обставин справи і доказів, які дозволяють обґрунтовано підозрювати особу у вчиненні кримінального правопорушення; 4) обґрунтована підозра є неодмінною, але не єдиною умовою законності затримання особи, її взяття під варту та продовження строків тримання під вартою: вказані запобіжні заходи підлягають застосуванню за наявності не лише обґрунтованої підозри щодо вчинення особою кримінального правопорушення, але й достатніх підстав для їх застосування; 5) тягар доказування наявності обґрунтованої підозри покладається на сторону обвинувачення та не може перекладатися на сторону захисту, але у разі наведення нею доводів на спростування існування обґрунтованої підозри національні суди повинні надати їм належну оцінку в судових рішеннях.

14. У вітчизняному кримінальному процесі стандарт доказування «обґрунтована підозра» являє собою нормативно закріплене правило, що

відображає можливість ухвалення низки процесуальних рішень, передбачених нормами кримінального процесуального закону, лише за умови доведення стороною обвинувачення обґрунтованості припущення про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення на рівні, необхідному для постановлення відповідного процесуального рішення.

Закріпивши стандарт доказування «обґрунтована підозра» у вітчизняному кримінальному процесуальному законі, законодавець, з однієї сторони, дотримується його критеріїв, сформованих у практиці ЄСПЛ, а з іншої, – дещо відходить від визначеної ним сфери застосування вказаного стандарту доказування. Зокрема, стандарт доказування «обґрунтована підозра», з урахуванням його змісту, підлягає застосуванню під час: 1) ухвалення слідчим суддею рішення про застосування низки заходів забезпечення кримінального провадження: тимчасового обмеження в користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, арешту майна у випадках, передбачених пунктами 3 і 4 ч. 2 ст. 170 КПК України, затримання особи, запобіжних заходів; 2) складання прокурором або слідчим за погодженням з прокурором письмового повідомлення про підозру.

15. Міжнародний стандарт доказування «достатня підстава» характеризується такими критеріями: 1) достатня підстава відображає рівень переконання щодо ймовірності настання встановленого нормами національного кримінального процесуального законодавства держави-учасниці Конвенції ризику, необхідний для ухвалення національними судами рішення про затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою; 2) наявність достатньої підстави повинна підтверджуватися сукупністю конкретних фактів, які встановлені національними судами у ході кримінального провадження, наведені з відповідним обґрунтуванням в їх процесуальних рішеннях і відображають ймовірність настання такого ризику; 3) наявність достатньої підстави встановлюється національними судами шляхом дослідження всіх фактів і доказів, які свідчать на користь тримання заявника під вартою або проти цього, та їх переконливої демонстрації в судових рішеннях;

4) за відсутності достатньої підстави для тримання заявника під вартою він підлягає негайному звільненню; 5) тягар доказування наявності достатньої підстави покладається на національні органи і не може перекладатися на сторону захисту, але у разі наведення нею доводів на спростування наявності достатньої підстави національні суди повинні здійснити їх ретельну перевірку та навести їх аналіз у своїх судових рішеннях.

16. У вітчизняному кримінальному процесі стандарт доказування «достатня підстава» являє собою нормативно закріплене правило, що відображає можливість ухвалення низки процесуальних рішень, передбачених нормами кримінального процесуального закону, лише за умови формування в суб'єктів, уповноважених на їх прийняття, переконаності в наявності фактичної основи для ухвалення відповідного процесуального рішення та його відповідності потребам кримінального процесуального доказування на рівні, необхідному для ухвалення такого процесуального рішення.

Стандарт доказування «достатня підстава», з урахуванням його змісту, підлягає застосуванню під час: 1) ухвалення слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом у межах їх компетенції рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 2) ухвалення слідчим суддею рішення про дозвіл на проведення обшуку, а під час його проведення – ухвалення слідчим, прокурором рішення про проведення обшуку осіб, які перебувають у житлі чи іншому володінні; 3) ухвалення слідчим, прокурором, слідчим суддею в межах їх компетенції рішення про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій; 4) ухвалення слідчим суддею рішення про можливість використання інформації, отриманої в результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії, в іншому кримінальному провадженні; 5) ухвалення прокурором, слідчим суддею в межах їх компетенції рішення про продовження строку досудового розслідування; 6) ухвалення судом у випадках, передбачених п. 3 ч. 2 ст. 332 КПК України, рішення про проведення експертизи; 7) ухвалення слідчим суддею, судом у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру

рішення про поміщення особи, передбаченої ст. 498 КПК України, у приймальник-розподільник для дітей.

17. Міжнародний стандарт доказування «поза розумним сумнівом» закріплюється положеннями низки міжнародно-правових актів, які врегульовують здійснення доказування в МКС і міжнародних кримінальних судах *ad hoc*, зокрема МТКЮ, що пояснюється здійсненням ними розгляду кримінальних справ по суті. У практиці зазначених міжнародних судових інституцій вказаний стандарт доказування передбачає можливість засудження обвинуваченого за умови доведення стороною обвинувачення його винуватості у вчиненні злочину, що не підлягає сумніву на розумних підставах. Положення міжнародно-правових актів, які врегульовують порядок розгляду справ ЄСПЛ, не містять вказівок на стандарт доказування «поза розумним сумнівом», у зв'язку з чим він є надбанням прецедентної практики Суду. Поступово розвиваючись у практиці ЄСПЛ, він на сьогодні сформувався як стандарт доказування, що має автономне значення, передбачає доведення обставин з урахуванням сукупності ознак чи неспростованих презумпцій, достатньо вагомих, чітких і узгоджених між собою, та дозволяє встановити факт порушення Конвенції на основі оцінки сукупності наявних доказів.

18. У вітчизняному кримінальному процесі стандарт доказування «поза розумним сумнівом» являє собою нормативно закріплене правило, що відображає рівень достовірності знання про обставини кримінального провадження, якого повинен досягнути суб'єкт доказування на основі достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів для ухвалення процесуального рішення про визнання обвинуваченого винуватим/невинуватим у вчиненні кримінального правопорушення.

У практиці ВС стандарт доказування «поза розумним сумнівом» характеризується такими критеріями: 1) сторона обвинувачення повинна довести поза розумним сумнівом перед судом за допомогою достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів, досліджених під час судового розгляду, винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального

правопорушення, щодо якого йому пред'явлене обвинувачення, у тому числі кожен з елементів, що утворюють об'єктивну і суб'єктивну сторону діяння та мають значення для його правової кваліфікації; 2) версія сторони обвинувачення за рахунок пояснення всіх встановлених судом обставин, які мають значення для кримінального провадження, повинна надавати розумне пояснення події, яка є предметом судового розгляду, й унеможливлювати розумні сумніви у доведеності винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, у тому числі шляхом спростування інших версій інкримінованої події; 3) у разі виникнення сумніву у версії сторони обвинувачення щодо винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, він підлягає спростуванню за допомогою фактів, встановлених на підставі доказів; 4) у разі висунення стороною захисту версії щодо невинуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення або його меншої винуватості, вона повинна бути спростована стороною обвинувачення за допомогою фактів, встановлених на підставі доказів; 5) у разі недоведення поза розумним сумнівом винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, суд повинен ухвалити виправдувальний вирок.

19. З метою вдосконалення нормативної моделі застосування міжнародних стандартів доказування у вітчизняному кримінальному процесі запропоновано внести зміни і доповнення до КПК України, якими удосконалити зміст стандартів формування належних доказів (ч. 1-1 ст. 349), допустимих доказів (п. 5 ч. 3 ст. 87, абз. 1 ч. 2, п. 7 абз. 2 ч. 2, ч. 5 ст. 97, ст. 165-1, ч. 7-1 ст. 223, ст. 236-1, ч. 3 ст. 271 /виключити/, ч. 2-1 і ч. 11-1 ст. 290) та достовірних доказів (ч. 6 ст. 97); уточнити сферу застосування стандарту доказування «обґрунтована підозра» (п. 1 ч. 3 ст. 132, п. 3 ч. 2 ст. 150, п. 3 ч. 2 ст. 155); розширити сферу застосування стандарту доказування «поза розумним сумнівом» (ч. 3 ст. 92).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абросимов И.В. Актуальные вопросы обеспечения допустимости и достоверности доказательств в уголовном судопроизводстве: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 2007. 197 с.
2. Александров А.С., Фролов С.А. Относимость уголовно-процессуальных доказательств: монография. Нижний Новгород: Нижегородская правовая академия, 2011. 176 с.
3. Алексеевская Е.И. Установление единого уровня правовых гарантий справедливого судебного разбирательства в правовом регулировании судопроизводства – средство действенного обеспечения прав человека. *Право: Журнал Высшей школы экономики*. 2016. № 2. С.100-110.
4. Ализаде В.А. Международные договоры как источники международных стандартов уголовного правосудия. *Библиотека криминалиста: Научный журнал*. 2018. № 3. С. 136-146.
5. Амеліна А.С., Данкович Н.О. Допустимість доказів у кримінальному процесі України. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2012. № 3. С. 199-205.
6. Арсеньев В.Д. Вопросы общей теории судебных доказательств в советском уголовном процессе. М.: Юридическая литература, 1964. 180 с.
7. Афанасьев Д.В. Особенности доказывания в Европейском суде по правам человека. *Журнал российского права*. 2009. № 1. С. 123-133.
8. Афанасьев С.Ф. Право на справедливое судебное разбирательство: теоретико-практическое исследование влияния Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод на российское гражданское судопроизводство: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.15. Саратов, 2010. 55 с.
9. Ахтирська Н., Філатов В., Фулей Т., Хембах Х. Стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: стандарти застосування при здійсненні правосуддя. К.: Істина, 2011. 200 с.

10. Бабанли Р.Ш., Сіроткіна М.В. Доведеність вини поза розумним сумнівом у кримінальному процесі України: особливості розуміння та правозастосування. *Адвокат*. 2013. № 10. С. 19-21.

11. Бабкова В.С. Міжнародні стандарти як джерела судового права України. *Право України*. 2015. № 7. С. 136-143.

12. Багрій М.В. Використання непрямих доказів у кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. 217 с.

13. Бакаянова Н.М. Міжнародні стандарти адвокатури: поняття, система, класифікація. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2. Ч. 1. С. 226-229.

14. Банчук О.А., Куйбіда Р.О. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства. К.: ІКЦ «Леста», 2005. 116 с.

15. Басай Н.М. Визнання доказів недопустимими в кримінальному процесі України: підстави, процесуальний порядок і правові наслідки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2012. 264 с.

16. Безносюк А.М. Доведеність поза розумним сумнівом та достовірність як стандарти доказування у кримінальному процесі України. *Судова апеляція*. 2014. № 3. С. 23-28.

17. Беляева Н.Г. Право на неприкосновенность частной жизни: соотношение международно-правовой и внутригосударственной регламентации: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Казань, 2000. С. 13-14.

18. Бережанський Г.І. Організаційно-правові засади реалізації права на справедливий суд: порівняльно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. К., 2018. 250 с.

19. Бережанський Г.І. Особливості розуміння права на справедливий суд. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 191-196.

20. Берназ В.Д. Правові та психологічні аспекти оптимізації формування переконання слідчого у кримінальному провадженні як основа оцінки доказів. *Вісник кримінального судочинства України*. 2015. № 3. С. 11-21.

21. Берназ В.Д. Структура доказування у кримінальному провадженні за новим КПК України. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції* (м. Одеса, 27 листопада 2013 року). Одеса: Юридична література, 2013. С. 11-17.

22. Бертовский Л.В., Билян В.Н. Международные стандарты осуществления уголовного судопроизводства с участием несовершеннолетних и их реализация в современном российском уголовном процессе. *Вопросы российского и международного права*. 2017. Т. 7. № 10А. С. 12-21.

23. Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода. М.: Издательство «Наука», 1973. 271 с.

24. Бонтлаб В.В. Поняття та ознаки міжнародних стандартів цивільного судочинства в умовах сьогодення. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2015. № 1. С. 1-14. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15bvvvus.pdf>.

25. Брич Л.П. Застосування практики Європейського суду з прав людини як джерела права для оцінки допустимості та достовірності доказів у кримінальних провадженнях в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 253-266.

26. Брич Л.П. Право на вмотивоване судові рішення у кримінальному провадженні як складова права на справедливий суд в інтерпретації Європейського суду з прав людини. *Університетські наукові записки*. 2017. № 63. С. 268-281.

27. Будылин С.Л. Внутреннее убеждение или баланс вероятностей? Стандарты доказывания в России и за рубежом. *Вестник Высшего арбитражного суда Российской Федерации*. 2014. № 4. С. 34-66. URL: <https://zakon.ru/Tools/DownloadFileRecord?id=1133>.

28. Буроменський М. Деякі судження про поняття міжнародного кримінального права. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2-3. С. 359-370.

29. Бущенко А. Тактика запобігання катуванням і представництва жертв катувань у суді. Посібник для адвокатів. Х.: Права людини, 2011. 36 с.

30. Вапнярчук В. Допустимість доказів (доказування) у практиці Європейського суду. *Публічне право*. 2015. № 2. С. 177-183.

31. Вапнярчук В. Стандарт кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1. С. 100-112.

32. Вапнярчук В. Сутність категорії «тягар доказування» у кримінальному провадженні України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 145-155.

33. Вапнярчук В.В. Загальна характеристика правових презумпцій та їх значення для кримінального процесуального доказування. *Юрист України*. 2013. № 3. С. 62-68.

34. Вапнярчук В.В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Х.: Юрайт, 2017. 408 с.

35. Варфоломеева Т.В. Производные вещественные доказательства. М.: Юридическая литература, 1980. 48 с.

36. Велижанина М.Ю. «Мягкое право»: его сущность и роль в регулировании международных отношений: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. М., 2007. 29 с.

37. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

38. Верещагина М.А. Институт допустимости доказательств по английскому и американскому уголовному доказательственному праву. *Вестник Южноуральского государственного университета*. Серия: Право. 2008. № 18. С. 36-41.

39. Вирок Апеляційного суду Херсонської області від 16.01.2018 р. у справі № 766/13786/16-к (провадження № 11-кп/791/61/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71618108>.

40. Вирок Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 05.11.2018 р. у справі № 219/10618/18 (провадження № 1-кп/219/967/2018). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77595021>.

41. Вирок Великоолександрівського районного суду Херсонської області від 13.03.2019 р. у справі № 650/229/19 (провадження № 1-кп/650/83/19). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80400011>.

42. Вирок Вінницького апеляційного суду від 16.09.2019 р. у справі № 127/6935/16-к (провадження № 11-кп/801/933/2019). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84281715>.

43. Вирок Голосіївського районного суду м. Києва від 18.04.2016 р. у справі № 752/15787/15-к (провадження № 1-кп/752/168/16). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57301468>.

44. Вирок Жовтневого районного суду м. Харкова від 27.09.2017 р. у справі № 639/8329/14-к (провадження № 1-кп/639/74/17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69142980>.

45. Вирок Іванівського районного суду Херсонської області від 19.02.2015 р. у справі № 656/801/14-к (провадження № 1-кп/656/6/15). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42778857>.

46. Вирок Кагарлицького районного суду Київської області від 18.06.2019 р. у справі № 368/94/18 (провадження № 1-кп/368/25/19). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82441553>.

47. Вирок Київського апеляційного суду від 28.12.2018 р. у справі № 7558/3591/15-к (провадження № 11-кп/824/72/2018). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79083279>.

48. Вирок Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 03.05.2017 р. у справі № 577/4566/16-к (провадження № 1-кп/577/53/17). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66321572>.

49. Вирок Ленінського районного суду м. Харкова від 02.11.2017 р. у справі № 642/5974/13-к (провадження № 1-кп/642/65/17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69990311>.

50. Вирок Новокаховського міського суду Херсонської області від 28.01.2019 р. у справі № 661/150/18 (провадження № 1-кп/661/155/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79441439>.

51. Вирок Новотроїцького районного суду Херсонської області від 21.01.2016 р. у справі № 662/1113/15-к (провадження № 1-кп/662/134/2015). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55150117>.

52. Вирок Одеського апеляційного суду від 28.02.2020 р. у справі № 500/5008/17 (провадження № 11-кп/813/260/20). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87911815>.

53. Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 28.10.2019 р. у справі № 761/44670/16-к (провадження № 1-кп/185/29/19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85251261>.

54. Вирок Петропавлівського районного суду Дніпропетровської області від 29.07.2019 р. у справі № 188/294/19 (провадження № 1-кп/188/79/2019). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/83289682>.

55. Вирок Подільського районного суду м. Києва від 19.09.2017 р. у справі № 758/3591/15-к (провадження № 1-кп/758/48/17). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69002650>.

56. Вирок Полтавського апеляційного суду від 20.11.2019 р. у справі № 538/17/18 (провадження № 11-кп/814/680/19). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85765693>.

57. Вирок Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 05.07.2018 р. у справі № 214/770/18 (провадження № 1-кп/214/458/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75142949>.

58. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 26.03.2019 р. у справі № 243/1835/19 (провадження № 1-кп/243/418/2019). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80707726>.

59. Вирок Стрийського міськрайонного суду Львівської області від 25.07.2018 р. у справі № 456/2293/17 (провадження № 1-кп/456/62/2018). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75486207>.

60. Вирок Трускавецького міського суду Львівської області від 18.12.2018 р. у справі № 457/968/18 (провадження № 1-кп/457/158/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78794741>.

61. Вирок Херсонського апеляційного суду від 11.06.2019 р. у справі № 661/150/18 (провадження № 11-кп/819/432/19). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82332075>.

62. Вирок Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 03.04.2018 р. у справі № 216/806/17 (провадження № 1-кп/216/126/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73167924>.

63. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 13.12.2018 р. у справі № 761/32919/16-к (провадження № 1-кп/761/399/2018). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78678173>.

64. Висновок Конституційного Суду України від 11.07.2001 р. у справі № 1-35/2001 за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01>.

65. Висновок щодо проекту Кримінально-процесуального кодексу України, підготовлений Директоратом з питань правосуддя та захисту людської гідності Генерального директорату I – Права людини і верховенство права Ради Європи, на підставі експертизи Лорени Бахмайєр-Вінтер, Джеремі МакБрайда, Еріка Сванідзе від 02.11.2011 р. Страсбург, 2011. 90 с.

66. Владишевська В. Поняття міжнародних стандартів у сфері правосуддя: особливості термінології та класифікації. *Юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 47-50.

67. Власова Г., Сафроняк Р. Допустимість і належність доказів за Кримінальним процесуальним кодексом України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 1. С. 26-32.

68. Воробчак А.Р. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2019. 236 с.

69. Гаджиев Х.И. Вопросы доказывания в практике Европейского суда по правам человека. *Журнал российского права*. 2018. № 6. С. 78-95.

70. Галяшин Н.В. Англосаксонская модель производных доказательств (hearsay) и возможности ее использования в российском уголовном судопроизводстве: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 2016. 237 с.

71. Гаргат-Українчук О.М. Презумпції у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Івано-Франківськ, 2009. 191 с.

72. Глинська Н.В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Х., 2015. 469 с.

73. Гловюк І. Депонування показань свідка, потерпілого за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 274-281.

74. Гловюк І.В. Доказування при розгляді слідчим суддею клопотання про застосування тимчасового обмеження у користуванні спеціальним правом. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2012. Вип. 12. С. 360-363.

75. Гловюк І.В. Доступ до суду у кримінальному процесі: проблеми теорії. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. № 2. С. 1-7. URL: <http://e-pub.aau.edu.ua/index.php/chasopys/article/view/466>.

76. Гловюк І.В. Окремі аспекти доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею. *Право України*. 2014. № 10. С. 97-105.

77. Гловюк І.В. Презумпції й тягар доказування у розгляді слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 84-89.

78. Гловюк І.В. Резолютивна частина ухвали слідчого судді та право на справедливий суд. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи*: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 13 червня 2018 року). К.: Національна академія прокуратури України, 2018. С. 40-44.

79. Гловюк І.В., Степаненко А.С. Стандарт доказування «обґрунтована підозра» у кримінальному провадженні. *Правова позиція*. 2018. № 1. С. 13-20.

80. Гловюк І.В., Стоянов М.М., Завтур В.А. Використання практики Європейського суду з прав людини у кримінальному провадженні: навчально-методичний посібник. Одеса: Юридична література, 2017. 224 с.

81. Глотова С.В. Особенности международного уголовного судопроизводства (на примере Международного уголовного суда). *Российский юридический журнал*. 2011. № 3. С. 99-110.

82. Гмирко В.П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація: монографія. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2010. 314 с.

83. Гмирко В.П. Кримінально-процесуальні докази: поняття, структура, характеристика, класифікація: конспект проблемної лекції. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2002. 63 с.

84. Гмирко В.П. Стандарти доказаності: спроба прагматичного погляду. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2012. Вип. 23. С. 168-179.

85. Гнатенко В.С. Межі доказування у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Кривий Ріг, 2017. 16 с.

86. Грень Н.М. Право на справедливий суд: проблеми доступності та публічності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2015. № 825. С. 132-137.

87. Григорьев А.И. Уголовно-процессуальные доказательства в Европейском суде по правам человека. *Государственная служба и кадры*. 2018. № 3. С. 140-148.

88. Гринюк В.О. Повідомлення про підозру як форма здійснення первинного обвинувачення у кримінальному провадженні. *Форум права*. 2017. № 1. С. 20-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_1_6.

89. Гришина Е.П. Достоверность доказательств и способы ее обеспечения в уголовном процессе: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 1996. 21 с.

90. Громова М.Є. Обґрунтована підозра як підстава застосування запобіжних заходів. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. Т. 8. № 2. С. 40-43.

91. Грошевой Ю.М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве. Х.: Издательское объединение «Вища школа», 1975. 144 с.

92. Гузела М. Проблема визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2015. Вип. 61. С. 423-434.

93. Гузела М.В. Міжнародні стандарти забезпечення прав підозрюваного в кримінальному провадженні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 850. С. 481-485.

94. Гутник В. Принцип презумпції невинуватості у практиці діяльності Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії та Міжнародного кримінального суду. *Юридична Україна*. 2010. № 2. С. 133-138.

95. Гутник В.В. Право на захист у міжнародних кримінальних судах: доктрина та практика: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.11. Х., 2018. 442 с.

96. Гутник В.В. Право на захист у міжнародних кримінальних судах: доктрина та практика: автореф. дис ... д-ра юрид. наук: 12.00.11. Х., 2018. 42 с.

97. Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью, принятая Резолюцией 40/34 Организации Объединенных Наций от 29.11.1985 г. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114.

98. Денисов С. Використання діалектико-матеріалістичного методу в пізнанні права. *Право України*. 2014. № 1. С. 86-93.

99. Деєв М.В. Визначення достатності доказів як складова частина процесу оцінки доказів. *Держава та регіони*. Серія Право. 2015. Вип. 4. С. 65-74.

100. Деєв М.В. Достатність доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2007. 218 с.

101. Джура В.В. Международные стандарты осуществления правосудия в рамках гармонизации отечественного процессуального права. *Сибирский юридический вестник*. 2013. № 1. С. 10-21.

102. Дроздов О.М. Актуальні питання здійснення захисту від провокації (підбурювання) особи на вчинення злочину у світлі практики Європейського суду з прав людини. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 31-44.

103. Дроздов О., Шульгін С. Доктрина плодів отруєного дерева: міжнародний історичний екскурс та національні реалії. *Закон і бізнес*. 2020. 21 березня – 03 квітня. № 13 (1467). URL: https://zib.com.ua/ua/142094-doktrina_plodiv_otruenogo_dereva_mizhnarodniy_istorichniy_ek.html.

104. Ермишина Н.С. Европейские стандарты в области прав человека и их роль в обеспечении прав личности в российском уголовном процессе: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Саратов, 2012. 26 с.

105. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, від 26.11.1987 р., ратифікована Законом України від 24.01.1997 р. № 33/97-ВР. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068.

106. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства / ред. група: Д. Вон, І. Зарецька, С. Сученко, В. Валанчюс, Ю. Землицька (відп. ред.), К. Мадоян. К., 2015. 708 с.

107. Жаровська І.М. Щодо проблем методології теорії держави і права. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2015. № 827. С. 138-141.

108. Жданова Я.В. Проблемы вероятного и достоверного в уголовно-процессуальном доказывании и их влияние на принятие отдельных процессуальных решений следователем: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ижевск, 2004. 281 с.

109. Завальнюк В.В. Принципи антропологічної парадигми права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 66. С. 473-477.

110. Завтур В.А. Особливості доказування при розгляді та вирішенні слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 237 с.

111. Завтур В.А. Співвідношення понять «стандарт» та «межі» доказування в контексті застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Інформаційне та науково-методологічне забезпечення досудового розслідування й судового провадження: матеріали круглого столу* (м. Запоріжжя, 21 квітня 2016 року). Запоріжжя: КПУ, 2016. С. 69-72.

112. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 10.12.1948 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

113. Загальна теорія держави і права: навчальний посібник / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.; за ред. В.В. Копейчикова. Стереотипне видання. К: Юрінком Інтер, 1999. 320 с.

114. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Х.: Право, 2011. 584 с.

115. Зайцев А.О. О значении решений Европейского суда по правам человека для правовых стандартов правомерности заключения под стражу обвиняемого. *Общество и право*. 2015. № 4. С. 62-67.

116. Зайцев А.О. Отдельные аспекты международно-правового стандарта обоснованности принятия судом решения о заключении лица, обвиняемого (подозреваемого) в совершении преступления, под стражу. *Вестник Томского государственного университета*. 2016. № 409. С. 167-170.

117. Зайцев А.О. Разрешение судом вопроса о наличии (отсутствии) оснований для избрания меры пресечения заключения под стражу в ходе предварительного расследования (международные стандарты и российская практика). *Вестник Томского государственного университета*. Право. 2016. № 3. С. 34-44.

118. Зеленецкий В.С. Проблемы формирования совокупности доказательств в уголовном процессе: монография. Х.: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2004. 108 с.

119. Зеленецкий В.С., Глинская Н.В. Теория и практика обоснования решений в уголовном процессе Украины. Х.: Страйд, 2006. 336 с.

120. Земцова А.В. Применение доктрины «плодов отравленного дерева» в признании показаний свидетеля недопустимым доказательством по уголовному делу. *Вестник Московского университета МВД России*. 2011. № 1. С. 86-88.

121. Зінченко В.М. Взаємозв'язок достатності доказів і стандартів доказування у кримінальному провадженні. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал*. Серія Право. 2019. № 7. С. 130-136.

122. Зінченко В.М. Поняття та сутність достатності як процесуальної властивості доказів у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 290-296.

123. Зінковський І. Слідчий як суб'єкт доказування під час обрання, зміни та скасування заходів забезпечення кримінального провадження: питання

стандартів доказування. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. No 4. Vol. 2. P. 45-50.

124. Зіньковський І.П. Повноваження слідчого при обранні, зміні та скасуванні заходів забезпечення кримінального провадження: дис. ... д-ра філософії: 081. Одеса, 2019. 281 с.

125. Золотых В.В. Проверка допустимости доказательств в уголовном процессе. Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. 288 с.

126. Іванченко О.М. Класифікація та структура норм міжнародного і національного права: загальне та особливе. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 46. С. 101-109.

127. Іщенко В.М. Перспективи формування стандартів доказування у сучасному кримінальному процесі України. *Форум права*. 2009. № 3. С. 302-307. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2009_3_44.

128. Калиновский К.Б. Бремя доказывания в уголовном процессе: взаимосвязь стандарта доказанности с презумпциями и правовое взаимодействие участников правоотношений. *Правовые состояния и взаимодействия: историко-теоретический, отраслевой и межотраслевой анализ: материалы VII Международной научно-теоретической конференции (г. Санкт-Петербург, 1-2 декабря 2006 года)*. В 2 ч. Ч. 1. СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2006. С. 245-249.

129. Капліна О., Маринів В. Проблеми допустимості доказів, поданих відповідно до статті 66 КПК України особами із використанням технічних засобів отримання інформації. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 3. С. 238-249.

130. Капліна О.В. Доктрина неминучого виявлення у кримінальному процесі: витоки та практика ЄСПЛ. *Кримінальний процес і криміналістика: виклики часу: збірник статей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 20-річчя кафедри кримінального процесу і криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, 24 січня*

2020 року). Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. С. 90-99.

131. Капліна О.В. Імплементація міжнародно-правових стандартів у кримінальному провадженні України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3. С. 98-101.

132. Капліна О.В. Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 238-242.

133. Касинюк О.В. Кримінально-процесуальні питання діяльності міжнародних кримінальних судів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Х., 2004. 222 с.

134. Качанов Є.О. Право на справедливий суд як основоположна гарантія прав людини: історичний розвиток концепції. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 5. Т. 1. С. 23-27.

135. Кельман М. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку. *Психологія і суспільство*. 2015. № 4. С. 33-46.

136. Кельман М.С. Методологічна ситуація у сучасному правознавстві та тенденції розвитку його методології. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2013. № 5. Т. 2. С. 4-8.

137. Кельман М.С. Співвідношення методу і методологічного підходу у правовій науці. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2016. № 850. С. 204-211.

138. Кибальник А.Г. Современное международное уголовное право: монография. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Волтерс Клувер, 2010. 304 с.

139. Клейман Л.В. Установление относимости доказательств при расследовании преступлений: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Красноярск, 2001. 219 с.

140. Коваленко Є.Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 632 с.

141. Ковальський В. Принцип єдності історичного і логічного у сучасних правових реаліях. *Юридична Україна*. 2014. № 10. С. 4-7.

142. Ковальчук С.О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В.П., 2017. 618 с.

143. Ковальчук С.О. Європейські правові стандарти подання, дослідження, оцінювання й використання речових доказів під час кримінального провадження. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. XV. С. 200-210.

144. Ковальчук С.О. Європейські правові стандарти формування в ході кримінального провадження допустимих речових доказів. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. XVI. С. 309-321.

145. Ковальчук С.О. Правило «плодів отруєного дерева» та практика його застосування при оцінці допустимості речових доказів. *Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми: збірник матеріалів Четвертої Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Івано-Франківськ, 24-25 квітня 2015 року). Івано-Франківськ: Голіней О.М., 2015. С. 92-97.

146. Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка, принятый Резолюцией 34/169 Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций от 17.12.1979 г. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282.

147. Козленко А. Актуальне дослідження теоретико-практичних засад правомочності належного суб'єкта проводити процесуальні дії, спрямовані на одержання доказів. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 105-110.

148. Козленко А. Некоторые аспекты признания доказательств относимыми в уголовном производстве. *Legea și viața*. 2017. No 3/2. P. 76-80.

149. Козленко А.А. Істина як мета доказування в кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2014. Вип. 6-1. Т. 4. С. 68-70.

150. Козленко А.А. Належність та допустимість доказів у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2018. 252 с.

151. Козюбра М. Методологія правознавства і методологія права: співвідношення понять та їх особливості. *Право України*. 2014. № 1. С. 22-32.

152. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р., ратифікована Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

153. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, від 10.12.1984 р., ратифікована із застереженнями Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 26.01.1987 р. № 3484-XI. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085.

154. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

155. Корнакова С.В. Цель уголовно-процессуального доказывания – достоверное знание. *Уголовно-процессуальные и криминалистические средства обеспечения эффективности уголовного судопроизводства: материалы международной научно-практической конференции* (г. Иркутск, 25-26 сентября 2014 года). Иркутск: Издательство БГУЭП, 2014. С. 129-134.

156. Коровайко О.І. Реалізація міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Х., 2017. 40 с.

157. Король В.В., Садова Т.В. Показання як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 428-434.

158. Коруц У.З. Міжнародно-правовий захист права на справедливий судовий розгляд в практиці Європейського суду з прав людини та

правозастосовна практика України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. К., 2015. 229 с.

159. Костенко Р.В. Доказательства в уголовном процессе: концептуальные подходы и перспективы правового регулирования: дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2006. 393 с.

160. Костенко Р.В. Достаточность доказательств в российском уголовном процессе: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 1999. 170 с.

161. Костенко Р.В. Оценка уголовно-процессуальных доказательств: монография. М.: Издательство «Юрлитинформ», 2010. 152 с.

162. Костицький М.В. Деякі питання методології юридичної науки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 3-11.

163. Костицький М.В. Логіка як методологія наукового пізнання (зокрема в правознавстві). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 3-13.

164. Костицький М.В. Про науку кримінального процесу, кримінальне процесуальне право і законодавство (філософський погляд). *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 31-37.

165. Котенко В.П. Парадигма как методология научной деятельности. *Библиосфера*. 2006. № 3. С. 21-25.

166. Кочкина М.А. К вопросу об относимости и допустимости доказательств в уголовном судопроизводстве (состояние российского законодательства и международные стандарты). *Международное уголовное право и международная юстиция*. 2014. № 3. С. 17-20.

167. Кочкина М.А. Оценка достаточности доказательств на этапе окончания предварительного расследования по уголовному делу: дисс. ... канд. юрид. наук. М., 2015. 197 с.

168. Кравченко М.Е. Допустимость вещественных доказательств в уголовном процессе: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2017. 188 с.

169. Кравченко Н.С. Суб'єкти доказування цивільного позову в кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2016. 263 с.

170. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права: елементарний курс. Видання друге. Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.

171. Крет Г.Р. Взаємозв'язок стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «достатні підстави» під час взяття під варту і продовження строку тримання під вартою: правові позиції ЄСПЛ. *Наше право*. 2019. № 2. С. 93-99.

172. Крет Г.Р. Використання стандарту доказування «обґрунтована підозра» під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження у досудовому розслідуванні. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 травня 2019 року): у 2-х т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 310-314.

173. Крет Г.Р. Допустимість показань з чужих слів як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 254-262.

174. Крет Г.Р. Забезпечення використання доказів для підтвердження достовірності чи недостовірності інших доказів як міжнародний стандарт формування належних доказів. *Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 19 березня 2020 року). К.: Міжрегіональна академія управління персоналом, 2020. С. 179-181.

175. Крет Г.Р. Загальна характеристика правових презумпцій у кримінальному провадженні. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 року): у 2-х т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 290-292.

176. Крет Г.Р. Застосування міжнародних стандартів формування належних доказів у практиці вітчизняних судів. *Наше право*. 2020. № 1. С. 100-107.

177. Крет Г.Р. Застосування судами правила «плодів отруєного дерева» у контексті стандартів допустимості доказів. *Роль інтеграційних процесів у формуванні національних правових систем*: матеріали I Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Херсон, 10-11 квітня 2020 року): у 2-х т. Т. 2. Херсон: Херсонський державний університет, 2020. С. 231-234.

178. Крет Г.Р. Імплементация стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальне процесуальне законодавство України і практику національних судів. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 215-220.

179. Крет Г.Р. Класифікація міжнародних правових стандартів доказування у доктрині кримінального процесу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 6. С. 414-417. URL: http://www.pap.in.ua/6_2018/123.pdf.

180. Крет Г.Р. Критерії класифікації міжнародних правових стандартів і можливість їх застосування для систематизації міжнародних правових стандартів доказування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. С. 80-83.

181. Крет Г.Р. Критерії стандарту доказування «достатня підстава» у практиці Європейського суду з прав людини. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. No 4. Vol. 2. P. 85-89.

182. Крет Г.Р. Критерії стандарту доказування «обґрунтована підозра»: правові позиції Європейського суду з прав людини. *Проблеми реформування кримінальної юстиції України*: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 23-24 травня 2019 року). Чернівці: Видаєник Яворський С.Н., 2019. С. 136-140.

183. Крет Г.Р. Методологічні основи дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі. *Європейські перспективи*. 2020. № 2. С. 83-91.

184. Крет Г.Р. Міжнародні правові стандарти формування належних доказів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 2. С. 54-57.

185. Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи: монографія. Калуш: Петраш К.Т., 2020. 452 с.

186. Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у системі стандартів справедливого правосуддя у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 4. Т. 1. С. 178-182.

187. Крет Г.Р. Нормативне закріплення міжнародних стандартів формування достовірних доказів у Кримінальному процесуальному кодексі України. *European political and law discourse*. 2020. Vol. 7. Issue 2. Р. 299-304.

188. Крет Г.Р. Нормативне закріплення міжнародних стандартів формування належних доказів у вітчизняному кримінальному процесуальному законі. *Науковий потенціал та перспективи розвитку юридичної науки: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Запоріжжя, 27-28 березня 2020 року). Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2020. С. 79-83.

189. Крет Г.Р. Нормативний підхід до визначення сфери застосування стандарту доказування «достатні підстави» у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми кримінальної юстиції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 26-27 червня 2019 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2019. С. 60-64.

190. Крет Г.Р. Оцінка доказів у структурі кримінального процесуального доказування. *Верховенство права*. 2018. № 2. С. 113-118.

191. Крет Г.Р. Перевірка доказів у структурі кримінального процесуального доказування. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 15. С. 143-150.

192. Крет Г.Р. Підстави визнання доказів недопустимими у контексті стандартів їх допустимості: законодавчий підхід і практика Верховного Суду. *Право.ua*. 2020. № 1. С. 131-137.

193. Крет Г.Р. Підстави затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою й обставини, що підтверджують їх наявність, у

контексті застосування стандарту доказування «достатня підстава»: правові позиції ЄСПЛ. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2019. Т. 30. № 4. С. 209-215.

194. Крет Г.Р. Показання з чужих слів та їх доказове значення у кримінальному провадженні. *Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми*: збірник матеріалів міжрегіональної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 24-25 травня 2013 року). Івано-Франківськ: Голіней О.М., 2013. С. 144-148.

195. Крет Г.Р. Поняття й ознаки стандартів доказування в доктрині кримінального процесу. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. No 6. Vol. 2. P. 133-138.

196. Крет Г.Р. Поняття міжнародних стандартів доказування в кримінальному процесі. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 5. Т. 3. С. 112-117.

197. Крет Г.Р. Порядок визнання доказів недопустимими у контексті міжнародних і вітчизняних стандартів їх допустимості. *Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації української держави*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 10-11 квітня 2020 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2020. С. 44-48.

198. Крет Г.Р. Право на справедливий судовий розгляд як основа для виокремлення міжнародних стандартів справедливого правосуддя у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2019. № 42. Т. 1. С. 136-140.

199. Крет Г.Р. Правові позиції ЄСПЛ щодо оцінки достовірності доказів як основа для виокремлення міжнародних стандартів формування достовірних доказів. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 13 березня 2020 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 138-141.

200. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів справедливого правосуддя: кримінальний процесуальний аспект. *Нові завдання та напрями*

розвитку юридичної науки у XXI столітті: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 21-22 лютого 2020 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2020. С. 40-43.

201. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів формування допустимих доказів у контексті статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. № 22. С. 141-148.

202. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів формування достатньої сукупності доказів. *Supremance of Law*. 2020. № 1. Р. 83-90.

203. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів формування достовірних доказів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 5. Т. 2. С. 251-257.

204. Крет Г.Р. Система стандартів доказування у кримінальному процесі України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 19. С. 132-139.

205. Крет Г.Р. Система стандартів доказування у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи. *Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми: матеріали шостої Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Івано-Франківськ, 31 травня 2019 року). Івано-Франківськ: Голіней О.М., 2019. С. 83-88.

206. Крет Г.Р. Содержание стандартов доказывания в уголовном процессе стран англосаксонской правовой системы. *Legea si Viata*. 2019. No 8-2. Р. 46-50.

207. Крет Г.Р. Стандарт доказування «обґрунтована підозра»: недоліки нормативного закріплення. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Ужгород, 10-11 травня 2019 року). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2019. С. 94-97.

208. Крет Г.Р. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у практиці Верховного Суду. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 212-217.

209. Крет Г.Р. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у практиці міжнародних судових інституцій. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2018. № 04. Р. 157-161.

210. Крет Г.Р. Стандарти доказування «окремі достовірні докази», «достатність доказів» і «повітря реальності» у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи. *Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу*: матеріали VIII Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Івано-Франківськ, 06 грудня 2019 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2019. С. 26-30.

211. Крет Г.Р. Стандарти доказування у системі понятійно-категоріального апарату теорії кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 4. С. 43-53.

212. Крет Г.Р. Стандарти допустимості показань з чужих слів: нормативне закріплення та практика застосування. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 75. С. 59-68. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2020/04/kret_75.pdf.

213. Крет Г.Р. Сфера застосування і зміст стандартів доказування «обґрунтована підозра», «розумні підстави вважати» та «ймовірна причина» у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. 2019. № 7. С. 145-152.

214. Крет Г.Р. Формування правових стандартів використання похідних доказів під час кримінального провадження у практиці ЄСПЛ. *Застосування рішень Європейського суду з прав людини у практиці вітчизняних судів*: збірник матеріалів науково-практичного круглого столу (м. Івано-Франківськ, 9 грудня 2016 року). Івано-Франківськ: Голіней О.М., 2016. С. 83-87.

215. Кримінальний процес: підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Х.: Право, 2013. 824 с.

216. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

217. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Х.: Право, 2012. 768 с.

218. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. К.: Юстініан, 2012. 1224 с.

219. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х.: Одісей, 2013. 1104 с.

220. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. № 1001-05 (втратив чинність). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.

221. Кудин Ф.М., Костенко Р.В. Достаточность доказательств в уголовном процессе: монография. Краснодар: Краснодарский государственный аграрный университет, 2000. 160 с.

222. Кучер О.Б. Україна та Міжнародний кримінальний суд: еволюція та розвиток взаємовідносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2014. Вип. 27. Т. 3. С. 179-181.

223. Кучинська О.П. Правові питання імплементації загальновизнаних міжнародних стандартів у галузі прав людини у вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2014. № 1. С. 57-61.

224. Кучинська О.П., Фулей Т.І., Бараннік Р.В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини: монографія. Ніжин: ТОВ «Видавництво «АспектПоліграф», 2013. 228 с.

225. Лазарева В.А. Доказывание в уголовном процессе: учебно-практическое пособие. М.: Высшее образование, 2009. 344 с.

226. Лейбниц Г.В. Монадология. В кн.: Лейбниц Г.В. Сочинения в четырех томах. Т. 1. М.: Мысль, 1982. С. 413-429.

227. Лемак О.В. Право на судовий захист: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Х., 2014. 20 с.

228. Литвин О.В. Кримінальне процесуальне доказування у стадії судового розгляду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2015. 214 с.

229. Лобойко Л.М. Реформування кримінально-процесуального законодавства у частині регламентації окремих питань доказування. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2011. № 2. С. 1-18. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11lmopd.pdf>.

230. Лобойко Л.М., Банчук О.А. Кримінальний процес: навчальний посібник. К.: Ваіте, 2014. 280 с.

231. Лозинська Ю.І. Достовірність показань свідка та її з'ясування у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2018. 259 с.

232. Лопаткин Д.А. Вещественные доказательства (процессуальные и криминалистические аспекты): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2003. 193 с.

233. Лукашкіна Т.В. Участь сторони захисту в доказуванні на досудовому розслідуванні у кримінальному провадженні України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 2. С. 189-195. URL: http://www.pap.in.ua/2_2017/53.pdf.

234. Лук'яненко Ю.В. Міжнародні правові стандарти затримання особи у кримінальному судочинстві. *Форум права*. 2016. № 1. С. 174-179. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_1_30.pdf.

235. Лукашевич В.Г. Кримінально-процесуальне пізнання та доказування: історія та сучасність. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2009. № 2. С. 168-173.

236. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: учебник для студентов юридических факультетов и вузов. Изд. 3-е, перераб. и доп. М.: Волтерс Клувер, 2008. 432 с.

237. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть: учебник для студентов юридических факультетов и вузов. Изд. 3-е, перераб. и доп. М.: Волтерс Клувер, 2008. 544 с.

238. Лупинская П. Доказательства и доказывание в новом уголовном процессе. *Российская юстиция*. 2002. № 7. С. 5-8.

239. Лупинская П.А. Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды, содержание и формы. М.: Юридическая литература, 1976. 168 с.

240. Луць Л.А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2004. 448 с.

241. Лучінська М.С. Історичний розвиток стандарту доказування «поза розумним сумнівом». *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 197-204.

242. Лучінська М.С. Порядок ухвалення судового рішення «поза розумним сумнівом». *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 8-9 грудня 2017 року): у 2-х ч. Ч. 2. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 138-141.

243. Ляхівненко С.М. Значення доктринальних підходів до розуміння правової природи міжнародних стандартів. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Право. 2013. Вип. 5. С. 148-152.

244. Ляхівненко С.М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 666-672.

245. Ляшенко Р.Д. Презумпції у праві: питання теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2011. 234 с.

246. Малярова В.О. Належність та допустимість доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2016. Вип. 38. Т. 2. С. 119-121.

247. Мамат Ю.І. Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини і реалізація в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2016. Вип. 41. Т. 1. С. 31-36.

248. Маханек А.Б. Проблемы получения и оценки доказательств по уголовным делам в практике Европейского суда по правам человека. *Современное общество и власть: Электронный научный журнал*. 2017. № 2. С. 103-105.

249. Машовец А.О. Международно-правовые стандарты производства допроса по уголовному делу. *Международное уголовное право и международная юстиция*. 2013. № 5. С. 3-5.

250. Мезинов Д.А. Стандарт «вне разумных сомнений» как критерий достижения цели уголовно-процессуального доказывания. *Вестник Томского государственного университета*. Право. 2017. № 23. С. 40-47.

251. Мелех Л.В. Правова характеристика інституту доказів і доказування закордонних країн. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. Вип. 1. С. 252-261.

252. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила), принятые Резолюцией 40/33 Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций от 29.11.1985 г. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211.

253. Миронов В.Ю. Достоверность доказательств и их значение при постановлении приговора: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Оренбург, 2005. 222 с.

254. Мирошниченко Т.М. Окремі аспекти правового регулювання оцінки доказів у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2014. Вип. 29. Т. 2. С. 181-185.

255. Мирошниченко Ю.М. Процесуальні та філософсько-правові проблеми здійснення правосуддя в кримінальному провадженні: монографія. Х.: Панов, 2017. 200 с.

256. Михеєнко М.М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори. К.: Юрінком Інтер, 1999. 240 с.

257. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України: підручник. 2-ге видання, перероблене і доповнене. К.: Либідь, 1999. 536 с.

258. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 16.12.1966 р. та ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

259. Муніципальне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, М.О. Баймуратов, Ю.Ю. Бальцій та ін.; за ред. М.О. Баймуратова. 2-ге вид., доп. К.: Правова єдність, 2009. 720 с.

260. Муравьев М.В. О пересмотре правовых стандартов доказывания и доказательств в уголовном процессе. *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2017. № 2. С. 141-145.

261. Нарбікова Н.Г., Стоянов М.М. Сутність достовірності доказів у кримінальному судочинстві. *Актуальні проблеми політики*. 2009. Вип. 36. С. 251-256.

262. Настільна книга професійного судді (кримінальне провадження) / Н.О. Марчук, В.В. Касько, Р.О. Куйбіда, М.І. Хавронюк та ін.; за ред. Н.О. Марчук. К.: «Арт-Дизайн», 2015. 248 с.

263. Немира С.В. Достоверность заключения эксперта в уголовном процессе: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2016. 207 с.

264. Нор В.Т. Істина у кримінальному судочинстві: ідея, догма права, реалізація. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2010. № 2. С. 1-14. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n2/10nvtldr.pdf>.

265. Нор В.Т. Презумпція невинуватості як конституційна засада кримінального судочинства та її застосування в практиці Європейського суду з прав людини. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2011. № 1. С. 1-24. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11nvtzpl.pdf>.

266. Оборотов Ю.М. Аспекти розгортання методології юриспруденції. *Право України*. 2014. № 1. С. 33-39.

267. Оборотов Ю.Н. Изменение парадигмы методологии юриспруденции. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Т. XIII. С. 32-40.

268. Окрема думка судді Буценка А.П. до постанови Верховного Суду від 05.06.2018 р. у справі № 360/1378/16-к (провадження № 51-2329км18). В кн.: Кримінальний процесуальний кодекс України: постатейна систематизація окремих правових позицій Верховного Суду / наук. ред.: І.В. Гловюк, М.І. Пашковський, Д.В. Пономаренко; уклад.: О.Є. Блащук, І.В. Гловюк, В.П. Кедик, М.І. Пашковський, Д.В. Пономаренко, О.С. Троян. Одеса: Фенікс, 2019. С. 261-262, 272-274.

269. Окрема думка судді Р. Маруста у справі «Козинець проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 06.12.2007 р. зі змінами, внесеними 27.02.2008 р. відповідно до правила 81 Регламенту Суду URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_334.

270. Оніщенко Н. Співвідношення внутрішньодержавного і міжнародного права: наукові реалії сьогодення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1. С. 29-36.

271. Орлов Ю.К. Основы теории доказательств в уголовном процессе. М.: Юрист, 2009. 175 с.

272. Осетрова О.С. Класифікація правил недопустимості доказів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Вип. 5-2. Т. 1. С. 87-90.

273. Осетрова О.С. Про поняття, ознаки та класифікацію допустимості доказів в Україні. *Митна справа*. 2013. Спеціальний випуск. С. 69-76.

274. Павлишин А. Окремі питання допустимості доказів за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2014. Вип. 59. С. 356-364.

275. Павлишин А., Слюсарчук Х. Стандарти доказування та формування знання у кримінальному провадженні. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2016. Вип. 62. С. 199-209.

276. Павлишин А.А., Слюсарчук Х.Р. Стандарт доказування «достатня підстава»: тлумачення Верховного Суду США та національна практика застосування. *Правова позиція*. 2018. № 1. С. 103-110.

277. Панов М. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. *Право України*. 2014. № 1. С. 50-60.

278. Панова А., Скідан Н. Окремі питання використання показань з чужих слів у кримінальному процесі України. *Jurnalul Juridic Național: Teorie i Practică*. 2018. № 6. Р. 199-203.

279. Панова А.В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2016. 226 с.

280. Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 336 с.

281. Пастернак Ю.Б. Методологічні проблеми доказування у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2011. 19 с.

282. Петрухин И.Л. Истина, достоверность и вероятность в суде. *Юридический мир*. 2003. № 8. С. 17-25 .

283. Пискорская С.Ю. Научное познание и плюрализм. *Вестник Красноярского государственного аграрного университета*. 2006. № 10. С. 346-349.

284. Піддубняк Г.О. Дотримання вимог законності під час збирання матеріалів адміністративної діяльності як умова допустимості їх використання під час доказування у кримінальних справах. *Право і Безпека*. 2011. № 1. С. 106-110.

285. Победкин А.В. Теория и методология использования вербальной информации в уголовно-процессуальном доказывании: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. М., 2005. 59 с.

286. Побережник А. Щодо підстав правомірного обмеження права на свободу й особисту недоторканість у кримінальному провадженні під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2016. № 2-2. Р. 150-155.

287. Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12-25.

288. Погорецький М., Гриценко І. Право на справедливий суд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Юридичні науки. 2012. Вип. 91. С. 4-8.

289. Погорецький М., Міцкан О. Стандарт доказування «обґрунтована підозра»: непізнаний феномен українського кримінального процесу. *Закон і бізнес*. 2019. 16-22 березня. № 10 (1412). URL: https://zib.com.ua/ua/print/136819-yak_minimum_5_kriteriiv_obruntovanosti_pidozri_mae_vrahovuva.html.

290. Погорецький М.А. Актуальні питання теорії доказів. *Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (до 75-річчя з дня народження доктора юридичних наук, професора Михайла Макаровича Михеєнка)*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (м. Київ, 6-7 грудня 2012 р.). Х.: Видавець Строков Д.В., 2013. С. 15-22.

291. Погорецький М.А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2011. № 1. С. 1-53. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmappp.pdf>.

292. Погорецький М.А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства України*. 2015. № 3. С. 63-79.

293. Погорецький М.А. Новий КПК України повинен ґрунтуватися як на європейських стандартах, так і на національних традиціях. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. Вип. 23. С. 241-250.

294. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Х.: Арсіс, ЛТД, 2007. 576 с.

295. Погорецький М.А., Міцкан О.А. Стандарт доказування «обґрунтована підозра» у практиці Європейського суду з прав людини: вплив на вітчизняну правозастосовну практику. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 37-49.

296. Подковенко Т.О. Стандарти справедливого суду відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Право і суспільство*. 2016. № 1. С. 30-35.

297. Подобний О.О. Безпека учасників кримінального судочинства як завдання оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 63-69.

298. Подобний О.О. Співвідношення документування й доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 64-68.

299. Попелюшко В.О. Запобіжні заходи в новому КПК України: поняття, мета, підстави, порядок та суб'єкти застосування. *Адвокат*. 2012. № 9. С. 4-6.

300. Попелюшко В.О. Про допустимість доказів у контексті статей 334 та 335 Кримінально-процесуального кодексу України. *Вісник Верховного Суду України*. 2007. № 11. С. 41-45.

301. Постанова Верховного Суду від 08.02.2018 р. у справі № 754/5978/16-к (провадження № 51-386км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72243400>.

302. Постанова Верховного Суду від 21.02.2018 р. у справі № 701/613/16-к (провадження № 51-6003км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80147749>.

303. Постанова Верховного Суду від 21.03.2018 р. у справі № 751/7177/14 (провадження № 51-1285км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72938764>.

304. Постанова Верховного Суду від 29.03.2018 р. у справі № 459/2045/15-к (провадження № 51-769км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73189758>.

305. Постанова Верховного Суду від 29.03.2018 р. у справі № 577/4566/16-к (провадження № 51-519км17). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73157443>.

306. Постанова Верховного Суду від 12.04.2018 р. у справі № 366/1400/15-к (провадження № 51-1528км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73438093>.

307. Постанова Верховного Суду від 17.04.2018 р. у справі № 359/6489/13-к (провадження № 51-865км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74440070>.

308. Постанова Верховного Суду від 26.04.2018 р. у справі № 135/1530/16-к (провадження № 51-447км17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73758522>.

309. Постанова Верховного Суду від 15.05.2018 р. у справі № 741/248/16 (провадження № 51-2316км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74188385>.

310. Постанова Верховного Суду від 17.05.2018 р. у справі № 480/1877/16-к (провадження № 51-3047км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74262127>.

311. Постанова Верховного Суду від 22.05.2018 р. у справі № 459/3331/16-к (провадження № 51-43км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74551561>.

312. Постанова Верховного Суду від 22.05.2018 р. у справі № 662/1113/15 (провадження № 51-879км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74309843>.

313. Постанова Верховного Суду від 24.05.2018 р. у справі № 332/2781/15-к (провадження № 51-2854км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74409389>.

314. Постанова Верховного Суду від 24.05.2018 р. у справі № 401/206/16-к (провадження № 51-1080км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74376393>.

315. Постанова Верховного Суду від 29.05.2018 р. у справі № 671/433/16-к (провадження № 51-1552км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74409442>.

316. Постанова Верховного Суду від 07.06.2018 р. у справі № 601/693/15 (провадження № 51-422км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74660089>.

317. Постанова Верховного Суду від 07.06.2018 р. у справі № 604/1071/14-к (провадження № 51-809км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74630432>.

318. Постанова Верховного Суду від 07.06.2018 р. у справі № 720/2612/15-к (провадження № 51-3750км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74777451>.

319. Постанова Верховного Суду від 12.06.2018 р. у справі № 367/2556/16-к (провадження № 51-1926км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74747664>.

320. Постанова Верховного Суду від 12.06.2018 р. у справі № 712/13361/15 (провадження № 51-1604км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74777387>.

321. Постанова Верховного Суду від 19.06.2018 р. у справі № 266/2586/15-к (провадження № 51-994км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74842743>.

322. Постанова Верховного Суду від 21.06.2018 р. у справі № 349/651/16-к (провадження № 51-5578км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74963614>.

323. Постанова Верховного Суду від 27.06.2018 р. у справі № 475/1137/15-к (провадження № 51-641км17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75068707>.

324. Постанова Верховного Суду від 03.07.2018 р. у справі № 154/3431/15 (провадження № 51-3969км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75424608>.

325. Постанова Верховного Суду від 04.07.2018 р. у справі № 688/788/15-к (провадження № 51-597км17). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75286445>.

326. Постанова Верховного Суду від 05.07.2018 р. у справі № 551/257/16-к (провадження № 51-2713км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75319635>.

327. Постанова Верховного Суду від 19.07.2018 р. у справі № 266/1585/14-к (провадження № 51-355км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75473805>.

328. Постанова Верховного Суду від 13.09.2018 р. у справі № 314/38/15-к (провадження № 51-2026 км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76673353>.

329. Постанова Верховного Суду від 25.09.2018 р. у справі № 210/4412/15-к (провадження № 51-80км17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76859981>.

330. Постанова Верховного Суду від 25.09.2018 р. у справі № 685/1841/16-к (провадження № 51-2637км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76825962>.

331. Постанова Верховного Суду від 27.09.2018 р. у справі № 533/93/16-к (провадження № 51-4186км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76945360>.

332. Постанова Верховного Суду від 27.09.2018 р. у справі № 693/6763/15-к (провадження № 51-4690км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76860034>.

333. Постанова Верховного Суду від 09.10.2018 р. у справі № 372/4155/15-к (провадження № 51-941км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77684950>.

334. Постанова Верховного Суду від 23.10.2018 р. у справі № 158/2313/15-к (провадження № 51-3021км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77393408>.

335. Постанова Верховного Суду від 25.10.2018 р. у справі № 562/2333/15-к (провадження № 51-4953км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77586813>.

336. Постанова Верховного Суду від 08.11.2018 р. у справі № 206/2510/16-к (провадження № 51-2491км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77969196>.

337. Постанова Верховного Суду від 13.11.2018 р. у справі № 697/1276/15-к (провадження № 51-1496км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78011558>.

338. Постанова Верховного Суду від 14.11.2018 р. у справі № 501/3796/15-к (провадження № 51-2408км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78110948>.

339. Постанова Верховного Суду від 15.11.2018 р. у справі № 187/686/15-к (провадження № 51-2617км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77969036>.

340. Постанова Верховного Суду від 20.11.2018 р. у справі № 290/738/15-к (провадження № 51-4км17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78267939>.

341. Постанова Верховного Суду від 20.11.2018 р. у справі № 342/1121/16-к (провадження № 51-682км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78428260>.

342. Постанова Верховного Суду від 22.11.2018 р. у справі № 194/1437/15-к (провадження № 51-1913км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78297771>.

343. Постанова Верховного Суду від 27.11.2018 р. у справі № 131/370/17 (провадження № 51-708км17). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78750778>.

344. Постанова Верховного Суду від 06.12.2018 р. у справі № 712/13435/16-к (провадження № 51-4558км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78496573>.

345. Постанова Верховного Суду від 15.01.2019 р. у справі № 463/5544/14-к (провадження № 51-6615км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79314122>.

346. Постанова Верховного Суду від 16.01.2019 р. у справі № 751/7557/15-к (провадження № 13-37кс18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79298340>.

347. Постанова Верховного Суду від 17.01.2019 р. у справі № 236/1253/17 (провадження № 51-6030км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79365423>.

348. Постанова Верховного Суду від 22.01.2019 р. у справі № 697/2272/14-к (провадження № 51-7км17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80035996>.

349. Постанова Верховного Суду від 22.01.2019 р. у справі № 759/8398/15-к (провадження № 51-5870км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79958158>.

350. Постанова Верховного Суду від 29.01.2019 р. у справі № 335/5044/16-к (провадження № 51-2641км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79543687>.

351. Постанова Верховного Суду від 29.01.2019 р. у справі № 466/896/17 (провадження № 51-7795км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79601140>.

352. Постанова Верховного Суду від 30.01.2019 р. у справі № 757/30683/16-к (провадження № 51-4723км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79601162>.

353. Постанова Верховного Суду від 05.02.2019 р. у справі № 127/23722/15-к (провадження № 51-5658км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79684912>.

354. Постанова Верховного Суду від 05.02.2019 р. у справі № 463/1883/15-к (провадження № 51-4757км17). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79776361>.

355. Постанова Верховного Суду від 12.02.2019 р. у справі № 159/451/16-к (провадження № 51-1173км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80224144>.

356. Постанова Верховного Суду від 14.02.2019 р. у справі № 279/3299/16-к (провадження № 51-7219км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79957626>.

357. Постанова Верховного Суду від 14.02.2019 р. у справі № 734/117/15-к (провадження № 51-5756км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79988325>.

358. Постанова Верховного Суду від 20.02.2019 р. у справі № 242/4159/14-к (провадження № 51-614км17). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80112327>.

359. Постанова Верховного Суду від 21.02.2019 р. у справі № 264/5873/15-к (провадження № 51-7528км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80147765>.

360. Постанова Верховного Суду від 26.02.2019 р. у справі № 331/5187/15-к (провадження № 51-4859км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80588186>.

361. Постанова Верховного Суду від 26.02.2019 р. у справі № 653/1302/15-к (провадження № 51-3696км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80224185>.

362. Постанова Верховного Суду від 27.02.2019 р. у справі № 0503/10653/2012 (провадження № 51-187км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80364063>.

363. Постанова Верховного Суду від 28.02.2019 р. у справі № 154/2906/15 (провадження № 51-6913км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80304883>.

364. Постанова Верховного Суду від 28.02.2019 р. у справі № 539/1636/16-к (провадження № 51-7128км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80181372>.

365. Постанова Верховного Суду від 12.03.2019 р. у справі № 664/506/16-к (провадження № 51-3386км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80555667>.

366. Постанова Верховного Суду від 14.03.2019 р. у справі № 333/2712/16-к (провадження № 51-6776км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80555709>.

367. Постанова Верховного Суду від 26.03.2019 р. у справі № 755/2324/13-к (провадження № 51-2047км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80783255>.

368. Постанова Верховного Суду від 28.03.2019 р. у справі № 335/435/13-к (провадження № 51-7592км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80918844>.

369. Постанова Верховного Суду від 28.03.2019 р. у справі № 676/333/17 (провадження № 51-6852км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80918926>.

370. Постанова Верховного Суду від 28.03.2019 р. у справі № 688/2278/15-к (провадження № 51-4607км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80918923>.

371. Постанова Верховного Суду від 04.04.2019 р. у справі № 420/2778/15-к (провадження № 51-7338км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81047558>.

372. Постанова Верховного Суду від 04.04.2019 р. у справі № 754/11898/14-к (провадження № 51-5959км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81107597>.

373. Постанова Верховного Суду від 11.04.2019 р. у справі № 642/5974/13-к (провадження № 51-7304км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81264179>.

374. Постанова Верховного Суду від 18.04.2019 р. у справі № 493/1616/16-к (провадження № 51-6717км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81329305>.

375. Постанова Верховного Суду від 07.05.2019 р. у справі № 654/3305/15-к (провадження № 51-3221км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81722323>.

376. Постанова Верховного Суду від 21.05.2019 р. у справі № 365/953/13-к (провадження № 51-4721км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82265101>.

377. Постанова Верховного Суду від 22.05.2019 р. у справі № 640/2449/16-к (провадження № 51-6365км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82001802>.

378. Постанова Верховного Суду від 22.05.2019 р. у справі № 710/179/17 (провадження № 51-7451км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82001773>.

379. Постанова Верховного Суду від 20.06.2019 р. у справі № 607/12579/17-к (провадження № 51-10151км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82636244>.

380. Постанова Верховного Суду від 07.08.2019 р. у справі № 607/14707/17 (провадження № 51-2604км19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83589933>.

381. Постанова Верховного Суду від 08.10.2019 р. у справі № 639/8329/14-к (провадження № 51-8259км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85238666>.

382. Постанова Верховного Суду від 16.10.2019 р. у справі № 640/6847/15-к (провадження № 13-43кс19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85174578>.

383. Постанова Верховного Суду від 05.11.2019 р. у справі № 344/11299/15-к (провадження № 51-1009км19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85743614>.

384. Постанова Верховного Суду від 13.11.2019 р. у справі № 1-07/07 (провадження № 13-36зв019). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85869105>.

385. Постанова Верховного Суду від 19.11.2019 р. у справі № 441/845/17 (провадження № 51-8328км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85934761>.

386. Постанова Верховного Суду від 19.11.2019 р. у справі № 750/5745/15-к (провадження № 51-10195км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86275852>.

387. Постанова Верховного Суду від 25.11.2019 р. у справі № 420/1667/18 (провадження № 51-10433кмо18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86070671>.

388. Постанова Верховного Суду від 18.12.2019 р. у справі № 761/2021/16-к (провадження № 51-3904км19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86505832>.

389. Постанова Верховного Суду від 28.01.2020 р. у справі № 456/2742/15-к (провадження № 51-1528км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87672451>.

390. Постанова Верховного Суду від 29.01.2020 р. у справі № 473/3712/18 (провадження № 51-4540км19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87365800>.

391. Постанова Верховного Суду від 04.02.2020 р. у справі № 311/1110/18 (провадження № 51-4150км19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87517442>.

392. Постанова Верховного Суду від 05.02.2020 р. у справі № 539/2553/16-к (провадження № 51-690км17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87517473>.

393. Постанова Верховного Суду від 11.02.2020 р. у справі № 543/685/18 (провадження № 51-4735км19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87672481>.

394. Постанова Верховного Суду від 11.02.2020 р. у справі № 577/4/17-к (провадження № 51-5182км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87640602>.

395. Постанова Верховного Суду від 11.02.2020 р. у справі № 761/33311/15-к (провадження № 51-487км18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87672462>.

396. Постанова Верховного Суду від 18.02.2020 р. у справі № 199/8582/18 (провадження № 51-6385км19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87793898>.

397. Постанова Верховного Суду від 20.02.2020 р. у справі № 335/11196/17 (провадження № 51-5658км19). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87793965>.

398. Постанова Верховного Суду від 20.02.2020 р. у справі № 754/13345/18 (провадження № 51-5725км19). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87826968>.

399. Постанова Верховного Суду від 26.02.2020 р. у справі № 759/358/18 (провадження № 51-3984км19). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87985435>.

400. Постанова Верховного Суду України від 21.01.2016 р. у справі № 5-249кc15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56580962>.

401. Правила процедуры и доказывания, приведенные из Официальных отчетов Ассамблеи государств-участников Римского статута Международного уголовного суда (первая сессия, г. Нью-Йорк, 03-10.09.2002 года (ICC-ASP/1/3 и Corr.1), часть II.A). 94 с. URL: <https://www.refworld.org.ru/docid/53a1a3754.html>.

402. Принципы эффективного предупреждения и расследования незаконных, произвольных и суммарных казней, рекомендованные Резолюцией 1989/65 Экономического и Социального Совета Организации Объединенных Наций от 24.05.1989 г. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_213/conv.

403. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.

404. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

405. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства: Закон України від 04.10.2019 р. № 187-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-20#n21>.

406. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації: Закон України від 18.02.2016 р. № 1019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1019-19#n88>.

407. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.1993 р. № 3782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>.

408. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 р. № 9. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.

409. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.

410. Про практику постановлення судами вироків (постанов) при розгляді кримінальних справ в апеляційному порядку: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 р. № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001700-06#Text>.

411. Про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: Інструкція, затверджена Наказом Міністерства юстиції України

від 08.10.1998 р. № 53/5 (у редакції Наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 р. № 1950/5). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>).

412. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80>.

413. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

414. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

415. Проект Кримінального процесуального кодексу України, підготовлений робочою групою Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права: станом на 21.05.2007 р. К.: Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, 2007. 157 с.

416. Прокопенко О.Б. Право на справедливий суд: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Х., 2011. 20 с.

417. Рабінович П. Рішення Європейського суду з прав людини: до характеристики концептуально-методологічних засад їх обґрунтування. *Право України*. 1999. № 12. С. 32-37.

418. Рабінович П., Ратушна Б. Загальнотеоретичні проблеми права на належне доказування в українському судочинстві (у світлі практики Страсбурзького суду). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 3. С. 7-19.

419. Рабінович П.М. Діалектичний підхід у практиці Європейського суду з прав людини. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1. С. 40-48.

420. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 19-29.

421. Рабінович П.М. Основи загальної теорії держави та права: навчальний посібник. Видання 9-е, зі змінами. Львів: Край, 2007. 192 с.

422. Ратушна Б.П. Належне доказування у судовому правозастосуванні України в світлі практики Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичне дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2014. 16 с.

423. Ратушна Б.П. Стандарт доказування як критерій достовірності результату судового пізнання. *Право України*. 2012. № 6. С. 282-291.

424. Регламент Європейського суду з прав людини у редакції від 07.07.2003 р., що набрала чинності з 01.11.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_067.

425. Резник Г.М. Стандарты доказанности и межотраслевая преюдиция. *Уголовная юстиция: связь времен: избранные материалы международной научной конференции* (г. Санкт-Петербург, 6-8 октября 2010 года). М.: ЗАО «Акцион-Медиа», 2012. С. 91-94.

426. Рибак О.Г., Лозинська Ю.І. Оцінка достовірності показань свідка у кримінальному провадженні. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування: тези доповідей учасників науково-практичного семінару* (м. Львів, 30 листопада 2018 року). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 84-85.

427. Рибалко В.О. Наявність ризику переховування від органів досудового розслідування та/або суду як одна з підстав застосування запобіжного заходу. *Форум права*. 2015. № 2. С. 152-158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2015_2_27.

428. Римский статут Международного уголовного суда, распространенный в качестве документа A/CONF.183/9 от 17.07.1998 г. с дальнейшими изменениями и вступивший в силу 01.07.2002 г. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.

429. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України від 20.10.2011 р. № 12-рп/2011 у справі № 1-31/2011. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11>.

430. Рогатинська Н. Встановлення об'єктивної істини як мета доказування. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 4. С. 269.

431. Рогатинська Н.З. Характеристика показання як джерела доказів у кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2014. Вип. 24. Т. 4. С. 122-124.

432. Рожнова В.В. Недопустимість доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 301-306.

433. Романів Х.Б. Забезпечення права на справедливий суд: міжнародне закріплення та вітчизняні здобутки. *Інформація і право*. 2018. № 3. С. 131-136.

434. Романов Р.В. Проблемы доказывания в современном международном уголовном процессе: вопросы теории и практики: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Казань, 2018. 215 с.

435. Руденко А.В. Переход от вероятности к достоверности в доказывании по уголовным делам: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2001. 196 с.

436. Руденко В. Процесуальний статус слідчого судді. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 3. С. 71-78.

437. Рудич В.В. Международные стандарты допустимости доказательств, полученных под пытками и иным путем бесчеловеческого обращения с задержанными (арестованными) по уголовному делу. *Вестник Южноуральского государственного университета*. Серия «Право». 2015. Т. 15. № 4. С. 53-57.

438. Рудич В.В. Реализация международно-правового стандарта обоснованности подозрения при избрании судом меры пресечения в виде заключения под стражу. *Вестник Томского государственного университета*. Право. 2017. № 25. С. 113-120.

439. Руководство по эффективному расследованию и документированию пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания (Стамбульский протокол), представленный Верховному

комиссару Организации Объединенных Наций по правам человека 09.08.1999 г.
URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/training8Rev1ru.pdf>.

440. Ряшко О.В., Комісарчук Ю.А. Значення, класифікація та правила використання непрямих доказів у кримінальному процесі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 374-381.

441. Сакара Н.Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія. Х.: Право, 2010. 256 с.

442. Саленко О. Міжнародні стандарти у сфері судоустрою та статусу суддів, їх зміст і класифікація. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2014. № 3. Р. 263-269.

443. Сборник стандартов и норм Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия. Нью-Йорк: Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности, 2007. 396 с.

444. Свод принципов защиты всех лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой-бы то ни было форме, принятый Резолюцией 43/173 Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций от 09.12.1988 г.
URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_206.

445. Сергеева Д.Б. Допустимість доказів в теорії та КПК 2012 року. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 80-87.

446. Сергеева Д.Б. Належність доказів за новим КПК України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 3. С. 234-239.

447. Сергеева Д.Б. Поняття та сутність достовірності доказу як його властивості. *Юрист України*. 2014. № 1. С. 89-95.

448. Сергеева Д.Б. Проблеми визначення достовірності доказу як його властивості за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Юрист України*. 2013. № 4. С. 106-111.

449. Сергеева Д.Б. Щодо співвідношення понять «судові докази», «досудові докази» й «процесуальні докази» у кримінальному процесі України.

Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. Т. 26. 2013. № 2-2. С. 337-341.

450. Сибилева Н.В. Допустимость доказательств в советском уголовном процессе: учебное пособие. К.: УМК ВО, 1990. 68 с.

451. Сиза Н.П. Система елементів права на справедливий суд. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2012. Вип. 20. Ч. 1. Т. 4. С. 194-199.*

452. Сизоненко А.С. Використання доказів, отриманих на території інших країн, в кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2004. 218 с.

453. Сівочек С.М. Оцінка джерел доказів у кримінальному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2003. 215 с.

454. Січко В.О. Обрання, скасування або зміна запобіжного заходу у судовому провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2019. 276 с.

455. Скабелин С.И. Соотношение понятий «достаточные данные» и «достаточные доказательства» в уголовном судопроизводстве. *Актуальные проблемы российского права. 2014. № 8. С. 1750-1754.*

456. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. 2-ге видання. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.

457. Слюсарчук Х. Реалізація стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні України. *Visegrad Journal on Human Rights. 2016. No 2. Vol. 2. P. 148-153.*

458. Слюсарчук Х.Р. Історія зародження стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні. *Роль права та закону в громадянському суспільстві: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 12-13 лютого 2016 року). К.: Центр правових наукових досліджень, 2016. С. 84-88.*

459. Слюсарчук Х.Р. Ознаки системи стандартів доказування у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи: матеріали XV Міжнародної студентсько-аспірантської*

наукової конференції (м. Львів, 15-16 квітня 2016 року). Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2016. С. 157-159.

460. Слюсарчук Х.Р. Співвідношення термінів «стандарти доказування» та «стандарти переконання». *Право і суспільство*. 2016. № 1. Ч. 2. С. 164-170.

461. Слюсарчук Х.Р. Стандарт доказування в кримінальному провадженні: яка його ідея? *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 3. С. 222-226. URL: http://www.pap.in.ua/3_2015/66.pdf.

462. Слюсарчук Х.Р. Стандарт доказування «обґрунтована підозра» у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2017. Вип. 42. С. 238-241.

463. Слюсарчук Х.Р. Стандарти доказування у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2017. 24 с.

464. Слюсарчук Х.Р. Стандарти доказування у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2017. 240 с.

465. Смирнов Г.К. Восстановление в УПК РФ объективной истины как цели доказывания. *Уголовный процесс*. 2012. № 4. С. 11.

466. Смольников Д.И. Косвенные доказательства в гражданском судопроизводстве России: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. М., 2015. 221 с.

467. Смольников Д.И. Мифы о стандартах доказывания. *Закон*. 2015. № 12. С. 199-205.

468. Соколов В.В. Философский синтез Готфрида Лейбница. В кн.: Лейбниц Г.В. Сочинения в 4-х т. Т. 1. М.: Мысль, 1982. С. 3-77.

469. Спесивов Н.В. Международные стандарты осуществления уголовного судопроизводства с участием несовершеннолетних и их реализация в современном российском уголовном процессе: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Саратов, 2015. 241 с.

470. Спесивов Н.В. Сущность международных стандартов прав человека. *Ученые записки Орловского государственного университета*. 2015. № 1. С. 265-267.

471. Справа «А.В. проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 29.01.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a77.

472. Справа «Алексахін проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 19.07.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_925.

473. Справа «Балицький проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 03.11.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_726.

474. Справа «Белозоров проти Росії та України»: рішення Європейського суду з прав людини від 15.10.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b05.

475. Справа «Боець проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 30.01.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c64.

476. Справа «Волохи проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 02.11.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_138.

477. Справа «Жук проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 21.10.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_659.

478. Справа «Карабет та інші проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 17.01.2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c69.

479. Справа «Карпюк та інші проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 06.10.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b10.

480. Справа «Козинець проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 06.12.2007 р. зі змінами, внесеними 27.02.2008 р. відповідно до правила 81 Регламенту Суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_334.

481. Справа «Коробов проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 21.07.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_790.

482. Справа «Луценко проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 03.07.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_458.

483. Справа «Макаренко проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 30.01.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c45.

484. Справа «Надточій проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 15.05.2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_404.

485. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 21.04.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683.

486. Справа «Олег Колесник проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 19.11.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_505.

487. Справа «Олександр Смирнов проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 15.07.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_615?lang=ru.

488. Справа «Орлик проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 11.02.2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b11.

489. Справа «Орловський проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 02.04.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_a92.

490. Справа «Поміляйко проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 11.02.2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/974_b28.

491. Справа «Рудяк проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 04.09.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a46.

492. Справа «Салов проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 06.09.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_428.

493. Справа «Хайредінов проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 14.10.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_665.

494. Справа «Харченко проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 10.02.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662.

495. Справа «Христов проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 19.02.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_443.

496. Справа «Чжан проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 13.11.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d21.

497. Справа «Чміль проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 29.10.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b45.

498. Справа «Шабельник проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 19.02.2009 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457.

499. Справа «Шабельник проти України (№ 2)»: рішення Європейського суду з прав людини від 01.06.2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c48.

500. Справа «Яременко проти України»: рішення Європейського суду з прав людини від 12.06.2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_405.

501. Справа «Яременко проти України (№ 2)»: рішення Європейського суду з прав людини від 30.04.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a75.

502. Справедливое судебное разбирательство в международном праве: юридический сборник. Варшава: Бюро ОБСЕ по демократическим институтам и правам человека, 2013. 279 с.

503. Стандарты справедливого правосудия (международные и национальные практики) / кол. авторов; под ред. Т.Г. Морщаковой. М.: Мысль, 2012. 584 с.

504. Старенький О. Отримання доказів захисником у досудовому розслідуванні шляхом застосування тимчасового доступу до речей і документів. *European political and law discourse*. Vol. 3. Issue 1. 2016. P. 199-203.

505. Статут Международного Суда, вступивший в силу 24.10.1945 г. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

506. Стахівський С.М. Кримінально-процесуальні засоби доказування: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. К., 2005. 396 с.

507. Степаненко А.С. Генезис стандарта доказывания «вне разумных сомнений». *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 16-17 травня 2015 року): у 2 т. Т. 2. Одеса: Юридична література, 2015. С. 352-354.

508. Степаненко А.С. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 234 с.

509. Степаненко А.С. Стандарт «поза розумним сумнівом» в системах американського та англійського правосуддя. *Інформаційне забезпечення розслідування злочинів*: матеріали Міжнародного круглого столу (м. Одеса, 29 травня 2015 року). Одеса: Юридична література, 2015. С. 252-257.

510. Степаненко А.С. Теорія і практика застосування стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні Канади. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 351-354. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2017/103.pdf.

511. Степаненко В.В. Стандарти доведення в кримінальному судочинстві Канади. *Юридичний бюлетень*. 2016. Вип. 3. С. 133-138.

512. Степаненко В.В. Стандарти доведення в кримінальному судочинстві Сполученого Королівства. *Форум права*. 2017. № 1. С. 171-174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_1_30.

513. Степаненко В.В. Стандарти переконання (досвід Сполучених Штатів Америки). *Форум права*. 2016. № 3. С. 245-249. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_3_45.

514. Степанов О.С. Належність та допустимість доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2007. 205 с.

515. Степанова С.В. Європейські стандарти права на справедливий суд та їх імплементація у національне законодавство України: конституційно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. К. – Ужгород, 2018. 216 с.

516. Стоянов М.М. Властивості доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2010. 245 с.

517. Стоянов М.М. Порухення процесуальної форми та визнання відомостей недопустимими у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-2. С. 319-321. URL: http://www.pap.in.ua/3-2_2013/91.pdf.

518. Стоянов М.М. Система правил допустимості доказів у кримінальному провадженні України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 245-250.

519. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, схвалена Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.

520. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. В 2-х т. Т. 1. М.: Наука, 1968. 470 с.

521. Сутягин К.И. Применение доктрины «плодов отравленного дерева» при оценке допустимости доказательств требует корректировки. *Вестник Оренбургского государственного университета*. 2008. № 83. С. 56-59.

522. Сырых В.М. Логические основания общей теории права: в 2 т. Т. 1: Элементный состав. 2-е издание, исправленное и дополненное. М.: Юридический Дом «Юстицинформ», 2001. 528 с.

523. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Р.С. Белкин, А.И. Винберг, В.Я. Дорохов, Л.М. Карнеева и др.; ред. кол.: Н.В. Жогин (отв. ред.) и др. 2-е изд., исправ. и доп. М.: Юридическая литература, 1973. 736 с.

524. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. 2-е видання, перероблене і доповнене. К.: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.

525. Теорія доказів: підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / К.В. Антонов, О.В. Сачко, В.М. Тертишник, В.Г. Уваров; за заг. ред. В.М. Тертишника. К.: Алерта, 2015. 294 с.

526. Терехин В.В. Допустимость доказательств в уголовном процессе (методологический, правовой, этический аспекты): автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Нижний Новгород, 2016. 52 с.

527. Терехин В.В. Идеологические нюансы формирования и применения стандарта допустимости доказательств в уголовном процессе. *Труды Академии управления МВД России*. 2018. № 1. С. 48-54.

528. Ткачук О. Витоки сучасного розуміння права на справедливий суд. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. No 1/2. P. 188-193.

529. Ткачук О.С. Класифікація елементів права на справедливий суд: національна теорія та практика Європейського суду з прав людини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 1. С. 71-77.

530. Тлепова М.І. Міжнародні кримінальні процесуальні стандарти захисту прав осіб, потерпілих від кримінальних правопорушень, та їх втілення у кримінальному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2013. № 22. Ч. 1. С. 109-115.

531. Толочко О. Критерії визначення стандарту доказування вини поза розумним сумнівом у кримінальному провадженні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 5-10.

532. Трефилов А.А. Теория «плодов отравленного дерева» в правоприменительной практике России, Германии и Швейцарии. *Юридическая наука и правоприменение (V Саратовские правовые чтения): сборник тезисов докладов Всероссийской научно-практической конференции (г. Саратов, 1-2 июня 2012 года)*. Саратов: Издательство ФГБОУ ВПО «Саратовская государственная юридическая академия», 2012. С. 185-186.

533. Трофименко В.М. Теоретичні та правові основи диференціації процесуальної форми у кримінальному судочинстві: монографія. Х.: ТОВ «Оберіг», 2016. 304 с.

534. Трохлюк А. Понятие принципа обеспечения доказанности вины в уголовном процессе Украины. *Legea și viața*. 2016. № 4/2. P. 72-75.

535. Трубникова Т.В. Проблемы доказывания в справедливом судебном разбирательстве и их отражение в правовых позициях ЕСПЧ: вызовы для российской науки уголовного процесса и правоприменительной практики. *Уголовная юстиция*. 2016. № 1. С. 135-147.

536. Тютюнник В.В. Вплив практики Європейського суду з прав людини на розвиток інституту допустимості доказів у кримінальному процесі України. *Юрист України*. 2013. № 3. С. 82-87.

537. Тютюнник В.В. Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обґрунтованого вироку суду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2015. 220 с.

538. Тютюнник В.В. Очевидна недопустимість доказу як критерій здійснення окремої судової процедури визнання доказу недопустимим під час кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2014. Вип. 28. Т. 3. С. 137-140.

539. Тютюнник В. Проблеми виокремлення критеріїв допустимості доказів у кримінальному процесі. *Право України*. 2014. № 10. С. 64-74.

540. Тягло А.В. К пониманию бремени доказательства в англо-американском праве. *Форум права*. 2019. № 1. С. 69-76. URL: http://forumprava.pp.ua/files/069-076-2019-1-FP-Tiaglo_10.pdf.

541. Тягло А.В. О стандартах доказательства. *Форум права*. 2018. № 1. С. 88-94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2018_1_15.

542. Тягло О.В. Про розуміння доведення в англо-американському праві. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 13-27. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/4579>.

543. Уваров В.Г. Застосування практики Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів в удосконаленні кримінального судочинства України: монографія / за заг. ред. В.М. Тertiшника. Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ; Ліра ЛТД, 2012. 404 с.

544. Уваров В.Г. Міжнародно-правові стандарти у кримінальному процесі України: монографія. Х.: НікаНова, 2014. 416 с.

545. Уголовное судопроизводство. В 3-х т. Т. 1 / под ред. Н.А. Колоколова. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Издательство «Юрайт», 2019. 295 с.

546. Уголовно-процессуальное право: учебник для бакалавриата и магистратуры / под общ. ред. В.М. Лебедева. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Издательство «Юрайт», 2014. 1060 с.

547. Уткин В.А. Международные стандарты уголовно-исполнительной деятельности и стереотипы их восприятия. *Уголовная юстиция*. 2016. № 2. С. 89-96.

548. Ухвала Апеляційного суду Житомирської області від 26.07.2017 р. у справі № 776/13/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/67936798>.

549. Ухвала Апеляційного суду Закарпатської області від 04.06.2014 р. у справі № 77/1692/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/55856948>.

550. Ухвала Апеляційного суду Одеської області від 11.06.2015 р. у справі № 520/14721/13-к (провадження № 11-кп/785/309/15). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/45440643>.

551. Ухвала Апеляційного суду Сумської області від 19.08.2017 р. у справі № 577/4566/16-к (провадження № 11-кп/788/546/17). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68531768>.

552. Ухвала Апеляційного суду Харківської області від 11.05.2016 р. у справі № 3322т/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61820318>.

553. Ухвала Апеляційного суду Харківської області від 17.05.2018 р. у справі № 639/8329/14-к (провадження № 11-кп/790/636/18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74185452>.

554. Ухвала Апеляційного суду Херсонської області від 16.05.2016 р. у справі № 662/1113/15-к (провадження № 11кп/791/327/16). URL: reyestr.court.gov.ua/Review/57724305.

555. Ухвала Апеляційного суду Херсонської області від 18.09.2018 р. у справі № 665/2130/15-к (провадження № 11-кп/791/538/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76561971>.

556. Ухвала Арцизького районного суду Одеської області від 11.03.2019 р. у справі № 492/430/19 (провадження № 1-кс/492/182/19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80395158>.

557. Ухвала Біляївського районного суду Одеської області від 12.04.2018 р. у справі № 496/1351/18 (провадження № 1-кс/496/471/18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73354709>.

558. Ухвала Бучацького районного суду Тернопільської області від 08.05.2019 р. у справі № 595/928/19 (провадження № 1-ксс/595/201/2019). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81704786>.

559. Ухвала Верховного Суду від 13.03.2018 р. у справі № 336/6314/16-к (провадження № 51-4566сх18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73089520>.

560. Ухвала Верховного Суду від 05.11.2019 р. у справі № 284/230/17 (провадження № 51-1526км19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85582410>.

561. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 02.10.2019 р. у справі № 991/531/19 (провадження № 1-ксс/991/814/19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84684847>.

562. Ухвала Волинського апеляційного суду від 22.08.2019 р. у справі № 161/16058/18 (провадження № 11-кп/802/431/19). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/83843783>.

563. Ухвала Горностаївського районного суду Херсонської області від 11.09.2018 р. у справі № 655/706/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76409717>.

564. Ухвала Дзержинського районного суду м. Харкова від 25.03.2019 р. у справі № 638/11760/18 (провадження № 1-ксс/638/1391/19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80811132>.

565. Ухвала Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 08.05.2019 р. у справі № 658/4719/18 (провадження № 1-ксс/658/762/19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81601963>.

566. Ухвала Київського районного суду м. Одеси від 27.11.2019 р. у справі № 947/23796/19 (провадження № 1-ксс/947/15906/19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85968775>.

567. Ухвала Коломацького районного суду Харківської області від 10.09.2019 р. у справі № 625/494/19 (провадження № 1-ксс/625/258/19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84141729>.

568. Ухвала Косівського районного суду Івано-Франківської області у справі № 347/2941/14-к (провадження № 1-кп/347/1/18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72569340>.

569. Ухвала Миколаївського апеляційного суду від 31.07.2019 р. у справі № 473/3712/18 (провадження № 11-кп/812/641/19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83422507>.

570. Ухвала Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області від 28.10.2019 р. у справі № 484/5014/19 (провадження № 1-кс/484/1690/19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85212895>.

571. Ухвала Подільського районного суду м. Києва від 12.12.2019 р. у справі № 758/15271/19 (провадження № 1-кс/758/5662/19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87076554>.

572. Ухвала Полтавського апеляційного суду від 26.02.2020 р. у справі № 592/5228/14-к (провадження № 11-кп/814/432/20). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87979461>.

573. Ухвала Рубіжанського міського суду Луганської області від 05.01.2018 р. у справі № 425/3113/17 (провадження № 1-кс/425/111/18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71452696>.

574. Ухвала Солом'янського районного суду м. Києва від 16.11.2017 р. у справі № 760/25055/17-к (провадження № 1-кс-16440/17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71024041>.

575. Ухвала Хмільницького міськрайонного суду Вінницької області від 21.06.2019 р. у справі № 149/1656/19 (провадження № 1-кс/149/573/19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82528660>.

576. Ухвала Чернівецького апеляційного суду від 12.09.2019 р. у справі № 727/4888/16-к (провадження № 11-кп/822/284/19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84207704>.

577. Фальковський А.О. Підходи в сфері посткласичної методології юриспруденції. *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 54-59.

578. Фаринник В.І. Теоретичні, правові та праксеологічні проблеми застосування заходів забезпечення кримінального провадження в кримінальному процесі України: дис ... д-ра юрид. наук. К., 2018. 565 с.

579. Фролов С.А. Свойство относимости уголовно-процессуальных доказательств: проблемы теории и практики: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Нижний Новгород, 2008. 34 с.

580. Фулей Т.І. Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів. К.: Ваіте, 2017. 192 с.

581. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К.: Координатор проектів ОБСЄ в Україні, 2015. 208 с.

582. Хаустова М.Г. Міжнародні стандарти в контексті євроінтеграційних процесів в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2. С. 43-53.

583. Хмельницкая Т.В. Проблемы формирования доказательств в ходе досудебного производства по уголовному делу: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Нижний Новгород, 2016. 213 с.

584. Хмыров А.А. Косвенные доказательства. М.: Юридическая литература, 1979. 184 с.

585. Холондович І.І. Підстави та процесуальний порядок оскарження повідомлення про підозру: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2020. 18 с.

586. Цуцкірідзе М.С. Фактичні підстави використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності для проведення слідчих дій. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. Вип. 24. С. 243-251.

587. Черниченко С.В. Теория международного права. В 2-х т. Т. 2: Старые и новые теоретические проблемы. Издательство «НИМП», 1999. 531 с.

588. Чирков Ф.В. Оценка доказательств в ходе окончания предварительного следствия: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Краснодар, 2012. 24 с.

589. Чумаков А.В. Европейские стандарты в области прав человека в российском уголовном процессе: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. СПб., 2005. 25 с.

590. Чупрікова І.Л. Допустимість доказів у світлі нового Кримінального процесуального кодексу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2015. 186 с.

591. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2007. 640 с.

592. Шаханов В.В. Правовые парадигмы: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Владимир, 2005. 193 с.

593. Шейфер С.А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования. М.: Норма: ИНФРА-М, 2010. 240 с.

594. Шелегов Ю.В. К вопросу о значении системы косвенных доказательств в обеспечении достаточности для принятия процессуальных решений. *Сибирский юридический вестник*. 2015. № 1. С. 102-107.

595. Шило О.Г. Загальна характеристика показань як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 151-156.

596. Шило О.Г. Особливості обґрунтування обрання запобіжних заходів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2014. Вип. 25. С. 269-273.

597. Шило О.Г., Бабаєва О.В., Меркулов М.О. Доктрина неминучого виявлення в рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Светіна проти Словенії»: генеза та практика застосування. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2019. Вип. 38. С. 58-74.

598. Шило О.Г., Новожилов В.С. Міжнародне право в системі джерел кримінального процесуального права України. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 89-98.

599. Шумило М. Імовірність і вірогідність знання у кримінальному провадженні як передумова потреби об'єктивізації результатів доказування. *Право України*. 2014. № 10. С. 44-52.

600. Шумило М.Є. Докази досудового і судового провадження: проблема функцій та співвідношення. *Юридичний вісник України*. 2013. № 40 (5-11 жовтня). С. 6-7.

601. Шумило М.Є. Досудові і судові докази у КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 82-86.

602. Шумило М.Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 2. С. 40-48.

603. Щокін Ю.В. Міжнародно-правовий звичай: проблеми теорії і практики: монографія. Х.: Право, 2012. 456 с.

604. Юдин Э.Г. Методология науки. Системность. Деятельность. М.: Эдиториал УРСС, 1997. 445 с.

605. Юдківська Г.Ю. Законність переносу тягара доведення на обвинуваченого в кримінальному процесі з погляду міжнародних стандартів. *Адвокат*. 2007. № 2. С. 22-26.

606. Яворський Я.Т. Правовий статус прокурора Міжнародного кримінального суду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. К., 2018. 197 с.

607. Ягофаров С.М. Международные стандарты по правам человека в сфере российского уголовного судопроизводства: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Оренбург, 2005. 195 с.

608. Яновська О.Г. Доказування в кримінальному судочинстві: особливості акмеологічного впливу. *Правове регулювання економіки: Збірник наукових праць*. 2009. Вип. 9. С. 278-288.

609. Яновська О.Г. Застосування доктрини «плодів отруєного дерева» при перегляді судових рішень за виключними обставинами. *Кримінальний процес і криміналістика: виклики часу*: збірник статей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 20-річчя кафедри кримінального процесу і криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, 24 січня 2020 року). Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. С. 213-219.

610. Affaire Altay c. Turquie: Décision La Cour Européenne des Droits de l'Homme le 22 Mai 2001. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-64019>.

611. Affaire Berktaş c. Turquie: Décision La Cour Européenne des Droits de l'Homme le 1 Mars 2001. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-63825>.

612. Affaire Destrehem c. France: Décision La Cour Européenne des Droits de l'Homme le 18 Mai 2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-66319>.

613. Affaire Gennadi Naoumenko c. Ukraine: Décision La Cour Européenne des Droits de l'Homme le 10 Février 2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-66182>.

614. Affaire Herz c. Allemagne: Décision La Cour Européenne des Droits de l'Homme le 12 Juin 2003. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-65695>.

615. Affaire Indelicato c. Italie: Décision La Cour Européenne des Droits de l'Homme le 18 Octobre 2001. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-64280>.

616. Affaire L.M. c. Italie: Décision La Cour Européenne des Droits de l'Homme le 08 Février 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68190>.

617. Affaire Vera Fernández-Huidobro c. Espagne: Décision La Cour Européenne des Droits de l'Homme le 6 Janvier 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96605>.

618. Anni Äärelä and Jouni Näkkäläjärvi v. Finland, HRC Communication No. 779/1997 (4 November 1997), UN Doc CCPR/C/73/D/779/1997. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/undocs/779-1997.html>.

619. Antkowiak Bruce A. Saving Probable Cause. *Suffolk University Law Review*. 2007. Vol. XL. No. 3. P. 569-606.

620. Arizona v. Gant 556 U.S. 332 (2009). URL: <https://caselaw.findlaw.com/us-supreme-court/556/332.html>.

621. Bacigal Ronald J. Making the Right Gamble: the Odds on Probable Cause. *Mississippi Law Journal*. 2004. Vol. 74. P. 279-335.

622. Basay V., Hryniuk V., Kovalchuk S. Standards of Proof in the Criminal Procedure of the United States of America and Ukraine: a Comparative Research. *Amazonia Investiga*. 2019. Vol. 8. Num. 22. P. 552-557.

623. Bennett Bryant M. Evidence: Clear and Convincing Proof: Appellate Review. *California Law Review*. 1944. Vol. 32. Issue 1. P. 74-79.

624. Black's Law Dictionary: Definitions of the Terms and Phrases of American and English Jurisprudence, Ancient and Modern / by Henry Campbell Black. Revised Fourth Edition by the Publisher's Editorial Staff. St. Paul: West Publishing Co, 1968. 1882 p.

625. Calderon v. Thompson, 523 U.S. 538 (1998). URL: <https://www.law.cornell.edu/supct/html/97-215.ZO.html>.

626. Case of A.S. v. Finland: Judgment of the European Court of Human Rights from 28 September 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100709>.

627. Case of Abdullayev v. Azerbaijan: Judgment of the European Court of Human Rights from 7 March 2019. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/spa?i=001-191357>.

628. Case of Aleksandr Makarov v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 12 March 2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-91758>.

629. Case of Aleksey Makarov v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 12 June 2008. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-91758>.

630. Case of Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights from 15 December 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108072>.

631. Case of Allan v. the United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights from 05 November 2002. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60713>.

632. Case of *Allenet de Ribemont v. France*: Judgment of the European Court of Human Rights from 10 February 1995. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57914>.

633. Case of *Ananyev and Others v. Russia*: Judgment of the European Court of Human Rights from 10 January 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-108465>.

634. Case of *Ara Harutyunyan v. Armenia*: Judgment of the European Court of Human Rights from 20 October 2016. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-167561>.

635. Case of *Avagyan v. Armenia*: Judgment of the European Court of Human Rights from 22 November 2018. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187688>.

636. Case of *Avşar v. Turkey*: Judgment of the European Court of Human Rights from 10 July 2001. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-59562>.

637. Case of *Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain*: Judgment of the European Court of Human Rights from 06 December 1988. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57429>.

638. Case of *Belenko v. Russia*: Judgment of the European Court of Human Rights from 18 December 2014. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-148639>.

639. Case of *Belevitskiy v. Russia*: Judgment of the European Court of Human Rights from 1 March 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-79648>.

640. Case of *Birutis and Others v. Lithuania*: Judgment of the European Court of Human Rights from 28 March 2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60395>.

641. Case of *Brandstetter v. Austria*: Judgment of the European Court of Human Rights from 28 August 1991. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57683>.

642. Case of *Brogan and Others v. the United Kingdom*: Judgment of the European Court of Human Rights from 29 November 1988. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57450>.

643. Case of Brumărescu v. Romania: Judgment of the European Court of Human Rights from 28 October 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337>.

644. Case of Buck v. Germany: Judgment of the European Court of Human Rights from 28 April 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-68920>.

645. Case of Bulut v. Austria: Judgment of the European Court of Human Rights from 22 February 1996. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57971>.

646. Case of Buzadji v. the Republic of Moldova: Judgment of the European Court of Human Rights from 5 July 2016. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-164928>.

647. Case of Bykov v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 10 March 2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91704>.

648. Case of Castravet v. Moldova: Judgment of the European Court of Human Rights from 13 March 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-79767>.

649. Case of Cebotari v. Moldova: Judgment of the European Court of Human Rights from 13 November 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-83247>.

650. Case of Chraidí v. Germany: Judgment of the European Court of Human Rights from 26 October 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77694>.

651. Case of Clooth v. Belgium: Judgment of the European Court of Human Rights from 12 December 1991. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57699>.

652. Case of Davydov and Others v. Ukraine: Judgment of the European Court of Human Rights from 1 July 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99750>.

653. Case of Deés v. Hungary: Judgment of the European Court of Human Rights from 9 November 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101647>.

654. Case of Delcourt v. Belgium: Judgment of the European Court of Human Rights from 17 January 1970. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57467>.

655. Case of Deweer v. Belgium: Judgment of the European Court of Human Rights from 27 February 1980. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57469>.

656. Case of Dolgova v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 2 March 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-72642>.

657. Case of Doorson v. the Netherlands: Judgment of the European Court of Human Rights from 26 March 1996. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57972>.

658. Case of Dorokhov v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 14 February 2008. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85079>.

659. Case of Edwards v. the United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights from 16 December 1992. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57775>.

660. Case of Fadeyeva v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 9 June 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-69315>.

661. Case of Fedorenko v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 20 September 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-106259>.

662. Case of Fomin v. Moldova: Judgment of the European Court of Human Rights from 11 October 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-106789>.

663. Case of Foucher v. France: Judgment of the European Court of Human Rights from 17 February 1997. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58017>.

664. Case of Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights from 30 August 1990. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57721>.

665. Case of Funke v. France: Judgment of the European Court of Human Rights from 25 February 1993. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57809>.

666. Case of Gäfgen v. Germany: Judgment of the European Court of Human Rights from 1 June 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-99015>.

667. Case of Gál v. Hungary: Judgment of the European Court of Human Rights from 11 March 2014. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-141568>.

668. Case of García Ruiz v. Spain: Judgment of the European Court of Human Rights from 21 January 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-58907>.

669. Case of Golovan v. Ukraine: Judgment of the European Court of Human Rights from 5 July 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-112021>.

670. Case of Goral v. Poland: Judgment of the European Court of Human Rights from 30 October 2003. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-61415>.

671. Case of Grădinar v. Moldova: Judgment of the European Court of Human Rights from 8 April 2008. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-85775>.

672. Case of Grba v. Croatia: Judgment of the European Court of Human Rights from 23 November 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178699>.

673. Case of Grinenko v. Ukraine: Judgment of the European Court of Human Rights from 15 November 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-114456>.

674. Case of Harutyunyan v. Armenia: Judgment of the European Court of Human Rights from 28 June 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81352>.

675. Case of Herczegfalvy v. Austria: Judgment of the European Court of Human Rights from 24 September 1992. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57781>.

676. Case of Huseyn and Others v. Azerbaijan: Judgment of the European Court of Human Rights from 26 July 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105823>.

677. Case of Idalov v. Russia (No. 2): Judgment of the European Court of Human Rights from 13 December 2016. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-169475>.

678. Case of Ignatov v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 24 May 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-80643>.

679. Case of Ilieva v. Bulgaria: Judgment of the European Court of Human Rights from 12 December 2019. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-198886>.

680. Case of Ilijkov v. Bulgaria: Judgment of the European Court of Human Rights from 26 July 2001. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-59613>.

681. Case of Imakayeva v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 9 November 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-77932>.

682. Case of Imbrioscia v. Switzerland: Judgment of the European Court of Human Rights from 24 November 1993. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57852>.

683. Case of Ireland v. the United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights from 18 January 1978. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506>.

684. Case of Isayeva, Yusupova and Bazayeva v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 24 February 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68379>.

685. Case of Jabłoński v. Poland: Judgment of the European Court of Human Rights from 21 December 2000. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-59096>.

686. Case of Jalloh v. Germany: Judgment of the European Court of Human Rights from 11 July 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76307>.

687. Case of Jager v. the Netherlands: Decision of the European Court of Human Rights from 14 March 2000 as to the Admissibility of Application no. 39195/98. URL: <http://echr.ketse.com/doc/39195.98-en-20000314/view/>.

688. Case of Jasper v. the United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights from 16 February 2000. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58495>.

689. Case of K. and T. v. Finland: Judgment of the European Court of Human Rights from 12 July 2001. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59587>.

690. Case of K.A. v. Finland: Judgment of the European Court of Human Rights from 14 January 2003. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60885>.

691. Case of Kalashnikov v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 15 July 2002. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-60606>.

692. Case of Kaya v. Turkey: Judgment of the European Court of Human Rights from 19 February 1998. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58138>.

693. Case of Khan v. the United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights from 12 May 2000. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58841>.

694. Case of Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 25 July 2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122697>

695. Case of Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia (No. 2): Judgment of the European Court of Human Rights from 14 January 2020. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200333>.

696. Case of Khudobin v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 26 October 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-77692>.

697. Case of Kyprianou v. Cyprus: Judgment of the European Court of Human Rights from 15 December 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71671>.

698. Case of Labita v. Italy: Judgment of the European Court of Human Rights from 6 April 2000. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58559>.

699. Case of Laska and Lika v. Albania: Judgment of the European Court of Human Rights from 20 April 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-98349>.

700. Case of Ledyayeva, Dobrokhotova, Zolotareva and Romashina v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 26 October 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77688>.

701. Case of Letellier v. France: Judgment of the European Court of Human Rights from 26 June 1991. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57678>.

702. Case of Lisica v. Croatia: Judgment of the European Court of Human Rights from 25 February 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97213>.

703. Case of Lüdi v. Switzerland: Judgment of the European Court of Human Rights from 15 June 1992. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57784>.

704. Case of M.C. v. Bulgaria: Judgment of the European Court of Human Rights from 4 December 2003. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61521>.

705. Case of M.S. v. Finland: Judgment of the European Court of Human Rights from 22 March 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-68578>.

706. Case of Mamedova v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 01 June 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-75646>.

707. Case of Mathew v. the Netherlands: Judgment of the European Court of Human Rights from 29 September 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-70377>.

708. Case of Matytsina v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 27 March 2014. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-141950>.

709. Case of Matznetter v. Austria: Judgment of the European Court of Human Rights from 10 November 1969. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57537>.

710. Case of McKay v. the United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights from 3 October 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77177>.

711. Case of Meftah and Others v. France: Judgment of the European Court of Human Rights from 26 July 2002. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-60638>.

712. Case of Menesheva v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 9 March 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-72700>.

713. Case of Miminoshvili v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 28 June 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105355>.

714. Case of Mirilashvili v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 11 December 2008. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90099>.

715. Case of Moiseyev v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 9 October 2008. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88780>.

716. Case of Mukhutdinov v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 10 June 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99212>.

717. Case of Muller v. France: Judgment of the European Court of Human Rights from 17 March 1997. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-58025>.

718. Case of Murray v. the United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights from 28 October 1994. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-162614>.

719. Case of Murtazaliyeva v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 18 December 2018. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-187932>.

720. Case of Nachova and Others v. Bulgaria: Judgment of the European Court of Human Rights from 06 July 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-69630>.

721. Case of Navalnyy and Ofitserov v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 23 February 2016. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161060>.

722. Case of Neumeister v. Austria: Judgment of the European Court of Human Rights from 27 June 1968. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57544>.

723. Case of Nikolov v. Bulgaria: Judgment of the European Court of Human Rights from 30 January 2003. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-60912>.

724. Case of Nikolova v. Bulgaria: Judgment of the European Court of Human Rights from 25 March 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58228>.

725. Case of Öcalan v. Turkey: Judgment of the European Court of Human Rights from 12 May 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69022>.

726. Case of O'Hara v. the United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights from 16 October 2001. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-59721>.

727. Case of Olsson v. Sweden (No. 1): Judgment of the European Court of Human Rights from 24 March 1988. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57548>.

728. Case of P.G. and J.H. v. the United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights from 25 September 2001. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59665>.

729. Case of P.K. v. Finland: Final Decision of the European Court of Human Rights from 9 July 2002 as to the Admissibility of Application no. 37442/97. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22630>.

730. Case of P.S. v. Germany: Judgment of the European Court of Human Rights from 20 December 2001. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-59996>.

731. Case of Padin Gestoso v. Spain: Decision of the European Court of Human Rights from 08 December 1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-5623>.

732. Case of Panchenko v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 8 February 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-68148>.

733. Case of Perna v. Italy: Judgment of the European Court of Human Rights from 6 May 2003. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61075>.

734. Case of Pichugin v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 23 October 2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-114074>.

735. Case of Piersack v. Belgium: Judgment of the European Court of Human Rights from 1 October 1982. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57557>.

736. Case of Popov v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 13 July 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76341>.

737. Case of Pshevecherskiy v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 24 May 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-80645>.

738. Case of Punzelt v. the Czech Republic: Judgment of the European Court of Human Rights from 25 April 2000. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58785>.

739. Case of Ramanauskas v. Lithuania: Judgment of the European Court of Human Rights from 5 February 2008. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84935>.

740. Case of Ribitsch v. Austria: Judgment of the European Court of Human Rights from 4 December 1995. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57964>.

741. Case of Rokhlina v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 7 April 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-68734>.

742. Case of Rowe and Davis v. the United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights from 16 February 2000. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58496>.

743. Case of Rudnichenko v. Ukraine: Judgment of the European Court of Human Rights from 11 July 2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122187>.

744. Case of Ruiz-Mateos v. Spain: Judgment of the European Court of Human Rights from 23 June 1993. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57838>.

745. Case of Salman v. Turkey: Judgment of the European Court of Human Rights from 27 June 2000. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58735>.

746. Case of Sara Lind Eggertsdóttir v. Iceland: Judgment of the European Court of Human Rights from 5 July 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-81432>.

747. Case of Saunders v. United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights from 17 December 1996. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58009>.

748. Case of Schatschaschwili v. Germany: Judgment of the European Court of Human Rights from 15 December 2015. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159566>.

749. Case of Schenk v. Switzerland: Judgment of the European Court of Human Rights from 12 July 1988. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57572>.

750. Case of Sejdic v. Italy: Judgment of the European Court of Human Rights from 1 March 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72629>.

751. Case of Şeker v. Turkey: Judgment of the European Court of Human Rights from 21 February 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-72479>.

752. Case of Selmouni v. France: Judgment of the European Court of Human Rights from 28 July 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58287>.

753. Case of Sergey Medvedev v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 30 July 2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-93898>.

754. Case of Sergey Volosyuk v. Ukraine: Judgment of the European Court of Human Rights from 12 March 2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-91726>.

755. Case of Shannon v. the United Kingdom: Judgment of the European Court of Human Rights from 4 October 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-70364>.

756. Case of Shishkov v. Bulgaria: Judgment of the European Court of Human Rights from 9 January 2003. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-60879>.

757. Case of Shlychkov v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 9 February 2016. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-160417>.

758. Case of Smirnov v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 07 June 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80953>.

759. Case of Smirnova v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 24 July 2003. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61262>.

760. Case of Suominen v. Finland: Judgment of the European Court of Human Rights from 1 July 2003. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61178>.

761. Case of Suptel v. Ukraine: Judgment of the European Court of Human Rights from 19 February 2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-91368>.

762. Case of Svetina v. Slovenia: Judgment of the European Court of Human Rights from 22 May 2018. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183124>.

763. Case of Sychev v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 23 February 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-97367>.

764. Case of Tanli v. Turkey: Judgment of the European Court of Human Rights from 10 April 2001. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-59372>.

765. Case of Tomasi v. France: Judgment of the European Court of Human Rights from 27 August 1992. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57796>.

766. Case of Tsarenko v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 3 March 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-103674>.

767. Case of Unterpertinger v. Austria: Judgment of the European Court of Human Rights from 24 November 1986. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57588>.

768. Case of Uzun v. Germany: Judgment of the European Court of Human Rights from 2 September 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100293>.

769. Case of Van de Hurk v. the Netherlands: Judgment of the European Court of Human Rights from 19 April 1994. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57878>.

770. Case of Van Mechelen and Others v. the Netherlands: Judgment of the European Court of Human Rights from 23 April 1997. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58030>.

771. Case of Vidal v. Belgium: Judgment of the European Court of Human Rights from 22 April 1992. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57799>.

772. Case of W. v. Switzerland: Judgment of the European Court of Human Rights from 26 January 1993. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57817>.

773. Case of Wemhoff v. Germany: Judgment of the European Court of Human Rights from 27 June 1968. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57595>.

774. Case of Włoch v. Poland: Judgment of the European Court of Human Rights from 19 October 2000. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58893>.

775. Case of Yagci and Sargin v. Turkey: Judgment of the European Court of Human Rights from 08 June 1995. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57938>.

776. Case of Yelizarov v. Russia: Judgment of the European Court of Human Rights from 26 March 2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-91901>.

777. Choo Andrew L.-T. Evidence. Third Edition. Oxford: Oxford University Press, 2012. 435 p.

778. Clermon Kevin M. Standards of Proof in Japan and the United States. *Cornell International Law Journal*. 2004. Vol. 37. No. 2. P. 264-284.

779. Clermont Kevin M. Standards of Proof Revisited. *Vermont Law Review*. 2009. Vol. 33. No. 3. P. 469-487.

780. Clermont Kevin M., Sherwin Emily. A Comparative View of Standards of Proof. *American Journal of Comparative Law*. 2002. Vol. 50. Issue 2. P. 243-275.

781. Concurring Opinion of Judge Pinto de Albuquerque in the Case of Svetina v. Slovenia: Judgment of the European Court of Human Rights from 22 May 2018. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183124>.

782. Cooper Jeremy. The burden and the standard of proof. *Courts and Tribunals Judiciary*. 2016. No. 1. P. 2-6.

783. Corbin Houston. Probable Cause Means Probable Cause: Why the Circuit Courts Should Uniformly Require Officers to Establish Probable Cause for Every

Element of an Offense. *University of Chicago Legal Forum*. Vol. 2016. Art. 21. P. 809-837.

784. Damaska Mirjan. Evidentiary Barriers to Conviction and Two Models of Criminal Procedure: A Comparative Study. *University of Pennsylvania Law Review*. 1973. Vol. 121. P. 506-589.

785. Davidson Barbara, Pargetter Robert. Guilt beyond reasonable doubt. *Australasian Journal of Philosophy*. 1987. Vol. 65. Issue 2. P. 182-187.

786. Dodson Angus J. DNA «Line-Ups» Based on a Reasonable Suspicion Standard. *University of Colorado Law Review*. 2000. Vol. 71. Issue 1. P. 221-254.

787. Doubt in Favour of the Defendant, Guilty Beyond Reasonable Doubt: Comparative Study / Zoran Dimitrievski, Radmila Dragicevic-Dicic, Gianfranco Gallo, Michael G.Karnavas, Ruzica Nikolovska, Gordan Kalajdziev, Denis Pajic; edited by Ljubica Mishevskaa. Skopje: OSCE Mission to Skopje, 2016. 152 p.

788. Emson Raymond. Evidence. New York: Macmillan International Higher Education, 1999. 444 p.

789. Engel C. Preponderance of the Evidence versus Intime Conviction: A Behavioural Perspective on a Conflict between American and Continental European Law. *Vermont Law Review*. 2009. Vol. 33. P. 435-467.

790. Estate of Cruson v. Long, 189 Or. 537 (1950) 221 P.2d 892. URL: <https://law.justia.com/cases/oregon/supreme-court/1950/189-or-537-2.html>.

791. Faigman David L., Slobogin Christopher, Monahan John. Gatekeeping Science: Using the Structure of Scientific Research to Distinguish Between Admissibility and Weight in Expert Testimony. *Northwestern University Law Review*. 2016. Vol. 110. P. 859-904.

792. Federal Rules of Evidence. 2020 Edition. URL: <https://www.rulesofevidence.org/article-iv/rule-402/>.

793. Ferguson Andrew Guthrie, Bernache Damien. The «High-Crime Area» Question: Requiring Verifiable and Quantifiable Evidence for Fourth Amendment Reasonable Suspicion Analysis. *American University Law Review*. 2008. Vol. 57. Issue 6. P. 1587-1644.

794. Ferguson Andrew Guthrie. Big Data and Predictive Reasonable Suspicion. *University of Pennsylvania Law Review*. 2015. Vol. 163. No. 2. P. 327-410.

795. Fleming James Jr. Sufficiency of the Evidence and Jury Control Devices Available Before Verdict. *Virginia Law Review*. 1961. Vol. 47. P. 218-248.

796. Fletcher George P. Two Kinds of Legal Rules: A Comparative Study of Burden-of-Persuasion Practices in Criminal Cases. *The Yale Law Journal*. 1968. Vol. 77. P. 880-935.

797. Goldberg Erica. Getting Beyond Intuition in the Probable Cause Inquiry. *Lewis & Clark Law Review*. 2013. Vol. 17. No. 3. P. 789-838.

798. Greenawalt Kent. Probabilities, Perceptions, Consequences and «Discrimination»: One Puzzle about Controversial «Stop and Frisk». *Ohio State Journal of Criminal Law*. 2014. Vol. 12. P. 181-193.

799. Hannibal Martin, Mountford Lisa. The Law of Criminal and Civil Evidence: Principles and Practice. Harlow: Pearson Education, 2002. 596 p.

800. Harper Robert Berkley. Has the Replacement of «Probable Cause» with «Reasonable Suspicion» Resulted in the Creation of the Best of All Possible Worlds? *Akron Law Review*. 1988. Vol. 22. P. 13-44.

801. Hood Jonathan L. What Is Reasonable Cause To Believe?: The Mens Rea Required For Conviction Under 21 U.S.C. § 841. *Pace Law Review*. 2010. Vol. 30. No. 4. P. 1360-1382.

802. Human Rights Committee (HRC), General comment no. 32, Article 14, Right to equality before courts and tribunals and to fair trial, 23 August 2007, CCPR/C/GC/32. URL: <https://www.refworld.org/docid/478b2b2f2.html>.

803. Joint Partly Dissenting Opinion of Judges Pastor Ridruejo, Bonello, Makarczyk, Tulkens, Strážnická, Butkevych, Casadevall and Zupančič in the Case of Labita v. Italy: Judgment of the European Court of Human Rights from 6 April 2000. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58559>.

804. Kaye David. The Limits of the Preponderance of the Evidence Standard: Justifiably Naked Statistical Evidence and Multiple Causation. *American Bar Foundation Research Journal*. 1982. Vol. 7. No. 2. P. 487-516.

805. Keane A., McKeown P. The Modern Law of Evidence. Oxford: Oxford University Press, 2012. 760 p.

806. Kinports Kit. Probable Cause and Reasonable Suspicion: Totality Tests or Rigid Rules? *University of Pennsylvania Law Review Online*. 2014. No. 32. P. 75-87.

807. Klotzle Rebecca Gray. Admissibility Standards. In book: The Encyclopedia of Clinical Psychology. In 5 vol. Vol. 2: Cli – E. Edited by Robin L. Cautin, Scott O. Lilienfeld. Malden: Wiley Blackwell, 2015. P. 81-83.

808. Kret G.R. The Concept of the Standard of Proof «Reasonable Suspicion» in the Practice of the European Court of Human Rights. *ECHR's Jurisprudence in Digital Era: Proceedings of the International Scientific Conference* (Odesa, May 31 – June 01, 2019). Odesa: Publishing house «Helvetika», 2019. P. 159-162.

809. Langbein John H. Historical Foundations of the Law of Evidence: a View from the Ryder Sources. *Columbia Law Review*. 1996. Vol. 96. P. 1168-1202.

810. Lee Youngjae. Reasonable Doubt and Moral Elements. *Journal of Criminal Law and Criminology*. 2015. Vol. 105. Issue 1. P. 1-37.

811. Littleton Groom. Proof of Crime in a Civil Proceeding. *Minnesota Law Review*. 1929. Vol. 13. P. 556-591.

812. May J.W. Some Rules of Evidence: Reasonable Doubt in Civil and Criminal Cases. *American Law Review*. 1876. Vol. 10. P. 642-664.

813. McBaine J.P. Burden of Proof: Degrees of Belief. *California Law Review*. 1944. Vol. 32. No. 3. P. 242-268.

814. Model Codes for Post-Conflict Criminal Justice. Vol. II. Model Code of Criminal Procedure. Edited by Vivienne O'Connor and Colette Rausch with Hans-Joerg Albrecht and Goran Klemencic. Washington: Unites States Institute of Peace Press, 2008. 554 p.

815. Monaghan Nicola. Law of Evidence. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 528 p.

816. Mugesera v. Canada (Minister of Citizenship and Immigration) [2005] 2 S.C.R. 100, 2005 SCC 40. URL: <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/2273/index.do>.

817. Nalishuwa Diana Inonge. A Critique of the Standard of Proof in Criminal Cases: The People v. Henry Kapoko and Others. Unza, 2015. 52 p.

818. Orloff Neil, Stedinger Jery. A Framework for Evaluating the Preponderance-of-the-Evidence Standard. *University of Pennsylvania Law Review*. 1983. Vol. 131. P. 1159-1174.

819. Partly Dissenting Opinion of Judge Bonello in the Case of Anguelova v. Bulgaria: Judgment of the European Court of Human Rights from 13 June 2002. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-60505>.

820. Partly Dissenting Opinion of Mr Bonello in the Case of Sevtap Veznedaroğlu v. Turkey: Judgment of the European Court of Human Rights from 11 April 2000. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58897>.

821. Podolsky Brett A. The Burden of Proof. URL: <https://brettpodolsky.com/general-law/the-burden-of-proof>.

822. Police and Criminal Evidence Act 1984 (PACE). Codes of practice. Code A 2015. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/414195/2015_Code_A_web-19-03-15.pdf.

823. Precedent UA – 2016 / В. Лутковська, В. Щепоткіна, В. Капустинський, Р. Бабанли, Ю. Хім'як, М. Бруско, А. Бущенко, О. Сапожнікова, О. Шинкаренко. К.: КВІЦ, 2017. 326 с.

824. Proof of Disputed Facts on Sentence: Report 76 of the New Zealand Law Commission. Wellington, 2001. 51 p.

825. R. v. Cinous [2002] 2 S.C.R. 3, 2002 SCC 29. URL: <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/1968/index.do>.

826. R. v. Lifchus [1997] 3 SCR 320. URL: <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/1543/index.do>.

827. R. v. Wanhalla [2007] 2 NZLR 573. URL: <http://www.lawreports.nz/r-v-wanhalla-2007-2-nzlr-573/>.

828. Rabasca Michael A. Payton v. New York: Is «Reason to Believe» Probable Cause or a Lesser Standard? *Seton Hall Circuit Review*. 2009. Vol. 5. P. 437-459.

829. Ragatzki Steve. Resolving the Reasonable Belief and Probable Cause Circuit Split Stemming from Payton and Steagald. *Journal of Constitutional Law Online*. 2017. Vol. 20. P. 1-20. URL: https://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1026&context=jcl_online.

830. Rai Udai Raj. Fundamental Rights and Their Enforcement. New Delhi: PHI Learning Private Limited, 2011. 803 p.

831. Ramsden Michael, Chung Cecilia. «Reasonable Grounds to Believe»: An Unreasonably Unclear Evidentiary Threshold in the ICC Statute. *Journal of International Criminal Justice*. 2015. Vol. 13. Issue 3. P. 555-577.

832. Rules of Procedure and Evidence of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (adopted on 11 February 1994, as amended 8 July 2015). 118 p. URL: http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules_procedure_evidence/IT032Rev50_en.pdf.

833. Shapiro B.J. Beyond Reasonable Doubt and Probable Cause: Historical Perspectives on the AngloAmerican Law of Evidence. Berkeley: University of California Press, 1991. 380 p.

834. Sheppard S. The Metamorphoses of Reasonable Doubt: How Changes in the Burden of Proof Have Weakened the Presumption of Innocence. *Notre Dame Law Review*. 2003. Vol. 78. No. 4. P. 1165-1249.

835. Simon Rita James. «Beyond a Reasonable Doubt» – An Experimental Attempt at Quantification. *Journal of Applied Behavioral Science*. 1970. Vol. 6. Issue 2. P. 203-209.

836. Skolnik T. The Suspicious Distinction between Reasonable Suspicion and Reasonable Grounds to Believe. *Ottawa Law Review*. 2016. Vol. 47. No. 1. P. 223-249.

837. State v. Cotton, 2003 WI App 154, 668 N.W.2d 346, 266 Wis. 2d 308. URL: <https://www.courtlistener.com/opinion/1616183/state-v-cotton/>.

838. State v. Dunn, 121 Wis. 2d 389 (1984) 359 N.W.2d 151. URL: <https://www.courtlistener.com/opinion/1763153/state-v-dunn/>.

839. Terry v. Ohio 392 U.S. 1 (1968). URL: <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/392/1>.

840. The Amendment IV to the United States Constitution. URL: <https://www.constitutionfacts.com/us-constitution-amendments/bill-of-rights/>.

841. The Greek Case: Report of the Sub-Commission of European Commission of Human Rights from 5 November 1969. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-73020&filename=001-73020.pdf>.

842. The King v. Jenkins [1949] HCA 69; (1949) 80 CLR 626. URL: <http://www6.austlii.edu.au/au/cases/vic/VicLawRp/1949/51.pdf>.

843. The Queen v. Proudlock [1979] 1 S.C.R. 525. URL: <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/2612/index.do>.

844. Tolochko O.M. Standards of Proof in Criminal Procedure (Comparative Analysis). *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2019. Vol. 26. No. 1. P. 153-165.

845. Trickett William. Preponderance of Evidence and Reasonable Doubt. *The Forum, Dickinson School of Law*. 1906. Vol. X. P. 75-86.

846. UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No. 29: Article 4: Derogations during a State of Emergency, 31 August 2001, CCPR/C/21/Rev.1/Add.11. URL: <https://www.refworld.org/docid/453883fd1f.html>.

847. United States of America v. Shephard [1977] 2 SCR 1067. URL: <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/2667/index.do>.

848. Vapniarchuk V.V., Trofymenko V.M., Shylo O.G., Maryniv V.I. Standards of Criminal Procedure Evidence. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2018. Vol. IX. Issue 7. P. 2472-2480.

849. Waldman T. Origins of the Legal Doctrine of Reasonable Doubt. *Journal of the History of Ideas*. 1959. Vol. 20. No 3. P. 299-316.

850. Whitman J.Q. The Origins of Reasonable Doubt: Theological Roots of the Criminal Trial. Yale: Yale University Press, 2008. 288 p.

851. Williams Charles Robert. Burdens and Standards in Civil Litigation. *Sydney Law Review*. 2003. Vol. 25. Issue 2. P. 165-188. URL: <http://classic.austlii.edu.au/au/journals/SydLawRw/2003/9.html#fn103>.

852. Wodage Worku Yaze. Burdens of Proof, Presumptions and Standards of Proof in Criminal Cases. *Mizan Law Review*. 2014. Vol. 8. No. 1. P. 252-270.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Кримінального процесуального кодексу України

1) частину 3 статті 87 доповнити пунктом 5 у такій редакції:

«5) внаслідок провокації (підбурювання) особи на вчинення злочину з метою його подальшого викриття шляхом надання допомоги особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, якби слідчий, прокурор, співробітник оперативного підрозділу або особа, яка діє за їх згодою або вказівкою, цьому не сприяли, або з цією самою метою здійснення впливу на поведінку особи шляхом застосування насильства, погроз, шантажу»;

2) статтю 92 доповнити частиною 3 у такій редакції:

«3. Вказані в частині першій статті 91 цього Кодексу обставини вважаються встановленими і можуть бути використані під час ухвалення процесуального рішення, якщо вони доведені в порядку, встановленому цієї статтею, та встановлені на основі оцінки доказів поза розумним сумнівом»;

3) абзац 1 частини 2 статті 97 викласти у такій редакції:

«2. Суд має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів у виняткових випадках, які унеможлиблюють допит особи, яка надала первинні пояснення, якщо такі показання є допустимим доказом згідно з іншими правилами допустимості доказів»;

4) пункт 7 абзацу 2 частини 2 статті 97 викласти у такій редакції:

«7) причини неможливості допиту особи, яка надала первинні пояснення»;

5) частину 5 статті 97 викласти у такій редакції:

«5. Суд має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів за наявності обставин, що можуть свідчити про створення підозрюваним, обвинуваченим або його сприяння створенню обставин, за яких особа не може бути допитана»;

6) у частині 6 статті 97 слова «недопустимим доказом» замінити словами «недостовірним доказом»;

7) пункт 1 частини 3 статті 132 викласти у такій редакції:

«1) існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження, передбачених статтями 148, 154, 155-1, пунктами 1 і 2 частини другої статті 170, статтею 176 цього Кодексу»;

8) пункт 3 частини 2 статті 150 після слів «обставин, що дають підстави» доповнити словом «обґрунтовано»;

9) пункт 3 частини 2 статті 155 після слів «обставин, що дають підстави» доповнити словом «обґрунтовано»;

10) доповнити КПК України статтею 165-1 у такій редакції:

«Стаття 165-1. Особливості виконання ухвали слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів адвоката.

«1. Тимчасовий доступ до речей і документів адвоката здійснюється згідно з правилами цього Кодексу, передбаченими для тимчасового доступу до речей і документів, з урахуванням особливостей, передбачених цією статтею.

2. Тимчасовий доступ до речей і документів адвоката здійснюється у присутності представника ради адвокатів регіону.

Особа, яка пред'являтиме ухвалу про тимчасовий доступ до речей і документів, зобов'язана завчасно повідомити про необхідність його залучення раду адвокатів регіону за місцем проведення тимчасового доступу до речей і документів.

Неявка представника ради адвокатів регіону за умови завчасного повідомлення ради адвокатів регіону не перешкоджає проведенню тимчасового доступу до речей і документів.

3. Представник ради адвокатів регіону, в присутності якого проводиться тимчасовий доступ до речей і документів адвоката, при його проведенні ознайомлюється з речами і документами, які підлягають огляду та вилученню, до їх огляду особою, яка пред'являє ухвалу про тимчасовий доступ до речей і документів. У разі, якщо такі речі та документи містять адвокатську таємницю, представник ради адвокатів регіону повідомляє про це особу, яка пред'являє ухвалу про тимчасовий доступ до речей і документів, що підлягає занесенню до протоколу тимчасового доступу до речей і документів.

Вилучення таких речей і документів допускається в разі, якщо адвокат, до речей і документів якого здійснюється тимчасовий доступ, вкаже на відсутність у них відомостей, що містять адвокатську таємницю.

Представник ради адвокатів регіону ознайомлюється з речами і документами, що вилучаються особою, яка пред'являє ухвалу про тимчасовий доступ до речей і документів, та в разі незгоди з їх вилученням робить про це заяви, які підлягають занесенню до протоколу тимчасового доступу до речей і документів.

Під час проведення такого тимчасового доступу до речей і документів представник ради адвокатів регіону має право ставити питання, висловлювати свої пропозиції, зауваження та заперечення щодо порядку його проведення, які заносяться до протоколу»;

11) доповнити статтю 223 частиною 7-1 у такій редакції:

«7-1. Обшук або огляд житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, здійснюється з обов'язковою участю не менше двох понятих, які мають вищу юридичну освіту та стаж роботи у галузі права не менше двох років»;

12) доповнити КПК України статтею 236-1 у такій редакції:

«Стаття 236-1. Особливості виконання ухвали про дозвіл на обшук житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність.

1. Обшук житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, здійснюється згідно з правилами цього Кодексу, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи, з урахуванням особливостей, передбачених цією статтею.

2. Обшук житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, здійснюється у присутності представника ради адвокатів регіону.

Слідчий, прокурор, який буде виконувати ухвалу про дозвіл на обшук, зобов'язаний завчасно повідомити про необхідність його залучення раду адвокатів регіону за місцем проведення обшуку.

У випадку неявки представника ради адвокатів регіону за умови завчасного повідомлення ради адвокатів регіону слідчий, прокурор зобов'язані запросити для проведення обшуку не менше двох понятих, які відповідають вимогам, встановленим частиною 7-1 статті 223 цього Кодексу.

3. Перед початком виконання ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, особі, яка володіє цим житлом, володінням або приміщенням, а за її відсутності – представнику ради адвокатів регіону повинна бути пред'явлена ухвала і надана її копія.

4. Представник ради адвокатів регіону, в присутності якого проводиться обшук житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює

адвокатську діяльність, при проведенні цієї слідчої (розшукової) дії ознайомлюється з речами і документами, які підлягають огляду та вилученню, до їх огляду слідчим, прокурором. У разі, якщо такі речі та документи містять адвокатську таємницю, представник ради адвокатів регіону повідомляє про це слідчого, прокурора, що підлягає занесенню до протоколу обшуку.

Вилучення таких речей і документів допускається в разі, якщо адвокат, у житлі, іншому володінні якого, приміщеннях, де він здійснює адвокатську діяльність, вкаже на відсутність у них відомостей, що містять адвокатську таємницю.

Представник ради адвокатів регіону ознайомлюється з речами і документами, що вилучаються слідчим, прокурором, та в разі незгоди з їх вилученням робить про це заяви, які підлягають занесенню до протоколу обшуку.

Під час проведення такого обшуку представник ради адвокатів регіону має право ставити питання, висловлювати свої пропозиції, зауваження та заперечення щодо порядку проведення цієї слідчої (розшукової) дії, які заносяться до протоколу.

5. Представник ради адвокатів регіону може бути допитаний під час судового розгляду як свідок проведення обшуку з дотриманням вимог пункту 2 частини другої і частини третьої статті 65 цього Кодексу»;

13) частину 3 статті 271 виключити;

14) статтю 290 доповнити частиною 2-1 у такій редакції:

«2-1. Прокурор або слідчий за його дорученням відмовляє в наданні наявних у його розпорядженні матеріалів кримінального провадження, які не були розсекречені у порядку, встановленому законодавством, і вживає заходів до їх розсекречення. Відмова у відкритті таких матеріалів повинна бути обґрунтованою»;

15) статтю 290 доповнити частиною 11-1 у такій редакції:

«11-1. Прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний здійснити відкриття матеріалів, вказаних у частині 2-1 цієї статті, невідкладно після їх розсекречення в порядку, встановленому законодавством»;

16) статтю 349 доповнити частиною 1-1 у такій редакції:

«1-1. Суд зобов'язаний встановити належність доказів, які подаються стороною захисту або про отримання яких нею заявлено клопотання. У разі встановлення їх неналежності суд відмовляє стороні захисту в дослідженні доказів, які подаються нею, або в задоволенні клопотання про їх отримання з наведенням мотивів такої відмови».

Пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»

Частину 2 статті 23 викласти у такій редакції:

«2. Обшук чи огляд житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, тимчасовий доступ до речей і документів адвоката здійснюється в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України, з обов'язковою участю представника ради адвокатів регіону.

Рада адвокатів регіону за місцем проведення обшуку чи огляду житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, тимчасового доступу до речей і документів адвоката зобов'язана забезпечити залучення представника ради адвокатів регіону для участі в його проведенні».

**Узагальнення результатів анкетування
суддів місцевих та апеляційних судів, слідчих, прокурорів,
адвокатів і науково-педагогічних працівників
(усього 408 респондентів)**

№	Запитання	Відповідь	
1.	Чи підтримуєте Ви необхідність удосконалення закріплених КПК України міжнародних стандартів формування належних доказів?	а) так	339 83%
		б) ні	69 17%
2.	Якщо так, то які напрями удосконалення КПК України у частині закріплення міжнародних стандартів формування належних доказів Ви пропонуєте?	а) шляхом закріплення обов'язку суду встановлювати належність доказів, які подаються стороною захисту або про отримання яких нею заявлено клопотання	312 92% ¹
		б) шляхом закріплення обов'язку суду відмовляти стороні захисту в дослідженні доказів, які подаються нею,	306 90,2%

¹ Під час узагальнення результатів відповідей на запитання 2, 4 і 7 анкети за 100% взято кількість респондентів, які надали позитивну відповідь на попереднє запитання (відповідно 1, 3 і 6).

		або в задоволенні клопотання про їх отримання (у разі встановлення неналежності таких доказів) з наведенням мотивів такої відмови	
		в) інше (наведіть власний варіант відповіді)	17 5%
3.	Чи доцільно, на Вашу думку, більш повно врахувати у КПК України систему міжнародних стандартів формування допустимих доказів?	а) так	357 87,5%
		б) ні	51 12,5%
4.	Якщо так, то за якими напрямками повинно відбуватися вдосконалення КПК України у цій частині?	а) шляхом закріплення обов'язків прокурора, слідчого за його дорученням відмовити у відкритті матеріалів кримінального провадження, які не були розсекречені у порядку, встановленому законодавством, з обґрунтуванням такої відмови, вжити заходів до їх розсекречення та невідкладно здійснити їх відкриття після розсекречення	298 83,5%

		б) шляхом віднесення провокації (підбурювання) особи на вчинення злочину до числа істотних порушень прав людини та основоположних свобод і визнання суб'єктами провокації слідчого, прокурора, співробітника оперативного підрозділу, особи, яка діє за їх згодою або вказівкою	307 86%
		в) шляхом закріплення гарантій адвокатської таємниці під час проведення обшуку й огляду в житлі, іншому володінні адвоката, приміщеннях, де він здійснює адвокатську діяльність, тимчасового доступу до його речей і документів, зокрема їх проведення у присутності представника ради адвокатів регіону, а у випадку його неявки для участі в обшуку й огляді за умови завчасного повідомлення ради адвокатів регіону – з обов'язковою участю не менше двох понятих, які мають юридичну	315 88,2%

		кваліфікацію та відповідний досвід практичної роботи у галузі права	
		г) інше (наведіть власний варіант відповіді)	24 6,7%
5.	Як Ви вважаєте, в яких випадках доцільно визнавати докази недопустимими з підстави їх отримання неуповноваженим суб'єктом?	а) у всіх випадках отримання доказів таким суб'єктом	197 48,3%
б) у випадках встановлення істотності порушень норм кримінального процесуального закону під час їх отримання		205 50,3%	
в) інше (наведіть власний варіант відповіді)		6 1,5%	
6.	Чи підтримуєте Ви необхідність удосконалення закріплених КПК України стандартів допустимості показань з чужих слів?	а) так	323 79,2%
		б) ні	85 20,8%
7.	Якщо так, то за якими напрямками повинно відбуватися вдосконалення КПК України у цій частині?	а) шляхом надання суду права визнавати показання з чужих слів допустимим доказом лише у виняткових випадках, які унеможливають допит особи, яка надала первинні показання	297 92%
		б) шляхом надання суду права визнавати показання з чужих	284 87,9%

		слів допустимим доказом за наявності обставин, що можуть свідчити про створення підозрюваним, обвинуваченим або його сприяння створенню обставин, за яких особа не може бути допитана	
		в) інше (наведіть власний варіант відповіді)	20 6,2%
8.	Які, на Вашу думку, критерії підлягають врахуванню судом у ході вирішення питання про допустимість/недопустимість доказу?	а) істотність допущеного порушення норм кримінального процесуального закону та наслідки, які воно спричинило	380 93,1%
		б) значимість доказу для встановлення обставин, які становлять предмет доказування	359 88%
		в) визнання доказу недопустимим не призводить до спростування фактів, які підлягають доказуванню та встановлюються, у тому числі, за допомогою цих доказів	307 75,2%
		г) позицію сторін кримінального провадження стосовно допустимості доказу	301 73,8%

		д) наслідки визнання доказу недопустимим у контексті вимог до судового рішення, зокрема його законності, обґрунтованості та справедливості	323 79,2%
		е) інше (наведіть власний варіант відповіді)	43 10,5%
9.	Як Ви вважаєте, які з наведених гарантій належать до числа достатніх урівноважуючих факторів, здатних забезпечити справедливу та належну оцінку достовірності показань з чужих слів?	а) обов'язок суду врахувати обставини, визначені ч. 2 ст. 97 КПК України	363 89%
		б) необхідність підтвердження показань з чужих слів іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами, встановленими КПК України	378 92,6%
		в) надання сторонам кримінального провадження прав, реалізація яких спрямована на з'ясування достовірності показань свідка: ставити свідку запитання щодо його можливості сприймати факти, про які він дає показання, та щодо інших обставин, які можуть мати значення для оцінки	382 93,6%

		достовірності показань свідка; надавати для доведення недостовірності показань свідка показання, документи, які підтверджують його репутацію; викликати і допитувати свідка щодо попередніх показань, які не узгоджуються з його показаннями	
		г) інше (наведіть власний варіант відповіді)	32 7,8%
10.	За рахунок яких факторів, на Вашу думку, забезпечується співмірність інтересів сторін кримінального провадження та врівноважуються можливості сторони захисту у разі використання показань окремих учасників кримінального провадження зі зміною дійсних даних про їх особу?	а) покладення на сторону обвинувачення обов'язку забезпечити присутність під час судового розгляду свідків обвинувачення	342 83,8%
		б) надання стороні захисту права брати участь під час судового розгляду в допиті свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту	354 86,8%
		в) надання стороні захисту права брати участь під час судового розгляду в допиті потерпілого та експерта	347 85%
		г) інше (наведіть власний варіант відповіді)	31 7,6%

11.	Як Ви вважаєте, які чинники підлягають врахуванню судом касаційної інстанції в разі надання ним внаслідок визнання доказу недопустимим оцінки усієї іншій сукупності доказів з точки зору достатності?	а) вплив визнання доказу недопустимим на необхідність дослідження інших доказів і можливість надання іншої оцінки окремим доказам у справі	343 84%
		б) очевидність достатності/недостатності сукупності інших доказів для прийняття кінцевого процесуального рішення	360 88,2%
		в) інше (наведіть власний варіант відповіді)	38 9,3%
12.	Під час ухвалення яких процесуальних рішень і виконання яких процесуальних дій, на Вашу думку, підлягає застосуванню стандарт доказування «обґрунтована підозра»?	а) ухвалення рішення про застосування низки заходів забезпечення кримінального провадження (тимчасового обмеження в користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, арешту майна у випадках, передбачених пунктами 3 і 4 ч. 2 ст. 170 КПК України, затримання особи, запобіжних заходів)	393 96,3%
		б) вжиття уповноваженою службовою особою, що	64 15,7%

		здійснила затримання, слідчим, слідчим суддею низки процесуальних дій, спрямованих на забезпечення прав затриманої особи	
		в) звернення прокурора до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на проведення моніторингу банківських рахунків як негласної слідчої (розшукової) дії	53 13%
		г) складання прокурором, слідчим за погодженням з прокурором письмового повідомлення про підозру	374 91,7%
		д) інше (наведіть власний варіант відповіді)	22 5,4%
13.	Як Ви вважаєте, під час ухвалення яких процесуальних рішень і виконання яких процесуальних дій підлягає застосуванню стандарт доказування «достатня підстава»?	а) ухвалення слідчим, прокурором рішення про відмову у визнанні потерпілим з підстав, передбачених ч. 5 ст. 55 КПК України	30 7,4%
		б) ухвалення слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом у межах їх компетенції рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження	390 95,6%

		в) ухвалення прокурором рішення про об'єднання матеріалів досудових розслідувань з підстав, вказаних у ч. 1 ст. 217 КПК України	41 10%
		г) ухвалення слідчим суддею рішення про дозвіл на проведення обшуку, а під час його проведення – ухвалення слідчим, прокурором рішення про проведення обшуку осіб, які перебувають у житлі чи іншому володінні	361 88,5%
		д) ухвалення слідчим, прокурором, слідчим суддею в межах їх компетенції рішення про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій	354 86,8%
		е) ухвалення слідчим суддею рішення про можливість використання інформації, отриманої в результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії, в іншому кримінальному провадженні	338 82,8%
		є) ухвалення прокурором, слідчим суддею в межах їх	373 91,4%

		компетенції рішення про продовження строку досудового розслідування	
		ж) ухвалення судом у випадках, передбачених п. 3 ч. 2 ст. 332 КПК України, рішення про проведення експертизи	342 83,8%
		з) ухвалення слідчим, прокурором, слідчим суддею в межах їх компетенції рішення про проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції з підстав, передбачених п. 5 ч. 1 ст. 232 і п. 5 ч. 1 ст. 336 КПК України	34 8,3%
		і) ухвалення слідчим суддею, судом у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру рішення про поміщення особи, передбаченої ст. 498 КПК України, у приймальник-розподільник для дітей	359 88%
		к) ухвалення слідчим, прокурором рішення про здійснення кримінального провадження щодо	50 12,3%

		застосування примусових заходів медичного характеру, передбачених законом України про кримінальну відповідальність	
		л) ухвалення уповноваженим (центральним) органом України рішення про відмову у виконанні запиту про міжнародну правову допомогу з підстав, передбачених п. 5 ч. 2 ст. 557 КПК України	37 9,1%
		м) здійснення прокурором, слідчим за погодженням з прокурором повідомлення про підозру у кримінальному провадженні, що перейняте від іншої держави	44 10,8%
		н) інше (наведіть власний варіант відповіді)	27 6,6%
14.	Чи доцільно, на Вашу думку, розширити сферу застосування стандарту доказування «поза розумним сумнівом», поширивши його на встановлення всіх обставин, вказаних у ч. 1 ст. 91 КПК України?	а) так	348 85,3%
		б) ні	60 14,7%

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографія:

1. Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи: монографія. Калуш: Петраш К.Т., 2020. 452 с.

Рецензії: Гловюк І.В. Рецензія на монографію Г.Р. Крет «Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи». *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 276-277. URL: http://www.par.in.ua/2_2020/71.pdf; Лоскутов Т. Актуальне дослідження теоретико-правових основ міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі України (рецензія на монографію Крет Галини Романівни «Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи»). *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 443-444.

Статті у наукових фахових виданнях України:

2. Крет Г.Р. Поняття міжнародних стандартів доказування в кримінальному процесі. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 5. Т. 3. С. 112-117.

3. Крет Г.Р. Стандарти доказування у системі понятійно-категоріального апарату теорії кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 4. С. 43-53.

4. Крет Г.Р. Критерії класифікації міжнародних правових стандартів і можливість їх застосування для систематизації міжнародних правових

стандартів доказування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. С. 80-83.

5. Крет Г.Р. Класифікація міжнародних правових стандартів доказування у доктрині кримінального процесу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 6. С. 414-417. URL: http://www.pap.in.ua/6_2018/123.pdf.

6. Крет Г.Р. Імплементация стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальне процесуальне законодавство України і практику національних судів. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 215-220.

7. Крет Г.Р. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у практиці Верховного Суду. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 212-217.

8. Крет Г.Р. Взаємозв'язок стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «достатні підстави» під час взяття під варту і продовження строку тримання під вартою: правові позиції ЄСПЛ. *Наше право*. 2019. № 2. С. 93-99.

9. Крет Г.Р. Система стандартів доказування у кримінальному процесі України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 19. С. 132-139.

10. Крет Г.Р. Сфера застосування і зміст стандартів доказування «обґрунтована підозра», «розумні підстави вважати» та «ймовірна причина» у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. 2019. № 7. С. 145-152.

11. Крет Г.Р. Підстави затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою й обставини, що підтверджують їх наявність, у контексті застосування стандарту доказування «достатня підстава»: правові позиції ЄСПЛ. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2019. Т. 30. № 4. С. 209-215.

12. Крет Г.Р. Право на справедливий судовий розгляд як основа для виокремлення міжнародних стандартів справедливого правосуддя у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 42. Т. 1. С. 136-140.

13. Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у системі стандартів справедливого правосуддя у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 4. Т. 1. С. 178-182.

14. Крет Г.Р. Міжнародні правові стандарти формування належних доказів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 2. С. 54-57.

15. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів формування достовірних доказів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 5. Т. 2. С. 251-257.

16. Крет Г.Р. Застосування міжнародних стандартів формування належних доказів у практиці вітчизняних судів. *Наше право*. 2020. № 1. С. 100-107.

17. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів формування допустимих доказів у контексті статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. № 22. С. 141-148.

18. Крет Г.Р. Методологічні основи дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі. *Європейські перспективи*. 2020. № 2. С. 83-91.

Статті в інших наукових періодичних виданнях з юридичного напрямку:

19. Крет Г.Р. Підстави визнання доказів недопустимими у контексті стандартів їх допустимості: законодавчий підхід і практика Верховного Суду. *Право.ua*. 2020. № 1. С. 131-137.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав з юридичного напрямку:

20. Крет Г.Р. Поняття й ознаки стандартів доказування в доктрині кримінального процесу. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. No 6. Vol. 2. P. 133-138.

21. Крет Г.Р. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у практиці міжнародних судових інституцій. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2018. No 04. P. 157-161.

22. Крет Г.Р. Содержание стандартов доказывания в уголовном процессе стран англосаксонской правовой системы. *Legea si Viata*. 2019. No 8-2. P. 46-50.

23. Крет Г.Р. Критерії стандарту доказування «достатня підстава» у практиці Європейського суду з прав людини. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. No 4. Vol. 2. P. 85-89.

24. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів формування достатньої сукупності доказів. *Supremance of Law*. 2020. No 1. P. 83-90.

25. Крет Г.Р. Нормативне закріплення міжнародних стандартів формування достовірних доказів у Кримінальному процесуальному кодексі України. *European political and law discourse*. 2020. Vol. 7. Issue 2. P. 299-304.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

26. Крет Г.Р. Стандарт доказування «обґрунтована підозра»: недоліки нормативного закріплення. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 10-11 травня 2019 року). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2019. С. 94-97.

27. Крет Г.Р. Використання стандарту доказування «обґрунтована підозра» під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження у досудовому розслідуванні. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 травня 2019 року): у 2-х т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 310-314.

28. Крет Г.Р. Критерії стандарту доказування «обґрунтована підозра»: правові позиції Європейського суду з прав людини. *Проблеми реформування кримінальної юстиції України*: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 23-24 травня 2019 року). Чернівці: Видаєник Яворський С.Н., 2019. С. 136-140.

29. Крет Г.Р. Система стандартів доказування у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи. *Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми*: матеріали шостої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 31 травня 2019 року). Івано-Франківськ: Голіней О.М., 2019. С. 83-88.

30. Kret G.R. The Concept of the Standard of Proof «Reasonable Suspicion» in the Practice of the European Court of Human Rights. *ECHR's Jurisprudence in Digital Era: Proceedings of the International Scientific Conference* (Odesa, May 31 – June 01, 2019). Odesa: Publishing house «Helvetika», 2019. P. 159-162.

31. Крет Г.Р. Нормативний підхід до визначення сфери застосування стандарту доказування «достатні підстави» у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми кримінальної юстиції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 26-27 червня 2019 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2019. С. 60-64.

32. Крет Г.Р. Стандарти доказування «окремі достовірні докази», «достатність доказів» і «повітря реальності» у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи. *Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу*: матеріали VIII Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Івано-Франківськ, 06 грудня 2019 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2019. С. 26-30.

33. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів справедливого правосуддя: кримінальний процесуальний аспект. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 21-22 лютого 2020 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2020. С. 40-43.

34. Крет Г.Р. Правові позиції ЄСПЛ щодо оцінки достовірності доказів як основа для виокремлення міжнародних стандартів формування достовірних доказів. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку*: матеріали

Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 13 березня 2020 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 138-141.

35. Крет Г.Р. Забезпечення використання доказів для підтвердження достовірності чи недостовірності інших доказів як міжнародний стандарт формування належних доказів. *Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 19 березня 2020 року). К.: Міжрегіональна академія управління персоналом, 2020. С. 179-181.

36. Крет Г.Р. Нормативне закріплення міжнародних стандартів формування належних доказів у вітчизняному кримінальному процесуальному законі. *Науковий потенціал та перспективи розвитку юридичної науки*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 27-28 березня 2020 року). Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2020. С. 79-83.

37. Крет Г.Р. Застосування судами правила «плодів отруєного дерева» у контексті стандартів допустимості доказів. *Роль інтеграційних процесів у формуванні національних правових систем*: матеріали I Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Херсон, 10-11 квітня 2020 року): у 2-х т. Т. 2. Херсон: Херсонський державний університет, 2020. С. 231-234.

38. Крет Г.Р. Порядок визнання доказів недопустимими у контексті міжнародних і вітчизняних стандартів їх допустимості. *Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації української держави*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 10-11 квітня 2020 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2020. С. 44-48.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

39. Крет Г.Р. Допустимість показань з чужих слів як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 254-262.

40. Крет Г.Р. Перевірка доказів у структурі кримінального процесуального доказування. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 15. С. 143-150.

41. Крет Г.Р. Оцінка доказів у структурі кримінального процесуального доказування. *Верховенство права*. 2018. № 2. С. 113-118.

42. Крет Г.Р. Показання з чужих слів та їх доказове значення у кримінальному провадженні. *Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми*: збірник матеріалів міжрегіональної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 24-25 травня 2013 року). Івано-Франківськ: Голіней О.М., 2013. С. 144-148.

43. Крет Г.Р. Формування правових стандартів використання похідних доказів під час кримінального провадження у практиці ЄСПЛ. *Застосування рішень Європейського суду з прав людини у практиці вітчизняних судів*: збірник матеріалів науково-практичного круглого столу (м. Івано-Франківськ, 9 грудня 2016 року). Івано-Франківськ: Голіней О.М., 2016. С. 83-87.

44. Крет Г.Р. Загальна характеристика правових презумпцій у кримінальному провадженні. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 року): у 2-х т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 290-292.

Відомості про апробацію результатів дисертації

Основні результати наукового дослідження оприлюднено на 13 міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, симпозіумах, семінарах та круглих столах, зокрема:

1) міжнародній науково-практичній конференції «Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії» (м. Ужгород, 10-11 травня 2019 року) – заочна участь;

2) міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 травня 2019 року) – заочна участь;

3) міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми реформування кримінальної юстиції України» (м. Чернівці, 23-24 травня 2019 року) – заочна участь;

4) міжнародній науковій конференції «ECHR's Jurisprudence in Digital Era» (м. Одеса, 31 травня – 01 червня 2019 року) – заочна участь;

5) шостій всеукраїнській науково-практичній конференції «Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми» (м. Івано-Франківськ, 31 травня 2019 року) – заочна участь;

6) міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми кримінальної юстиції» (м. Одеса, 26-27 червня 2019 року) – заочна участь;

7) VIII всеукраїнському науково-практичному семінарі «Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу» (м. Івано-Франківськ, 06 грудня 2019 року) – заочна участь;

8) міжнародній науково-практичній конференції «Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті» (м. Одеса, 21-22 лютого 2020 року) – заочна участь;

9) міжнародній науково-практичній конференції «Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку» (м. Одеса, 13 березня 2020 року) – заочна форма;

10) V міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 19 березня 2020 року) – заочна участь;

11) міжнародній науково-практичній конференції «Науковий потенціал та перспективи розвитку юридичної науки» (м. Запоріжжя, 27-28 березня 2020 року) – заочна форма;

12) I міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Роль інтеграційних процесів у формуванні національних правових систем» (м. Херсон, 10-11 квітня 2020 року) – заочна участь;

13) всеукраїнській науково-практичній конференції «Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації української держави» (м. Одеса, 10-11 квітня 2020 року) – заочна участь.

**Акти про впровадження наукових розробок
дисертаційного дослідження Г.Р. Крет
на тему: «Міжнародні стандарти доказування у кримінальному
процесі України: теоретико-правові та практичні основи»
на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність**

1) у науково-дослідну діяльність (Акт Івано-Франківського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія» від 03.06.2020 р.);

2) у правотворчу діяльність (Лист Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності від 01.07.2020 р. № 04-27/12-2020/91835);

3) у правозастосовну діяльності (Акт Касаційного кримінального суду у складі ВС від 09.06.2020 р. № 322/0/158-20);

4) у навчальний процес (Акт Національного університету «Острозька академія» від 17.06.2020 р., Акт Приватного вищого навчального закладу «Університет Короля Данила» від 03.06.2020 р.).

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Директор
Івано-Франківського юридичного інституту
Національного університету «Одеська
юридична академія»

доц. Р.М. Савчук
« 3 » 2020 р.

АКТ

про впровадження наукових розробок дисертаційного
дослідження Крет Галини Романівни «Міжнародні стандарти
доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові
та практичні основи» у науково-дослідну діяльність
Івано-Франківського юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

Комісія у складі: голови – завідувача кафедри кримінального процесу та криміналістики, доктора юридичних наук, доцента С.О. Ковальчука, доцента кафедри кримінального процесу та криміналістики, кандидата юридичних наук, доцента В.А. Савченка, доцента кафедри кримінального процесу та криміналістики, кандидата юридичних наук, доцента С.В. Томина, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Крет Галини Романівни «Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність використовуються в науково-дослідній діяльності науково-педагогічних працівників і здобувачів вищої освіти.

Рекомендовано до використання в науково-дослідній роботі наступні публікації:

1. Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи: монографія. Калуш: Петраш К.Т., 2020. 452 с.
2. Крет Г.Р. Поняття міжнародних стандартів доказування в кримінальному процесі. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 5. Том 3. С. 112-117.
3. Крет Г.Р. Стандарти доказування у системі понятійно-категоріального апарату теорії кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 4. С. 43-53.
4. Крет Г.Р. Критерії класифікації міжнародних правових стандартів і можливість їх застосування для систематизації міжнародних правових стандартів доказування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. С. 80-83.

5. Крет Г.Р. Класифікація міжнародних правових стандартів доказування у доктрині кримінального процесу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 6. С. 414-417.

6. Крет Г.Р. Імплементация стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальне процесуальне законодавство України і практику національних судів. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 215-220.

7. Крет Г.Р. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у практиці Верховного Суду. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 212-217.

8. Крет Г.Р. Взаємозв'язок стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «достатні підстави» під час взяття під варту і продовження строку тримання під вартою: правові позиції ЄСПЛ. *Наше право*. 2019. № 2. С. 93-99.

9. Крет Г.Р. Система стандартів доказування у кримінальному процесі України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 19. С. 132-139.

10. Крет Г.Р. Сфера застосування і зміст стандартів доказування «обґрунтована підозра», «розумні підстави вважати» та «ймовірна причина» у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. 2019. № 7 (19). С. 145-152.

11. Крет Г.Р. Підстави затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою й обставини, що підтверджують їх наявність, у контексті застосування стандарту доказування «достатня підстава»: правові позиції ЄСПЛ. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2019. Том 30 (69). № 4. С. 209-215.

12. Крет Г.Р. Право на справедливий судовий розгляд як основа для виокремлення міжнародних стандартів справедливого правосуддя у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 42. Том 1. С. 136-140.

13. Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у системі стандартів справедливого правосуддя у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 4. Том 1. С. 178-182.

14. Крет Г.Р. Міжнародні правові стандарти формування належних доказів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 2. С. 54-57.

15. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів формування достовірних доказів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 5. Т. 2. С. 251-257.

16. Крет Г.Р. Застосування міжнародних стандартів формування належних доказів у практиці вітчизняних судів. *Наше право*. 2020. № 1. С. 100-107.

17. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів формування допустимих доказів у контексті статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. № 22. С. 141-148.

18. Крет Г.Р. Стандарти допустимості показань з чужих слів: нормативне закріплення та практика застосування. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 75. С. 59-68.
19. Крет Г.Р. Підстави визнання доказів недопустимими у контексті стандартів їх допустимості: законодавчий підхід і практика Верховного Суду. *Право.ua*. 2020. № 1. С. 131-137.
20. Крет Г.Р. Методологічні основи дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі. *Наше право*. 2020. № 2. С. 83-91.
21. Крет Г.Р. Поняття й ознаки стандартів доказування в доктрині кримінального процесу. *Visegrad Journal on Human Rights*. Bratislava, 2018. № 6. Volume 2. P. 133-138.
22. Крет Г.Р. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у практиці міжнародних судових інституцій. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. Gettingen, 2018. № 04. P. 157-161.
23. Крет Г.Р. Содержание стандартов доказывания в уголовном процессе стран англосаксонской правовой системы. *Leges et Viata*. Chisinau, 2019. Nr 8-2. P. 46-50.
24. Крет Г.Р. Критерії стандарту доказування «достатня підстава» у практиці Європейського суду з прав людини. *Visegrad Journal on Human Rights*. Bratislava, 2019. № 4. Volume 2. P. 85-89.
25. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів формування достатньої сукупності доказів. *Supremance of Law*. Chisinau, 2020. № 1. P. 83-90.
26. Крет Г.Р. Нормативне закріплення міжнародних стандартів формування достовірних доказів у Кримінальному процесуальному кодексі України. *European political and law discourse*. 2020. Volume 7. Issue 2. P. 299-304.
27. Крет Г.Р. Стандарт доказування «обгрунтована підозра»: недоліки нормативного закріплення. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 10-11 травня 2019 року). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2019. С. 94-97.
28. Крет Г.Р. Використання стандарту доказування «обгрунтована підозра» під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження у досудовому розслідуванні. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 17 травня 2019 року): у 2-х т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 310-314.
29. Крет Г.Р. Критерії стандарту доказування «обгрунтована підозра»: правові позиції Європейського суду з прав людини. *Проблеми реформування кримінальної юстиції України: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Чернівці, 23-24 травня 2019 року). Чернівці: Видавець Яворський С.Н., 2019. С. 136-140.

30. Kret G.R. The Concept of the Standard of Proof «Reasonable Suspicion» in the Practice of the European Court of Human Rights. *ECHR's Jurisprudence in Digital Era: Proceedings of the International Scientific Conference* (Odesa, May 31 – June 01, 2019). Odesa: Publishing house «Helvetika», 2019. P. 159-162.

31. Крет Г.Р. Система стандартів доказування у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи. *Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми*: матеріали шостої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 31 травня 2019 року). Івано-Франківськ: Голіней О.М., 2019. С. 83-88.

32. Крет Г.Р. Нормативний підхід до визначення сфери застосування стандарту доказування «достатні підстави» у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми кримінальної юстиції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 26-27 червня 2019 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2019. С. 60-64.

33. Крет Г.Р. Стандарти доказування «окремі достовірні докази», «достатність доказів» і «повітря реальності» у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи. *Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу*: матеріали VIII Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Івано-Франківськ, 06 грудня 2019 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2019. С. 26-30.

34. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів справедливого правосуддя: кримінальний процесуальний аспект. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 21-22 лютого 2020 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2020. С. 40-43.

35. Крет Г.Р. Правові позиції ЄСПЛ щодо оцінки достовірності доказів як основа для виокремлення міжнародних стандартів формування достовірних доказів. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 13 березня 2020 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 138-141.

36. Крет Г.Р. Забезпечення використання доказів для підтвердження достовірності чи недостовірності інших доказів як міжнародний стандарт формування належних доказів. *Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 19 березня 2020 року). К.: Міжрегіональна академія управління персоналом, 2020. С. 179-181.

37. Крет Г.Р. Нормативне закріплення міжнародних стандартів формування належних доказів у вітчизняному кримінальному процесуальному законі. *Науковий потенціал та перспективи розвитку юридичної науки*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 27-28 березня 2020 року). Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2020. С. 79-83.

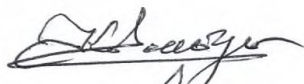
38. Крет Г.Р. Застосування судами правила «плодів отруєного дерева» у контексті стандартів допустимості доказів. *Роль інтеграційних процесів у формуванні національних правових систем*: матеріали I Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Херсон, 10-11 квітня 2020 року). У 2-х т. Т. 2. Херсон: Херсонський державний університет, 2020. С. 231-234.

39. Крет Г.Р. Порядок визнання доказів недопустимими у контексті міжнародних і вітчизняних стандартів їх допустимості. *Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації української держави*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 10-11 квітня 2020 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2020. С. 44-48.

40. Крет Г.Р. Вимоги до системи доказів, що використовуються для ухвалення процесуальних рішень, як основа для виокремлення стандартів їх достатності. *Теорія та практика сучасної юриспруденції*: матеріали XXIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 30 квітня 2020 року). Х.: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2020. С. 195-197.

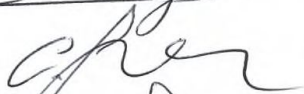
41. Крет Г.Р. Визнання доказів недопустимими у практиці національних судів. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15 травня 2020 року); у 3-х т. Т. 3. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 247-249.

Голова комісії

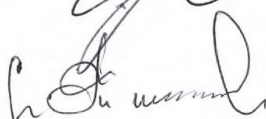

С.О. Ковальчук

Члени комісії:

В.А. Савченко

С.В. Томин

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ
Комітет з питань правоохоронної діяльності

01008, м.Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-06

**Судді Касаційного кримінального
суду у складі Верховного Суду
Крет Г.**

вул. П. Орлика, 4а, каб. 315,
м. Київ,
01043

Шановна Галино Романівно!

У Комітеті Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності
опрацьовано дисертаційне дослідження на тему: «Міжнародні стандарти
доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні
основи».

Повідомляємо, що інформація викладена у вищезазначеному дослідженні
доведена до відома народних депутатів України – членів Комітету для
врахування при подальшому вдосконаленні чинного законодавства.

З повагою

Голова Комітету

Д. Монастирський

СЕДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Підписувач: Монастирський Денис Анатолійович
Сертифікат: 58E2D9E7F900307B04000000ACDE2E00E7788200
Дійсний до: 16.03.2022 0:00:00

Апарат Верховної Ради України
№ 04-27/12-2020/91835 від 01.07.2020

125951

ВЕРХОВНИЙ СУД
КАСАЦІЙНИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ СУД
 вул. П. Орлика, 4а, м. Київ, 01043, код ЄДРПОУ 41721784

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

Комісія у складі: заступника голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Щепоткіної В.В., судді Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Фоміна С.Б., заступника керівника апарату Верховного Суду – керівника секретаріату Касаційного кримінального суду Хім'яка Ю.Б., склала цей акт про те, що комісією розглянуто окремі результати дисертаційного дослідження судді Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Крет Галини Романівни на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність, на тему: «Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи».

Комісія вважає, що зазначені в дисертаційному дослідженні висновки та пропозиції щодо застосування у судовій практиці міжнародних стандартів формування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів та міжнародних стандартів формування рівня переконання, необхідного для прийняття відповідного процесуального рішення, є доцільними, обґрунтованими та можуть бути враховані Касаційним кримінальним судом у складі Верховного Суду у ході вивчення судової практики та підготовки рекомендаційних роз'яснень судам нижчого рівня в порядку ст. 44 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Заступник голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду,
кандидат юридичних наук

В. Щепоткіна

Суддя Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду,
кандидат юридичних наук, доцент

С. Фомін

Заступник керівника апарату Верховного Суду –
керівник секретаріату
Касаційного кримінального суду,
кандидат юридичних наук

Ю. Хім'як

ВЕРХОВНИЙ СУД
Касаційний кримінальний суд

322/0/158-20 від 09.06.2020

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор науково-педагогічної роботи
Національного університету

«Острозька академія»,

доктор філософських наук, професор

Д.М. Шевчук

« 14 »

серпня 2020 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Крет Галини Романівни на тему:

«Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи» (спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність) у навчальний процес Національного університету «Острозька академія»

Комісія у складі: голови – завідувача кафедри кримінально-правових дисциплін Національного університету «Острозька академія», доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України В.О. Попелюшка, членів комісії: кандидата юридичних наук, старшого викладача О. Р. Балацької, кандидата юридичних наук, старшого викладача О. Ф. Шминдрук склала цей акт про те, що наукові публікації за результатами дисертаційного дослідження Крет Галини Романівни на тему: «Міжнародні стандарти доказування в кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи» використовуються в навчальному процесі Національного університету «Острозька академія» під час читання лекційних та проведення семінарських та практичних занять зі студентами з навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Теорія доказів», «Актуальні проблеми кримінального процесу», «Європейська конвенція з прав людини: теорія та практика», «Порівняльний кримінальний процес: Україна, Англія, США, Франція, ФРН» та в науково-дослідній роботі аспірантів і студентів.

Наукові праці Крет Галини Романівни:

1. Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи: монографія. Калуш: Петраш К.Т., 2020. 452 с.

2. Крет Г.Р. Поняття міжнародних стандартів доказування в кримінальному процесі. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 5. Том 3. С. 112-117.

3. Крет Г.Р. Стандарти доказування у системі понятійно-категоріального апарату теорії кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 4. С. 43-53.

4. Крет Г.Р. Критерії класифікації міжнародних правових стандартів і можливість їх застосування для систематизації міжнародних правових стандартів доказування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. С. 80-83.

5. Крет Г.Р. Класифікація міжнародних правових стандартів доказування у доктрині кримінального процесу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 6. С. 414-417.

6. Крет Г.Р. Імплементация стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальне процесуальне законодавство України і практику національних судів. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 215-220.

7. Крет Г.Р. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у практиці Верховного Суду. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 212-217.

8. Крет Г.Р. Взаємозв'язок стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «достатні підстави» під час взяття під варту і продовження строку тримання під вартою: правові позиції ЄСПЛ. *Наше право*. 2019. № 2. С. 93-99.

9. Крет Г.Р. Система стандартів доказування у кримінальному процесі України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 19. С. 132-139.

10. Крет Г.Р. Сфера застосування і зміст стандартів доказування «обґрунтована підозра», «розумні підстави вважати» та «ймовірна причина» у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. 2019. № 7 (19). С. 145-152.

11. Крет Г.Р. Підстави затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою й обставини, що підтверджують їх наявність, у контексті застосування стандарту доказування «достатня підстава»: правові позиції ЄСПЛ. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2019. Том 30 (69). № 4. С. 209-215.

12. Крет Г.Р. Право на справедливий судовий розгляд як основа для виокремлення міжнародних стандартів справедливого правосуддя у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 42. Том 1. С. 136-140.

13. Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у системі стандартів справедливого правосуддя у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 4. Том 1. С. 178-182.

14. Крет Г.Р. Міжнародні правові стандарти формування належних доказів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 2. С. 54-57.

15. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів формування достовірних доказів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 5. Т. 2. С. 251-257.

16. Крет Г.Р. Застосування міжнародних стандартів формування належних доказів у практиці вітчизняних судів. *Наше право*. 2020. № 1. С. 100-107.

17. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів формування допустимих доказів у контексті статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. № 22. С. 141-148.
18. Крет Г.Р. Стандарти допустимості показань з чужих слів: нормативне закріплення та практика застосування. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 75. С. 59-68.
19. Крет Г.Р. Підстави визнання доказів недопустимими у контексті стандартів їх допустимості: законодавчий підхід і практика Верховного Суду. *Право.ua*. 2020. № 1. С. 131-137.
20. Крет Г.Р. Методологічні основи дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі. *Наше право*. 2020. № 2. С. 83-91.
21. Крет Г.Р. Поняття й ознаки стандартів доказування в доктрині кримінального процесу. *Visegrad Journal on Human Rights*. Bratislava, 2018. № 6. Volume 2. P. 133-138.
22. Крет Г.Р. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у практиці міжнародних судових інституцій. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. Gettingen, 2018. № 04. P. 157-161.
23. Крет Г.Р. Содержание стандартов доказывания в уголовном процессе стран англосаксонской правовой системы. *Leges et Viata*. Chisinau, 2019. Nr 8-2. P. 46-50.
24. Крет Г.Р. Критерії стандарту доказування «достатня підстава» у практиці Європейського суду з прав людини. *Visegrad Journal on Human Rights*. Bratislava, 2019. № 4. Volume 2. P. 85-89.
25. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів формування достатньої сукупності доказів. *Supremance of Law*. Chisinau, 2020. № 1. P. 83-90.
26. Крет Г.Р. Нормативне закріплення міжнародних стандартів формування достовірних доказів у Кримінальному процесуальному кодексі України. *European political and law discourse*. 2020. Volume 7. Issue 2. P. 299-304.
27. Крет Г.Р. Стандарт доказування «обґрунтована підозра»: недоліки нормативного закріплення. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 10-11 травня 2019 року). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2019. С. 94-97.
28. Крет Г.Р. Використання стандарту доказування «обґрунтована підозра» під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження у досудовому розслідуванні. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 травня 2019 року): у 2-х т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 310-314.
29. Крет Г.Р. Критерії стандарту доказування «обґрунтована підозра»: правові позиції Європейського суду з прав людини. *Проблеми реформування кримінальної юстиції України*: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 23-24 травня 2019 року). Чернівці: Видавець Яворський С.Н., 2019. С. 136-140.

30. Kret G.R. The Concept of the Standard of Proof «Reasonable Suspicion» in the Practice of the European Court of Human Rights. *ECHR's Jurisprudence in Digital Era: Proceedings of the International Scientific Conference* (Odesa, May 31 – June 01, 2019). Odesa: Publishing house «Helvetika», 2019. P. 159-162.

31. Крет Г.Р. Система стандартів доказування у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи. *Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми*: матеріали шостої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 31 травня 2019 року). Івано-Франківськ: Голіней О.М., 2019. С. 83-88.

32. Крет Г.Р. Нормативний підхід до визначення сфери застосування стандарту доказування «достатні підстави» у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми кримінальної юстиції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 26-27 червня 2019 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2019. С. 60-64.

33. Крет Г.Р. Стандарти доказування «окремі достовірні докази», «достатність доказів» і «повітря реальності» у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи. *Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу*: матеріали VIII Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Івано-Франківськ, 06 грудня 2019 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2019. С. 26-30.

34. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів справедливого правосуддя: кримінальний процесуальний аспект. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 21-22 лютого 2020 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2020. С. 40-43.

35. Крет Г.Р. Правові позиції ЄСПЛ щодо оцінки достовірності доказів як основа для виокремлення міжнародних стандартів формування достовірних доказів. *Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 13 березня 2020 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 138-141.

36. Крет Г.Р. Забезпечення використання доказів для підтвердження достовірності чи недостовірності інших доказів як міжнародний стандарт формування належних доказів. *Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 19 березня 2020 року). К.: Міжрегіональна академія управління персоналом, 2020. С. 179-181.

37. Крет Г.Р. Нормативне закріплення міжнародних стандартів формування належних доказів у вітчизняному кримінальному процесуальному законі. *Науковий потенціал та перспективи розвитку юридичної науки*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 27-28 березня 2020 року). Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2020. С. 79-83.

38. Крет Г.Р. Застосування судами правила «плодів отруєного дерева» у контексті стандартів допустимості доказів. *Роль інтеграційних процесів у*

формуванні національних правових систем: матеріали I Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Херсон, 10-11 квітня 2020 року). У 2-х т. Т. 2. Херсон: Херсонський державний університет, 2020. С. 231-234.

39. Крет Г.Р. Порядок визнання доказів недопустимими у контексті міжнародних і вітчизняних стандартів їх допустимості. *Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації української держави*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 10-11 квітня 2020 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2020. С. 44-48.

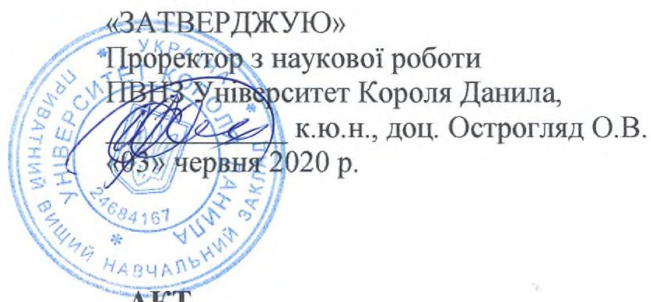
Голова комісії:

д.ю.н., проф. В.О. Попелюшко

Члени комісії:

к.ю.н., ст.викл. О. Р. Балацька

к.ю.н., ст. викл. О. Ф. Шминдрук

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Крет Галини Романівни «Міжнародні стандарти доказування в кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи» у навчальну діяльність Приватного вищого навчального закладу Університет Короля Данила

Комісія у складі: голови – декана юридичного факультету, доктора юридичних наук, доцента Зварича Р.В., членів комісії: завідувача кафедри кримінального права і процесу, кандидата юридичних наук Репецького С.П., професора кафедри кримінального права і процесу, кандидата юридичних наук, доцента Лотоцького М.В., склала цей акт про те, що наукові публікації за результатами дисертаційного дослідження Крет Г.Р. на тему: «Міжнародні стандарти доказування в кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи» використовуються в навчальному процесі Приватного вищого навчального закладу Університет Короля Данила під час читання лекційних та проведення семінарських та практичних занять зі студентами з навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Теорія та практика складання процесуальних документів» та в науково-дослідній роботі студентів.

Наукові праці Крет Галини Романівни:

1. Крет Г.Р. Поняття міжнародних стандартів доказування в кримінальному процесі. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 5. Том 3. С. 112-117.
2. Крет Г.Р. Стандарти доказування у системі понятійно-категоріального апарату теорії кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 4. С. 43-53.
3. Крет Г.Р. Критерії класифікації міжнародних правових стандартів і можливість їх застосування для систематизації міжнародних правових стандартів доказування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. С. 80-83.
4. Крет Г.Р. Класифікація міжнародних правових стандартів доказування у доктрині кримінального процесу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 6. С. 414-417.
5. Крет Г.Р. Поняття й ознаки стандартів доказування в доктрині кримінального процесу. *Visegrad Journal on Human Rights*. Bratislava, 2018. № 6. Volume 2. P. 133-138.

6. Крет Г.Р. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у практиці міжнародних судових інституцій. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. Gettingen, 2018. № 04. Р. 157-161.

7. Крет Г.Р. Імплементация стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальне процесуальне законодавство України і практику національних судів. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 215-220.

8. Крет Г.Р. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у практиці Верховного Суду. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 212-217.

9. Крет Г.Р. Взаємозв'язок стандартів доказування «обґрунтована підозра» та «достатні підстави» під час взяття під варту і продовження строку тримання під вартою: правові позиції ЄСПЛ. *Наше право*. 2019. № 2. С. 93-99.

10. Крет Г.Р. Система стандартів доказування у кримінальному процесі України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 19. С. 132-139.

11. Крет Г.Р. Сфера застосування і зміст стандартів доказування «обґрунтована підозра», «розумні підстави вважати» та «ймовірна причина» у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. 2019. № 7 (19). С. 145-152.

12. Крет Г.Р. Підстави затримання, взяття під варту та продовження строків тримання під вартою й обставини, що підтверджують їх наявність, у контексті застосування стандарту доказування «достатня підстава»: правові позиції ЄСПЛ. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2019. Том 30 (69). № 4. С. 209-215.

13. Крет Г.Р. Право на справедливий судовий розгляд як основа для виокремлення міжнародних стандартів справедливого правосуддя у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 42. Том 1. С. 136-140.

14. Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у системі стандартів справедливого правосуддя у кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 4. Том 1. С. 178-182.

15. Крет Г.Р. Міжнародні правові стандарти формування належних доказів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 2. С. 54-57.

16. Крет Г.Р. Содержание стандартов доказывания в уголовном процессе стран англосаксонской правовой системы. *Legea si Viata*. Chisinau, 2019. Nr 8-2. Р. 46-50.

17. Крет Г.Р. Критерії стандарту доказування «достатня підстава» у практиці Європейського суду з прав людини. *Visegrad Journal on Human Rights*. Bratislava, 2019. № 4. Volume 2. Р. 85-89.

18. Крет Г.Р. Застосування міжнародних стандартів формування належних доказів у практиці вітчизняних судів. *Наше право*. 2020. № 1. С. 100-107.

19. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів формування допустимих доказів у контексті статті 3 Конвенції про захист прав людини і

основоположних свобод. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. № 22. С. 141-148.

20. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів формування достатньої сукупності доказів. *Supremance of Law*. Chisinau, 2020. № 1. Р. 83-90.

21. Крет Г.Р. Підстави визнання доказів недопустимими у контексті стандартів їх допустимості: законодавчий підхід і практика Верховного Суду. *Право.ua*. 2020. № 2. С. 131-137.

22. Крет Г.Р. Стандарти допустимості показань з чужих слів: нормативне закріплення та практика застосування. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 75. С. 59-68.

23. Крет Г.Р. Нормативне закріплення міжнародних стандартів формування достовірних доказів у Кримінальному процесуальному кодексі України. *European political and law discourse*. 2020. Volume 7. Issue 2. Р. 299-304.

24. Крет Г.Р. Стандарт доказування «обґрунтована підозра»: недоліки нормативного закріплення. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 10-11 травня 2019 року). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2019. С. 94-97.

25. Крет Г.Р. Використання стандарту доказування «обґрунтована підозра» під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження у досудовому розслідуванні. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 травня 2019 року): у 2-х т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 310-314.

26. Крет Г.Р. Критерії стандарту доказування «обґрунтована підозра»: правові позиції Європейського суду з прав людини. *Проблеми реформування кримінальної юстиції України*: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 23-24 травня 2019 року). Чернівці: Видавець Яворський С.Н., 2019. С. 136-140.

27. Kret G.R. The Concept of the Standard of Proof «Reasonable Suspicion» in the Practice of the European Court of Human Rights. *ECHR's Jurisprudence in Digital Era: Proceedings of the International Scientific Conference* (Odesa, May 31 – June 01, 2019). Odesa: Publishing house «Helvetika», 2019. Р. 159-162.

28. Крет Г.Р. Система стандартів доказування у кримінальному процесі країн англосаксонської правової системи. *Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми*: матеріали шостої Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 31 травня 2019 року). Івано-Франківськ: Голіней О.М., 2019. С. 83-88.

29. Крет Г.Р. Нормативний підхід до визначення сфери застосування стандарту доказування «достатні підстави» у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми кримінальної юстиції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 26-27 червня 2019 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2019. С. 60-64.

30. Крет Г.Р. Стандарти доказування «окремі достовірні докази», «достатність доказів» і «повітря реальності» у кримінальному процесі країн

англосаксонської правової системи. *Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу*: матеріали VIII Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Івано-Франківськ, 06 грудня 2019 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2019. С. 26-30.

31. Крет Г.Р. Система міжнародних стандартів справедливого правосуддя: кримінальний процесуальний аспект. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 21-22 лютого 2020 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2020. С. 40-43.

32. Крет Г.Р. Забезпечення використання доказів для підтвердження достовірності чи недостовірності інших доказів як міжнародний стандарт формування належних доказів. *Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 19 березня 2020 року). К.: Міжрегіональна академія управління персоналом, 2020. С. 179-181.

33. Крет Г.Р. Застосування судами правила «плодів отруєного дерева» у контексті стандартів допустимості доказів. *Роль інтеграційних процесів у формуванні національних правових систем*: матеріали I Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Херсон, 10-11 квітня 2020 року). У 2-х т. Т. 2. Херсон: Херсонський державний університет, 2020. – С. 231-234.

34. Крет Г.Р. Порядок визнання доказів недопустимими у контексті міжнародних і вітчизняних стандартів їх допустимості. *Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації української держави*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 10-11 квітня 2020 року). Одеса: Міжнародний гуманітарний університет, 2020. С. 44-48.

35. Крет Г.Р. Вимоги до системи доказів, що використовуються для ухвалення процесуальних рішень, як основа для виокремлення стандартів їх достатності. *Теорія та практика сучасної юриспруденції*: матеріали XXIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 30 квітня 2020 року). Х.: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2020. С. 195-197.

Голова комісії:

Члени комісії:

д.ю.н. Зварич Р.В.

к.ю.н. Репецький С.П.

к.ю.н. Лотоцький М.В.